

RUCH FILOZOFICZNY

KWARTALNIK

z a ł o ż o n y   p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM LVII
NUMER 3/4

Tomasz Komendziński – Metafora i poznanie. Wioletta Dziarnowska – Błąd w filozofii. Wioletta Dziarnowska – Subiektywność a świadomość. Artur Banaszekiewicz – Konferencja Europäische und nationale Identitäten. – Odczyty i wykłady. – Recenzje i sprawozdania. – Życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. – Autobiogramy. – Przegląd czasopism (W. Mincer). – Zapiski bibliograficzne (W. Mincer). – Wiadomości bieżące.

SPIS RZECZY

Tomasz Komendziński – Metafora i poznanie.....	375
Wioletta Dziarnowska – Błąd w filozofii	395
Wioletta Dziarnowska – Subiektywność a świadomość	403
Artur Banaszekiewicz – Konferencja Europäische und nationale Identitäten	409
Odczyty i wykłady	411
L. Gumański: The Decidability of The First-Order Functional Calculus, s. 411.	
L. Gumański: Remarks on Cantor's Diagonal Method, s. 439. H. Szulga: Odkrycie naukowe: podejście hermeneutyczne. Część 2, s. 449. A. Stoiński: Koncepcje tożsamości osobowej, s. 459. K. Abriszewski: Czytajmy Berkeleya, s. 465. W. Słomski: Alfreda Tarskiego koncepcja prawdy, s. 479.	
Recenzje i sprawozdania	495
I. Ziemiński: Zagadnienie śmierci (J. J. Jadacki), s. 495. C. Glombik: Husserl i Polacy. Pierwsze spotkania (A. Olech), s. 507. C. Glombik: Husserl i Polacy. Pierwsze spotkania, wczesne reakcje (J. A. Dobrowolski), s. 511. L. Nowak: Gombrowicz. Człowiek wobec ludzi (J. Mizińska), s. 515. A. Nowaczyk: Gramatyka i prawda (G. Malinowski), s. 520. B. Skarga: Tożsamość i różnica (B. Tadzik), s. 523. Wokół antropologii kulturowej (B. Truchlińska), s. 526. J. Życiński: Elementy filozofii nauki (W. Słomski), s. 531. R. S. Ingarden: Roman W. Ingarden (W. Tyburski), s. 535.	
Z życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego	539
Autobiogramy	579
Teresa Rzepa, s. 579. Stefan Sarnowski, s. 582. Karol Sauerland, s. 584. Stefan Sawicki, s. 588. Adam Schaff, s. 591. Ulrich Schrade, s. 592. Jan Sieg, s. 595. Marek J. Siemek, s. 598. Andrzej Siemianowski, s. 607. Barbara Skarga, s. 609. Henryk Skolimowski, s. 616. Danuta Sobczyńska, s. 620. Stanisław Józef Sokółowski, s. 625. Zbigniew Stachowski, s. 628.	
Przegląd czasopism (W. Mincer).....	631
Allgemeine Zeitschrift für Philosophie, s. 631a. Allgemeine Zeitschrift für Philosophie, s. 631b. Allgemeine Zeitschrift für Philosophie, s. 631b. Allgemeine Zeitschrift für Philosophie, s. 632a. American Philosophical Quarterly, 632b. Analysis (58), s. 632b. Analysis (59), 632b. Archiv für Begriffsgeschichte (40), s. 633b. Archiv für Begriffsgeschichte (41), s. 633b. Australasian Journal of Philosophy, s. 634a. Environmental Ethics, s. 634b. Erkenntnis (50), s. 634b. Erkenntnis (51), s. 635a. Filosofia Oggi, s. 635b. Husserl Studies, s. 636a. Husserl Studies, s. 636a. Mind, s. 636a.	
Zapiski bibliograficzne (W. Mincer)	637
a) Prace opublikowane w Polsce, s. 637a. b) Piśmiennictwo obce, s. 651a.	
Wiadomości bieżące	661
Wiadomości wydawnicze: publikacje jednostkowe, s. 661a; publikacje zbiorowe, s. 666a; wydawnictwa ciągle, s. 666b; czasopisma, s. 670b; bibliografie, leksykony, informatory, s. 672b. Organizacje, s. 673a. Zjazdy i konferencje, s. 673a. Nauczanie, s. 674b. Wiadomości osobiste, s. 674b. Konkursy i nagrody, s. 675b. Varia, s. 675b. Nekrologia, s. 676a.	

PL ISSN 0035-9599

POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

RUCH FILOZOFICZNY

KWARTALNIK

z a ł o ż o n y   p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM LVII
NUMER 3/4

wydawnictwo
adam marszałek

2000

Komitet Redakcyjny
ZARZĄD POLSKIEGO TOWARZYSTWA FILOZOFICZNEGO

Redaktor
LEON GUMAŃSKI

Sekretarz Redakcji
RYSZARD WIŚNIEWSKI

Korespondenci
WIOLETTA DZIARNOWSKA (Poznań), CZESŁAW GŁOMBIK (Katowice),
LECH GRUDZIŃSKI (Gdańsk), RYSZARD KLESZCZ (Łódź), LESZEK KUSAK (Kraków),
RYSZARD MIREK (Częstochowa), BOGUMIŁA TRUCHLIŃSKA (Lublin),
WITOLD TULIBACKI (Olsztyn)

Adres Redakcji
Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Filozofii,
ul. Fosa Staromiejska 1a, 87-100 Toruń

Wydano z pomocą finansową Komitetu Badań Naukowych

©Copyright by Wydawnictwo Adam Marszałek
Toruń 2000

Printed in Poland

WYDAWNICTWO ADAM MARSZAŁEK
87-100 Toruń, ul. Przy Kaszowniku 37/23
tel./fax (0-56) 623-22-38, tel./fax (0-56) 660-81-60
e-mail: info@marszalek.com.pl
Wydanie I. Ark. druk. 21 Ark. wyd. 20,2
Druk: Drukarnia Nr 1
87-148 Łysomice, ul. Warszawska 52
tel. (0-56) 678-34 78

k. 220/09.

Tomasz Komendziński

Metafora i poznanie – sprawozdanie z konferencji

W dniach od 25 do 27 października 1999 roku odbyła się w Toruniu międzynarodowa konferencja interdyscyplinarna „Metaphor and Cognition”. Konferencja zorganizowana została w ramach finansowanego przez KBN projektu badawczego „Poznawcza perspektywa filozoficznej koncepcji metafory” kierowanego przez Tomasza Komendzińskiego.

Problematyka metafory zyskuje w ostatnich dwóch dekadach kolejny przyrwył zainteresowania. Szczególnie inspirujące jest tu ujęcie kognitywne wychodzące od językoznawstwa kognitywnego. Jako fundament traktowane tu są dokonania Ronalda Langackera, George’a Lakoffa, Marka Turnera oraz cieszące się w ostatnim czasie popularnością podejście Gillesa Fauconniera. Ten ostatni wraz z Markiem Turnerem stworzył duet pokazujący nowe oblicze badań na procesami konceptualnymi, a w tym badaniami nad metaforą. Metafora konceptualna, czy może lepiej pojęciowa, uzyskuje swoje uzasadnienia w obszarze bardzo wielu dziedzin. Szczególnie istotna jest tu psychologia poznawcza, która zresztą poprzez badania nad mechanizmami kategoryzacji Eleanor Rosch od początku towarzyszyła kognitywnemu podejściu w lingwistyce z Berkeley. Dziś psychologia poznawcza, choć nie tylko, zajmująca się m.in. zagadnieniami pojęć i kategorii jako reprezentacji umysłowych, jest bardzo istotnym teoretycznym filarem kognitywnego ujęcia metafory. Są to psychologowie, którzy wprost zajmują się metaforą jak choćby Ray Gibbs czy Albert Katz lub Alan Cienki (bardzo istotne są tu rozważania i badania eksperymentalne nad analogią Dedre Gentner i podobieństwem Douglasa Medina i Lance’a Ripsa) lub poprzez badania nad percepcją, pojęciami i kategoriami dostarczają metaforologom uzasadnień teoretycznych jak choćby Lawrence Barsalou, James Hampton, Evan Heit czy Arthur Markman. Uzasadnienia dla roli metafory w mechanizmach poznawczych człowieka lecz również roli w projektach dotyczących sztucznej inteligencji dostarczają tacy badacze jak Chrystopher Nehaniv, John Barnden, Bipin Indurkha, Tony Veale działający w obszarze *computer science* i *artificial intelligence*. Wydaje się więc, że zagadnienie metafory jest bardzo istotne dla podejścia kognitywnego i pewnej perspektywy teoretycznej w obszarze *cognitive science*. Jeśli przyjmujemy, że to pojęcia są reprezentacjami umysłowymi to nie sposób odpowiedzieć na pytanie jak pracuje nasz umysł bez sięgnięcia po meta-

forę. We współczesnej filozofii umysłu nie jest to oczywiście jedyne podejście. Mówi się tu np. o operowaniu na symbolach (szczególnie konekcjoniści) czy języku myśli (jak w nurcie wychodzącym od Fodora). Ale także te podejścia nie mogą się obejść bez metafory i analogii szczególnie zaś tzw. metafory komputerowej (szczególnie konekcjoniści) jako narzędzia i w tym wymiarze istnieje więc potrzeba zastanowienia się czym jest analogia i metafora po to, aby wiedzieć jaka jest moc teoretyczna konsekwencji wyciąganych z owych analogii i metafor. Zatem niewątpliwie metafora jest problemem niezwykle istotnym dla zrozumienia mechanizmów poznawczych (że jest ważna dla innych obszarów wydaje się, iż nie trzeba przekonywać) oraz zagadnieniem w pełni interdyscyplinarnym. Jako taka powinna stać się przedmiotem rozważań filozoficznych.

Konferencja prezentowała podejścia bardzo różne, tak w ramach ujęcia kognitywnego, jak też poza nim. Abstrakty oczywiście nie oddają nawet częściowo zarysowanych w wystąpieniach projektów. Całość materiałów konferencyjnych jako *Metaphor and Cognition, Proceedings* .... opublikuje szwajcarskie wydawnictwo Peter Lang. W sposób wydatny dopełni te materiały specjalne wydanie pisma „Theoria et Historia Scientiarum” poświęcone metaforze w całości (treść tego tomu oraz tytuły kolejnych załączone zostały na końcu po abstraktach). Zaplanowane są też tomy dotyczące analogii oraz kolejny o pojęciach i kategoriach (z tekstami m.in. Barsalou, Heita, Oakleya). Wydaje się, że dopiero to wraz z przygotowaną antologią tłumaczeń klasycznych tekstów o metaforze w ujęciach niekognitywnych da pewien obraz polskiemu czytelnikowi czym metafora jest i jaka jest jej rola w poznaniu. Próbą zarysowania filozoficznego wymiaru metafory będzie książka piszącego te słowa *Filozofia metafory: język–umysł–metafizyka*. Ważną rolę będą tam pełniły także ustalenia, o których tu wspomniano oraz problemy poruszane na konferencji.

Już dziś jednak możemy z nikłym stopniem ryzyka powiedzieć, iż przy udziale wspomnianych inicjatyw zagadnienie to nie zostanie rozstrzygnięte i ostatecznie opisane, lecz jak wiadomo filozofom, nie znaczy to wcale, iż nie należy problemu badać.

Abstrakty

Mary Gerhart, Allan Russell
Hobart and William Smith College, USA

The Role of Metaphoric Process in the Development of Cognitive Complexity

We understand metaphors to be comprised of linguistic objects linked in surprising or superficially inappropriate ways. We understand cognition to be the dynamical activity of a mind traversing conceptual fields of meanings in its search

for understanding. Because metaphors link different parts of fields of meanings they have the ability to distort or reshape these fields, increasing the complexity of the interactive conceptual elements contained. We call this distortion metaphoric process and suggest that it plays an important role in the development of understanding of complex states of affairs.

* * *

Teresa Dobrzyńska
Instytut Badań Literackich PAN

Metafory „odjazdowe”: pociąg i jazda koleją jako baza pojęciowa przenośni (O ponadkulturowych i sytuacyjnych uwarunkowaniach metafory)

Użycie metafor zależy od całego splotu uwarunkowań. Popularne w publicystyce i dyskursie politycznym okresu stalinizmu, metafory z dziedziny kolejnictwa były skutecznym środkiem perswazji ze względu na treści pojęciowe, takie jak szybki ruch do przodu, ruch liniowy po wcześniej wytyczonej trasie, jednoosobowe kierowanie pociągiem, paramilitarny charakter służby na kolei itd. Te doświadczenia z dziedziny podróżowania koleją mogły stanowić dogodną podstawę modelowania rzeczywistości społecznej i politycznej, przy czym metaforyka „kolejowa” była nośnikiem pozytywnych konotacji wartościujących. Konotacje te są pochodną modernistycznej fascynacji techniką, ale treść pojęciowa badanych metafor, a także ich wartość aksjologiczna, motywowane są zjawiskami znacznie dawniej przyswojonymi pojęciowo, a mianowicie metaforyką podróży i chodzenia. Zjawisko komunikacyjne charakterystyczne dla czasów stalinizmu okazuje się uwarunkowane procesami pojęciowymi o wymiarze czasowym znacznie szerszym i o charakterze uniwersalnym. Czerpane stamtąd wzory pojęciowe i schematy aksjologiczne są powielane w nowym, „modnym” materiale, przy czym nowatorskie koncepty metaforyczne nie wypierają dawnych, które nadal funkcjonują w dyskursie perswazyjnym. Kierunki rozbudowywania, modernizowania pól pojęciowych wykorzystywanych do metaforyzacji, a także domeny ich zastosowań są znamiennym świadectwem kultury. Znaczące są także pewne ograniczenia swobodnego użycia niektórych elementów tych pól, co można zilustrować historią polskiej adaptacji piosenki „One way ticket”. Tak więc metafory ujawniają wielką wrażliwość na kontekst użycia, m.in. treści światopoglądowe, których wyrazem staje się – dobrowolnie lub z przymusu – dana wypowiedź.

* * *

Bipin Indurkha

Department of Computer, Information and Communication Sciences
Tokyo University of Agriculture and Technology

On Creativity of Metaphor

In this talk I will focus on how metaphor can create new perspectives and features. I will introduce three examples to highlight some characteristic of creative metaphors. In particular, I will argue that perceptual information, imagery, and episodic memory play a crucial role in the creativity of metaphor. Then I will turn to a brief review of the existing accounts of metaphor, and argue that mapping between symbolic systems, coupled with highlighting and downplaying, cannot account for this creativity of metaphor.

To model this creativity, I will propose, we not only need to get perception on board, but put it in the cockpit. In particular, we need to focus on the interaction between perception and symbol. The questions that need to be addressed are 1) how does perception gets converted into symbols; 2) how do symbols evoke perception-like images; and 3) how these images interact together to create new features, which can turn into new symbols.

Finally, I will suggest that the framework of 'perceptual symbol systems' recently proposed by Barsalou (1999) is particularly suited for modeling this creativity. In particular the dynamism of perceptual systems, especially the notion of 'simulator', can provide an elegant account of the creativity of metaphor.

* * *

Antal F. Borbely,
Psychoanalytik, USA

A Psychoanalytic and Temporal Concept of Metaphor

Metaphor is defined as seeing something in terms of something else. Psychoanalysis sees the present in terms of the past and the past in terms of the present. It therefore relates past and present metaphorically to each other with the implication that both metaphor parts change each other. This view implies a broadening of the linguistic metaphor concept towards a infrand supralinguistic, here psychoanalytic, one: its units are not only words but psychodynamics (which encompasses the symbolic and subsymbolic realm); psychodynamics are not only a phenomenon of language but of mentation (action, art, ritual, etc.). Familiar concepts of psychoanalytic theory are recast in the light of this psychoanalytic concept of metaphor. Symptoms are seen as the analysand's damaged ability to metaphorize past and present. The

analyst, via interpretation, helps the analysand restore metaphoric processes interrupted in their flow the past to the present and from the present to the past. Metaphor restores the polysemy lost in neurotic suffering. The metaphoric processes here described represent the common foundation to all psychoanalytic schools which focus on the analysis of transference (in Greek: "metaphor"). Among the many mappings within the mind the temporal one (past/present; present/past) is seen as of overriding importance for personality development and creativity. The increasing attention the concept of metaphor receives within and without psychoanalysis is seen as related to a trend in today's science to move from objective categories to experiential ones.

* * *

Roman Kalisz
Uniwersytet Gdański

Blends, Metaphors and Predicate Constructions

The paper deals with two main issues, namely it considers the status of blends vs. metaphors in semantic account of linguistic phenomena and the possibility of presenting cognitive metaphors of Lakoff, Johnson and Turner type not in terms of summary scanning (gerunds such as *seeing is grasping*) but in terms of sequential scanning representing verbs (or other predicates) with their arguments.

As far as the first problem is concerned, blends are viewed against the concepts of cognitive metaphor, metonymy and personification. The basic question is whether with the advent of blends there is still place for the other three above concepts in cognitive semantic theory. The result of the inquiry shows that personification can be exhaustively accounted for by blends theory, whereas metonymy cannot be analyzed adequately in terms of blends. Some metaphors can be viewed as blends but some should retain their present status.

When cognitive metaphors are viewed not only as nominal, gerundial and prepositional correspondences but also correspondences of verbs (or other predicates) with their arguments, there seem to be at least two consequences of this stance. Firstly, predicate argument structures can be compared in the source and target domains with respect to invariance hypothesis which deals with preservation of (topological) structures from source to target domains. Secondly, it brings the theory of cognitive metaphor closer to other linguistic theories such as classical semantics and even generative grammar.

* * *

Aleksander Szwedek
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Ontological sources of structural and orientational metaphors

Lakoff and Johnson treat ontological, structural and orientational metaphors as coequal and independent of each other. The only relations between those metaphor types they see in the overlap of metaphors described in terms of shared entailments, sharing being quite an accidental, or a least unmotivated, property. In a recent paper (Szwedek, in print), I claimed that structure and orientation are aspects of objects (structure – internal, orientation – external), they are relational in nature (after Langacker's distinction into THINGS and RELATIONS) and, therefore, conceptually dependent on objects. This led me to claim that ontological (objectifying) metaphors should be treated as root metaphors to structural and orientational metaphors. In short, before anything can be structurally and orientationally metaphorised, it has to acquire an ontological status of an object, has to be conceptualised as an object. This claim makes structural and orientational metaphors related to ontological metaphors in a natural, logical way, as a consequence of inheritance of properties of objects such as structure and orientation, once objectification (ontologisation) has been achieved. Though simpler, more natural and logical than Lakoff and Johnson's, my proposal still has to address the question of processing. Do we have to mentally go through the stage of ontologisation, before producing structural or orientational metaphor? The answer is similar to the answer to the question of relation between literal and metaphorical meaning: in psychologically real time, either very complex mental processes have incredible speed, or a lot of material has to be skipped (literal meaning in the comparison theory, or ontological stage in my proposal). The speed of mental processes can not be discounted. There is, however, ample evidence that people are capable of skipping large portions of material (Beaugrande and Dressler). I suggest that skipping is linked to and explained by the restrictive role of the context whose crucial role has been recognised in all approaches under a variety of names: global patterns, image schemata, activation, expectations, Chafe's speaker's assumptions, anticipatory hypotheses (Sperber & Wilson).

* * *

Iwona Nowakowska-Kempna
Uniwersytet Śląski – Katowice

Forms of Behaviour As Mechanisms of Metaphor

In the theory of metaphor proposed by Lakoff & Johnson (1980) and Lakoff & Turner (1989), source domains are considered to be of special importance in the creation of novel metaphors. It is shown that different aspects of source domains

may in turn become sources for new (ontological) metaphors *ad libitum*, e.g. in the metaphor LOVE IS JOURNEY, various kinds of roads, surfaces, vehicles, speeds as well the direction and the way of movements, sharp or gentle bends, upward or downward movement, etc. may give rise to new metaphors. In our view, new metaphors may also be formed on the basis of activities, processes and states, referred to jointly as states of affairs, when they are linked to certain classes of material objects. The physical dimension of the relation between objects, which in language takes on the form of the semantic and formal valence of the verb, constitutes a natural link between ontological metaphors mapping abstract entities onto material objects by mapping the slots in the source domain onto the slots in the target domain (Lakoff & Turner, 1989:63). We assume that the form of the ontological metaphor depends on the selected activity, which is in turn reflected in the valence of the verb and the semantic value of the argument position, e.g. the activities denoting sounds produced by animals are mapped onto people: chirp _ a neighbour, howl _ a patient, bark _ an officer, snarl _ a boss, etc. It means that the objects associated with such states of affairs are used metaphorically (cf. anger _ crawling _ a snake; anger _ hissing _ a snake). Consequently, it may be assumed that the semantic and formal valence of the verb (in the sense of Langacker, 1988) is employed as a mechanism of generating metaphors, whereby the conventional valence slots of the verb are filled by expressions provided by ontological metaphors, e.g. the metaphors *ad libitum*: a fish, a man, a dolphin swims a thought, the truth; a bird flies joy.

* * *

Olga Sokołowska
Uniwersytet Gdański

Metaphor and the Schematicity of Concepts

The paper constitutes an attempt to study an aspect of metaphor within the framework of cognitive linguistics and making use of theoretical notions developed within it, the central one being the idea that linguistic expressions (predications) occurring at various levels of complexity represent concepts, i.e. the mental model of the world developed by users of language and not the world itself. Metaphor in speech is strong evidence supporting such a view.

The purpose of my paper is to study metaphorical expressions with a view to considering the schematicity of predications participating in them. Most attention will be paid to metaphorical clauses, and especially to grounding and grounded verbs profiling relationships between certain trajectors and landmarks, as is typical of this part of speech. This is necessary because it is relational predications and especially

verbs that decide about the metaphorical nature of an expression. Nouns cannot become metaphorical by themselves.

It appears that the productivity of a given verb with respect to metaphor is contingent upon the degree of schematicity exhibited by the concept which it represents. In short, the greater the concept's schematicity degree, the more chance the verb representing it has to participate in metaphorical complex predications, hence it is involved in a greater number of them. The paper also aims at supporting and illustrating the claim that metaphors involving highly schematic verbs usually have little chance to be classified as figures of speech by casual users of language, and they even enter dictionary pages. On the contrary, more specific verbs participating in an expression are better suited to draw a user's attention to their peculiar character. The explanation seems to be connected with the mental effort involved in mapping the concepts from the source domain onto the target domain, a specific verb simply imposes greater accuracy.

In general, the schematicity of a concept presented by a relating predication (especially a verb) appears to play a role with respect to the use of metaphor in language.

* * *

Dylan Glynn
Department of Linguistics, University of Sydney.
Institut d'anglais Charles V, Universite de Paris 7.

Meaningful Morphology.

The grammatical structure of cross-reference mapping

Despite the research into the cognitive structures of language there still lacks a clear understanding of how the different levels of language and thought interact. Cognitive linguistics has made considerable inroads into exposing the relationship between figurative language and conceptual structures. However, it has yet to develop a thorough explanation of 'conceptual metaphor' in its relation to syntax, morphology, and even 'lexical issues' such as polysemy, ambiguity, and vagueness.

This presentation argues that conceptual domains, and thus the mapping of metaphors, possess a grammatical character. It demonstrates that the topology of conceptual metaphors is made up of not only structures that are revealed in the lexicon, but equally in the morpho-syntax of the conceptual domain. In the past, metaphor research has concentrated on the lexical structure involved in cross reference mapping. However, cognitive linguistics maintains that the various levels of language and thought are inter-dependent. If this is the case, then surely a phenomenon

as pervasive and profound as conceptual metaphor should also have an impact on other levels of linguistic structure.

The discussion focuses on the constraints that the TMA systems place on cross-reference mapping and the role of grammatical particles and case in the description of metaphoric structures. It shows how these 'parts' of language, syntactic and morphologic, add to the topology of conceptual domains and interact at a basic level in the metaphoric structuring of language. The study concludes by posing questions on how best to integrate this grammatical character into other cognitive based studies of language. It looks specifically at the grammaticalisation described by cognitive grammar and the semantic extension of lexical network theory.

References

- Deane, P., 1992, *Grammar in the Mind and Brain*, Mouton de Gruyter: Berlin.
- Geeraerts, D., 1997, *Diachronic Prototype, Semantics*, Oxford University Press: Oxford.
- Glynn, D., n.d., 'Love and Anger: the grammatical structure of conceptual metaphors', unpublished manuscript.
- Kšvecses, Z., 1990, *Emotion Concepts*, Springer Verlag: New York.
- Lakoff, G. & Johnson M., n.d., *Philosophy In the Flesh*, unpublished monograph.
- Lakoff, G., 1993, 'Contemporary Theory of Metaphor', *Metaphor and Thought*, A. Ortony ed., Cambridge University Press: Cambridge. Pp. 202-251.
- Langacker, R., 1990, *Concept, Image, Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*, Mouton de Gruyter: Berlin.

* * *

Bogusław Bierwiaczonek
Uniwersytet Śląski, Katowice

On Metaphors That Lead Astray

The paper is an attempt to show how metaphor may and often does interfere with, distort and even prevent cognition. This is often the case of highly abstract domains, whose ordinary, every-day construals involves concepts that are predominantly metaphorical. Four such domains are discussed: linguistic communication, politics, God and love. As Reddy (1979) demonstrated, the language of linguistic communication is for most part governed by the Conduit Metaphor, which deludes people into believing that the way they construe the message they receive is identical with the construal and intention of the speaker. In politics, according to Lakoff (1996), the particular political options are determined by the model of the family,

which is metaphorically mapped onto the domain of state and society. In religion, the Judeo-Christian anthropomorphisation of God as father, shepherd, potter, etc., effectively hampers the cognition of transcendent God, which has no analogue in the empirical reality. Finally, in the area of love, a number of conceptual metaphors, the metaphor LOVE IS WAR in particular, reduces and/or distorts the conceptual structure of love. It is speculated that if the metaphor is reinforced, it may change the European concept of love beyond recognition.

* * *

Ilona Gorczyńska
Uniwersytet Gdański

Expressing the Inexpressible and Cognising the Incognisable The Role of Metaphor in the Bible

The aim of this paper is to present two intertwining functions of metaphor in the Bible, namely metaphor as a means of cognition and of expressing the inexpressible. The considerations will be carried out within the cognitive theory of metaphor, propounded by Lakoff and Johnson, and later developed by, among others, Lakoff and Turner, and Krzeszowski.

On the one hand, according to Scripture, cognitive ability is above all in the possession of God. Man, limited by his imperfect nature and mind, will not manage to achieve full cognition throughout his life (see 1 Cor. 13:9–10). On the other hand, getting to know God is God's will directed towards man. It should be borne in mind, however, that cognition as understood by Semitic people goes beyond abstract knowledge and expresses a certain existential relationship. To get to know something means to experience this in a concrete way. Thus, it will be argued, since the essence of metaphor is experiencing one kind of thing in terms of another, metaphor makes possible the cognition of the abstract by conceiving of it in terms of the concrete. In accordance with this man can at least partially get to know God by relating to Him as father or king, for example (GOD IS A FATHER, GOD IS A KING), or to understand the truth about His kingdom. The abstract-concrete relationship of a slightly different kind and its role in cognition was noticed already by the author of the Book of Wisdom (13: 1–9), and later by St. Paul in his letter to the Romans (1:18–21). In order to enable the cognition of the incognizable, it will be argued, metaphor makes it possible to express the inexpressible, which again, is achieved by verbalizing the abstract and the less clearly delineated (e.g. the kingdom of God, love) in terms of the concrete and the more clearly delineated (e.g. a net, a gift). This relationship was noticed already by Thomas Aquinas, and later by Jonathan Edwards and Janusz Frankowski.

Finally, it will be shown on the basis of selected examples that metaphors used in the Bible have a coherent system of concepts underlying them (e.g. GOD IS A HUMAN BEING, PEOPLE ARE ANIMALS). The images used as the source domain in these concepts (e.g. a shepherd, sheep), it will be argued, are not accidental but highly motivated since grounded in the physical and cultural experiences of Semitic people.

* * *

Danuta Stanulewicz
Uniwersytet Gdański

Metaphors used in linguistics and second language acquisition

The aim of this paper is to present metaphors which are extensively used in linguistics and second language acquisition as well as to point to their source domains. As far as theoretical linguistics is concerned, the paper focuses on metaphors used in historical linguistics, typological linguistics and anthropological linguistics as well in Transformational Generative Grammar, Functional Grammar and Cognitive Linguistics. For instance, metaphors frequently employed by linguists include, *inter alia*, the following:

- LANGUAGE IS A LIVING ORGANISM (e.g. *a living language, a dead language*),
- LANGUAGE IS A PLANT (e.g. *the roots of English*),
- LANGUAGE IS A BUTCHER (Whorf's ideas, categorization in Cognitive Linguistics),
- A GROUP OF LANGUAGES IS A FAMILY (e.g. *a parent language, a daughter language*),
- A FAMILY OF LANGUAGES IS A TREE,
- LANGUAGE CHANGE IS A WAVE,
- A DEAD LANGUAGE IS A RUINED BUILDING (*comparative, reconstruction*),
- A SENTENCE IS AN ATOM or A SENTENCE IS A SOLAR SYSTEM (*nucleus and satellites* in Functional Grammar).

Second language acquisition is also replete with metaphors, for instance:

- LANGUAGE IS A COMMODITY (e.g. *to acquire a language*),
- LEARNING A LANGUAGE IS DATA. PROCESSING (e.g. *in put, output*).

Hypotheses presented in second language acquisition are frequently discussed in spatial and military terms (e.g. *psychological distance, learning strategy*).

* * *

Tomasz Fojt
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Metaphor in Science

The paper discusses metaphor (metaphorisation processes) as defined in cognitive linguistic. Corresponding accounts of *urnderstanding* and *meaning* are supplied. Metaphor is analysed as a special case of categorisation with partial sanction. Partial sanction implies some conflict (incompatibility) between the specifications of the sanctioning and target structures. The result of this relation is a semantic extension endowed with novel, figurative value. It is further argued that metaphorisation processes, by virtue of its influence on concept formation, have a bearing on theory articulation. A number of scientific theories are analysed to demonstrate that metaphors can be constitutive of theory formation. Finally it is claimed that it is precisely our ability to form partially inconsistent conceptualisations that affords the flexibility required for arriving at novel "understandings" of phenomena. A number of epistemological consequences form the conclusion of the paper.

* * *

Elżbieta Waśik
Uniwersytet Wrocławski

On the Use and Cognitive Values of Metaphors in the Sociology of Language

The subject-matter of our discussion will be metaphors applied in the sociology of language, sociolinguistics, and contact linguistics, widely known mainly in the English and German literature. Among them, as the most representative, we have selected the comparison of language to: 1) geological strata, 2) a roof covering other languages and dialects or also to 3) a living organism, endangered in its existence by competing with them stronger languages, doomed to perishing or dying out. In this survey of the use of metaphorical terms from a reporting and ordering perspective, we will try to show that the diversity of iconic presentation of language can sometimes exactly reflect the specificity of external conditionings, in which some varieties of languages originate, develop, are utilized, and consequently disappear. It should aim, first of all, at popularizing methods or ways of formulating the knowledge of languages, which may be accounted for in certain genres of sociolinguistic discourse.

Basing on the results of theoretical works and descriptions of concrete languages one can come to a conclusion that the frequent application of metaphorical

terms in a sociolinguistic discourse borrowed from other sciences, or from a vocabulary of common language, is probably motivated by its explanatory power. They have a much greater impressive and communicative load than the expressions that are non-metaphorical. Although metaphors used in academic discourse serve to strengthening of ontological and gnoseological commitments assumed by their authors, their receivers – in dependence of the extent of their epistemological awareness – do not always interpret them in accordance with the intentions of their senders. The use of metaphorical terms entails in consequence a certain amount of new associations, mostly of metaphorical nature. Therefore, to exclude from the associative sphere certain properties of the original object of comparison standing in relation to the object being compared as well as to suspend various emotional associations, which are connected with them, is not an easy task in education and investigative practice.

* * *

Zdzisław Wąsik:
Uniwersytet Adama Mickiewicza

On the Comprehension of Form and Substance and Their Metaphorical Interpretation in the Academic Discourse on the Nature of Language

Against the background of philosophical tradition, the application of term form in linguistics along with its educational usage did not stand in one-to-one correspondence. The notion of substantial *form* as a principle constituting the existence of *matter* is descended from Aristotle (384–322 B.C.), pupil of Plato (427–347 B.C.). However, after Immanuel Kant (1724–1804), who assumed the primacy of thought which orders subjective experience, *form* as a mental category was related to sensorial perceptions of (and as independent of) *matter*. And *matter* as corporeality, being the category of Platonic heritage, was opposed to its Aristotelian understanding as *raison d'être* and the ground of changes.

In linguistics, interactions between Platonist and Aristotelian ways of reasoning contributed to the belittlement of the role of unorganized *matter*. More attention was paid to, *form* as a correlate of *function*, *content* or *meaning*. *Matter* became, in such substantial view of *form*, a constitutive quality of language. Accordingly, elements of *form* were treated, within the framework of functionalist structuralism, as text elements referring to elements of extratextual *content*. Adherents of formalist structuralism, on the other hand, spoke in favor of such a view of *form*, which appeared to be synonymous with a relational value of *substance*. Thus, linguistic form was implied to operate, as a specific carving pattern, on an amorphous nonlinguistic

matter giving in the output a network of relations, into which linguistic elements mutually (among themselves) enter.

Another thing stood with the approach to *substance*. Everything, which might be determined as a *substance*, was considered as a *non-form*, i.e., as something which does not belong to the system of interdependencies constituting the structure of each of the given objects. In consequence, paying more attention to *form* than to *substance* has led some linguists to believe that *form* is independent of *substance* and that any linguistic *form* can manifest itself by the lack of substance whereas every linguistic substance must possess its manifestation in a form of a given language.

Metaphorically, the relation between form and substance was presented by the Swiss linguist, Ferdinand de Saussure (1857–1913) on the basis of the parallel between language and the game of chess. In chess, as he noticed, the material shape of each piece and what they are made of is not relevant but a mutual relation between them and the role ascribed to them in a moment, when they are placed on chess-board. It was, in turn, a Danish linguist, Louis (Trolle) Hjelmslev (1889–1965), who utilized a metaphor of a handful of sand, a mold form and a pie formed by this mold in order to bring closer in an illustrative way the difference between *matter (meritum)*, *substance* and *form* in a language. By the substance of sand he understood sand which is found within the form of mold. The form he saw in the shape given to that pie by a mold. The elementary difference between sand as matter and sand as substance depended, in his depiction, mainly from the fact, whether a determined set has an unordered character, or whether it was given any kind of form. A handful of sand as matter can become a substance for different pies formed by different kinds of mold. A striking fact from the educational point of view is that metaphorical devices used in the academic discourse to explain the notions of form and substance, do not connote the same meaning to language scientists or students as to their authors, who differ in their adherence to epistemological orientations.

* * *

Małgorzata Muszyńska
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

The Metaphors in Primary Education

The contents: The text describes the idea of a part of integrated education within which it is possible to solve the problem of supporting the development of interpretative abilities used in 9–10 year old children education on the base of metaphors. The idea results from widening theoretical interests of a pedagogist and is related to an alternative shape of primary education. The contexts are:

- a) the styles of perception – the arts corresponding in integration dimension,

- b) philosophical reflections – hermeneutic ideas of Paul Ricoeur and Wilhelm Dilthey's interpretation, which characterise the specified humanistic interpretation; about sign reading (Charles Sanders Peirce's semiotics and phenomenology of Maurice Merleau Ponty) – nonco-existence category of Michail Bachtin and decentration of Jean Piaget (stressed and brought nearer for educational purposes by Lech Witkowski).
- c) psychological theories of playing by Erik H. Erikson, Lew S. Wygotski and the vision of decentration by Jean Piaget (L. Witkowski).

Experimental studies, their interpretation. The conclusions. Further scientific perspectives.

* * *

Jarosław Płuciennik
Uniwersytet Łódzki

What we can learn about metaphor from the theory of the sublime?

The article is based on a historical survey of rhetorical and aesthetic theories of the sublime by Pseudo-Longinos, Boileau, Burke, Kant, Schiller, Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, Freud, Lyotard and others. First, I try to sketch out a model of a rhetoric of the sublime. The model consists of three elements: antimimetic evocation of the unimaginable, a mimesis of emotions and figures of the discourse of the sublime. In other words, I try to show that the traditional formula of the sublime: „presenting the unrepresentable” (by Lyotard) should be reformulated as „re-presenting the unimaginable” and supplemented by other elements such as a mimesis of emotions (the term is mine, but the concept can be found as early as in Plato). Second, I use the model to analyse and interpret some pieces of the talk about the sublime (the theory of the sublime) which deal with a problem of metaphor. I focus on cognitive mechanisms underlying hyperbola and other figures of the sublime.

Keywords: metaphor; the sublime; cognition, mimesis; rhetoric.

* * *

Georgi Stojanov
Facoltà di Psicologia,
Università degli Studi di Trieste, Italy

Learning world models in autonomous agents as producing similarity-creating metaphors

In (Stojanov, 1999) I put forward the idea of looking at the act of learning useful environment models as a process of getting its metaphorical description in terms

of agent's internal structure. The process is similar to what has been called "similarity creating metaphors" in metaphor research (e.g. Indurkha, 1992). As noted there, most of the research on metaphor in cognitive science has concentrated on „similarity-based metaphors". This thread was further pursued in computational models of metaphor (understanding or generating): both "target" and „source" domain are given, and the program (or agent, or artifact) tries to compute a the similarities and chose the most plausible mappings. In our case we have a variant of the similarity-creating metaphor. The target domain is the environment itself and the source domain is agent's internal structures. Of course, the agent cannot know anything about the external environment beyond the effects it produces on its internal structures i.e. the target domain is "implicit". How „successful" a metaphor is depends on what it is used for i.e. what the agent's goal is (e.g. navigation). In this paper, within the above exposed framework, I give an interpretation of the works dealing with the problem of environment representation in autonomous agents (e.g. Mataric, 1990, 1992; Drescher, 1991; Bickhard, 1993a,b; Tani, 1996). It is argued that the presented metaphor framework constitute a valid and fruitful denominator for diverse research projects in the so called embodied artificial intelligence. Also, possible applications of insights from the waste body of metaphor research in the domain of agency research are discussed.

References

- Bickhard, M.H.: „Representational Content in Humans and Machines", *Journal of Theoretical and Experimental Artificial Intelligence*, 5 (1993a)
- Bickhard, M.H.: „On Why Constructivism Does Not Yield Relativism", *Journal of Theoretical and Experimental Artificial Intelligence*, 5 (1993b)
- Drescher, G.: *Made-Up Minds*, IT Press (1991)
- Indurkha, B.: *Metaphor and Cognition, An Interactionist Approach*, Kluwer Academic Publishers, Boston (1992)
- Mataric, M.: „Navigating With a Rat Brain: A Neurobiologically-Inspired Model for Robot Spatial Representation", in J. A. Meyer & S. Wilson, eds. *From Animals to Animals, International Conference on Simulation of Adaptive Behavior*, The MIT Press (1990)
- Mataric, M.: „Integration of Representation Into Goal-Driven Behavior-Based Robots", in *IEEE Transactions on Robotics and Automation*, Vol. 8, No. 3 (1992)
- Stojanov, G.: „Embodimentas Metaphor: Metaphorizing-in The Environment" in C. Nehaniv (ed.) *Lecture Notes in Artificial Intelligence*, Vol. 1562, Springer-Verlag, 1999.
- Stojanov, G., Bozinovski, S., Trajkovski, G.: "Interactionist Expectative View on Agency and Learning", *IMACS Journal of Mathematics and Computers in Simulation*, North-Holland, N. 44 (1991b) 295-310

- Stojanov, G., Trajkovski, G., Bozinovski, S.: "The Status of Representation in Behaviour Based Robotic Systems: The Problem and A Solution", IFEE Conference Systems, Man, and Cybernetics, Orlando (1997c)
- Tani, J.: „Model-Based Learning for Mobile Robot Navigation from Dynamical System Perspective", IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics 26(3) (1996)

* * *

Maciej Kociuba
Uniwersytet M.Curie-Skłodowskiej

Space circumscribed in metaphors

The object of the analyses is to comprehend the phenomenon of space by means of metaphors. The point of departure is a reflection on space inherent in the texts by a French philosopher, Gaston Bachelard. His studies on what is external and what is internal, as well as the critic of simple geometric intuitions existing in our ideas of space, lead to pointing at the metaphors which are cognitively valuable and broaden our knowledge of the phenomenon of space. The cognitive efficacy of the particular phenomenology of space formulated by Bachelard, is studied by applying it to two definite, metaphorical images of space found in literature (S. Żeromski, *Popioły* (Ashes) and U. Eco, *The Foucault Pendulum*).

On the methodological level it is assumed (after P. Ricoeur) that metaphors are not merely a type of an emotive language, but they also participate in the authentic process of „creating the meaning". Thus the metaphoric language is a language possessing cognitive values, and not only expressive ones. It seems that in the sphere of the metaphoric language it comes to such a reunion of epistemological (the truth) and aesthetic (the beauty) values that they appear to constitute each other. In this way the metaphoric language of literature continues to some extent the ancient ideal of the unity of the axiologic sphere.

The metaphoric conceptualisation of the phenomenon of space will be juxtaposed with the formulations on the ground of the so called humanist geography (Yi-Fu Tuan). The analyses do not aim at creating any general concept of the metaphor. They are rather situated in a more modest perspective of „the philosophy of detail" and „the applied philosophy" – understood in Bachelardian spirit. Their role is to show if, and if so then in what way, our recognition of the phenomenon of space takes place as a result of applying metaphorical formulas.

However, the recapitulating reflection is of a more general character and refers to the relationship existing between discursive cognition (based on ideas) and a type of cognition which should be defined as figurative (metaphoric). The problem

appears to be relevant the more so as, in general, the importance of discursive cognition is recognised (and overestimated) whereas the cognitive role of metaphoric images in literature is (probably unfairly) depreciated.

* * *

Waldemar Skrzypczak
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Metaphors as Dynamic Asymmetry (a poster presentation)

The aim of this presentation is to depict the links between the concept of metaphor and a number of other cognitive linguistic concepts elaborated in Langacker (1987, 1990) and other researchers. Also a few working models of mental processing and conceptual networks will be proposed.

The notion of the dynamic asymmetry can be used to explain the dynamic equilibrium within semantic fields, proposed as **polysemy–synonymy interface** (Skrzypczak 1997, 1998). The model assumes that a given network of synonyms clustered around a polysemous item (viewed radially) is synchronically stable. This stability ('a dynamic equilibrium') is also maintained diachronically during semantic change, where, for example, a new metaphorical extension within a polysemous item alters the network of synonyms.

References

- Johnson M., 1987. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*, Chicago and London: University of Chicago Press.
- Lakoff G., 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff G., 1993. *The Contemporary Theory of Metaphor*, in: A. Ortony, (ed.): *Metaphor and Thought*, 202–251, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lakoff G. and M. Turner, 1989. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Langacker R. W., 1987. *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites*, Vol. 1, Stanford: Stanford University Press.
- Langacker R. W., 1990. *Concept, Image and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Skrzypczak W., *The Concept of <IMPORTANCE> in cognition*, Acta Universitatis Nicholai Copernici, English Studies VIII – Humanities and Social Sciences – Vol. 319 – Toruń 1997. Skrzypczak W., 1998. *Image–schematic structure and*

semantic equivalence in contrastive analysis, (Proceedings of the 30th Poznań Linguistic Meeting), in: Peter Lang, Frankfurt.

Sweetser E., 1990. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge: Cambridge University Press.

* * *

SESJA POLSKA

(28 października, Baszta „Koci Leń”)

Dr Anna Tomkowska

Uniwersytet Wrocławski Instytut Filozofii

Metafora i mythos jako narzędzia filozoficzne w dialogach Platona

1. Dwa typy wywodu stosowane przez Platona: mythos i logos. Metafora jako jeden z elementów wykładu przez mythos;
2. Metafora jako narzędzie pomocne w przekazaniu efektów poszukiwań filozoficznych.
  - Rola wrażeń zewnętrznych i wewnętrznych w procesie poznawania (dialogi *Gorgiasz* i *Faidros*, List VII). Metafora przemawia do wyobraźni czytelnika, budując wyobrażenie niedoznaczonych wrażeń zewnętrznych i wewnętrznych lub przywołując wspomnienie doznanych.
  - Dialog platoński jako „sytuacja metaforyczna”: (1) bogate, różnorodne środki służące „przeniesieniu” znaczenia; (2) dysputa i temat metaforyczny – np. dysputa etyczna jest na wyższym poziomie wykładem metafizycznym (*Faidros*, *Fileb*);
3. Metafora Platońska jako hipotetyczne narzędzie służące poznaniu. [siódma teza Wittgensteina] – hipoteza: wykład przez mythos poprzedza często w dialogach Platona wykład przez logos; metaforyczne ujęcie tematu pozwala na dopracowanie koncepcji filozoficznej, umożliwia znalezienie odpowiedniej terminologii i metodologii prezentowanej później w wykładzie przez logos (porównanie dialogów: *Faidros*, *Sofista* i *Fileb*: koncepcja idei, metoda dialektyczna, koncepcja dwu pryncypiów);
4. Rola metafory: w interpretacji i nadinterpretacji dialogów Platona.

* * *

Eryk Pieszak,
Uniwersytet Adama Mickiewicza

Metafora jako sposób wyrażenia prawdy oraz spotkania z Innym na przykładzie koncepcji W. Gombrowicza, M. Schelera i E. Lévinasa

W moim wystąpieniu zajmę się koncepcją prawdy oraz spotkania z Innym przedstawionymi w pracach trzech myślicieli, dla których łączącym mianownikiem jest fenomenologia, a ściślej fenomenologiczna metoda, którą stosują. Tym, co natomiast różni W. Gombrowicza, M. Schelera i E. Lévinasa jest światopogląd religijny. Gombrowicz jest postmodernistą, zarazem ateistą, który widzi, że ludzka egzystencja jest uzależniona od pragnienia boskości. Scheler mimo ewolucji swych poglądów jest chrześcijaninem. Lévinas natomiast, choć niektórzy ograniczają jego religijność do piątego przykazania, trwa przy judaistycznych korzeniach.

Szczególnie ciekawe wydaje mi się porównanie dróg, którymi podąża myśl trzech wymienionych postaci oraz możliwości, które zostają otwarte i zamknięte przez poszczególne dyskursy. Chciałbym pokazać, że mimo wielu różnic, jakie dzielą wymienionych autorów tym, co powoduje, że ich koncepcje stykają się, dochodzą wręcz do wspólnego punktu, jest wypełnienie metafory.

Dla Gombrowicza metafora jest samym sednem egzystencji, jedyną możliwością wyrażenia siebie przed Drugim, jednocześnie jednak odbiera ona tożsamość „Ja”.

Scheler wypełnia metaforę fenomenologicznym doświadczeniem, doznaniem, którego nie sposób opisać.

Lévinas natomiast w świecie, w którym nie można już mówić, a należy milczeć używając metafory „twarzy”, dochodzi do punktu gdzie metafora znika a rozbłyskuje prawda – sama istota ludzkiego bycia z Innym.

W oparciu o wymienione dyskursy rozważam również możliwość tworzenia po postmodernizmie metafizyki, której podstawowym oparciem miałyby być metafory.

Wioletta Dziarnowska

Błąd w filozofii

W marcu 2000 r. odbyły się w Poznaniu warsztaty nt. „Wokół błędu w filozofii” zorganizowane przez miejscowy Oddział Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. Wprowadzeniem do dyskusji były referaty wygłoszone przez dwóch pracowników Instytutu Filozofii UAM, prof. dra hab. Mariana Wesołego oraz dra Zbigniewa Tworaka. Treść tych referatów w streszczeniu przedstawia się następująco:

MARIAN WESOŁY – „Ku zrewidowanej historii filozofii”

Jako hellenista i historyk filozofii antycznej i bizantyjskiej, śledząc ważniejsze najnowsze opracowania z tego zakresu, podkreślić muszę fakt, że ujmują one w znacznie odmiennym i zrewidowanym świetle bądź też na nowo stawiają tradycyjne kwestie przeszłości filozoficznej. Niestety, w środowisku wielu profesjonalnych filozofów panuje częstokroć mylne przekonanie o małej wartości poznawczej w studiowaniu dawnej filozofii, gdyż wszystko lub prawie wszystko w tym przedmiocie zostało już nieraz rozpoznane i wyłożone. Uważam, że są to wygodne przesady, by nie powiedzieć „zabobony”, uzupełniając niejako katalog *Stu zabobonów* Józefa Bocheńskiego (Kraków 1994). W ogóle niewiele jest rzeczników badania i rewidowania – podług zasady *sine ira et studio* – błędnych przekonań co do filozofii antycznej, średniowiecznej i nowożytnej. Świadczy o tym prawie zupełny brak zainteresowania ze strony filozofów niedawno wydaną u nas książką amerykańskiego tomisty Mortimera J. Adlera pt. *Dziesięć błędów filozoficznych* (przeł. Józef Marzęcki, Wydawnictwo Medium, Warszawa 1995 – oryginał *Ten Philosophical Mistakes* ukazał się dziesięć lat wcześniej).

Zaproponowaliśmy zatem dyskusję nad tą pozycją, choć zaplanowane warsztaty filozoficzne w ramach Poznańskiego Oddziału PTF nie tyle jej dotyczyły, lecz raczej kwestii sformułowanych ogólniej: „Wokół koncepcji błędu w filozofii”.

Ze swej strony, referując zwięźle tezy wspomnianej książki, wskazałem na potrzebę badań nad błędami filozoficznymi w kontekście historii filozofii. Przywołałbym znamienne słowa Tadeusza Kotarbińskiego: „Studiując wnikliwie historię filozofii, można się bardzo rozwinąć, można się wiele nauczyć, a przede wszystkim można i trzeba odczytać się wiele” (podkreślenie moje – M. W.). Dziedzinę tę bowiem traktujemy jako wyzwolenie i odtrutkę.

W Prologu książki Adlera o błędach filozoficznych cytowany jest na samym wstępie Arystoteles. Staraliśmy się zwięźle objaśnić sens i kontekst tej wypowiedzi greckiego filozofa. Otóż w związku z kwestią nieskończoności podaje on co następuje: „Nieznaczące odchylenie od prawdy, popełnione na samym początku, rośnie do rozmiarów dziesiątków tysięcy, w miarę, jak postępuje badanie” (*O niebie*, I 5, 271b 9–10 – tłum. Paweł Siwek). Gwoli ścisłości zdanie to u Stagiryty jest bardziej lapidarne: „Małe odchylenie od prawdy staje się w następstwie tysiącokrotnie zwielokrotnione”. Arystoteles wyraża ten sens jeszcze inaczej, na przykład w kwestii mylnych poglądów na temat ustrojów politycznych (demokracji i oligarchii) w kontekście sprawiedliwości. „Przyczyną tego jest to, że niemożliwe, by wychodząc od pierwotnego i popełnionego na początku błędu, nie natknąć się w końcu na jakies złe następstwo” (*Polityka* V 1, 1302b 6).

Okazuje się, że większość osób, z którymi miałem okazję dyskutować na temat książki Adlera, żywi większe zainteresowanie naturą samego błędu aniżeli egzemplifikacją konkretnych pomyłek w dziejach filozofii. Stanowi to taką trudność, że zasadność mówienia o błędach uzyskujemy dopiero wtedy, gdy podamy adekwatną definicję tego, czym jest błąd jako taki. W związku z tym pojawia się *vexata quaestio* wieloznaczności wyrażen typu: fałsz, kłamstwo, błąd, zwodzenie (grecka *apate*), oszustwo, grzech, sofizm, paralogizm, solecyzm, lapsus, przesąd, zabobon itp. Wskazaliśmy za Arystotelesem na opozycję pojęć ‘prawda – fałsz’ i na strategię dociekania przeciwieństw (*contraria*) podanych powyżej wyrażen, dla przykładu: co jest przeciwieństwem błędu – czy tylko poprawność? Nie ma tu potrzeby przytaczania wielości określeń i rozróżnień w zakresie owych kategorii błędów (podają to nowsze encyklopedie i słowniki filozofii). Dodajmy, że problem błędu zajmuje nadal uwagę logików i filozofów nauki. Odsyłamy tu do dwóch publikacji w serii „Dialogikon” pod redakcją Ewy Żarnekiej–Białej: *Między prawdą a błędem*, oraz po angielsku: *Philosophy and Error*, Kraków 1998.

Oddzielną i otwartą jest kwestia niezbywalności (czy zbywalności) błędów filozoficznych. W przeszłości głoszone różne tezy, na przykład „Errare humanum est”, „Si fallor, sum”. Czy można założyć, że rozwój filozofii polega na powolnym wyzwalaniu się od błędów? Czy kiedykolwiek będziemy mogli zreflektować się i odeprzeć przynajmniej te najbardziej utrwalone błędy, przeinaczenia i nieporozumienia?

Wracając do dekalogu błędów filozoficznych według Adlera, podaliśmy zwięźłą charakterystykę jego książki z punktu widzenia jej założeń i wykładni historyczno–filozoficznej. Wywód autora składa się z dwóch części. Z całości dziesięciu typów błędów cztery pierwsze są bardziej teoretyczne, ostatnie sześć dotyczy kwestii o praktycznym znaczeniu. Tytuły poszczególnych rozdziałów są następujące: I. Świadomość i jej przedmioty; II. Intelkt i zmysły; III. Słowa i znaczenia; IV. Wiedza i mniemanie; V. Wartości moralne; VI. Szczęście i zadowolenie; VII. Wolność wyboru; VIII. Natura ludzka; IX. Ludzkie społeczeństwo; X. Ludzka egzystencja.

Nie sposób streścić tu głównych tez tej rozprawy. Ważniejsze jest sięgnięcie do jej Epilogu o wymownym tytule: „Nauka współczesna a mądrość starożytnych” (s. 167–174). Autor konstatuje tu, że filozofia już wcześniej osiągnęła dojrzałość, a w ostatnich trzech wiekach – z wyjątkiem logiki, filozofii nauki i teorii polityki – nie dokonał się rozwój w obrębie metafizyki, filozofii przyrody, czy też umysłu, a najmniej w dziedzinie myśli moralnej. Nowożytną filozofię, od Hobbesa i Locke’a w Anglii oraz Kartezjusza, Spinozy i Leibniza na kontynencie, rujnowały błędy, których starożytni zdołali uniknąć dzięki dokonywaniu niezbędnych rozróżnień, które dostarczały im środków do naprawy tych błędów. Stąd takie zalecenie, aby unikać błędów: „Jeśli uznaje się konkluzję jakiegos wcześniejszego filozofa za nie dającą się utrzymać, trzeba się cofnąć do jego punktu wyjścia, by zobaczyć, czy nie popełnił on jakiegos drobnego błędu na początku”... Albowiem „błędy popełniane są na skutek karygodnej ignorancji – nieznamomości jakiejś istotnej tezy, jakiegos niezbędnego ustalenia czy rozróżnienia, które zostały już odkryte i wyłożone” (s. 168–169). Filozofowie nowożytni popełniali na początku swe drobne błędy. „Są to pomniki braków w edukacji – braków spowodowanych z jednej strony skazzeniami w obrębie tradycji wiedzy, z drugiej zaś antagonistycznym nastawieniem, czy nawet pogardą wobec przeszłości, wobec osiągnięć tych, którzy żyli wcześniej” (s. 170). Nowożytna filozofia bardzo źle wystartowała. „Každy z tych myślicieli zachowywał się tak, jakby nie miał poprzedników wartych konsultacji, jak gdyby zaczynał od nowa, by skonstruować po raz pierwszy całość wiedzy filozoficznej”. Nowożytni filozofowie „ferują ogólne negatywne sądy o przeszłości jako składnicy błędów. Odkrycie prawd filozoficznych zaczyna się od nich samych” (s. 172).

Na koniec stwierdzając, że nowożytna filozofia nigdy nie pozbiarała się po swych błędnych początkach, zaleca Adler eliminowanie błędów filozoficznych poprzez sięganie do wykładni wielkich dzieł myśli antycznej.

„By rozpocząć od nowa, trzeba tylko otworzyć wielkie filozoficzne księgi z przeszłości (zwłaszcza te napisane przez Arystotelesa i mieszczące się w jego tradycji) i przeczytać je z chęcią zrozumienia, na które zasługują. Odzyskanie podstawowych prawd, które od dawna straciliśmy z oczu, wyeliminowałoby błędy mające tak fatalne konsekwencje w czasach nowożytnych” (s. 174).

Stwierdzenia te, jak i wymowa całej książki Adlera, wymagają specjalnego przedyskutowania, co niestety w ramach naszych warsztatów nie zostało podjęte. Z naszej strony wyraziliśmy przekonanie, że w uprawianiu historii filozofii zasadny jest pewien rewizjonizm, tzn. dążność do skorygowania i przebudowy mylnych zapatrywań i poglądów w wyniku ich ponownego zbadania, nowej interpretacji danych itp. To właśnie były najbardziej charakterystyczne cechy greckiej refleksji filozoficznej twórczego okresu jej rozwoju, a mianowicie *agonistyka* i *elenktyka*, czyli rywalizacja i polemika oraz odpieranie i krytyka. Zasadne kwestionowanie i dociekanie ludzkich poglądów oraz oparcie filozofii na mocy argumentacyjnej – to dziedzina badana i opracowywana najpełniej przez Arystotelesa; jemu też za-

wdzięczamy pierwsze sformułowanie teorii prawdy i fałszu, a także wieloznaczności wyrażeni i analizie różnego rodzaju błędów (głównie paralogizmów i sofizmatów).

ZBIGNIEW TWORAK – „Błędy filozofowania, filozofia błędzenia”

Celem wystąpienia było naszkicowanie ram teoretycznych, w których problem błędu może być dyskutowany.

W związku FILOZOFOWANIE – BŁĄDZENIE możemy wyróżnić dwa tematy: błędy filozofowania i filozofia błędzenia.

Błądzić to postępować niewłaściwie, mieć mylne pojęcie o czymś, mylić się. Wytworami błędzenia są błędy. Błąd to odstępstwo od normy, naruszenie reguły, niewłaściwe mniemanie o czymś, pomyłka, rozbieżność. Za źródło błędów uważa się umysł z jego umiejętnością analizy i syntezy. Błędy są zjawiskami kulturowymi. Natura nie błądzi. Pojawiające się w naturze odstępstwa od prawidłowości to patologie, dewiacje lub nieregularności, nie zaś błędy. Przymiotnik „błędny” jest terminem klasyfikującym i oceniającym. Jest terminem klasyfikującym, gdyż za jego pomocą przeciwstawia się działania błędne – bezbłędnym, przekonania błędne – bezbłędnym. Jest terminem oceniającym, gdyż błędy odznaczają się pewnymi właściwościami aksjologicznymi: odsyłają do wartości i norm, są emocjonalnie nieobojętne. Są „grzechami działań i myśli”. Dlatego ważnym elementem namysłu nad błędzeniem jest rozpoznanie tego, co ludzie cenią. Wynajdywaniu błędów służy krytyka.

Filozofowanie wymaga myślenia. Myśleć – to poszukiwać wiedzy umożliwiającej zrozumienie. Dodajmy, wiedzy uargumentowanej, a przeto wiarygodnej. Wytworami filozofowania są teksty, które mogą przybierać różne kształty i stopień złożoności.

Na czym polega specyfika filozofowania? Filozof rozpoczyna swoją pracę od rozpoznania problemu i sformułowania go w postaci pytania. Następnie wyszukuje sposoby jego rozwiązania. Wreszcie, po przyjęciu zestawu założeń (tzn. zdań, które uważa za prawdziwe lub wręcz oczywiste), krok po kroku dochodzi do konkluzji będącej – w jego mniemaniu – rozwiązaniem danego problemu. Argumentować może w sposób logiczny albo metaforyczny. W argumentacji metaforycznej legitymacji prawomocności dostarczają wnioskowi analogie i metafory. Uzasadnienie takie jest natury psychologicznej, nigdy logicznej. O roli logiki w argumentacji można powiedzieć parafrazując Hermana Weyla: Logika to rodzaj higieny, którą filozof praktykuje, by zachować w dobrym zdrowiu swoje pomysły.

W filozofii nie odpowiedzi są ważne, ale problemy i sposoby ich rozwiązania. Niekiedy dobrze sformułowany problem jest więcej wart niż zbyt pochopna odpowiedź. Teorie w filozofii są niestałe, i to nie tylko dlatego, że są zastępowane przez wersje udoskonalone, ale że mogą być racjonalnie akceptowane teorie wykluczające się. Tym, co jest stałe, są problemy. Inaczej niż w naukach szczegółowych, odpowiedź na pytanie wyrażające problem filozoficzny nie jest jego likwidacją.

Błędy filozofowania wiążą się więc ze stawianiem pytań i uzasadnianiem odpowiedzi. Pytanie błędne to pytanie nieprecyzyjne i/lub bezzasadne. Pytanie sformułowane precyzyjnie umożliwia wysunięcie hipotez i prowadzi do projektów stosownych teorii filozoficznych. Pytanie postawione zasadnie wyraża oprócz pragnienia uzyskania prawdziwej odpowiedzi, uzasadnione przekonanie, że takowa odpowiedź istnieje, chociaż aktualnie nie jest znana. Od poprawności pytania i obranej metody argumentacji zależy to, czy od rzeczy znanych będziemy wędrować w nieznaną zblizając się do celu.

Najwcześniejszy przegląd błędów argumentacji i ich klasyfikację znajdujemy u Arystotelesa. Są to błędy dwojakiego rodzaju: językowe (*fallaciae dictionis*) i rozumowania (*fallaciae extra dictionem*). Współczesna klasyfikacja błędów argumentacji powinna brać pod uwagę typy argumentacji (filozoficznej). Obrany typ argumentacji jest jednym z czynników wyznaczających tzw. styl filozofowania (inne to język i problematyka).

Zwróćmy uwagę na jeszcze jeden moment filozofowania: „Można (...) być dobrym naukowcem nie posiadając zbyt rozległej znajomości historii nauki, nikt natomiast nie jest w stanie dojść do znaczniejszych osiągnięć w dziedzinie własnej myśli filozoficznej, o ile przedtem nie przeszedł dziejów filozofii” (E. Gilson). Poszukując więc rozwiązania problemu, filozof zapoznaje się z historią tego problemu, dokonuje interpretacji tekstów filozoficznych i ich krytyki. Kolejne błędy filozofowania to błędy w interpretacji tekstów.

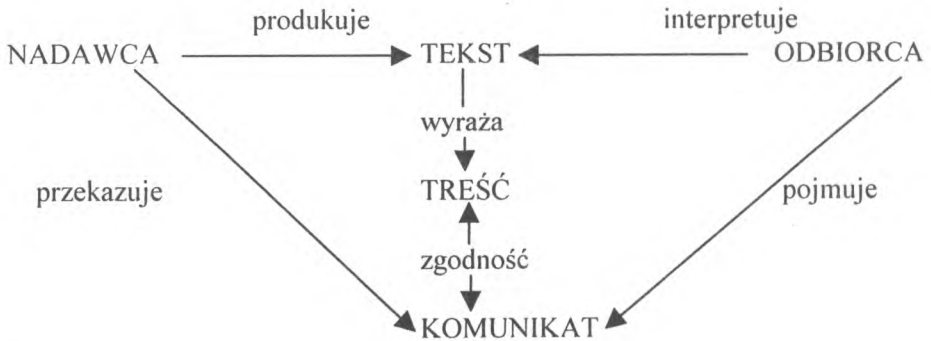
Temat „błędy filozofowania” dotyczy więc sposobów uprawiania filozofii, zawiera krytykę poglądów wyrażonych w tekstach filozoficznych, wiąże się z metafizyką. Temat „filozofia błędzenia” dotyczy błędu jako pewnej kategorii, za pomocą której opisuje się ludzkie działania i myślenie, zawiera klasyfikację błędów, ukazuje ich naturę i anatomię, wiąże się z aksjologią, epistemologią i semiotyką.

Wydaje się, że najogólniejszą kategorią jest *błąd działania (planowego)*. Myślenie można rozumieć jako rodzaj działania umysłu. Działania planowe oceniane są ze względu na ich skuteczność oraz stopień doskonałości realizacji wzorca. Działanie bezbłędne polega na umiejętności tworzenia pewnych porządków. Efektem błędu działania jest to, że: cel zamierzony nie równa się celowi osiągniętemu. Mówimy wówczas o działaniu nieskutecznym lub nawet przeciwcelowym. Błąd może przejawiać się w: złym zidentyfikowaniu celu, wyborze złych środków działania, niewłaściwym ich połączeniu, złym uporządkowaniu działań prostszych, czy nawet pominięciu niektórych.

Istnieje wiele podziałów błędów. Błędy mogą być zamierzone i mimowolne, świadome i nieświadome, jawne i ukryte, drobne i grube, rzadko spotykane i systematyczne, inspirujące i tradycyjne, indywidualne i powszechne, przypadkowe i nieuchronne, wywołujące sprzeciw i nie wywołujące sprzeciwu, dające się usprawiedliwić i nie mające usprawiedliwienia itp.

Wśród typów działań, które nas tu szczególnie interesują wyróżnijmy: przekazywanie komunikatu, pojmowanie komunikatu oraz rozumowanie. Stanowią one

składowe aktów komunikowania (semiozy). Filozofowanie można rozważać w kontekście komunikowania. Komunikowane są problemy i ich rozwiązania za pośrednictwem tekstów. O błędach można mówić jako o ułomnych próbach komunikacji. Interesujący nas schemat aktu komunikowania ma postać następującą:

Tekstem jest ciąg wypowiedzeń (w skrajnym wypadku – jedno wypowiedzenie), który funkcjonuje jako zorganizowana całość spełniająca w założeniu cel komunikacyjny. Poszczególne komponenty tekstu powiązane są *relacjami nawiązywania* wedle określonych reguł kompozycji. Tekst staje się całością dzięki założeniom nadawcy i hipotezom odbiorcy. Utrzymanie spójności tekstu wymaga od nadawcy i odbiorcy dokonywania wielorakich operacji na tekście, aktywizacji wiedzy językowej i wiedzy o świecie.

Treścią (tekstu) jest tzw. „tekstowy obraz świata” (świat możliwy).

Kiedy sytuacja komunikacyjna jest poprawna? Odpowiedź brzmi: wtedy i tylko wtedy, gdy: (1) nadawca bez zaburzeń przekazał komunikat (= myśl) i (2) odbiorca bez zniekształceń pojął komunikat (= myśl).

Efektorem błędów popełnionych podczas przekazywania i pojmowania komunikatu jest rozdziew między treścią tekstu a komunikatem, który nadawca chciał przekazać za jego pomocą. Błędy w przekazywaniu komunikatu polegają na:

- nieodpowiednim doborze komponentów i niezgodnym z regułami kompozycji tekstów powiązaniu ich w spójną – formalnie i treściowo – całość;
- nadużyciu zaufania odbiorcy lub niezaspokojeniu jego oczekiwań.

Elementy spójności tekstu – użyte środki językowe, różne typy następstwa tematycznego, koherencja – mają różne „wartości” z uwagi na preferencje odpowiadające poszczególnym stylom filozofowania.

Nadużyciem zaufania odbiorcy jest np. użycie w tekście zdania fałszywego lub nieuzasadnionego z roszczeniem prawdziwości. Z niezaspokojeniem oczekiwań odbiorcy mamy do czynienia, gdy tekst jest pusty informacyjnie, informacje w nim zawarte mają dla odbiorcy nikłą wartość lub zostały podane inne informacje niż te, które sugeruje temat tekstu.

Niektóre teksty błędne zostały nazwane. Są to m.in.: nonsens (gramatyczny i semantyczny), absurd, paralogizm, antynomia, sofizmat.

Błędy w pojmowaniu komunikatu polegają na: niezgodnym z intencjami nadawcy zinterpretowaniu tekstu, m.in. nietrafnej analizie, niepoprawnej rekonstrukcji lub egzegezie, nieuchwyceniu lub przeinaczeniu komunikatu.

Źródłami tych błędów są najczęściej: nietrafna identyfikacja stylu nadawcy, niezrozumienie konstrukcji tekstu, oraz nadużywanie eksploatacji maksym konwersacji H. C. Grice'a.

Wpływ na sposób pojmowania komunikatu ma też charakter związku między odbiorcą i nadawcą: walka lub współpraca. Związek ten wyraża się poprzez krytykę.

Wioletta Dziarnowska

Subiektywność a świadomość

(Ogólnopolskie Sympozjum Kognitywne, Obrzycko pod Poznaniem, 4–7 V 2000)

Sympozjum zorganizowane zostało przez Zespół Filozofii Kognitywnej Instytutu Filozofii UAM w Poznaniu oraz Poznański Oddział Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. Było to drugie spotkanie z cyklu konferencji poświęconych problematyce szeroko rozumianej kognitywistyki. Cykl zainicjowała w grudniu 1996 roku konferencja nt. „Świadomość a percepcja”. Podstawowym zadaniem, jakie stawiają sobie organizatorzy sympozjów jest stworzenie forum, na którym przedstawiciele różnych ośrodków akademickich reprezentujących rozmaite dyscypliny badawcze podejmują dyskusje i – ewentualnie – współpracę nad wspólnymi projektami badawczymi. W tegorocznym sympozjum brali udział badacze z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Uniwersytetu im. M. Kopernika w Toruniu, Politechniki Wrocławskiej, Instytutu Filozofii Państwowej Akademii Nauk w Warszawie, Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza oraz Akademii Medycznej w Poznaniu, reprezentujący nauki humanistyczne, przyrodnicze oraz formalne. Uczestnicy spotkania dyskutowali o najnowszych koncepcjach i badaniach w naukach kognitywnych. Szczególnie wiele uwagi poświęcono następującym problemom: subiektywne i intencjonalne aspekty świadomości, podmiotowe korelaty czynności mentalnych, reprezentacja a metareprezentacja, ewolucyjna charakterystyka dyspozycji poznawczych.

W ramach sympozjum miały miejsce dwie dyskusje panelowe nt. – „Świadomość podmiotowa czy bezpodmiotowa” oraz „Spór o przydatność podejścia ewolucyjnego w kognitywistyce”, a ponadto kilkanaście odczytów, których abstrakty zamieszczam poniżej.

Zdzisław Chlewiński (KUL): *Modularność umysłu. Współczesne kontrowersje*

W kognitywistyce od dwóch dekad trwa kontrowersja na temat modularności umysłu. Debatę tę zainicjował J. A. Fodor (1983), chociaż idea jest dawna.

Według koncepcji Fodora umysł jest złożony z podsystemów zwanych modułami, które funkcjonują zasadniczo niezależnie, lecz pozostają ze sobą w specyficznej interakcji. Zadaniem wykładu była charakterystyka dwóch znaczących w kognitywistyce stanowisk: J. A. Fodora i U. Neissera, ich analiza i porównanie. Według Fodora moduły są specyficzne dla poszczególnych dziedzin tj. każdy z nich jest wyspecjalizowany tylko do odbioru jednego rodzaju informacji; działają one w sposób zasadniczo sproceduralizowany, skoro tylko następuje detekcja bodźca. Poważną kontrowersję budzi m.in. hipoteza tzw. informacyjnej inkapsulacji, związana z dyskusją na temat relacji języka i myśli. Fodor wysuwa hipotezę, że rozumienie języka przebiega niezależnie od innych procesów poznawczych, (tzn. proces rozumienia zdania ma charakter „dół – góra”).

Koncepcja modularności w ujęciu Neissera różni się od ujęcia pierwszego. W wykładzie scharakteryzowano trzy zasadnicze moduły:

- moduł bezpośredniej percepcji,
- moduł percepcji – wrażliwość interpersonalna,
- moduł rozpoznawania zgodności między informacją aktualnie dostępną i pochodzącą z pamięci trwałej.

Wszystkie trzy moduły pozostają ze sobą w specyficznej interakcji. W wykładzie wskazano na szereg punktów kontrowersyjnych i na walory heurystyczne obu koncepcji.

Urszula Żegleń (UMK): *Intencjonalność a świadomość. Dyskusja zasady koneksji*

W kognitywistyce oraz współczesnej filozofii umysłu podnoszony jest problem powiązania intencjonalności ze świadomością. Za związkiem intencjonalności ze świadomością opowiada się John Searle w swojej słynnej zasadzie koneksji, zgodnie z którą każdy stan intencjonalny jest przynajmniej potencjalnie świadomy. W referacie zarysowano searle'owską koncepcję intencjonalności i świadomości oraz przedstawiono próby obrony zasady koneksji przeciwko najczęściej wysuwanym zarzutom, ale też podniesiono pewne wątpliwości dotyczące koncepcji świadomości Searle'a, ugruntowanej na jego naturalizmie biologicznym.

Włodzisław Duch (UMK): *Neurokognitywna teoria świadomości*

Jednym z najtrudniejszych zagadnień filozofii umysłu jest „trudny problem świadomości”, czyli próba zrozumienia, czym są wrażenia i dlaczego doznania wrażeń mają specyficzne jakości (*qualia*). Pomimo intensywnej dyskusji tego zagadnienia w ostatnich latach nie dokonano żadnego postępu pozwalającego na zrozumienie struktury i przyczyny powstawania wrażeń. W referacie uzasadniano, że wynikają one ze specyficznego sposobu przetwarzania informa-

cji przez mózg, a w szczególności z możliwości komentowania stanów pamięci roboczej.

Systemy sztuczne o podobnej architekturze będą przekonane, że są świadome i mają wrażenia. Żaden ze znanych argumentów przeciwko możliwości powstania sztucznego umysłu nie wydaje się przekonujący. Takie rozumienie przyczyny powstawania świadomości pozwala wyciągnąć szczegółowe wnioski dotyczące natury i struktury odczuwanych świadomie wrażeń.

Krzysztof Łastowski (UAM): *Umysły lamarckowskie*

Dennettowska koncepcja hierarchii umysłów zaproponowana w opracowaniu pt. *Natura umysłów* (Wyd. Prószyński i S-ka, Warszawa 1996) ukazuje jedynie cztery zasadnicze ich typy. Typologia ta odwołuje się do różnego stopnia zachowań (działań) intencjonalnych opisywanych istot, tj. poczynając od istot/umysłów najprostszych, powiązanych z ciągłym ryzykiem egzystencji, po wyrafinowane, dysponujące znacznymi gwarancjami przeżycia. Wykazuje się, że jednym z głównych ograniczeń tego poglądu Dennetta jest pominięcie w proponowanej typologii tzw. umysłów lamarckowskich. W argumentacji za ich uwzględnieniem, i wprowadzeniem w strukturę koncepcji dennettowskiej, wykorzystuje się dwie istotne właściwości organizmów żywych. W pismach Lamarcka znajdujemy bowiem uwagi na temat „ukierunkowanej” adaptacji do otoczenia (jest to lamarckowski odpowiednik uczenia się) oraz zdolność kształcenia się. Jeśli istoty/umysły biologiczne wyposażymy – zgodnie z pomysłem Dennetta – w tego typu skłonności, to należy konsekwentnie dokonać uzupełnienia hierarchii umysłów o dwa następne szczeble: umysły lamarckowskie I (ze zdolnością do uczenia się) i umysły lamarckowskie II (ze zdolnością do kształcenia się, która nie redukuje się do uczenia się według typu ABC, lecz stanowi jego bardziej wyrafinowaną formę, wykorzystywaną przez organizmy w działaniu wobec zmian środowiska). Taka modyfikacja poglądu Dennetta poszerza odniesienie tej koncepcji do ujęć kognitywnych.

Andrzej Klawiter (UAM): *Perceptor a percepcja*

W referacie przedstawiono argumentację, że dotychczasowe próby opisu zjawisk percepcyjnych są istotnie niekompletne. Opis procesu percepcji rozumianego – zgodnie z tradycją – jako zdobywanie informacji o tym, co jest na zewnątrz, wymaga dopełnienia o charakterystykę perceptora, tj. istoty, która proces ten realizuje. Wprowadzono wyidealizowane pojęcie perceptora jako organizmu zdobywającego informację o przedmiotach w otoczeniu za pomocą jednego tylko systemu percepcyjnego. Takie pojmowanie perceptora stanowi punkt wyjścia dla charakterystyki poszczególnych jego odmian, takich jak: wzrokowiec, słuchowiec; a także odmian niestandardowych, takich jak: radarowiec

czy telomerowiec. Wskazuje się też przykłady organizmów stanowiących przybliżone reprezentacje poszczególnych odmian perceptora.

Czesław Nosal (Uniwersytet Wrocławski): *Intuicja, kodowanie, meta-poznanie*

W referacie przedstawiono próbę opisu mechanizmów myślenia intuicyjnego w kontekście kilku mechanizmów pamięci i kodowania informacji w mózgu. Wychodząc od indeksu tzw. fenomenów intuicji starano się je opisać w języku psychologicznych modeli pamięci proceduralnej, związku emocji z poznaniem i blokującego wpływu metapoznawania. W wykładzie wyrażono się poglądem, że przeciwieństwem myślenia intuicyjnego nie jest myślenie logiczne, lecz mata-poznanie.

Jadwiga Wiertelwska–Bielarz (AM Poznań): *Kategoria obrazu a deskryptywny paradygmat kognitywistyczny. Czy wyobrażenie jest obrazem i czy może być kategorią poznawczą?*

Interpretatorzy filozofii Wittgensteina skupiający swe badania na *Dociekaniach filozoficznych* wskazują na to, że zawierają one wiele nowatorskich pomysłów dotyczących różnych problemów filozoficznych. Uważają oni (w szczególności P. M. S. Hacker), że w *Dociekaniach* proponuje się także nowe spojrzenie na problematykę umysłu.

Oryginalność Wittgensteina w tej dziedzinie wiąże się z: 1) odrzuceniem dualistycznego paradygmatu kartezjańskiego; 2) odrzuceniem deskryptywnego paradygmatu kognitywnego. Podstawą dla punktu drugiego, zdaniem tych komentatorów, jest odrzucenie obrazkowej teorii znaczenia z *Traktatu logiczno-filozoficznego*. W jej kontekście myśl jest obrazem, a zadaniem języka jest jej wyrażanie. Pozostawiając kwestię ciągłości filozofii Wittgensteina na boku wykazano, że termin „obraz” pojawia się w *Dociekaniach* często, i to w kontekście trzech dookreśleń: obraz–przedmiot, obraz bezczynny, obraz nagi. Nie jest więc to pojęcie, z którym się wyłącznie polemizuje. Co więcej, pojawia się ono także we fragmentach dotyczących problematyki umysłu, dlatego w niniejszym referacie analizowane jest pojęcie obrazu w *Dociekaniach* po to, by lepiej zrozumieć na czym polega nowatorstwo podejścia Wittgensteina do problematyki umysłu.

Alicja Bezmienow (UAM): *Poziomy świadomości – przeżycie psychiczne – spostrzeżenie. O dziedzinie oraz przedmiotach husserlowskiej teorii świadomości*

Jest to próba usystematyzowania problematyki fenomenologicznej, ze szczególnym wyróżnieniem zagadnień związanych ze świadomością przeży-

wającą. W fenomenologii czystej świadomości pojęcie świadomości występuje w trzech podstawowych znaczeniach: (1) jako strumień świadomości, czyli całości, będącej ciągłym przepływem kolejno uprzytomnianych treści, (2) jako ogół przeżyć, czyli mnogość względnie samodzielnych jednostek o jednolitej i trwałej strukturze wewnętrznej, oraz (3) jako całokształt pierwotnych składowych świadomości, czyli elementarnych cząstek, z których w procesach konstytucji powstają takie jednostki świadomości, jak: spostrzeżenie, przypomnienie, wyobrażenie, oczekiwanie etc.

Te trzy sensory pojęcia świadomości nie wykluczają się, lecz wyznaczają trzy poziomy świadomości oraz trzy poziomy jej badania. Są to zatem:

- poziom strumienia świadomości;
- poziom przeżyć psychicznych;
- poziom elementarnych składników świadomości.

Każdy z wymienionych poziomów stanowi odrębną dziedzinę badawczą, albowiem na każdym z tych poziomów występują różnego rodzaju obiekty.

Piotr Czarnecki (UMK): *Koncepcja świadomości w filozofii Daniela C. Dennetta*

Świadomość rozpatrywana jest przez Dennetta jako wynik ewolucji organizmów podlegających samoreprodukcji. Nazywane są one „naturalnymi automatami”, a wykształcone przez nie mózgi „maszynami przewidującymi”. Rozpoczynając od opisu maszyn: Turinga i von Neumanna, przechodzi Dennett do przedstawienia maszyny Joyce'owskiej. Strumień świadomości realizowany jest w równoległej architekturze mózgu, którą opisuje model szkiców złożonych. Mózg i umysł traktowane są jako jeden przedmiot. Spełnianych jest w nim wiele funkcji, za które odpowiedzialne są poszczególne moduły, czy też „homunculusy”. Dennett podaje funkcjonalne modele sztucznej inteligencji, w których nie występuje moduł główny. Rozważając pojęcie świadomości, pokazuje jego nieprecyzyjność. W celu uściślenia go, wykorzystuje introspekcyjne badanie pamięci. Świadomy umysł przedstawiony zostaje jako maszyna wirtualna, do opisu której Dennett stosuje teorię sztucznej inteligencji, neurofizjologię i teorię ewolucji.

Wojciech Palczewski (UAM): *Ewolucyjno-kognitywne idee J. J. von Uexküll*

Na podstawie idei J. J. von Uexküll wokół-światów, w referacie podjęto próbę sformułowania pojęcia subiektywności i odróżnienia go od pojęcia centrizmu. Podejście to, w odróżnieniu od poglądów Uexküll, odwołuje się do ewolucyjnego pochodzenia wokół-światów oraz kategorii subiektywności.

Wioletta Dziarnowska (UAM): *Inne umysły jako elementy środowiska*

We współczesnej dyskusji w ramach nauk kognitywnych (*cognitive science*) zainteresowanie badaczy koncentruje się albo wokół procesów percepcyjnych lub tzw. wyższych procesów myślowych. Na tle standardowo podejmowanej tematyki propozycja Simona Barona–Cohena zawarta w książce *Mindblindness. An Essay on Autism and Theory of Mind* (A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London 1995) stanowi więc niewątpliwe *novum*. Kluczowym problemem rozważań Barona–Cohena jest bowiem pytanie o to, w jaki sposób identyfikujemy stany umysłowe innych osobników. W referacie wskazano na istotność tej kwestii w rozważaniach nad kompetencjami poznawczymi istot żywych, argumentując, że do sprawnego funkcjonowania w środowisku nie wystarczy umiejętne korzystanie z systemów percepcyjnych. Elementami tego środowiska są bowiem istoty współrodzajowe wyposażone w umysły i bez rozpoznania tego faktu, funkcjonowanie w środowisku może być zagrożone.

Karolina Cern (UAM): *Przestrzeń egocentryczna*

Na mapie fenomenologicznych badań przestrzeni powszedniości widnieją tylko dwie koncepcje: Husserla przestrzeni egocentrycznej oraz Heideggera przestrzeni świata zrazu i zwykle. Niestety ta pierwsza, w której opis relacji przestrzennych jest zrelatywizowany do cielesności podmiotu, choć trafnie opisuje pewne fenomeny przestrzenne, jest jednak niewystarczająca. Braki tej koncepcji, polegające na niewypracowaniu odpowiedniego opisu typów zachowań podmiotu w nastawieniu praktycznym, uniemożliwiają zastosowanie jej do badania wszystkich struktur świata powszedniości. Heideggerowska koncepcja wydaje się przezwycięzać te trudności. Posiada ona dwa wiążące się ze sobą aspekty: przestrzeni bytów wewnątrzświatowych oraz przestrzenności *Dasein*. Przestrzenność bytów wewnątrzświatowych określona jest poprzez miejsce, wyróżnione przez „usytuowanie narzędzia” i stronę, tj. uporządkowaną (przez instrumentalne zależności między narzędziami) strukturę miejsc. W odróżnieniu od niej, przestrzenność *Dasein* określona jest przez oddalenie, czyli wyznaczona przez przydatność/dostępność narzędzi, a nie jako rozumiany metrycznie „dystans” pomiędzy *Dasein*, a otaczającymi je bytami wewnątrzświatowymi. Przestrzenność tę charakteryzuje również ukierunkowanie, czyli zorientowanie *Dasein* na nieustanną aktywność (rozumianą tu wyłącznie jako praktyczno–użytecznościowa). Posiada ona charakter „płynnej stopniowości” (każdy cel–wytwór jest etapem realizacji następnego celu–wytworu) pociągającej za sobą zorientowanie (tej aktywności) na pewne kompleksy narzędzi umożliwiające realizację poszczególnych jej etapów. Okazuje się więc, że jest to koncepcja przestrzeni posiadającej swą własną dynamikę – rozszerzającej się i kurczącej – co stanowi konsekwencję ujmowania jej z perspektywy powszedniej aktywności *Dasein*.

Artur Banaszekiewicz

Konferencja „Europäische und nationale Identitäten”

W dniach 22–25 V 2000 odbyła się w Łodzi Konferencja nt. „Europäische und nationale Identitäten”. Organizatorem była Katedra Filozofii Uniwersytetu Łódzkiego we współpracy z Nord- und Osteuropaischens Forum für Philosophie der Ernst-Moritz-Arndt Universität Greifswald.

W ramach Nord- und Osteuropaisches Forum für Philosophie, które działa przy Philosophisches Seminar Uniwersytetu w Greifswaldzie, i w którego pracach biorą udział pracownicy Katedry Filozofii Uniwersytetu Łódzkiego, zorganizowano dotychczas trzy seminaria badawcze poświęcone m.in. stanowi badań w zakresie filozofii praktycznej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej i Północnej oraz idei Europy w rozważaniach filozoficznych. IV Międzynarodowe Seminarium Badawcze zorganizowane zostało w maju 2000 r. przez Katedrę Filozofii Uniwersytetu Łódzkiego i poświęcone było tematowi tożsamości europejskiej i tożsamościom narodowym.

Z udziałem nie tylko filozofów, ale także politologów, socjologów, historyków kultury i literatury, oraz etnologów z Polski, Niemiec, Łotwy, Estonii i Rosji, rozważane były problemy dotyczące obiektywistycznego i konstruktywistycznego podejścia do narodu i tożsamości narodowej. W polu zainteresowania znalazły się także czynniki kształtujące tożsamości narodowe, takie jak: czynniki ekonomiczne (zjawisko globalizacji), społeczne, polityczne, religijne, stereotypy, oraz pamięć i niepamięć przeszłości. Na podstawie wiedzy i doświadczeń biorących udział w konferencji przedstawiciele krajów Europy Środkowej, Wschodniej i Północnej podjęta została próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy można mówić o tożsamości europejskiej, i co teoria oznacza w konkretnych krajach. Dyskutowane również były takie szczegółowe kwestie, jak stopień akceptacji w krajach europejskich dla idei wielokulturowości, czy też rola filozofii w zwiększaniu i osłabianiu poczucia przynależności do Europy.

Wygłoszono oraz poddano dyskusji następujące referaty:

1. Dr Leon Miodoński (uniwersytet Wrocławski): „Ganzeitliches Denken und politische Einheit”.
2. Dr Hartwig Frank (Universität Greifswald): „Zur Rolle der Philosophie bei der Identitätsbestimmung in Umorientierungs – prozessen”.
3. Dr Carola Häntsch (Greifswald): „Europa ist Dekonstruktion II”.

4. Eduard Parhomenko (Uniwersytet Tartu w Estonii): „Finalisierungsnot der Philosophie und die nationale Emanzipation zum Europaertum”.
5. Prof. dr hab. Maciej Potępa (Uniwersytet Łódzki): „Die Einheit Europas und Philosophie. Überlegungen zu Kant und Husserl”.
6. Dr Valerij Savchuk (Uniwersytet St. Petersburg): „Destruktion des Körpers und Destruktion des Sinns”.
7. Prof. dr hab. Jan Okoń (Uniwersytet Łódzki): „Der heilige Adalbert und «Bogurodzica» Über die Bedeutung der Religionssymbole für die Bildung des Nationalbewußtseins”.
8. Aleksander Sologubov (Uniwersytet Kaliningradzki): „Kulturelle Wechselseitigkeit und das Identitätsproblem. Gstproußen nach 1945”.
9. Pr Marek Czyżewski (Uniwersytet Łódzki): „Nationale Identitäten im Elitendiskurs. Der alte und der neue Verrat der Intellektuellen”.
10. Prof. dr hab. Joanna Jabłkowska (Uniwersytet Łódzki): „Martin Walsers Heimat – und Geschichtsgefühle”.
11. Prof. Dr. Werner Stegmaier (Greifswald): „Nietzsche, die Juden und Europa”.

W konferencji brali również udział studenci z wymienionych wyżej krajów. Z myślą o nich organizatorzy utworzyli studenckie forum filozoficzne, mające postać warsztatowo-seminaryjną. Wypełniło ono jedno popołudnie, w trakcie którego studenci, pod opieką starszych uczestników sympozjum, mieli okazję zaprezentować wyniki prowadzonych przez siebie badań, tezy swoich prac magisterskich poświęconych tematowi pokrewnym tematowi konferencji, oraz przedyskutować interesujące ich problemy i zagadnienia.

W sumie konferencję tę należy uznać za przedsięwzięcie udane i pożyteczne już choćby z racji stworzenia szansy wypracowania płaszczyzny porozumienia i współpracy intelektualistów i studentów z Europy Środkowej i Wschodniej. Organizatorzy przewidują realizację w przyszłości podobnych imprez we współpracy z ośrodkami naukowymi, których pracownicy i studenci brali udział w majowej konferencji w Łodzi.

Odczyty i wykłady

Leon Gumański

The Decidability of The First–Order Functional Calculus

Abstract. Confining considerations to expressions in the prenex normal form and to economic proofs (i. e. without superfluous transformations) constructed according to the method of semantic tableaux, certain conditions and negative criteria of provability are stated at first. Next some solutions of decision procedure for special cases are pointed out. Then a test is described for an arbitrary expression t whether there exists its proof having length k . Finally a bound for k is established beyond which further quest of a proof is useless as no proof of t can exist.

1. Introduction and preliminaries

In our paper [9] we have pointed out to an error in Church's proof that the first–order functional calculus is undecidable. Now the aim of the present paper is to show that his theorem is erroneous, too. As a matter of fact we have already devoted two former papers to the same problem. Our first proof of the decidability of the first–order functional calculus presented in [6] was based on a system, called " S_A ", of the calculus. The system was a modification of the axiomatic system described in [3]. Some readers of [6] suspected (wrongly) that S_A was not a correct system of the calculus. So in [7] it was shown that the same result could be grounded on Beth's method of semantic tableaux (Cf. e. g. [2]). On the other hand, both papers, [6] and [7], made use of a reduction theorem proved by L. Kalmár and I. Surányi in [4]. However, again, certain readers of the paper were inclined to believe that there must be an error in the reduction theorem. That is why the theorem will be left out of account in the present paper. Besides, in order to simplify considerations the so–called α –variables and control tables – a technical device applied in [6] and [7] – will be dispensed with. More emphasis will be laid on explanations and illustrations here.

The paper is arranged as follows. After preliminaries Section II shows certain peculiarities of proofs by Beth's method of semantic tableaux. One indicates the possibility to characterize and to investigate tableaux by means of an analysis of

atomic expressions which occur in tableaux. Notions useful for such investigations are defined. Section III deals with conditions of closing tableaux and with negative criterions of existence of proofs. Section IV explains how to determine whether a tableau-construction of a given length can be closed. The final Section V gives the proof that the calculus is decidable, after discerning and examining three forms of prefix.

Now for a start let us explain some terms applied in the present paper in order to distinguish some types of utterance.

Assumptions – arrangements introduced with the aim to regulate and make perspicuous the form of proofs constructed according to the method of semantic tableaux. They do not change the set of theorems of the calculus.

Conventions – settlements which refer to terms or symbols but do not have the character of definition.

Observations – claims that need not be proved for they are obvious.

Remarks – comments drawing attention to something worthy of notice.

Besides, in what follows we shall make use, among others, of the following terms and symbols:

CONVENTION 1.1. The word "*calculus*" means always here the same as "*first-order functional calculus*". The word "*expression*" denotes any well-formed formula of the calculus. An expression is *fully open* if and only if it does not contain any quantifiers.

CONVENTION 1.2. Using the term "*atomic expression*" we shall usually mean atomic expressions standing separately but sometimes we shall also apply the term to such atomic expressions which are a part of some compound expression. In the latter case – in order to avoid ambiguity – the words "*not separate*" will be added in parantheses.

CONVENTION 1.3. The letters "*a*", "*b*", "*c*" (with indices or not) stand for individual variables. The letters "*t*", "*u*", "*v*", "*w*" (with indices or not) represent any expression. The symbol "*u[a]*" indicates any expression *u* which contains an individual free variable *a* (*u* may contain other variables as well). The symbol "*u[a/b]*" denotes an expression obtained from *u* by substitution of a variable *b* for the variable *a*. We shall distinguish between bound individual variables $x_1, x_2, \dots$ (called "*x-variables*") and free individual variables $y_1, y_2, \dots$ (called "*y-variables*"). The notation " (x_1) ", " (x_2) ", ... will be used for universal quantifiers and " (Ex_1) ", " (Ex_2) ", ... for existential quantifiers. The symbols " (a) ", " (Ea) " denote any universal, existential quantifier respectively.

Other terms and symbols will be introduced later on.

ASSUMPTION 1.1. Let us consider any expression *t*. However, without loss of generality we shall assume that *t* fulfils the following conditions:

- 1° *t* does not contain any free individual variables,
- 2° *t* does not contain any sentential variables,

- 3° t does not contain truth-functores other than “-” (the sign of negation) and “^” (the sign of conjunction),
- 4° t is in a prenex normal form,
- 5° no quantifier bounds vacuously in t .

This assumption can be accepted here because it is possible to transform any expression into an equivalent one that fulfils all the conditions 1⁰ - 5⁰¹.

2. Semantic tableaux

Of special interest for us the problem will be whether t is a theorem of the calculus (i. e. if t is universally valid). We shall identify the problem with the question if t can be proved by the method of semantic tableaux². The reader is supposed to be familiar with the method which in fact is nothing but a certain way of writing down indirect proofs. Nevertheless, some details will be recalled here with the aim of facilitating comprehension and making some terms more explicit.

DEFINITION 2.1. A construction built of all tableaux that have a common initial part with the expression t at the beginning of the right column of this part will be called “*a tableau-construction of t* ”.

For instance, Tab. 1 below represents a tableau-construction of the expression:

$$W \quad (Ex_1)(x_2) \neg [fx_2 \wedge \neg (fx_1 \wedge fx_2)]$$

In particular a tableau-construction of t may consist of one single tableau (as in Tab. 3 below).

RULES OF INFERENCE. In the light of Assumption 1.1 it should be clear that only the following six rules (reduction schemata) can be employed in a tableau-construction of t :

<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 150px; height: 100px;"> <tr><td style="padding: 2px;">True</td><td style="padding: 2px;">False</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">K_1</td><td style="padding: 2px;">K_2</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">$\neg w$</td><td style="padding: 2px;"></td></tr> <tr><td style="padding: 2px;"></td><td style="padding: 2px;">w</td></tr> </table>	True	False	K_1	K_2	$\neg w$			w	TC	<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 150px; height: 100px;"> <tr><td style="padding: 2px;">True</td><td style="padding: 2px;">False</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">K_1</td><td style="padding: 2px;">K_2</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">$u \wedge w$</td><td style="padding: 2px;"></td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">u</td><td style="padding: 2px;"></td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">w</td><td style="padding: 2px;"></td></tr> </table>	True	False	K_1	K_2	$u \wedge w$		u		w		$F(a)$	<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 150px; height: 100px;"> <tr><td style="padding: 2px;">True</td><td style="padding: 2px;">False</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">K_1</td><td style="padding: 2px;">K_2</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;"></td><td style="padding: 2px;">$(a)w$</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;"></td><td style="padding: 2px;">$w[a/b]$</td></tr> </table>	True	False	K_1	K_2		$(a)w$		$w[a/b]$
True	False																													
K_1	K_2																													
$\neg w$																														
	w																													
True	False																													
K_1	K_2																													
$u \wedge w$																														
u																														
w																														
True	False																													
K_1	K_2																													
	$(a)w$																													
	$w[a/b]$																													
<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 150px; height: 100px;"> <tr><td style="padding: 2px;">True</td><td style="padding: 2px;">False</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">K_1</td><td style="padding: 2px;">K_2</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;"></td><td style="padding: 2px;">$\neg w$</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">w</td><td style="padding: 2px;"></td></tr> </table>	True	False	K_1	K_2		$\neg w$	w		FN	<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 150px; height: 100px;"> <tr><td style="padding: 2px;">True</td><td style="padding: 2px;">False</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">K_1</td><td style="padding: 2px;">K_2</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;"></td><td style="padding: 2px;">$u \wedge w$</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">1</td><td style="padding: 2px;">2</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">u</td><td style="padding: 2px;">w</td></tr> </table>	True	False	K_1	K_2		$u \wedge w$	1	2	u	w	FC	<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 150px; height: 100px;"> <tr><td style="padding: 2px;">True</td><td style="padding: 2px;">False</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;">K_1</td><td style="padding: 2px;">K_2</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;"></td><td style="padding: 2px;">$(Ea)w$</td></tr> <tr><td style="padding: 2px;"></td><td style="padding: 2px;">$w[a/b]$</td></tr> </table>	True	False	K_1	K_2		$(Ea)w$		$w[a/b]$
True	False																													
K_1	K_2																													
	$\neg w$																													
w																														
True	False																													
K_1	K_2																													
	$u \wedge w$																													
1	2																													
u	w																													
True	False																													
K_1	K_2																													
	$(Ea)w$																													
	$w[a/b]$																													

¹ Free individual variables may be bound by universal quantifiers placed in front of the expression. How sentential variables can be equivalently eliminated cf. e. g. [1] p. 17.

² Instead of Beth's tableaux any other system can be applied with regressive proofs, e. g. Smullyan's analytic trees or the deductive systems S_1 presented in [8].

$K1, K2$ are sets of expressions (may be empty) here and the y -variable b in $F(a)$ should always be “new” (i. e. such that it does not yet occur in the tableau) whereas the y -variable b in $F(Ea)$ can be “new” if and only if no y -variables are present in the tableau yet, so if there are some y -variables, b should be (freely) chosen from among them³.

Besides the **closure rule** states that a tableau is closed if and only if one and the same atomic expression occurs in both columns of the tableau.

As a point of departure for further analyses let us take by way of a paradigm example the proof of the expression W mentioned above.

Tab. 1

True				False			
$f'y_2 \wedge \neg (f'y_1 \wedge f'y_2)$ $f'y_2$ $\neg (f'y_1 \wedge f'y_2)$				$(Ex_1) (x_2) \neg [f'x_2 \wedge \neg (f'x_1 \wedge f'x_2)]$ $(x_2) \neg [f'x_2 \wedge \neg (f'y_1 \wedge f'x_2)]$ $\neg [f'y_2 \wedge \neg (f'y_1 \wedge f'y_2)]$			
				$f'y_1 \wedge f'y_2$			
1		2		1		2	
the end of stage 1				$f'y_1$		$f'y_2$	
$f'y_3 \wedge \neg (f'y_2 \wedge f'y_3)$ $f'y_3$ $\neg (f'y_2 \wedge f'y_3)$		$f'y_3 \wedge \neg (f'y_1 \wedge f'y_3)$ $f'y_3$ $\neg (f'y_1 \wedge f'y_3)$		$(x_2) \neg [f'x_2 \wedge \neg (f'y_2 \wedge f'x_2)]$ $\neg [f'y_3 \wedge \neg (f'y_2 \wedge f'y_3)]$		$(x_2) \neg [f'x_2 \wedge \neg (f'y_1 \wedge f'x_2)]$ $\neg [f'y_3 \wedge \neg (f'y_1 \wedge f'y_3)]$	
				$f'y_2 \wedge f'y_3$		$f'y_1 \wedge f'y_3$	
11	12	21	22	11	12	21	22
				$f'y_2$	$f'y_3$	$f'y_1$	$f'y_3$
the end of stage 2							

Analysing Tab. 1 it is easy to notice that the method of semantic tableaux makes it possible to dissolve compound expressions into ever smaller ones and to obtain finally some atomic expressions. The example shows that it is sometimes necessary to apply a rule (reduction schema) to the same quantifier more than once.

³ The rule $F(Ea)$ is often formulated without restrictions relative to the variable b (even in the original Beth's texts). But such formulations are too broad and consequently can be misleading for they allow to introduce “new” variable at each application of the rule. However, some logicians have already realized that a procedure of this kind is usually pointless and suitable restrictions should be imposed on the variable b . Cf. e. g. [3] p. 78 rule (d) or [5] p. 188 routine D.

DEFINITION 2.2. If all the quantifiers of t are reduced for the first time and then all the fully open compound expression divided (by appropriate rules for truth-functors) into their atomic components, then we shall say that *stage 1* of the tableau-construction of t is *terminated*. Inductively, the name “*stage k of the tableau-construction of t* ” ($k=2,3\dots$) will be given to that part of a tableau-construction of t which starts after stage $k-1$ is terminated and comes into being when in each tableau of the construction to some of the quantifiers of t (at least to the last one – counting from the left to the right) appropriate rules have been applied for the k -th time, then every fully open compound expression reduced to its atomic components and terminates just before to any quantifier of t a rule is applied for the $k+1$ time.

DEFINITION 2.3. In case a tableau-construction C of t comes to an end with stage k , we call C “ *k -stage tableau-construction of t* ”. Then, every tableau T contained in a certain k -stage tableau-construction of t will be named “ *k -stage tableau*” and the largest part of T which belongs to stage i ($i \leq k$) of the construction will be termed “ *i -th subtableau of T* ”. Hence T consists of k subtableaux.

DEFINITION 2.4. When all the tableaux of a construction are closed, we say that the whole construction is *closed* and makes a (k -stage) *proof* of t . If there is a k -stage proof P of t but for every $i < k$ there is no i -stage proof of t , then P is an *economic (k -stage) proof* of t . In that case we shall say that the number k is the *minimum length coefficient* of the proof of t .

EXAMPLE 2.1. For instance, Tab. 1 is a specimen of 2-stage tableau-construction, which comprises four 2-stage tableaux because the initial common part splits into two subtableaux at stage 1 and then each subtableau of stage 1 splits again into two other ones. As all the four tableaux are closed, the whole 2-stage tableau-construction is a proof.

OBSERVATION 2.1. Splitting of a tableau is a result of an application of rule *FC*.

LEMMA 2.1. If a k -stage tableau-construction of t has n ($n=1,2,\dots$) subtableaux at stage 1, then every subtableau of stage i ($i \leq k$) splits again into n subtableaux at stage $i+1$.

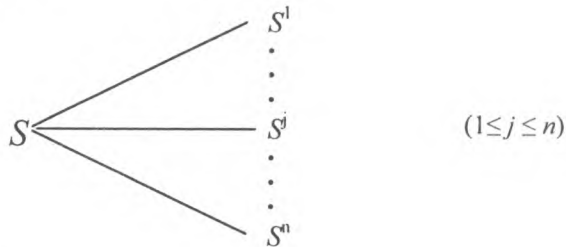
PROOF. According to definition 2.2 all appropriate rules for truth-functors have to be applied at each stage. Then if rule *FC* is used p times at stage 1 producing n subtableaux ($n=2^p$), rule *FC* must be applied also p times in each subtableau of stage 2. The same regularity holds good at further stages.

LEMMA 2.2. The number of tableaux in a construction depends on the fact how many times the rule *FC* is employed at stage 1. Suppose there is a k -stage tableau-construction of t and the rule *FC* has been applied p times at stage 1, producing n subtableaux, then the whole construction embraces n^k tableaux.

PROOF. There are n subtableaux at stage 1 and by Lemma 2.1 every subtableau of stage i ($i < k$) splits by *FC* into n subtableaux of stage $i+1$, hence the number of tableaux at stage $i+1$ is n times greater than at stage i .

ASSUMPTION 2.1 We assume that the order of transformations by FN , TN , FC , TC is at each stage i ($i > 1$) the same as at stage 1.

DEFINITION 2.5. When a subtableau S of stage i splits into subtableaux $S^1, S^2, \dots, S^n$ of stage $i+1$

we shall say that S is *anterior* to $S^1, S^2, \dots, S^n$ and S^j is on the j -th *branch* of S .

At the same time we take for granted that:

ASSUMPTION 2.2. For every S the branches of S are numbered on the same principle (i. e. in the same manner).

EXAMPLE 2.2. In Tab. 1 the subtableau No 1 of stage 1 is anterior to the subtableaux No 11 and No 12 of stage 2 and the subtableau No 11 is on the first branch of the subtableau No 1 whereas the subtableau No 12 is on the second branch of the subtableau No 1. The transformations of stage 2 are in accordance with Assumption 2.1 and 2.2.

REMARK 2.1. Observe in Tab. 1 that the subtableau No 2 is already closed at stage 1. However, it should be born in mind that further transformations – although useless – are admissible even on closed tableaux. Just to stress this possibility suitable rules have been applied at stage 2 in the subtableau No 21 and No 22 as well. This explains why our definition of “ k -stage tableau-construction of t ” could be so formulated that all tableaux of the construction are k -stage tableaux.

REMARK 2.2. It is clear that it would be futile to use after a certain stage of a tableau-construction only rules for truth-functors because it would not result in creating new expressions different from those that exist already in the tableau-construction. Hence appropriate rules for quantifiers should be utilized at every stage. However, as a matter of fact in some cases it may turn out that in order to achieve a proof of t it would be enough at a certain stage i ($i > 1$) to start transformations by reducing the j -th quantifier ($j > 1$) instead of the first. To illustrate this possibility let us compare two tableau constructions, Tab. 2 and Tab. 3 below. Both tableau-constructions are proofs of the same expression. However, in Tab. 2 after the end of stage 1 the successive transformations start with the reduction of the third quantifier. On the contrary, in Tab. 3 stage 2 begins by reducing the first quantifier. None the less the set of atomic expressions in these tableaux is similar: in the lower part of Tab. 2 we find the set $Z_1 = \{+gy_1y_1, +fy_2y_2, fy_3y_3\}$ [the sign plus

(lack of it) in front of an expression indicates that the expression stands in the left (right) column of the tableau] whereas in Tab. 3 the set $Z_2 = \{+gy_3y_3, +fy_2y_2, fy_1y_1\}$ occurs. The difference between the sets Z_1, Z_2 is inessential because the sets are of the same kind. What means the phrase "the same kind" here will be explained later on (see p. 429, Definition 5.2).

Anyhow, it might be well to mention that in some economic proofs it is necessary to reduce universal quantifiers that appear at the beginning of t only once, namely at stage 1.

Tab. 2

True	False
$(fy_1y_1 \wedge \neg fy_2y_2) \wedge gy_1y_1$ $fy_1y_1 \wedge \neg fy_2y_2$ gy_1y_1 fy_1y_1 $\neg fy_2y_2$ the end of stage 1	$(x_1) (Ex_2) (Ex_3) (x_4) (Ex_5) - [(fx_3x_5 \wedge \neg fx_4x_4) \wedge gx_1x_2]$ $(Ex_2) (Ex_3) (x_4) (Ex_5) - [(fx_3x_5 \wedge \neg fx_4x_4) \wedge gy_1x_2]$ $(Ex_3) (x_4) (Ex_5) - [(fx_3x_5 \wedge \neg fx_4x_4) \wedge gy_1y_1]$ $(x_4) (Ex_5) - [(fy_1x_5 \wedge \neg fx_4x_4) \wedge gy_1y_1]$ $(Ex_5) - [(fy_1x_5 \wedge \neg fy_2y_2) \wedge gy_1y_1]$ $- [(fy_1y_1 \wedge \neg fy_2y_2) \wedge gy_1y_1]$
$(fy_2y_2 \wedge \neg fy_3y_3) \wedge gy_1y_1$ $fy_2y_2 \wedge \neg fy_3y_3$ gy_1y_1 fy_2y_2 $\neg fy_3y_3$	fy_2y_2 $(x_4) (Ex_5) - [(fy_2x_5 \wedge \neg fx_4x_4) \wedge gy_1y_1]$ $(Ex_5) - [(fy_2x_5 \wedge \neg fy_3y_3) \wedge gy_1y_1]$ $- [(fy_2y_2 \wedge \neg fy_3y_3) \wedge gy_1y_1]$

Tab. 3

True	False
Stage 1 is identical with that of Tab. 2	
the end of stage 1	
$(fy_2y_2 \wedge \neg fy_4y_4) \wedge gy_3y_3$ $fy_2y_2 \wedge \neg fy_4y_4$ gy_3y_3 fy_2y_2 $\neg fy_4y_4$	$(Ex_2) (Ex_3) (x_4) (Ex_5) - [(fx_3x_5 \wedge \neg fx_4x_4) \wedge gy_3x_2]$ $(Ex_3) (x_4) (Ex_5) - [(fx_3x_5 \wedge \neg fx_4x_4) \wedge gy_3y_3]$ $(x_4) (Ex_5) - [(fy_2x_5 \wedge \neg fx_4x_4) \wedge gy_3y_3]$ $(Ex_5) - [(fy_2x_5 \wedge \neg fy_4y_4) \wedge gy_3y_3]$ $- [(fy_2y_2 \wedge \neg fy_4y_4) \wedge gy_3y_3]$
	fy_4y_4
the end of stage 2	

REMARK 2.3. It is worth noting that a tableau can sometimes be closed on account of a compound fully open expression u being present in both columns of the tableau. Therefore in principle it would be justified to stop there without trying to terminate the stage. Still in such cases further transformations are always admissible for they yield a set of tableaux each of which is closed, too. And so suppose the expression u is a negation, then by a sequence of applications of rules TN , FN an expression v not being a negation comes into being in both columns of the tableau. For instance if $u = \neg v$, we obtain:

True	False
$\neg \neg v$	$\neg \neg v$
$\neg v$	$\neg v$
v	v

If v is not a negation, then it must be a conjunction $u \wedge w$ and by rules TC , FC the tableau splits into two closed tableaux:

True		False	
$u \wedge w$		$u \wedge w$	
u			
w			
1	2	1	2
		u	w

It should be immediately obvious that if u or w is not atomic, succeeding steps lead ultimately only to closed tableaux with atomic expressions at the end of the stage and for each of these tableaux there will be such an atomic expression which appears in both columns of the tableau (a precise proof of it is by induction on the number of truth-functors).

REMARK 2.4. For all that reason we shall hereafter take into consideration k -stage tableau-constructions of t with terminated stages exclusively. Definition 2.2 has already been formulated in accordance with this intention.

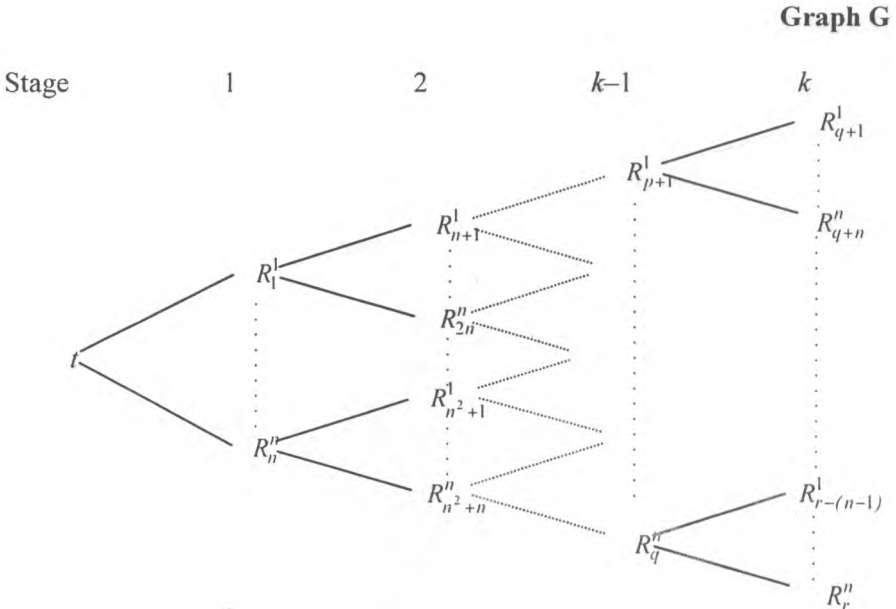
CONVENTION 2.1. From now on we shall use the letter " n " to denote the number of subtableaux which are present at stage 1 of any k -stage tableau-construction of t .

Now, there is an important point which must not be overlooked.

REMARK 2.5. Since every tableau of a k -stage tableau-construction of t terminates in atomic expression, in the light of previous Remark 2.3 and 2.4 it should be obvious to the reader that it is enough to inspect only the atomic expressions in order to determine whether all the tableaux of the construction are closed.

In view of this it will be convenient to characterize any k -stage tableau-construction of t in the shape of a tree, taking into account only the atomic expressions and supposing that all subtableaux have been numbered in succession in conformity with Assumption 2.2.

ASSUMPTION 2.3. Every atomic expression occurring in the left (True) side of a subtableau (tableau) is preceded by the sign "+".

where $p=n+n^2+n^3+\dots+n^{k-2}$, $q=p+n^{k-1}$, $r=q+n^k$ (hence r is the number of subtableaux whereas n^k is the number of tableaux in this construction). The set R_e^j is defined as follows ($1 \leq j \leq n$, $1 \leq e \leq r$):

DEFINITION 2.6. R_e^j is the ordered set of all atomic expressions occurring in the e -th subtableau S_e^j which belongs to stage 1 if $e \leq n$ ($e=j$) and if $e > n$, then S_e^j is on the j -th branch of the anterior subtableau. Atomic expressions v , $+v$ are separate elements of R_e^j .

ASSUMPTION 2.4. For every $j \leq n$, $d \leq r$, $e \leq r$: the elements of R_d^j are ordered according to the same principle as the elements of R_e^j .

CONVENTION 2.2. From now on we shall use the abbreviation "in analogous places in the sets X , Y " for "in the place g in the e -th expression of X and in the place g in the e -th expression of Y ".

In the light of assumptions 2.1, 2.2, 2.3, 2.4 the following observation is obvious:

OBSERVATION 2.2. The sets R_e^j , R_d^j ($e \neq d$) have the same structure: they differ at most in the shape of y -variables in analogous places and if a y -variable has been substituted by rule $F(a)$ (or $F(Ea)$) in a certain place g in S_e^j , then a y -variable has also been substituted by the same rule in the place g in S_d^j .

REMARK 2.6. We can characterize any tableau T of the construction as a sequence of sets of atomic expressions like this:

$$T: \quad R_{e_1}^{j_1}, R_{e_2}^{j_2}, \dots, R_{e_k}^{j_k}$$

where $R_{e_i}^{j_i}$ ($i \leq k$) is the set of all atomic expressions occurring in that subtableau $S_{e_i}^{j_i}$ of T which belongs to stage i of the construction.

CONVENTION 2.3. We shall sometimes say that $R_{e_i}^{j_i}$ occurs (is) at stage i .

Of special interest are those tableaux that can be characterized by the following sequence:

$$R_{e_1}^j, R_{e_2}^j, \dots, R_{e_k}^j \quad (e_i = j)$$

DEFINITION 2.7. Tableaux of this kind will be called "homogeneous". They consist of subtableaux $S_{e_1}^j, S_{e_2}^j, \dots, S_{e_k}^j$ such that $S_{e_1}^j$ is the j -th subtableau of stage 1 and for all i ($2 \leq i \leq k$): $S_{e_i}^j$ (of stage i) is on the j -th branch of $S_{e_{i-1}}^j$. Tableaux that are not homogeneous are *heterogeneous*.

For illustrative purposes let us return to Tab. 1 for a while. As we have already alluded the whole construction there comprises four 2-stage tableaux. Two of them are homogeneous, namely the first one consisting of the subtableau No 1 and No 11, then the last one embracing the subtableau No 2 and No 22.

REMARK 2.7. If in a k -stage tableau-construction there is only one tableau ($n=1$), it must be homogeneous for it is characterized by the sequence ($j=1, e_i=i$):

$$R_1^1, R_2^1, \dots, R_k^1.$$

Tab. 3 may serve again as an example here.

3. Provability Some conditions and negative criterions

Now, let us consider another 2-stage tableau construction:

Tab. 4

True				False			
				$(Ex_1) (x_2) [fx_1 \wedge \neg (gx_2 \wedge hx_1)]$ $(x_2) [fy_1 \wedge \neg (gx_2 \wedge hy_1)]$ $fy_1 \wedge \neg (gy_2 \wedge hy_1)$			
1 the end of stage 1		2 $gy_2 \wedge hy_1$ gy_2 hy_1		1 fy_1		2 $\neg (gy_2 \wedge hy_1)$	
				$(x_2) [fy_2 \wedge \neg (gx_2 \wedge hy_2)]$ $fy_2 \wedge \neg (gy_3 \wedge hy_2)$		$(x_2) [fy_1 \wedge \neg (gx_2 \wedge hy_1)]$ $fy_1 \wedge \neg (gy_3 \wedge hy_1)$	
11 the end of stage 2	12 $gy_3 \wedge hy_2$ gy_3 hy_2	21	22 $gy_3 \wedge hy_1$ gy_3 hy_1	11 fy_2	12 $\neg (gy_3 \wedge hy_2)$	21 fy_1	22 $\neg (gy_3 \wedge hy_1)$

Again there are four tableaux in this construction. In order to compare the sets of atomic expressions in them it may be expedient to employ the following

arrangement (as in the foregoing the sign plus means that the expression is in the left column):

Tableau	Stage 1	Stage 2	Type
No 1 + No 11	$R_1^1 = \langle f y_1 \rangle$	$R_3^1 = \langle f y_2 \rangle$	homogeneous
No 1 + No 12	$R_1^1 = \langle f y_1 \rangle$	$R_4^2 = \langle + g y_3, + h y_2 \rangle$	heterogeneous
No 2 + No 21	$R_2^2 = \langle + g y_2, + h y_1 \rangle$	$R_5^1 = \langle f y_1 \rangle$	heterogeneous
No 2 + No 22	$R_2^2 = \langle + g y_2, + h y_1 \rangle$	$R_6^2 = \langle + g y_3, + h y_1 \rangle$	homogeneous

It appears that in every column of a homogeneous tableau the succeeding atomic expressions begin with the same predicate variables at both stages. It is left to the reader to check up that the same regularity will hold good at the next stages. A similar regularity can be also found in the sole tableau of Tab. 3. This is a result of assumptions 2.1, 2.2, 2.3 and 2.4.

OBSERVATION 3.1. In atomic expressions of a homogeneous tableau a predicate variable F occurs in a column of stage i ($i > 1$) if and only if the variable F is present in the same column of stage 1.

COROLLARY 3.1. For every k : if at stage 1 of a k -stage homogeneous tableau T there is no predicate variable which can be found in both columns at the beginning of atomic expressions, then the tableau is not closed.

PROOF. The corollary is a consequence of Observation 3.1 and the closure rule.

Hence we have already a **negative criterion** of existence of a proof of the expression t :

NC1 If in a k -stage tableau-construction of t there is a homogeneous tableau T which fulfils the condition formulated in the antecedent of the foregoing Corollary 3.1, then the construction is not closed and no proof of t is possible.

What this amounts to is the statement that in certain cases the problem of decision can be solved negatively by means of one-stage tableau-construction. We shall later see that there are more cases in which a one-stage tableau-construction turns out to be sufficient.

From our negative criterion NC1 we conclude by conversion that:

COROLLARY 3.2. If t is provable, every homogeneous tableau T of a tableau-construction of t is such that a predicate variable F commences an atomic expression in both columns of stage 1 of T .

However the fact remains that:

OBSERVATION 3.2. For each subtableau S_j^j ($j \leq n$) of stage 1 of the construction there is a homogeneous tableau T_j of which S_j^j is the first subtableau.

COROLLARY 3.3. For each subtableau S_j^f of stage 1 there must be such a predicate variable F_j that is present in atomic expressions in both columns of S_j^f .

Corollary 3.3 indicates a **necessary condition of provability** of t but not a sufficient one because the presence of F_j in both columns of S_j^f does not testify that by suitable substitutions of y -variables for x -variables (by virtue of the rules for quantifiers) the closure of all tableaux of the construction can be achieved after k stages (for some k).

Now, let us introduce some new symbols and terms relative to the sets of atomic expressions in a k -stage tableau construction of t .

DEFINITION 3.1. $Z_{e_i}^{j_i} = R_{e_1}^{j_1} \cup R_{e_2}^{j_2} \cup \dots \cup R_{e_i}^{j_i} \quad (i \leq k)$

That is to say, the symbol ' $Z_{e_i}^{j_i}$ ' stands for the set of (all and only) those atomic expressions which are in at least one of the successive (starting with stage 1) subtableaux $S_{e_1}^{j_1}, S_{e_2}^{j_2}, \dots, S_{e_i}^{j_i}$ of a certain tableau T . Hence the set $Z_{e_k}^{j_k}$ is the set of all atomic expressions present in the tableau T . If $i=1$, then $Z_{e_i}^{j_i} = R_{e_i}^{j_i}$ and is the set of atomic expressions of a subtableau of stage 1.

CONVENTION 3.1. For every $i \leq k$ one is allowed to say accordingly that $Z_{e_i}^{j_i}$ occurs (is) at stage i .

DEFINITION 3.2. When a subtableau $S_{e_i}^{j_i}$ is on the g -th branch of the anterior subtableau $S_{e_{i-1}}^{j_{i-1}}$ we shall say that the set $R_{e_i}^{j_i}$ is on the g -th branch of $R_{e_{i-1}}^{j_{i-1}}$ and the set $R_{e_{i-1}}^{j_{i-1}}$ is anterior to $R_{e_i}^{j_i}$.

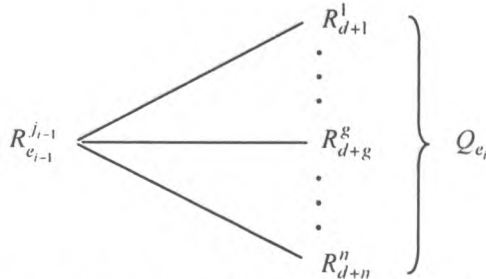
Sometimes it will be convenient to speak about the set of (all and only) atomic expressions which can be found in at least one of the subtableaux $S_{d+1}^1, S_{d+2}^2, \dots, S_{d+n}^n$ ($0 \leq d \leq r-n$, confront Graph G).

DEFINITION 3.3.

$$\begin{cases} Q_{e_i} = R_1^1 \cup R_2^2 \cup \dots \cup R_n^n & \text{if } i = 1 \\ Q_{e_i} = R_{d+1}^1 \cup R_{d+2}^2 \cup \dots \cup R_{d+n}^n & \text{if } i > 1 \end{cases}$$

and for some d and every $g \leq n$: R_{d+g}^g is on the g -th branch of $R_{e_{i-1}}^{j_{i-1}}$.

Graphically: (if $i=1$, instead of $R_{e_{i-1}}^{j_{i-1}}$ there is t).

ASSUMPTION 3.1. Each of the sets $Q_1, Q_2, \dots, Q_q$ ($q=1+n+\dots+n^k$) in any k -stage tableau-construction of t is ordered according to the same principle.

DEFINITION 3.4. When $R_{e_{i-1}}^{j_{i-1}}$ is *anterior* to $R_{e_i}^{j_i}$ we shall say that the set $R_{e_{i-1}}^{j_{i-1}}$ is *anterior* to Q_{e_i} as well as $Z_{e_{i-1}}^{j_{i-1}}$ is *anterior* to $R_{e_i}^{j_i}$ and to Q_{e_i} .

Let us return for a while to the tableau-construction represented in Tab. 4. The comparison of the set $Q_1 = R_1^1 \cup R_2^2 = \langle fy_1, +gy_2, +hy_1 \rangle$ with the set $Q_2 = R_3^1 \cup R_4^2 = \langle fy_2, +gy_3, +hy_2 \rangle$ and $Q_3 = R_5^1 \cup R_6^2 = \langle fy_1, +gy_3, +hy_1 \rangle$ discloses an essential regularity:

OBSERVATION 3.3. The sets Q_f, Q_g ($f, g \leq q$) differ at most in the shape of the y -variables in analogous places and if a y -variable has been introduced by virtue of the rule $F(a)$ (or $F(Ea)$) in a certain place p in Q_f , then a y -variable has also been introduced by virtue of the same rule in place p in Q_g .

CONVENTION 3.2. One is allowed to say that Q_{e_i} occurs (is) at stage i .

DEFINITION 3.5. If there exists such an atomic expression v that $\{+v, v\} \subseteq R_{e_i}^{j_i} \left(\{+v, v\} \subseteq Z_{e_i}^{j_i} \right)$, we give expression to this fact saying that there is a *closing pair* in $R_{e_i}^{j_i} \left(Z_{e_i}^{j_i} \right)$.

For instance, the pair $\{+fy_2, fy_2\}$ in the subtableau No 2 in Tab. 1 is a closing pair.

CONVENTION 3.3. In what follows in this section (3) the signs " u ", " w " stand for any not identical atomic expressions.

DEFINITION 3.6. A pair of atomic expressions $\{+u, w\}$ such that both u and w begin with the same predicate variable F will be termed "*distinguished*".

DEFINITION 3.7. In case a distinguished pair $\{+u, w\}$ occurs in the d -th subtableau of a tableau-construction of t but in the same subtableau such substitutions by $F(Ea)$ are admissible that would yield a closing pair $\{+v, v\}$ in place of $\{+u, w\}$ (both pairs originate from the same pair of (not separate) atomic expressions being present in the matrix of t), then the pair $\{+u, w\}$ is called a *one-stage pair*.

Consider for instance the following tableau:

True	False
	$(x_1) (x_2) (Ex_3) - [gx_1 \wedge (-fx_2 \wedge fx_3)]$
	$(x_2) (Ex_3) - [gy_1 \wedge (-fx_2 \wedge fx_3)]$ x_1/y_1
	$(Ex_3) - [gy_1 \wedge (-fy_2 \wedge fx_3)]$ x_2/y_2
	$- [gy_1 \wedge (-fy_2 \wedge fy_1)]$ x_3/y_1
$gy_1 \wedge (-fy_2 \wedge fy_1)$	
gy_1	
$-fy_2 \wedge fy_1$	
$-fy_2$	
fy_1	
the end of stage 1	fy_2

The pair $\{+fy_1, fy_2\}$ is a one-stage pair because the substitution x_3/y_2 is also permissible at stage 1 and would give us a closing pair $\{+fy_2, fy_2\}$ instead of the pair $\{+fy_1, fy_2\}$.

DEFINITION 3.8. When a distinguished pair $\{+u, w\} \subseteq R_{e_i}^{j_i}$ is not a one-stage pair but at stage $i+1$ such substitutions by $F(Ea)$ are performable that would produce u instead of w or $+w$ instead of $+u$ in the subtableau $S_{e_{i+1}}^{j_i}$ to which $S_{e_i}^{j_i}$ is anterior (hence either $u \in R_{e_{i+1}}^{j_i}$ or $+w \in R_{e_{i+1}}^{j_i}$ would hold good), then the pair $\{+u, w\}$ is a two-stage pair.

In other words, if there is a two-stage pair $\{+u, w\} \subseteq R_{e_i}^{j_i}$, then it is possible to obtain at the next stage a closing pair $\{+u, u\} \subseteq Z_{e_{i+1}}^{j_i}$ or $\{+w, w\} \subseteq Z_{e_{i+1}}^{j_i}$. The pair $\{+fy_2, fy_1\}$ in the subtableau No 1 of Tab. 1 may serve as a concrete example of a two-stage pair (the substitution x_1/y_2 is not permissible before stage 2).

DEFINITION 3.9. Any pair of atomic expressions which is either a one-stage or a two-stage pair will be called "subclosing".

LEMMA 3.1. If the expression t has a closed k -stage tableau-construction (a proof), then in every not closed subtableau of stage 1 of the construction there exists at least one subclosing pair of atomic expressions.

PROOF. The rightness of this lemma is again visible from the homogeneous tableaux of the construction. Namely, if t has a proof, all tableaux of the construction are closed, among others all the homogeneous tableaux, too. However, when a homogeneous tableau T_j is closed, the closure is achieved due to a closing pair $\{+v, v\}$. If the pair is not in S_j^j (i. e. the subtableau of T_j which belongs to stage 1, $j \leq n$), then there remain two cases only: either both members of $\{+v, v\}$ occur at the same stage i or one member of the pair occurs at stage i and the other one at stage $i+s \leq k$. In the first case, according to Definition 3.7 there is

a one stage pair in S_j^j . In the second case, after Definition 3.8 there is a two-stage pair in S_j^j . Hence by Definition 3.9 there is a subclosing pair in S_j^j for every $j \leq n$.

We are now in position to complement our previous negative criterion NC1 of provability by a **second criterion**:

NC2 If in some not closed subtableau of stage 1 of a k -stage tableau-construction of t no subclosing pair of atomic expressions exists, then no proof of t is possible.

PROOF. NC2 follows from Lemma 3.1 by conversion.

OBSERVATION 3.4. It is worth noting that when a certain tableau-construction of t consists of no more than one tableau (i. e. $n=1$), then the graph G (p. 419) reduces to

$$t \text{ ————— } R_1^1 \text{ ————— } R_2^1 \text{ ————— } \dots \text{ ————— } R_k^1$$

and the implication in Lemma 3.1 can be strengthened to equivalence. In other words, the condition of provability in Lemma 3.1 becomes not only necessary, but also sufficient.

COROLLARY 3.4. An economic proof of t in which the rule FC is inapplicable has at most 2 stages.

PROOF. According to Remark 2.7 the sole tableau of the proof is homogeneous and by Lemma 3.1 there must be in S_1^1 a subclosing pair which can be transformed into a closing pair either at stage 1 or at stage 2.

THEOREM 3.1. The set of expressions provable without rule FC is decidable.

PROOF. By Corollary 3.4 use the test described in section 4.

It may be well to add incidentally that it can be recognized immediately at stage 1 whether the rule FC is applicable at all in a proof of t .

When a tableau-construction of t consists of more than one tableau, the necessary condition of provability indicated in Lemma 3.1 turns out not to be sufficient in general. For it often happens that although the condition is fulfilled no proof of t exists, since it is impossible to find such admissible substitutions by $F(Ea)$ which would transform subclosing pairs into closing ones in each tableau of the construction (substitutions suitable for closure of one tableau may be inappropriate for another tableau). None the less if the condition is not fulfilled, the expression t is unprovable.

At any rate the problem remains still open how to recognize whether the expression t can be proved when stage 1 of a tableau-construction of t embraces more than one subtableau ($n > 1$).

4. Provability. Test for any given number k

When trying to solve the problem of provability it is important to realize and to keep in mind first of all that we do have an effective method to determine whether a tableau-construction of t can be closed at stage k ($k=1,2,3,\dots$). Namely, in view of the fact that only one rule $F(Ea)$ allows a choice of substituted y -variables (if there are more than one free variable in the expression transformed), we can for a start check up all admissible substitutions a/b when applying rule $F(Ea)$ at stage 1 of the construction. The number of trials (possible substitutions) is always finite because there is a finite number of free individual variables in the expression to be transformed. If by no means the construction can be closed at stage 1, then for each manner of substituting at stage 1 we can try out all the possible substitutions by $F(Ea)$ at stage 2 taking into account that transformations need not start from the first quantifier (cf. Tab. 2). When this does not result in discovery of a proof either, then for each manner of substituting by $F(Ea)$ at stage 1 and 2 we can put to test all the possible substitutions by $F(Ea)$ at stage 3 and this procedure can be continued up to stage k . When in the course of this procedure a proof of t has already been found at stage i , we know how many stages an economic proof of t demands. If $i < k$, the proof may be extended up to stage k for it is always permissible to continue transformations even on closed tableaux (cf. Remark 2.1). Hence in this case a k -stage proof of t also exists, although it is not an economic proof. However, when all the trials do not result in a discovery of a proof, it is evident that a k -stage proof of t is impossible.

Then an important problem arises whether it would be expedient to continue the procedure and how long. To put it another way, the question is if it is possible to indicate such a number k which is the limit of purposeful quest for a proof of t . So when the limit is attained and no proof is found, further efforts are useless because t is unprovable.

5. Three types of prefix

Now we shall take advantage of a distinction between the shapes the prefix of t may have.

I. The prefix of t comprises only universal quantifiers, i. e. t has the form:

$$(a_1)(a_2)\dots(a_m)w$$

where the matrix w contains no other individual variables than $a_1, a_2, \dots, a_m$. When building a tableau-construction of t , $F(a)$ is the only applicable rule for quantifiers in this case and at stage 1 one obtains n subtableaux in which the atomic expressions belonging to the sets $R_1^1, R_2^2, \dots, R_n^n$ are constructed of m different y -variables and some predicate variables.

LEMMA 5.1. If a set R_j^j ($j \leq n$) does not embrace any closing pair (so the subtableau S_j^j is not closed), then every k -stage tableau-construction of t is not closed either.

PROOF. This is visible from the k -stage homogeneous tableau T of which S_j^j is the first subtableau (i. e. the subtableau which belongs to stage 1). Namely, the y -variables in the elements of the set $R_{e_{j+1}}^j$ are entirely different from those of $R_{e_j}^j$.⁴ That is why no atomic expression $v \in R_{e_j}^j$ ($v \in Z_{e_j}^j$) can make a closing pair with an atomic expression of the set $R_{e_{j+1}}^j$. Besides if in certain places the y -variables are different (identical) in the elements of $R_{e_j}^j$, then the y -variables in the elements of $R_{e_{j+1}}^j$ are also different (identical) in analogous places. Hence, as the first subtableau of T is not closed, the whole tableau T cannot be closed either.

And so we conclude:

THEOREM 5.1. Provability of t can be effectively checked up by means of a one-stage tableau-construction of t . The expression t is universally valid if and only if the one-stage tableau-construction is closed.

PROOF. $\rightarrow$ from Lemma 5.1 by conversion; $\leftarrow$ obvious.

II. The prefix of t is composed of nothing but existential quantifiers, i. e. t is of the form:

$$(Ea_1)(Ea_2)\dots(Ea_m)w.$$

In this case the sole applicable rule for quantifiers is $F(Ea)$. It demands to introduce a y -variable while eliminating the first quantifier. The same y -variable, being the only free individual variable in expressions transformed, has to be substituted for all x -variables at every stage of the tableau-construction of t . For that reason it should be immediately evident that the atomic expressions of stage 1 of any homogeneous tableau T of the construction must be repeated at every stage of T . In other words: $R_{e_1}^j = R_{e_2}^j = \dots = R_{e_k}^j$. But this testifies that T is closed if and only if for every $j, e_1 \leq n$: the set $R_{e_1}^j$ contains a closing pair of atomic expressions. And so we arrive at the conclusion:

---

⁴ Cf. the condition concerning the variable b in rule $F(a)$.

THEOREM 5.2. A one-stage tableau-construction of t suffices, in this case, for verifying whether t is a theorem of the calculus. We are confronted with a positive result of the verification if and only if the construction is closed.

III. In the light of what has been ascertained so far it is enough to confine further discussion only to expressions with a prefix containing both existential and universal quantifiers. Thus let t be an expression of this sort. In other words, t has the form:

$$(\quad) (\quad) \dots (\quad) w$$

where the parantheses “( )” represent a quantifier, no matter which one.

At first we have to analyse the sets of atomic expressions one may find in a k -stage tableau-construction of t .

The sets $Z_{e_i}^{j_i}, Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ if are not identical, may differ in various respects some of which are essential for the possibility of proving the expression t . In order to elucidate this point certain new notions seem to be indispensable.

DEFINITION 5.1. By “the *degree* of the set X of atomic expressions” we shall mean the number of distinct individual variables the expressions of the set X are built of.

For instance, the set $\{+fy_1y_1, +fy_1y_2, gy_2y_1\}$ is of degree 2. the sets $Z_{e_i}^{j_i}, Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ may differ in their degree.

DEFINITION 5.2. Sets X_1, X_2 of atomic expressions are of *the same kind* if and only if X_1 comes into being from X_2 as an effect of simultaneously substituting certain variables for some (or all) individual variables occurring in the elements of X_2 and at the same time X_2 comes into being from X_1 as a result of reverse substitutions (substitutions b/a are reverse of the substitutions a/b).

EXAMPLES. The following sets X_1, X_2 are of the same kind:

$$X_1 = \{fy_1\}, \quad X_2 = \{fy_1\},$$

$$X_1 = \{fy, hyy_1\}, \quad X_2 = \{fy_2, hy_2y_1\},$$

$$X_1 = \{gy_1y_2, +gy_2y_1, gy_1y_1\}, \quad X_2 = \{gy_2y_1, +gy_1y_2, gy_2y_2\}.$$

On the contrary, the set X_1 is not of the same kind as X_2 in the next cases:

$$X_1 = \{fy_1y_2\}, \quad X_2 = \{hy_1y_2\},$$

$$X_1 = \{fy_1y_2\}, \quad X_2 = \{+fy_1y_2\},$$

$$X_1 = \{fy_1, hy_1y_2\}, \quad X_2 = \{fy_1, hy_1y_2, gy_3\},$$

$$X_1 = \{hy_1y_2, +hy_1y_2\}, \quad X_2 = \{hy_1y_1, +hy_1y_1\}.$$

REMARK 5.1. It is visible that identical sets are of the same kind. We take that empty sets are of the same kind although we shall not take advantage of them. Sets of the same kind may differ only in the shape of individual variables in their elements. Not equivalent sets (not having the same number of elements) as well as sets not having the same degree are always of a different kind. When comparing sets it should be remembered that atomic expressions $u, +u$ have to be treated as distinct.

The sets $Z_{e_i}^{j_i}, Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ may be different in their kind.

DEFINITION 5.3. The *kind* of a set X of atomic expressions is an equivalence class (abstraction class) generated by X with respect to the relation of being of the same kind.

DEFINITION 5.4. Sets X_1, X_2 of atomic expressions are *up to degree h of the same kind* if and only if 1^0 both sets X_1, X_2 are at least of degree h and 2^0 for every subset $Y_1 \subseteq X_1$ of a degree not higher than h there is a subset $Y_2 \subseteq X_2$ of the same kind as Y_1 and conversely: for every subset $Y_2 \subseteq X_2$ of degree not higher than h there is a subset $Y_1 \subseteq X_1$ of the same kind as Y_2 .

For instance, the sets $X_1 = \{fy_1y_2, +hy_1\}, X_2 = \{+fy_1y_2, fy_2y_1, +hy_3\}$ are only to degree 1 of the same kind though the set X_1 is of degree 2 whereas X_2 is of degree 3.

REMARK 5.2. If the sets X_1, X_2 are up to degree h of the same kind, it is not excluded that they are also up to degree higher than h of the same kind. And so the sets:

$$\begin{aligned} X_1 &= \{+fy_1y_2, fy_2y_1, +hy_3\} \\ X_2 &= \{+fy_3y_1, fy_1y_3, +hy_2\} \end{aligned}$$

are of the same kind up to degree 1, 2 and 3.

DEFINITION 5.5. A set X_1 of atomic expressions is a *generic extension* of degree h of a set X_2 if and only if 1^0 for every subset $Y_2 \subseteq X_2$ there is a subset $Y_1 \subseteq X_1$ of the same kind as Y_2 and besides 2^0 there is a subset $Y_3 \subseteq X_1$ of degree h but of a kind different than all the subsets of X_2 . In such cases we shall also say that X_1 is a generic extension of X_2 over Y_3 .

For instance, the set $\{fy_2y_1, +fy_1y_2, hy_1\}$ is a generic extension of degree 1 (over the set $\{hy_1\}$) and of degree 2 (over the set $\{fy_2y_1, +fy_1y_2, hy_1\}$) of the set $\{fy_1y_2, +fy_2y_1\}$.

In our further considerations we shall take it for granted that:

ASSUMPTION 5.1. There are m_1 existential and m_2 universal quantifiers in the expression t . Moreover $m_1 + m_2 = m$.

ASSUMPTION 5.2. The expression t has a proof P with the minimum length coefficient k (Cf. Definition 2.4). If there are more economic proofs of t , P is freely chosen from among them. Let the graph G (p. 419) be the graph of the proof P and T be whichever tableau of P .

Just as we have discerned one-stage and two stage subclosing pairs (of atomic expressions) we shall distinguish one-stage closing pairs from two-stage ones.

DEFINITION 5.6. If in tableau T both $+v$ and v are elements of the set $R_{e_i}^{j_i}$, then $\{+v, v\}$ is a *one-stage closing pair* and when one of the expressions $+v, v$ (called "*first member*") belongs to $Z_{e_{i-1}}^{j_{i-1}}$ and the other one (called "*second member*") to $R_{e_i}^{j_i}$ then $\{+v, v\}$ is a *two-stage closing pair*.

For example, the pair $\{+fy_2, fy_2\}$ in Tab. 1 is a one-stage closing pair in subtableau No 2 whereas the pair $\{+fy_2, fy_2\}$ is a two-stage closing pair in the tableau consisting of the subtableau No 1 and No 11.

OBSERVATION 5.1. It is plain that the set Q_{e_i} is of a degree not higher than m (Cf. Assumption 5.1) for it embraces (all and only) the atomic expressions that come into being at stage i by transformation of at most m quantifiers of t . Hence the subset $R_{e_i}^{j_i}$ of Q_{e_i} is also of a degree not higher than m . Besides, the set $X(Y)$ to which belong all the members of one-stage and all the second members of two-stage closing pairs present in Q_{e_i} ($R_{e_i}^{j_i}$) is also of a degree not higher than m . Moreover, no atomic expressions that belongs to Q_{e_i} (or $R_{e_i}^{j_i}$) can be built of more than m y -variables.

COROLLARY 5.1. If the set $Z_{e_i}^{j_i}$ includes a closing pair, then the pair is of a degree not higher than m .

REMARK 5.3. For that reason we shall confine ourselves to analyzing different sets of atomic expressions of degree $h \leq m$ that can be found in tableau T . Nevertheless, in order to avoid misunderstanding it may be well to add at once that the set $Z_{e_i}^{j_i}$ is liable to be of a degree higher than m but only its subsets of degree $h \leq m$ can be utilized for creating closing pairs (in $Z_{e_i}^{j_i}$ if both members of a closing pair belong to $Z_{e_i}^{j_i}$ or in $Z_{e_{i+s}}^{j_{i+s}}$ if the first member belongs to $Z_{e_i}^{j_i}$ and the second members to $Z_{e_{i+s}}^{j_{i+s}}$).

We have characterized any tableau in the graph G by means of a sequence $R_{e_1}^{j_1}, R_{e_2}^{j_2}, \dots, R_{e_i}^{j_i}, \dots, R_{e_k}^{j_k}$. At present we shall determine similarly a tableau T' correlated with the given tableau T . Namely:

DEFINITION 5.7. T' is *correlated* with T if and only if 1^0 the following sets occur in turn in the tableau T' ($i+s < k, s > 0$):

$$R_{e_1}^{j_1}, R_{e_2}^{j_2}, \dots, R_{e_i}^{j_i}, R_{e_{i+1}}^{f_{i+1}}, \dots, R_{e_{i+s}}^{f_{i+s}}, \dots, R_{e_k}^{j_k}$$

and besides

2^0 two conditions are fulfilled at the same time:

- a) $R_{\rho_{i+1}}^{f_{i+1}} = R_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$,
- b) if the set $R_{e_{i+s}}^{j_{i+s}}$ is on the g -th branch ($g \leq n$) of $R_{e_{i+s-1}}^{j_{i+s-1}}$ (in T), then $R_{\rho_{i+s+1}}^{f_{i+s+1}}$ is on the g -th branch of $R_{\rho_{i+s}}^{f_{i+s}}$ (in T^+).

If T is homogeneous, T^+ overlaps T .

Accordingly, we define for T^+ :

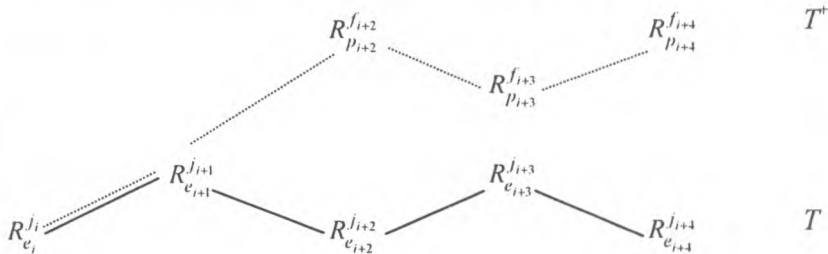
DEFINITION 5.8.

$$Z_{\rho_{i+s}}^{f_{i+s}} = Z_{e_i}^{j_i} \cup R_{\rho_{i+1}}^{f_{i+1}} \cup \dots \cup R_{\rho_{i+s}}^{f_{i+s}}.$$

DEFINITION 5.9.

$$Q_{\rho_{i+s}} = R_{d+1}^1 \cup R_{d+2}^2 \cup \dots \cup R_{d+n}^n \text{ where for some } d \text{ and } g : d+g = \rho_{i+s}.$$

Let us visualize graphically the relation of the tableau T to T^+ , supposing that $n=2$, $k=i+4$ and $R_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ is on the first (from above) branch of $R_{e_i}^{j_i}$. The raising segments relate to the first branch, the sinking segments to the second branch. The tableau T^+ is marked with the dashed line and T with the continuous line.

REMARK 5.4. Note that in all tableaux to which the subtableau $S_{e_i}^{j_i}$ belongs any changes of substitutions by $F(Ea)$ performed in the subsequent subtableaux do not cause changes in other tableau of the proof P (i. e. in tableaux to which $S_{e_i}^{j_i}$ does not belong).

We intend to show that if the sets $Z_{e_i}^{j_i}, Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ are of the same kind up to degree m , then it is possible to obtain at stage $i+s$ (for every s) in the tableau T

all such kinds of sets of degree $h \leq m$ which occur in T^i one stage further (i. e. at stage $i+s+1$).

With this aim in view let us proceed now to proving a lemma in which:

CONVENTION 5.1. The signs " $Q_{e_{i+s}} / \text{Sub}$ ", " $R_{e_{i+s}}^{j_{i+s}} / \text{Sub}$ " denote such sets that come into being at stage $i+s$ in place of $Q_{e_{i+s}}$, $R_{e_{i+s}}^{j_{i+s}}$ respectively when instead of substitutions performed at stage $i+s$ by virtue of the rule $F(Ea)$ in the proof P , certain substitutions Sub are applied at stage $i+s$ being also conformable to $F(Ea)$.

LEMMA 5.2. For every $i < k-1$: if the set $Z_{e_i}^{j_i}$ is up to degree m of the same kind as the set $Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$, then there are such admissible substitutions Sub (by $F(Ea)$) that for every s such that $i+s < k$:

Claim 1. The set $Z_{e_{i+s-1}}^{j_{i+s-1}} \cup R_{e_{i+s}}^{j_{i+s}} / \text{Sub}$ is up to degree m of the same kind as the set $Z_{\rho_{i+s}}^{f_{i+s}} \cup R_{\rho_{i+s+1}}^{f_{i+s+1}}$.

Claim 2. The set $Z_{e_{i+s-1}}^{j_{i+s-1}} \cup Q_{e_{i+s}} / \text{Sub}$ is up to degree m of the same kind as the set $Z_{\rho_{i+s}}^{f_{i+s}} \cup Q_{\rho_{i+s+1}}$.

PROOF. Claim 1. According to definition 5.7. the sets $R_{e_{i+s}}^{j_{i+s}}$, $R_{\rho_{i+s+1}}^{f_{i+s+1}}$ are on the same branch g , hence $j_{i+s} = f_{i+s+1}$ and by Observation 2.2 the sets have the same structure.

Now, proving by induction on s , let be $s=1$. In this case the set $R_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ has the same structure as the set $R_{\rho_{i+2}}^{f_{i+2}}$. That is why it is possible to choose at stage $i+1$ such admissible substitutions Sub by virtue of $F(Ea)$ that the set $Z_{e_i}^{j_i} \cup R_{e_{i+1}}^{j_{i+1}} / \text{Sub}$ is up to degree m of the same kind as $Z_{\rho_{i+1}}^{f_{i+1}} \cup R_{\rho_{i+2}}^{f_{i+2}}$. It is sufficient to follow two rules for Sub :

1. When in certain places in the elements of $R_{\rho_{i+2}}^{f_{i+2}}$ the y -variables are different (identical) choose for Sub from y -variables admissible by $F(Ea)$ different (identical) variables for analogous places. There is enough y -variables to choose from because one needs for Sub at most m_i different y -variables (see Assumption 5.1) and there are at least m different variables in $Z_{e_i}^{j_i}$ since the set is of a degree not lower than m .

2. If a y -variable occurs in certain places in the second member v of a closing pair such that $v \in R_{\rho_{i+2}}^{f_{i+2}}$ and the first member of the pair belongs to $Z_{\rho_{i+1}}^{f_{i+1}}$, then choose for Sub the y -variable which occurs in analogous places in an atomic expression v' of the same kind as v but such that $v' \in Z_{e_i}^{j_i}$. The expression v' must exist since $Z_{e_i}^{j_i}$ is of the same kind up to degree m as $Z_{\rho_{i+1}}^{f_{i+1}}$ ($= Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$) by the antecedent of the lemma.

For $s > 1$ the proof is analogous.

Claim 2. The proof is analogous to the proof of Claim 1. Replace $R_{e_{i+s}}^{j_{i+s}}$, $R_{\rho_{i+s+1}}^{f_{i+s+1}}$ by $Q_{e_{i+s}}$, $Q_{\rho_{i+s+1}}$ respectively.

Lemma 5.2. shows that if the set $Z_{e_i}^{j_i}$ is up to degree m of the same kind as the set $Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$, then it is possible to achieve closure by one stage earlier in every tableau in which the subtableau $S_{e_i}^{j_i}$ is contained. In particular if the set $Z_{e_k}^{j_k}$ includes a two-stage closing pair of which the first member belongs to $Z_{e_{i+s}}^{j_{i+s}}$ and the second member to $R_{e_k}^{j_k}$, then it is possible to obtain at stage $k-1$ a closing pair of which the first member is in $Z_{e_{i+s-1}}^{j_{i+s-1}}$ and the second in $R_{e_{k-1}}^{j_{k-1}}$ /Sub. Similarly, when the set $Z_{e_k}^{j_k}$ includes a one-stage closing pair, then a closure can be achieved in the set $Z_{e_{k-1}}^{j_{k-1}}$.

Next, in the light of Assumption 5.2 that the number k is the minimum length coefficient of proof P , it is easy to notice that there must be in P such a tableau T in which there are no superfluous stages (transformations) and the closing pair appears only at the last stage k . In fact there must exist at least n tableaux of this type in the proof P because the set $Z_{e_{k-1}}^{j_{k-1}}$ in each of these tableaux do not contain any closing pair. The lemma given below refers to such tableaux.

LEMMA 5.3. A certain tableau T in the proof P has the following features:

- (I). The set $Z_{e_{k-1}}^{j_{k-1}}$ does not include any closing pair but the set $Z_{e_k}^{j_k}$ does.
- (II). For every $i < k$ there is a number $h \leq m$ such that if the set $Z_{e_i}^{j_i}$ is of a degree not lower than m , then the set $Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ is a generic extension of degree h of the set $Z_{e_i}^{j_i}$.

PROOF. As the existence of at least n tableaux having the feature (I) evidently follows from Assumption 5.2, let us consider an arbitrarily chosen tableau

T of this type and then – proving indirectly – let us assume that for a certain $i < k$ and every $h \leq m$: i is the greatest number such that the set $Z_{e_i}^{j_i}$ is of a degree not lower than m but $Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ is not a generic extension of degree h of the set $Z_{e_i}^{j_i}$. However, taking into account that $Z_{e_i}^{j_i} \subseteq Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ and no subset $Y \subseteq Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ of degree h is of a kind different from the subsets of degree h included in $Z_{e_i}^{j_i}$ we arrive at the conclusion that the set $Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ is up to degree m of the same kind as $Z_{e_i}^{j_i}$. Still in this case, by virtue of Lemma 5.2 it is possible to achieve in T a closure at stage $k-1$. But this contradicts Assumption 5.2 that k is the minimum length coefficient of the proof of t , since T is any tableau having the feature (I) in the proof P .

We now proceed to the next lemma which exposes one more characteristic feature of tableau T .

LEMMA 5.4. The tableau T , that Lemma 5.3 speaks about, apart from the features (I) and (II) may also have the following property:

(III). There is at most one number i such that:

1. the set $Z_{e_i}^{j_i}$ is of a degree lower than m and at the same time
2. for every $h \leq m$: the set $Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ is not a generic extension of degree h of $Z_{e_i}^{j_i}$.

PROOF. Let $Z_{e_i}^{j_i}$ be a set of degree $f < m$. Then in any case the following disjunction must be true:

A_1 . Either the set $Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ is of a degree not higher than m or the set $Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ is of a degree higher than m .

When the first disjunct of A_1 is true, two cases may take place:

- 1° The set $Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ is of a degree f or
- 2° The set $Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ is of a degree higher than f .

In case 1° two situations can be taken into consideration: First – when the sets $Z_{e_i}^{j_i}, Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ are identical, second – when the sets $Z_{e_i}^{j_i}, Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ are not identical. The first situation has to be excluded for it leads to contradiction with Assumption 5.2 that k is the minimum length coefficient of proof of t . Namely, the identity of the sets $Z_{e_i}^{j_i}, Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ would be an evidence that transformations in the tableau T were superfluous at stage $i+1$. For the proof could be shortened by elimination of the set $R_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ and thus a closing pair could be obtained at stage $k-1$.

The second situation may occur when an atomic expression u , absent in the set $Z_{e_i}^{j_i}$, belongs to the set $Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$. In this case the set $Z_{e_{i+1}}^{j_{i+1}}$ includes the subset

$\{u\} \cup Z_{e_i}^{J_i}$ of degree f but of a kind different from all the subsets of $Z_{e_i}^{J_i}$ since not equivalent sets are never of the same kind. Thence $Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}}$ is a generic extension of degree f of the set $Z_{e_i}^{J_i}$.

Now consider the case 2° . The set $Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}}$ is of degree $h > f$ ($h \leq m$) but in $Z_{e_i}^{J_i}$ there is no subset of degree higher than f . Therefore $Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}}$ is a generic extension of degree h of the set $Z_{e_i}^{J_i}$.

We have shown so far that if the first disjunct of A_1 is true, then in any case which does not lead to contradiction the set $Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}}$ is a generic extension of degree not higher than m of the set $Z_{e_i}^{J_i}$.

Suppose in turn that the second disjunct of A_1 is true, i. e. the set $Z_{e_i}^{J_i}$ is of degree $f < m$ but $Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}}$ is of a degree higher than m . As a matter of fact in such a case it may happen (though it is not necessary) that for every $h \leq m$ the set $Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}}$ is not a generic extension of degree h of the set $Z_{e_i}^{J_i}$. It may happen when to the set $Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}}$ an atomic expression u belongs in which no more than m different y -variables occur but for every subset $X \subseteq Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}}$ such that u does not belong to X the union $\{u\} \cup X$ is of a degree higher than m . (Compare the following example: Let be $f=2$, $m=3$, and $Z_{e_i}^{J_i} = \{hy_1y_2, +hy_2y_1, gy_1y_2, fy_1y_1y_2\}$ and $\{u\} = \{hy_3y_4\}$. In this case the set $\{u\}$ makes with each subset of $Z_{e_i}^{J_i}$ a union of degree 4. Similarly if $Z_{e_i}^{J_i} = \{hy_1y_2, +hy_2y_1\}$ and $Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}} = \{hy_1y_2, +hy_2y_1, hy_3y_4, +hy_4y_3\}$, then the set $Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}}$ is not a generic extension of degree $h \leq m$ of the set $Z_{e_i}^{J_i}$).

This is not to deny, however, that when $Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}}$ is not a generic extension of degree $h \leq m$ of the set $Z_{e_i}^{J_i}$, then the set $Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}}$ is already of a degree higher than m . Consequently, i is the sole such number that $Z_{e_i}^{J_i}$ is of a degree lower than m and $Z_{e_{i+1}}^{J_{i+1}}$ is not a generic extension of degree $h \leq m$ of the set $Z_{e_i}^{J_i}$. But this is exactly what was to be shown.

LEMMA 5.5. The minimum length coefficient k of the proof P can be estimated: $k < 2^B$.

PROOF. As can be seen from Lemma 5.3 and Lemma 5.4, there are such tableaux in the proof P in which a closing pair appears only at stage k and starting from stage 2 new kinds (i. e. absent at previous stages) of sets of atomic expressions of degree $h \leq m$ occur at every stage – except one stage at most. Thence the number k may be at most by one greater than the number α ($k \leq \alpha + 1$) of all kinds of nonempty sets of a degree not higher than m of atomic expressions which it is possible to construct of the predicate variables being present in the expression t and of m different y -variables. The number α can be estimated in every case.

Namely, it is possible to make m^i atomic expressions of one i -ary (i -adic, i -place) predicate variable and m different y -variables (we apply the formula for permutations of m variables taken i at a time with repetitions). As in the sets that we are considering each of expressions can be preceded by the sign plus, we have to distinguish $2m^i$ expressions with one i -ary predicate variable. Now suppose that there are at most r -ary predicate variables in the expression t and p_i is the number of distinct i -ary ($i \leq r$) predicate variables present in t . Hence, of all the predicate variables that are found in t and of m different y -variables it is possible to build

$$\beta = \sum_{i=1}^r p_i \cdot 2m^i$$

different atomic expressions. Let U be the set of all these expressions. There are $2^\beta - 1$ nonempty subsets of U . Note that every set of degree $h \leq m$ that can be met in the tableau T of the proof P is of the same kind as a certain subset of U . However, some subsets of U – although not identical – are of the same kind (e. g. if the binary variable “ f ” occurs in t and $m=3$, then there are six sets of the same kind as $\{fy_1y_2, +fy_2y_1\}$). It follows that $\alpha < 2^\beta - 1$, but as we have already stated $k \leq \alpha + 1$, hence $k < 2^\beta$.

THEOREM 5.3. The first-order functional calculus is decidable.

PROOF. If the prefix of t consists only of universal or only of existential quantifiers, then according to Theorem 5.1 and Theorem 5.2 provability of t can be checked up by means of one-stage tableau-construction. In case the prefix of t consists of universal as well as of existential quantifiers, it is sufficient to inspect, using the method described in section 4, whether there is a $(2^\beta - 1)$ -stage proof of t . When such a proof cannot be constructed, then in the light of Lemma 5.5 this is an evidence that t is unprovable.

PROBLEM: Can the procedure of decidability presented above be adequately described in terms of general recursiveness? If not, then Church’s thesis, identifying effectiveness with general recursiveness turns out to be false.

ACKNOWLEDGEMENTS

The author is indebted to Prof. Michiel van Lambalgen (Amsterdam) for his suggestions concerning the structure of a former version of this paper.

References

- [1] W. Ackermann: Solvable Cases of the Decision Problem. North-Holland Publ. Co., Amsterdam 1954.
- [2] E. W. Beth: Formal Methods. An Introduction to Symbolic Logic and to the Study of Effective Operations in Arithmetic and Logic. Synthese Library, D. Reidel, Dordrecht 1962.
- [3] D. Hilbert, W. Ackermann: Grundzüge der theoretischen Logik. Vierte Auflage, Springer, Berlin-Göttingen-Heidelberg 1959.
- [4] L. Kalmár, J. Surányi: On the Reduction of the Decision Problem. Third paper, Pepis Prefix, A Single Binary Predicate. "The Journal of Symbolic Logic" 1950, Vol. XV, p. 161.
- [5] H. Leblanc, W. A. Wisdom: Deductive Logic. Sec. Edit. Allyn and Bacon Inc., Boston-London-Sydney-Toronto 1976.
- [6] L. Gumański: On Decidability of the First-Order Functional Calculus. 7th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science, Salzburg 1983, Vol. 1 Abstracts of Section 1.
- [7] L. Gumański: Entscheidbarkeit des engeren Prädikatenkalküls. Untersuchungen zur Logik und Methodologie, Bd 3, Karl-Marx-Universität Leipzig, 1986.
- [8] L. Gumański: Wprowadzenie w logikę współczesną (Introduction to Contemporary Logic), in Polish, PWN, Warszawa 1990.
- [9] L. Gumański: Remarks on Cantor's Diagonal Method and Some Related Topics, [in:] Types of Logical Systems and Problem of Truth, Bulgarian Academy of Science, Sofia 1988. Also in the present volume, p. 439.

Leon Gumański

Remarks on Cantor's Diagonal Method and Some Related Topics

(Symposium Bułgarsko-Polskie, Sofia 23–27 IX 1985)

I. In my paper [8] delivered before the 7th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science in Salzburg I presented a decision procedure for the functional calculus of first order. This result contradicts the well-known Church's theorem and so the problem arises what an error has been committed in the proof of the theorem. A careful perusal and strenuous analysis have shown that the matter is more serious than it might seem at first. Alonzo Church has namely applied in [2] the so-called diagonal method¹ sometimes declared to be „one of the strongest and most famous methods in modern mathematics”².

The method was introduced by Cantor for the first time in 1874. There has been some disagreement among scientists concerning the correctness of the method. Objections have been raised not only by mathematicians³. However, some celebrities have decidedly refuted them therefore the method has been generally accepted for a long time and brought into practice especially in set theory and in the realm of foundations of mathematics.

The aim of the present paper is to demonstrate that despite its distinguished credentials the method is unreliable and all the purported proofs in which it is employed – though not necessarily their theses – ought to be doomed to oblivion.

It might be well to start with a brief habitual description of the method. We may put it as follows:

One takes into consideration an arbitrarily chosen denumerable subset S of a certain infinite set F of sequences and enumerates one way or another the elements of S , let us say $E = \langle s_1, s_2, \dots, s_i, \dots \rangle$ where $s_i = \langle e_{i1}, e_{i2}, \dots, e_{ij}, \dots \rangle$. By this means one obtains a sequence of sequences. Then a definition of a „new” sequence $d = \langle d_1, d_2, \dots, d_i, \dots \rangle$ belonging to the set F is introduced. The definition is so constructed that it ought to be plain that d is different from each s_i , because d_i is unlike e_{ij} , for every positive integer i . Such a result is usually achieved due to an appropriate function f indicated in the definition of d . Here-

¹ Cf. the demonstration of Theorem XVIII on p. 360.

² Cf. A. A. Fraenkel [7] p. 54.

³ Cf. A. A. Fraenkel [6].

after sequences defined like d will be called 'diagonal'. It is exactly the definition of a diagonal sequence applied in proofs, which constitutes the gist of the method at issue. The purpose of proofs of this kind is to show that the denumerable subset S is a proper subset of the set F (in symbols $S \subsetneq F$).

It will probably not do to say as much as that to explain what for us will count as the diagonal method. That is why we shall illustrate the method by two paradigm examples.

Example I. Let F be the set of all decimal representations (expansions) of real numbers x in the interval $0 < x \leq 1$ and let S be any denumerable subset of F . Each decimal fraction of S has the form of a sequence: $0.e_1e_2e_3\dots$. We arrange the decimals of S in a sequence $E = \langle s_1, s_2, \dots, s_i, \dots \rangle$ choosing a mapping between S and the set N of all positive integers. The resulting sequence of sequences may be depicted as follows:

$$\begin{array}{ll} s_1: & 0.e_{11}e_{12}e_{13}\dots \\ s_2: & 0.e_{21}e_{22}e_{23}\dots \\ s_3: & 0.e_{31}e_{32}e_{33}\dots \\ \vdots & \vdots \\ s_i: & 0.e_{i1}e_{i2}e_{i3}\dots e_{ij}\dots \\ \vdots & \vdots \end{array}$$

where e_{ik} is the kth digit after the decimal point in the ith decimal fraction. Now we define the diagonal sequence $d = \langle d_1, d_2, \dots, d_i, \dots \rangle$ using the function $f(i) = d_i$:

$$\begin{aligned} d_i &= 1 \text{ if } e_{ii} \neq 1, \\ d_i &= 2 \text{ if } e_{ii} = 1. \end{aligned}$$

It is claimed that d is a fraction different from all the decimals of S because the ith digit (after the decimal point) in the ith decimal of S is e_{ii} while the ith digit in d is $d_i \neq e_{ii}$. On the other hand d is an infinite decimal fraction between 0 and 1, hence it belongs to F .

Example II. Let F be the set of all functions of one variable and S be its denumerable subset that contains only functions assigned by the formulae $\langle A_1, A_2, \dots, A_i, \dots \rangle$ of a formal system AR of arithmetic according to the following rule (for each natural number n):

$$\begin{aligned} f_i(n) &= 1 \text{ if } A_i(n) \text{ is valid in AR,} \\ f_i(n) &= 0 \text{ if } A_i(n) \text{ is not valid in AR,} \end{aligned}$$

where $A_i(n)$ is the result of substituting the name of the number n for all occurrences of free variables in A_i . Hence we have a sequence E of functions $\langle f_1, f_2, \dots, f_i, \dots \rangle$. We identify f_i with the sequence of successive values of f_i : $\langle e_{i1}, e_{i2}, \dots, e_{ik}, \dots \rangle$ where $e_{ik} = f_i(k)$. Then we define a function h belonging to

F:

$$\begin{aligned} h(n) &= 1 \text{ if } f_n(n) = 0, \\ h(n) &= 0 \text{ in other cases.} \end{aligned}$$

The diagonal sequence d is the sequence $\langle d_1, d_2, \dots, d_i, \dots \rangle$ where $d_i = h(i)$. In other words d is the sequence of successive values of the function h . It is asserted that the function h , identified with d , though belongs to F does not belong to the sequence E, for otherwise it would be $f_k(k) = 1$ iff $f_k(k) = 0$, for a natural number k .

It should be noted that the diagonal method may and has been applied both in direct and indirect proofs. So we consider it advisable to discuss the two cases separately. Moreover, in our considerations we shall confine ourselves at first to proofs constructed on the grounds of naive preaxiomatic set theory and only after that we shall turn to analogous proofs based on axiomatic version of the theory.

IIa. Indirect tactics is the most common form encountered in proofs in which the diagonal method is adopted. W. K. Essler states accordingly that the definition of a diagonal sequence may always serve to deduce an absurdity⁴ It is important a point to realize and to keep in mind that in indirect proofs no more than one assumption is allowable, namely the negation of the thesis to be proved. Only theorems chosen from the theory on which the proof is founded may occur as other premisses of the reasoning. A definition can be incorporated solely on condition that the existence of the object defined follows from premisses already recognized in the proof. However, the fact of the matter is that the existence of the diagonal sequence d is, as a rule, not a logical consequence of premisses in indirect proofs based on non-axiomatic set theory. The statement of existence, usually overlooked or suppressed, makes actually the second assumption of the proof. For that reason the final conclusion should run in the form of disjunction: either the thesis is true or d does not exist. The contradiction obtained in the proof does not allow to decide which of the two disjuncts is veracious or which premiss is responsible for the contradiction.

A. A. Fraenkel, one of the most prominent originators and propagators of modern set theory, at an early stage of his activity must have felt that something was wrong with indirect proofs applying the diagonal method. Most likely therefore he wrote as follows in [5] about Cantor's proof of non-denumerability of the continuum:

"Surely anybody who becomes acquainted with this proof for the first time, with all his admiration for the simple and significant fundamental idea (called diagonal procedure) will not be able to suppress a painful feeling ... which though does not belie the compelling power of the fundamental idea, nevertheless smells something insidious or at least unfair in the arrangement of its conclusions"⁵.

---

⁴ Cf. W. K. Essler [4] p. 33.

⁵ Cf. A. A. Fraenkel [5] p. 10.

I**b**. Fraenkel believed that most doubts would disappear if the direct form of proof was chosen. Let us then turn to that kind of proofs. In this case, as well as in the previous one, it is maintained that the diagonal sequence d is different from each sequence s_i of the subset S . What makes us think so? Authors do not say much about it. They probably treat the point intuitively as obvious. And so for instance if d, s_i are decimal fractions, as in our Example I, it is usually just stated that the ith digit of s_i is e_{ii} while the ith digit of d is $d_i \neq e_{ii}$ ⁶. The first impression that this explanation is satisfactory turns out, on closer inspection, to be misleading. There is a gap concealed behind the innocent-sounding words. To convince ourselves of this let us first make a query again: How do we know that $d_i \neq e_{ii}$? The right answer may seem to read: we know this from the definition of d . But that is not at all the case. The definition only requires that e_{ii} should be transformed into a different member d_i , for each number i . However, this requirement can merely be fulfilled on certain conditions. In order to compare e_{ii} with d_i or to decide if it is possible to convert e_{ii} into d_i one must know more about the subset S . Otherwise there is no certainty that the comparison or the conversion can be performed. I am going to show it at once.

When using the diagonal method in proofs one must not specify either the subset S or the enumeration E (although S or E may be characterized in a general way as in Example II), because otherwise an objection may be raised that a diagonal sequence can be constructed for the given S and E , however an open problem remains whether it is possible to form a diagonal sequence for other subsets of F and other enumerations as well. That is why, in order to preserve generality it is usually just stated that S and E are freely chosen but fixed within the proof. If so, it cannot be excluded *a priori* that S fulfils the condition $S = F$. The exclusion of the condition is inadmissible for the following reason: From the assumption $S \subseteq F$ it follows immediately:

$$(+) \quad S = F \text{ or } S \subsetneq F.$$

We have to consider both disjuncts of (+) and must not reject any one of them without serious grounds.

Now, supposing $S = F$ it should be clear that $d \in S$, because $d \in F$ is admitted. Then it follows at once from $d \in S$ that $d = s_k$ for some positive integer k . In other words, the defined sequence d belongs to the enumeration $E = \langle s_1, s_2, \dots, s_i, \dots \rangle$ of S . Nevertheless, in this case it is obvious that d does not exist, for it is impossible to convert e_{kk} into d_k in such a way that d_k becomes different from e_{kk} (as the definition of d requires) and remains identical with e_{kk} at the same time (because $d = s_k$). In sum, the requirement of the definition cannot be met and the relation f (by means of which d has been defined) is not a genuine function, as no single value exists for the argument k . Or to put it another way, if we assume $S = F$, then ' d ' does not denote any existing object, because from the

---

⁶ Even authors who construct their proof adopting axiomatic set theory act similarly. Cf. e. g. Fraenkel [7] p. 53, Kleene [9] p. 7.

assumption combined with the definition of d a contradiction follows ($e_{kk} \neq d_k$ and $e_{kk} = d_k$). In short, if $S = F$, d does not exist. Hence by contraposition we have: if d exist, then $S \neq F$. In other words $S \neq F$ (or $S \subsetneq F$ which follows) is a necessary condition of existence of the diagonal sequence d . There are even more necessary conditions of existence of d , as we shall show in a moment.

On the other hand, if we assume the second disjunct of (+): $S \subsetneq F$, no evidence of existence of a diagonal sequence can be deduced. On the contrary, it turns out that such a sequence may not exist. For instance, in the light of the fact that S is freely chosen, even if $S \subsetneq F$ it is not unlikely that S contains the set D of all the sequences built of the same members of which d should be constructed, i. e. $D \subseteq S$. However, in this case $d \in S$ too for $d \in D$. Consider by way of illustration our Example I. If S contains all the sequences (decimal representations $0.e_{i1}, e_{i2}, \dots, e_{ik}, \dots$) built at most of the digits 1, 2, then d must be one of these sequences, since d should also be constructed of the digits 1,2 only. But when $d \in S$, we can continue our reasoning in the same way as in the case $S = F$ and demonstrate that $D \subsetneq S$ is one more necessary condition of existence of d .

And now let us add another remark. Against the background of the statement that S and E are freely chosen, it cannot be *a priori* excluded that the enumeration E fulfills the condition $e_{ik} = d_k$ for every $k < i$. In this instance the diagonal sequence d is up to i^{th} member identical with s_{i+1} for every positive integer i . So in our Example I the sequence E may have the form:

s_1 :	0.123456789012...
s_2 :	0.223456789012...
s_3 :	0.213456789012...
s_4 :	0.211456789012...
$\vdots$:	$\vdots$
s_{11} :	0.2111111111123...
s_{12} :	0.2111111111223...
$\vdots$:	$\vdots$
s_i :	0.211.....1211... e_{ii} ...
s_{i+1} :	0.211.....1211... $d_i e_{i+1+i}$ ...
$\vdots$:	$\vdots$

It can be easily seen that $\langle d_1, d_2, \dots, d_k \rangle = \langle e_{i1}, e_{i2}, \dots, e_{ik} \rangle$ for every i and $k < i$. Now consider a principle, let us call it P , to the effect that if for every i and $k < i$: $\langle d_1, d_2, \dots, d_k \rangle = \langle e_{i1}, e_{i2}, \dots, e_{ik} \rangle$, then there exist, in infinity, such a member of E which is identical with d . The principle P may seem quite plausible, especially when one notes a certain similarity to many thesis already acknowledged in mathematics (like $1 = 0.999\dots$). Suppose we accept the principle P . Then we fall into contradiction immediately: d is different from all the members of E (let us take it for a moment that this can be shown convincingly) and d is identical with one of them. Hence d does not exist. This argument is to give evidence

once more of the fact that existence of a diagonal sequence is not absolute, it depends not only on some necessary conditions, such as $S \subseteq F$ or $D \subseteq S$, but also on certain accepted or rejected principles.

On the other hand, we cannot indicate any sufficient condition of existence of diagonal sequences except perhaps such general ones as e.g.: no contradiction follows from the definition of the diagonal sequence added to the given non contradictory framework. But conditions of this kind give no criterion and may be called in question if one stipulates more than mere non-contradictoriness for the existence of abstract objects.

For all that reasons we must consider the existence of diagonal sequences as highly uncertain and their definitions as inadmissible, at least as long as it is not demonstrated that the defined diagonal sequence exists. Consequently, if such a demonstration has not been given, we must recognize any proof (even a direct one) that employs the diagonal method to be fallacious. As a matter of fact the demonstration is lacking in proofs which are not based on axiomatic set theory.

III. There are a number of points here which need explaining or disentangling at this stage in order to forestall some expected objections. So let us break off our main considerations for a while.

First of all it seems apposite to focus our attention on the correctness of definitions. Until 20th century the problem was not dealt with by logicians and mathematicians as scrupulously as it was deserving. Cantor, like most of his contemporaries, appears not to realize that a mere act of defining does not warrant existence of an intended object. In particular he surely believed that each diagonal sequence was an actual entity which became known due to its definition. Neither was he aware that definitions might cause contradictions. The antinomies of set theory, which were discovered about the turn of 20th century, were a real shock for him and for other scientists as well. Several remedies were offered, most of them artificial, devised *ad hoc*. However, as H. Poincaré rightly advised, we ought to learn a lesson from the discovery of antinomies. In the first place it is worthy of notice that all the paradoxes of logic and set theory either immediately derive from or can be shown to depend on definitions. Such a phenomenon cannot be accidental. This observation gives us a heuristic indication where we should search for means suitable for removal of antinomies. It is definitions that must be responsible for each paradox in question. So it seems reasonable to demand that they should fulfill certain conditions. Yet it would be hard to draw up a full specification of all indispensable conditions because correctness of various kinds of definitions depends on diverse factors. None the less, it is now generally agreed that each object defined correctly must exist⁷. On the other hand, different views have been advanced and defended with regard to

---

⁷ For instance A. Mostowski in his textbook [10] p. 249 wrote: "one may use a symbol denoting an object, no matter which (of an arbitrary logical type) only if we know that the object exists".

the problem what the word ‘existence’ means in relation to mathematical and logical objects. This is not the right place or time for a discussion of the problem but we may take it for granted that non-contradictoriness is a necessary, if not also sufficient, condition for the existence of abstract entities of this sort. That is why we have said above that the sequence d does not exist when $d = s_k$, for then d_k is both identical with and different from e_{kk} . What is more, in that case the definition of the diagonal sequence d must be regarded as incorrect.

It can be easily anticipated that many persons would object. Why should we recognize as incorrect for instance the definition of the sequence d in Example II? The function h requires only to replace 0 by 1 or conversely 1 by 0. This can be always done”, they could say. However, in reality the operation is feasible unless and until some additional requirements interfere.

It is a regrettable mistake to think that any definition which turns out to be correct under certain circumstances retains its correctness independently of conditions. The meaning of the term defined and existence of the object denoted by the term depend on the framework into which the definition has been incorporated.⁸ Taken separately (as an inscription) the definition is not univocal or rather void of meaning. When confining ourselves to functions we can state that in order to define a function f (by means of an equivalence) first of all one must fix precisely its domain and counterdomain⁹. This is usually done by the context (explanations or premises, or theory, deductive system, framework) which constitutes the background against which the definition of f is presented. Any essential modification of the context may result in a change or annihilation of the function. Thus for instance the function of being a square root of a number defined by the equivalence:

$$(++) \quad \sqrt{x} = y \Leftrightarrow x = y^2$$

in case the domain is qualified as the set of natural numbers, differs from the function defined by means of the same equivalence when the domain is restricted to positive even numbers. None the less in both cases the definition (++) is correct. However, if we extend the domain over the set of all real numbers, the definition (++) loses its correctness because the necessary condition to the effect that for each argument there exists only one value is violated (hence the relation is no more a function)¹⁰ and moreover it is possible to infer contradictions from this definition combined with some theorems of the theory of real numbers. Consequently, the object (function) so defined does not exist on the ground of this theory. In general we have a negative criterion: if a definition added to a consistent set of sentences (premises, theory, framework) entails a contradiction, the object defined does not exist and the definition is faulty. Still, it might be well to

---

⁸ Cf. E. W. Beth [1] p.363f.

⁹ Cf. P. Suppes [11] p. 231.

¹⁰ Cf. P. Suppes [11] p.158.

lay emphasis once more on the fact that the same definition may be faultless when joined to another set of sentences.

It should be worth while making the observation by way of digression that in the light of the just mentioned criterion the problem of antinomies appears in a new shape. An antinomy is not a mysterious logical puzzle, nor is a threat to the very foundation of logic. It is simply a quite innocuous proof in which the derived absurdity demonstrates that against the background constituted by a set of accepted premises (or theory) the defined object does not exist and the applied definition is inadmissible.

IV. Now let us return to the main drift of our consideration. We have ascertained that the existence of diagonal sequences is doubtful, questionable. Nevertheless the creators of axiomatic set theory took a different view and declared themselves for the existence of the sequences. Why did they make such an option? This is a question for the history and sociology of science. It seems that not only cognitive but also emotional and even aesthetic motives have played an important part. If they had made another option, they would probably have obtained a much simpler set theory, without various kinds of infinity.

In any case, the Zermelo axiomatization and all its subsequent modifications were devised in order to protect the Cantor's theory from antinomies on the one hand and to preserve at least some of the so-called impredicative definitions on the other¹¹. With a view to ensuring existence for objects defined by means of impredicative definitions, among them for diagonal sequences, Zermelo introduced the axiom of separation which states that for any set X and any definite condition C there is a subset Y of X containing all and only those elements of X for which the condition C holds good. It has been in dispute how to understand 'definite conditions'. Diverse proposals have been advanced. At any rate all the offered solutions have tended to vindicate and to retain, in spite of Poincaré's strong criticism, those impradicative definitions which are indispensable for the construction of Cantor's set theory.

It must be admitted that owing to this shift many proofs grounded on axiomatic set theory and carried out according to the diagonal method have been acknowledged to be formally correct since the existence of the diagonal sequence is secured axiomatically. But are they convincing? The answer must be in the negative. A proof is convincing if and only if all its basic premises are recognized as true and all its consequences follow from the premises. However, in the proofs in question one of the fundamental premises is the just mentioned axiom of separation (called sometimes 'axiom of subset' or 'definitional axiom'). This axiom raises grave objection. All sentential functions with a free variable different from 'Y' are, in practice, treated as definite conditions. It is assumed that each element of any given set X should either fulfil the condition C or not (in the exclusive sense of the conjunction 'or'). If no element of X fulfils C , the

---

¹¹ Cf. E. W. Beth [1] especially §§ 120, 121, 150.

separated (defined) subset Y of X exists but is empty. Otherwise Y is not empty. And so, with respect to the given set X , the condition C may belong to one of two classes according as it separates from X an empty or non-empty subset. Still the sentential functions under consideration ought to be divided with regard to X not only into two but at least into four classes. For there may also be such sentential functions (conditions) that some elements of X neither satisfy nor violate (do not satisfy) them, e. g. because the theory we are taking advantage of is weakly incomplete and within its framework satisfaction of C cannot be proved or disproved for some elements of X . In this instance the subset Y is undetermined and it is impossible to state its existence or non-existence. Besides, the discovery of antinomies has brought to light the fact that some sentential functions (conditions) can be satisfied and not satisfied at the same time by an element of X since both things are provable. It should be plain that under these circumstances the subset Y does not exist, i. e. the condition C separates no subset from X . To this last class belong the sentential functions which occur as definiens in impredicative definitions. Yet the axiom of separation is so applied as if the third and the fourth class of sentential functions were neglected. As a matter of fact the axiom does not lead to contradiction within set theory, for other axioms are so adjusted that not every set X can be accepted as existing. Very comprehensive sets cannot be introduced. Owing to these favourable special circumstances the dangers which are inherent in the axiom are avoided or rather they do not manifest themselves. At all events the axiom of separation taken as such in seclusion cannot be viewed as obvious or well-founded. It is unsafe, untrustworthy. That is why the axiom is unfit for justifying the previously mentioned option made by the originators of axiomatic set theory. The assumption that the diagonal sequence d exists is arbitrary. Its acceptance is nothing but a result of a decision, of a subjective preference. Now, existence of real objects as well as of abstract, theoretical ones does not depend on decision, on human will. In particular it is not sufficient to decide that diagonal sequences should exist. For all these reasons we must consider all proofs constructed according to the diagonal method and based on axiomatic set theory as not convincing, as mere samples of logical deduction grounded on arbitrary assumptions. The method does not make a reliable instrument for scientific investigations.

V. And now to conclude we may return to our point of departure. As I have already alluded A. Church in his proof that the functional calculus of first order is undecidable has made use of the diagonal method. And that is his mistake. The calculus has its own objective properties independent of our will. It is decidable as I managed to demonstrate in my paper [8]. No arbitrary decisions, no assumptions, no axioms can help it.

References

- [1] E. W. Beth: The Foundations of Mathematics. Amsterdam 1959.
- [2] A. Church: An Unsolvability Problem of Elementary Number Theory. "American Journal of Mathematics" 1936, Vol. 58.
- [3] A. Church: A Note on the Entscheidungsproblem. "The Journal of Symbolic Logic" 1936, Vol. 1, No 1.
- [4] W. K. Essler: Aufzählbarkeit und Cantorsches Diagonalverfahren. Untersuchungen zu Grundfragen der Logik. München 1964.
- [5] A. A. Fraenkel: Zehn Vorlesungen über die Grundlegung der Mengenlehre. Leipzig, Berlin 1927.
- [6] A. A. Fraenkel: Zum Diagonalverfahren Cantors. „Fundamenta Mathematicae” 1935, Vol. XXV.
- [7] A. A. Fraenkel: Abstract Set Theory. Sec. Ed., Amsterdam 1961.
- [8] L. Gumański: On Decidability of the First Order Functional Calculus. 7th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science, Salzburg 1983, Vol.1 Abstracts of Section 1.
- [9] S. C. Kleene: Introduction to Metamathematics. Amsterdam, Groningen 1959.
- [10] A. Mostowski: Logika matematyczna. Warszawa, Wrocław 1948.
- [11] P. Suppes: Introduction to Logic. Princeton, New Jersey 1957.

Helena Szulga

Odkrycie naukowe: podejście hermeneutyczne. Część 2*

4. Jak powstała teoria stresu?

Kiedy mówi się o teorii stresu, to ma się na myśli optymalną strategię życiową. Kształtuje się ona wychodząc z danych przez naturę zdolności organizmu człowieka do reagowania na zewnętrzne czynniki przyrodniczego i społecznego otoczenia, w którym on żyje i działa. Przy tym ważne jest, by wiedzieć i uwzględniać w swym zachowaniu i trybie życia, że te reakcje, które są typowe konkretnie dla nas – w danym przypadku mówię o reakcjach na stres – należy rozpatrywać jako wrodzone. Odpowiedni tryb życia i jego rytm trzeba uczynić współmiernym do tych możliwości, które są charakterystyczne dla naszych reakcji.

Zasługa H. Selye'ego polega na tym, że na podstawie wypracowanej przez niego teorii stresu sformułował kodeks zachowania ludzi, najbardziej przydatny z punktu widzenia przetrwania i nie doprowadzający do sprzeczności z jego pojęciem o tym, że człowiekowi jest potrzebne odczucie całej pełni życia. Innymi słowy, kodeks zachowania ma na celu to, żeby maksymalnie zbliżyć to, co naturalne i to, co społeczne w człowieku, zrobić go, na ile to jest możliwe, odpornym na rozmaite destruktywne momenty życia. Sformułowane idee kodeksu wypływają z wielkich praw biologicznych, jakie kierują obroną organizmu i chronią go przed nadmiernym stresowaniem.

Dla filozofa studiującego metodologię twórczości ważne jest wszystko: i metody, którymi zrobiono odkrycie naukowe, i okoliczności, które temu sprzyjały, a w końcu czas i miejsce dokonania odkrycia, fakt olśnienia twórczego i jego warunki. W związku z tym warto zaznaczyć, że idea stworzenia teorii stresu przyszła Selye'emu do głowy niby „przypadkowo” – kiedy leżał w wannie. I chociaż sam wyraźnie zapamiętał ten moment powstania i dalszego rozwoju „biografii twórczej” teorii stresu, jest jednak jasne, że moment twórczego olśnienia niewątpliwie był poprzedzony długotrwałą i natężoną pracą badawczą, która przygotowała i ukierunkowała działalność myślową na konkretne poszukiwanie naukowe.

Oto jak H. Selye opisuje okres swej twórczości, kiedy po raz pierwszy sformułował własną wewnętrzną filozofię, swoje *credo* filozoficzne. W książce *Stres*

---

* Część I. zob. „Ruch Filozoficzny” 2000, nr 2, s. 273–283.

życia, opublikowanej przez wydawnictwo McGraw–Hill w 1955 roku, wypowiedział myśli o filozofii wdzięczności, wypływające ze szczegółowego, medycznego omówienia zagadnienia stresu. Wtedy – badając złożone biochemiczne mechanizmy stresu i „choroby stresu”, czy „choroby adaptacji” – jeszcze nie przypisywał poważniejszego znaczenia podobnego rodzaju pomysłom psychologicznym. Ku zdziwieniu Autora, jego dość subiektywne dygresje wywołały niezmiernie wysokie zainteresowanie psychologów, socjologów, antropologów, a nawet duchownych różnych wyznań. I tu warto podkreślić, że dla sukcesu teorii, dla jej dalszego rozwoju, a więc dla powodzenia działalności naukowej ogromne znaczenie mają k o n t a k t y z grupami ludzi, których myśli lub wypowiedzi mogą wywrzeć pośredni (lub nawet bezpośredni) wpływ na kierunek twórczości naukowej. Ważne jest przy tym, żeby wszyscy ci ludzie n i e z a k ł ó c i l i podstawowego ukierunkowania twórczego procesu badawczego, nie zaszkodzili jego **motywacji**. Przeciwnie, kontakty te wywiodły badacza na poziom filozoficzny, sprzyjały nowemu sprecyzowaniu i pogłębieniu poglądów naukowca na podstawowy obiekt badania – na stres jako fenomen socjoprzyrodniczy.

Twórczość naukowa, zwłaszcza ta, która kończy się odkryciem naukowym, jest zasadniczo **niemożliwa bez oparcia się na oczywistych prawach natury**. Idee zaś lub ich nowa forma k s z t a ł t u j ą się wychodząc z poprzednio poznanych faktów. Taki jest nasz pierwszy metodologiczny wniosek dotyczący analizy twórczości naukowej.

Co się tyczy rozwoju teorii stresu, zmiany jej od początkowej koncepcji do filozoficznie obmyślonego kodeksu zachowania, na którym później buduje się życiowo optymalną strategię – filozofię wdzięczności – to musiała ona mieć pewne teoriopoznawcze korzenie. Wszystko to, co poprzedziło koncepcję stresu i leżało u jej podstaw, trudne jest do wyodrębnienia jako teoretyczne składniki lub określenia jako idee przewodnie. Można przypuszczać, że Selye wykorzystał znane fakty naukowe; uznawał ewolucję wrodzonego egoizmu istot żywych, ich potrzebę bezpieczeństwa i realizacji motywów napędzających zachowania, trudności wyboru pomiędzy zaspokajaniem najbliższych potrzeb a osiąganiem odległych celów. Jednakże fakty te jedynie powierzchwnie, a czasem wcale nie są związane z tym, co nazywał „syndromem stresu”. Ponadto całokształt tych czynników można uznać za przesłankę przekształcającą ideę stresu w następną jej transformację, w innowacyjną koncepcję ogólnonaukową, tworzącą podstawę filozofii wdzięczności.

W tej części naszych rozważań o procesie twórczym w nauce zwracamy uwagę na udział podejścia hermeneutycznego, które uczestniczyło tu w postaci ukrytej. Przede wszystkim dotyczy to całościowego widzenia koncepcji (strategii badania naukowego) włącznie z jej teoriopoznawczymi przesłankami. Całościowe widzenie zagadnienia, w naszym wypadku – zagadnienia stresu, czyni możliwym i dostępnym rozumieniu cały obraz poszukiwania twórczego Hansa Selyego na podstawie analizy jego życiowej i filozoficznej pozycji. Taki całościowy obraz okazuje się dostępny dzięki wykorzystaniu metody koła hermeneutycznego, w której rozumienie znaczenia całości okazuje się możliwe na podstawie wie-

dzy o jego częściach składowych. Taką wiedzą jest na przykład poprzednio uobecnione wyobrażenie danego fenomenu (wczesnych interpretacji pojęcia „stresu”). Będziemy też uwzględniać momenty kluczowe w uzasadnianiu proponowanego schematu konceptualnego, które okażą się najadekwatniejsze i jednocześnie najprostsze dla zrozumienia tłumaczonych fragmentów teorii. Tym samym postaramy się maksymalnie zbliżyć rozumienie istoty twórczości w nauce do rozumienia istoty działalności myślowej, uczynić rozumienie dostępnym, prostym, i przy tym nie odstępować od treści koncepcji analizowanej.

5. Stres jako pojęcie przyrodniczo–naukowe

W języku angielskim „stress” oznacza nacisk, presję, wysiłek. Wyjaśniając, czym jest stres, Selye korzysta z metody asocjacji, stosując najbliższe znaczeniowo terminy i pojęcia. Wysiłek, zmęczenie, ból, lęk, konieczność skupienia, utrata krwi lub odwrotnie: niespodziewany sukces itp. – to wszystko są warunki mogące sprokować stres, lecz żadnego z nich nie można wyodrębnić i stwierdzić: „oto jest właśnie stres”. Chodzi o to, że dane pojęcie nadaje się do każdego z nich oraz do nich wszystkich razem. Co więcej, wszystkie organizmy żywe (na tę tezę Selye kładzie nacisk) odczuwają wpływ stresu. Czynniki wywołujące stres są różne – to stresory, ale one wprawiają w ruch w istocie jednakową biologiczną reakcję stresu, dlatego pierwszym ważnym krokiem na drodze zrozumienia stresu jako zjawiska biologicznego było wprowadzenie pojęcia stresoru.

Selye podkreśla, że człowiekowi koniecznie potrzebna jest wiedza o działaniu mechanizmu stresu, chociażby po to, żeby unikać szkodliwych konsekwencji stresu i jednocześnie nie pozbawiać siebie radości dokonania. Przez taką najprostszą argumentację Selye pobudza zainteresowanie własną teorią, wskazuje wrodzoną żądzę intelektu ludzkiego, i ta jego metoda może być rozpatrywana jako uzewnętrznienie życiowej pozycji autora, a zwłaszcza właściwego mu, jako postaci twórczej, poczucia brania udziału we wszystkim, co żyje, które on sam odnosi do zakresu stworzonej i kultywowanej przez siebie filozofii wdzięczności.

Pojmując ukryte znaczenie wewnętrzne filozofii wdzięczności, możemy domyślać się niektórych jej składników, ponieważ rozważamy nasz przedmiot całościowo. Tak na przykład, biorąc pod uwagę to, jakie znaczenie Selye przyznaje czynnikom zewnętrznego otoczenia, przyrodniczym i socjalnym, jak ocenia je jako różne stresory pobudzające człowieka do reagowania na bodźce pochodzące ze świata zewnętrznego, mamy prawo przypuszczać, że całokształt tych bodźców kwalifikowany jest przez Autora jako objaw pełni życia. A cóż może powołać do życia najmocniejsze twórcze impulsy, jak nie samo życie?

Tak analizowana koncepcja naukowa ilustruje możliwości podejścia hermeneutycznego, pokazuje, jak realizuje się rozumienie przestrzeni znaczeniowej tego lub innego fragmentu, jak jest możliwe tłumaczenie i na tej podstawie – rekonstrukcja głębinowego zamysłu twórczego Autora koncepcji.

Taka metoda analizy hermeneutycznej została wykorzystana przede wszystkim jako sposób tłumaczenia tekstu na podstawie pełnego wyobrażenia o Autorze. To wyobrażenie uzyskane było z wiedzy o jego biografii twórczej, zwłaszcza tej (praca nad teorią stresu), która szła równoległe z wysunięciem i umocnieniem jego filozofii jako pewnego stanowiska życiowego, a której możemy domyślić się, wczuwając się w kontekst jego książki.

Rozwinięte przez Autora życiowe stanowisko filozoficzne, „filozofia wdzięczności”, z naszego punktu widzenia, jest właśnie główną oporą światopoglądową umożliwiającą pokonywanie negatywnego ciśnienia stresu.

Odpowiadając na pytanie „Czym jest stres z pozycji przyrodniczo–naukowej?”, Autor korzysta z terminologii właściwej dla biologów. Pisze tak: „Stres jest specyficzną odpowiedzią na każde przedstawione mu wymaganie”¹⁰. Taka definicja może zadowolić tylko specjalistę biologa, dlatego Selye idzie dalej na drodze wyjaśnienia takich istotnych dla zrozumienia stresu pojęć jak „specyficzne” oraz „niespecyficzne”, przeciwstawiając je sobie. Przy tym powołuje się na przykłady z normalnego życia zwykłego człowieka, takie jak: działanie mrozu lub upału na naczynia ludzkie, wpływ ilości spożytego cukru we krwi, wpływ leku i hormonu na organizm człowieka. Te przykłady ilustrują przede wszystkim to, co specyficzne dla reakcji organizmu. O niespecyficznej zaś reakcji człowieka mówi w jeszcze prostszy sposób, że to jest właśnie stres.

Jak można zauważyć, autor korzysta tu ze starego i znanego sposobu *argumentum a contrario*. My zaś mamy możliwość przekonać się o skuteczności tego sposobu oraz metody argumentacji. Jednocześnie żywe, malownicze przykłady, dostępne rozumieniu przez wszystkich, nawet nie przygotowanych czytelników, oraz sam styl wykładu ilustrują nam taki typ naukowca, dla którego naturalna jest przychylność wobec innych ludzi, przyjazny, pozytywny nastrój w twórczości, który Selye ocenia jako osobową cechę charakteru, będącą czynnikiem sprzyjającym w twórczości naukowej.

Co mówi w tym względzie hermeneutyka? – zapytam siebie (kojarząc siebie z Autorem). Tu, nie zdając sobie z tego sprawy, przeszliśmy na filologiczny sposób analizy tekstu, analizy, która była zależna od wyobrażenia osoby Autora, całościowości jego natury i która w rezultacie przybliża nas do rozumienia tekstu dzięki wyobrażeniu o jego Autorze.

Z drugiej strony, występujące w nas wyobrażenie o Autorze odkrycia naukowego sprzyja rozumieniu samej formułowanej teorii i szczegółów procesu twórczego kończącego się nowym rozumieniem świata rzeczy i procesów w nim odbywających się. Uzupełniwszy ten sposób hermeneutyczny przez połączenie go z inną metodą: „rozumieniem kontekstu” wymagającym całościowego widzenia rozpatrywanej problematyki – powinniśmy przyznać, że czynnikiem sprzyjającym w działalności twórczej naukowca jest wewnętrzna filozofia, która może być ukryta, a może też być ujawniona, również dzięki analizie hermeneutycznej.

---

¹⁰ H. Selye, *Stres bez dystresu*, s. 15.

Filozofia Sely'ego opiera się na jego stosunku do twórczości. A nam już wiadomo, że jedną z ważniejszych zasad i pozycją wyjściową w twórczości naukowej jest motywacja. Polega ona na obecności u badacza pewnego celu ukierunkowującego badania. Przy tym sukcesowi działalności twórczej sprzyja „pochłonięcie” tematem (czy zagadnieniem). Właśnie na tym etapie rozwoju procesu twórczego nabiera mocy filozoficzne *credo* naukowca, zwłaszcza jego cechy etyczne. Innymi słowy, pochłonięcie pracą, jako jeden z warunków realizacji celu badania, nie powinno być przejawem egoizmu ani sposobem zadowolenia własnej próżności. Jest to sprzeczne z wysokimi zadaniami nauki, dyskredytuje prawdziwe znaczenie motywacji. Dlatego, ujawniając treść wewnętrzną filozoficznego stanowiska Sely'ego i kontynuując analizę teorii stresu, należy zaznaczyć, że rozumienie celu jest bardzo istotne, tak dla kształtowania pozycji filozoficznej Sely'ego, jak i dla zrozumienia humanitarnego ukierunkowania dokonanego przez niego odkrycia naukowego. Istota tego jest taka: aby człowiek mógł ujawnić swój wrodzony potencjał, trzeba pozwolić życiu płynąć naturalną drogą. W tym sensie cel życia zawarty jest w samozachowawczości oraz w realizacji wrodzonych zdolności i popędów człowieka z najmniejszą stratą i niepowodzeniami.

Dla normalnego przebiegu życia człowieka (w tym naukowca) ważne jest, aby zachować równowagę duchową, toteż potrzebny jest jakiś cel i możliwy do przyjęcia sposób realizacji tego celu, który człowiek ten uważałby za szczytny i uświadamiał sobie wartość działalności skierowanej ku realizacji tego celu. W tym sensie naukowiec-badacz w swej konkretnej działalności naukowej okazuje się podporządkowany takim samym dla wszystkich ludzi ogólnym „prawom życia”, a jego jedynym wyróżnieniem jest, być może, uświadomienie sobie swej osobliwej roli, a więc szczególnej odpowiedzialności wobec tego, czym jest pochłonięty.

Proces twórczości naukowej przewiduje wyzwolenie w naukowcu ukrytej w nim energii, co nazywamy „procesem u a k t y w n i e n i a potencjału twórczego”. Przy tym dla owocnego procesu twórczego ważne jest, aby nie stwarzać wewnętrznych lub zewnętrznych konfliktów, czyli nie stwarzać destruktywnych sytuacji stresowych, które pozbawiają równowagi duchowej, a więc przeszkadzają produktywnemu procesowi twórczemu. Tu jest bardzo ważne, żeby zrozumieć nie tylko istotę procesu twórczego jako takiego, lecz również rolę stresu dla twórczości. Jako hermeneutykowi (tzn. filozofowi realizującemu analizę hermeneutyczną) procesu odkrycia naukowego jest dla mnie ważne, aby nie pominąć tego momentu we własnych rozumowaniach, kiedy należy wskazać fakt odkrycia naukowego dokonanego przez Sely'ego oraz ten konkretny fragment tekstu naukowego Sely'ego, który najściślej odpowiada istocie danego odkrycia, tzn. jest obecny w analizowanym tekście w swej najzwięźlejszej (jeszcze nie ujawnionej) postaci. Wskazanie na konkretny fragment tekstu ma za zadanie zilustrować wartość heurystyczną analizy hermeneutycznej.

Wracając więc do analizy procesu twórczości naukowej, wynikiem której okazało się odkrycie naukowe – pojęcie stresu – należy podkreślić, że z punktu widzenia teorii stresu nie ma znaczenia, czy przyjemną, czy nieprzyjemną jest ta sytu-

acja, która wywołała niespecyficzną reakcję, tzn. stres. W gruncie rzeczy dla organizmu ma znaczenie tylko intensywność potrzeby zmiany lub adaptacji. Okazuje się, że dla wszelkich stresów niespecyficzne wymaganie przystosowania do nowej sytuacji może być jednakowe. „Niełatwo jest – pisze Selye – przedstawić sobie, że chłód, upał, leki, hormony, smutek i radość wywołują jednakowe biochemiczne zmiany w organizmie. Jednak rzecz właśnie tak się ma. Ilościowo biochemiczne zmiany wykazują, że niektóre reakcje są niespecyficzne i jednakowe dla wszystkich rodzajów oddziaływania¹¹. Otóż możemy stwierdzić, że mamy przed sobą odkrycie naukowe. Lecz jak zostało ono dokonane? Odpowiedź można dostrzec, gdy jeszcze raz, ale uważniej, przeczytamy cytowany fragment. Autor sugeruje sam: **ilościowe pomiary** – to jest ta konkretna droga, która przyczyniła się do danego wniosku naukowego. Oprócz tego należy zwrócić uwagę na słowa: „jednakowe dla wszystkich rodzajów oddziaływania”. Taka teza uprawnia nas do mówienia o niespecyficznym reakcji organizmu jako o prawie. Prawo zaś, jak wiadomo, jest wynikiem końcowym działalności twórczej naukowca–przyrodznawcy.

Tymczasem zwróćmy uwagę na to, jak oficjalna nauka, zwłaszcza medycyna, odniosła się do tego odkrycia, oraz przeanalizujmy to, jak Hans Selye przyjął tę reakcję ze strony społeczności naukowej. Jest to ważne po to, żeby zrozumieć, czy miał rację sam ten naukowiec, wyznaczając swoje miejsce w systematyzowanej przez niego typologii charakterystyk naukowca, czy nie mylił się w odniesieniu do siebie.

Medycyna długo nie uznawała istnienia stresu jako stereotypowej odpowiedzi organizmu. „Wydawało się niedorzeczne – pisze Selye – że różne zadania, a faktycznie wszystkie zadania wymagają jednakowej odpowiedzi. Lecz jeśli się zastanowić, to w życiu potocznym jest dużo analogicznych sytuacji, w których specyficzne zjawiska mają równocześnie ogólne niespecyficzne cechy... Tak samo efekt stresowy przedstawionych organizmowi wymagań nie zależy od typu specyficznych odpowiedzi przystosowania do tych wymagań”¹².

Brak uznania swojej koncepcji naukowej, z którym spotkał się na początku, H. Selye przyjął jako pewien bodziec do dalszej pracy nad rozwinięciem teorii stresu. Przy tym nie tylko nie zdradził wybranego stylu pracy naukowo–badawczej, lecz zaczął szukać nowych, a bardziej przekonujących faktów, potwierdzających prawidłowość jego koncepcji, a były to przede wszystkim fakty przyrodnicze, które wzmocniły świadomość prawidłowości wyprowadzonych wniosków naukowych. Pogłębienie badania fenomenu stresu doprowadziło go do zrozumienia pozytywnego znaczenia stresu w życiu człowieka. Doszedł wtedy do wniosku, że brak stresu, pełna wolność od stresu jest śmiercią. Rozwijając koncepcję stresu, Selye zaczął szukać „współwyznawców”. I odnalazł ich przede wszystkim pośród poprzedników, których wyniki wykorzystał **wzmacniając swą nową koncepcję przez stare i już znane koncepcje i teorie, zwłaszcza te, które już uzyskały uznanie w środowisku**

¹¹ H. Selye, *Stres bez dystresu*, s. 17.

¹² L. c.

naukowym. Należy zwrócić uwagę na to, że Selye zaczął szukać potwierdzenia prawidłowości swego odkrycia już po tym, jak sama idea stresu stała się dla niego oczywista, aczkolwiek jeszcze nie była przyjmowana i przemyślana przez wspólnotę naukową. Takie podejście do własnej twórczości naukowej jest bardzo charakterystyczne dla Selye'ego. Dla niego jako naukowca ważna jest koncentracja wysiłków na zagadnieniu naukowym, na poszukiwaniu dróg i sposobów jego rozwiązania. Jest poruszony nie tą oceną, którą otrzymała zaproponowana koncepcja stresu w kołach naukowych, lecz dla niego już jasnymi perspektywami tej koncepcji, które kojarzył z postępowaniem wiedzy naukowej w ogólności. Był rozentuzjasmowany perspektywą samej koncepcji, pobudzającą do prowadzenia poszukiwania naukowego w pewnym konkretnym kierunku. Brak uprzedzenia do danych naukowych połączony z przenikliwą spostrzegawczością i zdolnością wyodrębnienia najważniejszych dla jego teorii faktów, pozwoliły mu zgrupować dane z badań laboratoryjnych odpowiednio do wysuwanej przez niego argumentacji, którą buduje zgodnie z uczciwością historyczną. Przede wszystkim dotyczy to tak zwanej historii kwestii.

Zwróciwszy się do historii nauki, Selye ustalił, że koncepcja stresu jest dość stara; mogła powstać w głowach ludzi, którzy zdawali sobie sprawę, że istnieje pewne wewnętrzne biologiczne prawo życia, zgodnie z którym reakcje organizmu przebiegają według jednego szablonu: na początku człowiek odczuwa trudność, później wciąga się i na koniec odczuwa, że już więcej nie może. Dla pierwszych badaczy tego zagadnienia kamieniem obrazy było zadanie, jak odróżnić dystres – który jest nieprzyjemny – od stresu zawierającego w sobie też i przyjemne przeżywanie radości, osiągnięcia, samowypowiedzi itd. Na przykład, fizjolog francuski, Claud Bernard, w drugiej połowie XIX stulecia po raz pierwszy wskazał na to, że stałość środowiska wewnętrznego przy dowolnych wahaniach zewnętrznych jest warunkiem życia wolnego i niezależnego. Po 50. roku wprowadzono termin „homeostaza” rozumiany jako „moc stałości”. Ogólne jednoczące znaczenie tych odkryć naukowych może być wytłumaczone w taki sposób. Wszystko, co znajduje się pod skórą człowieka, to jest jego środowisko wewnętrzne. Żeby utrzymać normalny przebieg czynności fizjologicznych nic wewnątrz człowieka nie powinno mocno odchyłać się od normy. Jeżeli to się stanie, to człowiek zachoruje.

W 1936 roku, będąc studentem wydziału medycyny, Selye po raz pierwszy zadał sobie pytanie: dlaczego u chorych, cierpiących na różne choroby, tak dużo jest jednakowych oznak i symptomów. Wtedy ten fenomen Selye nazwał po prostu „syndromem choroby”. Po 1936 roku znów wrócił do tego zagadnienia, lecz mając już możliwość poważnych badań laboratoryjnych. Wydzielił trzy fazy syndromu adaptacyjnego: reakcję niepokoju, fazę uporu, fazę wyczerpania. Komentując wyniki swoich badań, rozumował według analogii, porównał trzy fazy syndromu adaptacyjnego z etapami życia człowieka: dzieciństwo (z właściwą dla tego okresu niską odpornością oraz nadmiernymi reakcjami na bodźce), dojrzałość (kiedy następuje adaptacja i zwiększa się odporność) i starość (z nieodwracalną utratą przystosowania się oraz stopniowym zgrzybieniem). Kontynuując badanie mechanizmów adapta-

cyjnych różnych ludzi oraz porównując czynniki wewnętrzne (wiek, płeć, skłonność genetyczną) i zewnętrzne (przyjmowanie do wewnątrz preparatów leczniczych, hormonów, dietę), Selye doszedł do wniosku, że ten sam stresor może wywołać niejednakową reakcję u różnych ludzi. Każde zachorowanie wywołuje jakiś stopień stresu, ponieważ przedstawia organizmowi wymaganie adaptacji. Stres uczestniczy w rozwoju każdej choroby: działanie stresu nawarstwia się na specyficzne przejawy choroby i zmienia obraz w stronę gorszą lub lepszą.

Z metodologicznego punktu widzenia można mówić o istnieniu programu badawczego Sely'ego jako szczególnie filozoficznego, ponieważ jego znaczenie wewnętrzne jest poszukiwaniem ogólnego w różnym. Rzeczywiście, według Sely'ego istnieje stereotypowy model odpowiedzi na stres niezależnie od jego przyczyny. Wynik współdziałania z otoczeniem zależy w takim stopniu od naszych reakcji na stresor, jak i od natury samego stresora. Dlatego człowiek zmuszony jest dokonywać wyboru: przyjąć rzucone wyzwanie i okazywać opór lub ustąpić i poddać się. Stres socjalno-psychiczny wywołany stosunkami między ludźmi lub pozycją w społeczeństwie reguluje się zadziwiająco podobnymi mechanizmami. Na przykład takie społeczne zjawisko jak starcie się interesów – to stresor i od naszych reakcji będzie zależało, jak będziemy się zachowywać.

Ujawniając wewnętrzny sens (ukryty podtekst) filozofii wdzięczności i wszystko co stoi za rozumieniem „naturalnej filozofii zachowania” (na przykład, te cechy, które odpowiadają najlepszym zachowaniom, oraz cechy charakteru w zaproponowanej typologii naukowców) dochodzimy do dość jasnego obrazu twórczości w nauce. Są tu i konkretne motywy, i modele zachowania, i miejsce we wspólnocie naukowej, i pragnienie sławy (ambicja). To prawdziwy, niestandardowy sposób badania, który rozszerza arsenał tak zwanych „typowych metod” przydatnych do badania twórczości naukowej. W tym sensie przykład Sely'ego może być porównujący i korzystny tak dla naukowców, jak i dla metodologów nauki.

* * *

Dalszy rozwój wyobrażeń o specyfice działalności twórczej w nauce oraz o tych metodach hermeneutycznych, które pozwalają rozszerzyć te wyobrażenia, kojarzymy z rozpatrywaniem procesu powstawania teorii naukowej. Będzie to możliwe jako dalszy rozwój rozważanej tu teorii stresu (lub jakiegokolwiek innej teorii). Ważne jest, aby analiza filozoficzna brała pod uwagę dynamikę rozwoju teorii, a hermeneutyka sugerowała i ujawniała te momenty procesu twórczości, o których można myśleć jako o czynnikach odkrycia naukowego. Zastosowanie hermeneutyki i jej metod – nazwijmy ten nowy dział hermeneutyki „hermeneutyką kognitywną” – jest oparte na obowiązkowym porównywaniu teoriopoznawczego wewnętrznego dążenia tworzonej teorii z tym celem (podtekstem), który jawnie lub skrycie obecny jest w treściowym aparacie znaczeniowym rozwijanej teorii naukowej, czy koncepcji. Ponadto – co jest szczególnie ważne – porównanie to może ujawnić podstawowe

tendencje w rozpowszechnianiu wyników otrzymanych przez konkretnych naukowców, a więc daje pełniejszy obraz twórczego procesu naukowego. Filozoficzna ocena tej czy innej teorii naukowej lub koncepcji stwarza perspektywę wykorzystania tych konstrukcji naukowych, wyznaczając ich miejsce w strukturze duchowego rozwoju kultury i cywilizacji. Przy tym hermeneutyka okazuje się przydatna do zrozumienia specyfiki twórczości naukowej.

Andrzej Stoiński

Koncepcja tożsamości osobowej w kontekście teorii moralnej Johna Locke'a

(Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Olsztynie, 14 VI 2000)

Celem referatu było ukazanie kilku koncepcji ściśle związanych z badaniami dotyczącymi wpływu tożsamości osobowej na moralność. Przedstawiłem w nim trzy wybrane stanowiska filozofów brytyjskich. Filozofowie ci reprezentują odmienne, choć nie wyczerpujące całego spektrum, poglądy na relację zachodzącą pomiędzy tożsamością osobową a moralnością. Wybrałem tych myślicieli i ich poglądy ponieważ stanowiska, które prezentują wydają się najwyraźniej zarysowane i najistotniejsze w tej kwestii w filozofii angielskiej.

Sam termin „tożsamość” został chyba najlepiej ujęty przez Paula Ricoeura. Wymienia on dwa potoczne rozumienia tożsamości:

- według pierwszego oznacza ona nie podlegającą zmianom jednakowość, związaną z reguły z właściwościami przynależącymi do kogoś,
- drugi sposób to rozumienie tożsamości jako nieprzerwanej ciągłości między pierwszym a ostatnim stadium tego, co uznamy za tę samą jednostkę. Za przykład podaje tu podmiot praw.

Tożsamość tego rodzaju przejawia się wówczas, gdy ktoś pyta o samego siebie. Co istotne, ten rodzaj tożsamości ilustruje także dotrzymywanie obietnicy, czyli wierność danemu słowu. dotrzymywanie słowa jest bowiem dowodem stałości własnego *ja*. Przy czym nie zakłada ono wcale braku zmian w czasie; przeciwnie przyjmuje wyzwanie zmienności przekonań i uczuć. Słowo zostaje dotrzymane właśnie mimo tej zmienności.

I to rozumienie tożsamości jest najbliższym w stosunku do Locke'owskiego terminu „identity”.

1) Tożsamość osobowa a moralność w refleksji J. Locke'a

John Locke swoje przemyślenia na temat tożsamości osobowej (*personal identity*) zawarł w *Rozważaniach dotyczących rozumu ludzkiego*. Tożsamość polega jego zdaniem na tym, że idee, którym się ją przypisuje, nie różnią się niczym od tego, czym były we wcześniejszej chwili swego bytowania, do którego porównujemy ich istnienie obecne. Locke uważa, że ideę tożsamości opieramy na porównywaniu rzeczy istniejącej w określonym miejscu i czasie z nią samą, gdy istniała kiedy indziej.

Jeśli chodzi o istoty żywe, to ich tożsamość polega na ciągłości pewnej żyjącej funkcjonalnej struktury, której ciągłość trwa mimo zmieniających się bezustannie części.

Osobę definiuje jako istotę myślącą i inteligentną, obdarzoną rozumem i zdolnością refleksji, istotę, która może ujmować siebie myślą jako samą siebie, to znaczy: jako tę samą w różnych czasach i miejscach rzecz. Może to uczynić jedynie dzięki nieodłącznej od myślenia świadomości swojego *ja*. Osobę określa też prościej jako „ja”. Osobę w wymiarze moralno–prawnym określa jako termin przysługujący jedynie „istotom rozumnym zdolnym działać i podlegać prawu oraz doznawać szczęścia i nieszczęścia”.

Wreszcie tożsamość osobowa polega na świadomości swojego *ja*, ponieważ to ona zawsze towarzyszy myśleniu i czyni każdego tym, co on nazywa sobą, przez co odróżnia się od wszystkich innych istot myślących. W skrócie rzecz ujmując, tożsamość osobowa polega na tożsamości samowiedzy. Tożsamość osobowa rozciąga się tak daleko jak daleko świadomość siebie sięga wstecz do przeszłych działań lub myśli. Ponieważ tylko samowiedza może połączyć odległe w czasie istnienia w jedną i tę samą osobę.

Głównym twierdzeniem łączącym koncepcję tożsamości i moralności jest uznanie, iż tożsamość osobowa jest fundamentem prawa, kary i nagrody.

W swych rozważaniach Locke podkreśla, że podstawą tożsamości naszego *ja* jest trwająca świadomość, a nie trwała substancja indywidualna (np. dusza). Co więcej, uznaje on, że jeśli nie wiążemy przypomnieniem przeszłości swego istnienia z obecną świadomością, dzięki której jesteśmy osobą, to ta przeszłość nie jest naszym *ja*. Osobowość rozciąga się w przeszłość i dzięki świadomości sprawia, że osoba ponosi odpowiedzialność za minione działania.

Wyłania się tu problem połączenia koncepcji osoby opartej na ciągłości świadomości i koncepcji odpowiedzialności za czyny popełnione przez tę osobę. Trudność związana z ewentualnymi przerwami w samoświadomości i przez to zanegowaniem ciągłości *ja*, jak i wiążącej się z tym odpowiedzialności, próbuje rozwiązać Locke odwołując się do dość specyficznego sprawdzianu obiektywności czynu. Jest nim wizja życia przyszłego, w którym mają „ujawnić się wszystkich serc tajemnice” i w ten sposób niejako *post factum* osoba ta będzie tą samą pod względem świadomości, z tą, która dokonała czynu. W ten sposób również ma się dokonać powszechne ujawnienie świadomości czynów u wszystkich ludzi.

Wizja moralności jako swoistego prawa przewija się zresztą przez całą myśl moralną twórcy empiryzmu. Locke wyróżnia trzy rodzaje praw moralnych, z którymi ludzie mają zwyczaj zestawiać swoje działania. Pierwsze z nich określa jako „prawo Boskie”, drugie jako „prawo państwowe”, trzecie nazywa „prawem opinii” lub „filozoficznym”, inaczej zwięźle także „prawem reputacji”.

Zestawiając swe działania z prawem pierwszego rodzaju ludzie rozstrzygają, czy ich uczynki są grzeszne, czy też zgodne z obowiązkiem, zestawiając z drugim – czy są karalne czy legalne; z trzecim – że są cnotliwe, lub występne. Prawo pierwszego rodzaju czyli Boskie uznaje Locke za jedyne rzetelne probierz słuszności

moralnej. Człowiek zestawiając z tym prawem swe uczynki określa, co jest w nich moralnie dobre, a co złe.

Prawo państwowe – to reguła ustanowiona dla obywateli przez państwo, do którego należą. Zestawiając z nim swoje działania, można określić, czy są one przestępstwami, czy nie.

Jeśli chodzi o prawo opinii, to podstawowymi pojęciami rozpatrywanymi w jego ramach są pojęcia cnoty i występku. Locke uznaje, że według powszechnego mniemania mają one oznaczać uczynki ze swej natury słuszne lub niesłuszne, a mają być takimi w przypadku ich zgodności lub niezgodności ze wspomnianym prawem Bożym.

Zestawiając swoje postępowanie z jednym z tych praw, ludzie oceniają – jego zdaniem – słuszność moralną swoich czynów i określają je jako dobre lub złe. A zatem zgodność lub niezgodność naszych rozmyślnych działań z pewnym prawem nazywa Anglik „dobrem” lub „złem moralnym”.

W opinii Locke’a tym, co ostatecznie skłania ludzi do wyboru postępowania zgodnego z prawem pierwszego rodzaju, są ustanowione przez Boga nagrody i kary. Główną racją mającą przemawiać za tym rozwiązaniem jest Locke’owska odmiana zakładu Pascala. Rozważane jest w niej prawdopodobieństwo, choćby tylko możliwego, nieskończonego szczęścia, bądź nieszczęścia mogącego być odpłatą za cnotliwe lub występne życie doczesne. Najsilniej akcentuje tu filozof samą możliwość takiego rozwiązania i owa możliwość oraz poważne nad nią zastanowienie ma być najsilniejszym argumentem za poddaniem się temu, co uważać będziemy za zbliżające nas do osiągnięcia szczęścia.

Podsumowując tę część rozważań chciałbym zwrócić uwagę, iż relacja pomiędzy koncepcją tożsamości osobowej a moralnością, jaką kreśli Locke, jest relacją o znaczeniu zasadniczym. Locke przejął – co zresztą sam podkreśla – pojęcie osoby z terminologii prawniczej i pełni ono kluczową rolę w ramach trzech głównych rodzajów praw moralnych, jakie wymienia. Tożsamość osobowa jest również podmiotem działań moralnych i warunkiem odpowiedzialności za popełnione czyny, a także podstawą konsekwencji wynikających z ich dokonania.

2) Hume’owska krytyka pojęcia tożsamości osobowej

Owa krytyka została zawarta w *Traktacie o naturze ludzkiej*. Według Hume’a każda idea wywodzi się z jakiejś uprzedniej percepcji. Jeśli jakaś impresja daje początek idei naszego ja, to impresja ta musi pozostawać nieprzerwanie i niezmiennie w ciągu całego naszego życia. Zdaniem tego myśliciela nie ma impresji stałej i niezmiennej, następują one po sobie kolejno, i nigdy nie istnieją wszystkie w jednym i tym samym czasie. Niemożliwe jest zatem, by z jednej spośród tych impresji wywodziła się idea naszego ja, a więc takiej idei nie ma. Uchwycenie swojego ja nigdy nie następuje bez jakiejś percepcji, jak również nie można postrzegać nic innego niż percepcje. Gdy percepcje znikają na jakiś czas np. we śnie, to na ten czas – pisze Hume – nie postrzega się swojego ja i można słusznie twierdzić, że ono nie istnieje.

Porównuje on umysł do teatru, w którym różne percepcje zjawiają się, to przesuwiają, mieszają się z sobą, znikają, by za chwilę znów się pojawić w nieskończonej ilości postaw i sytuacji. Autor *Traktatu* ... uznaje, że pojęcia duszy, jaźni i substancji, do których się uciekamy, służą nam do zamaskowania przerw w percepcjach naszych zmysłów.

Rzeczy, które są zmienne i przerywane, a które przyjmujemy za ciągłe i tożsame, w istocie składają się z następstwa części powiązanych ze sobą podobieństwem, stycznością, lub przyczynowością. Jako, że powyższe następstwo odpowiada w sposób oczywisty naszemu pojęciu różności, tak więc tylko omyłkowo – uważa Hume – możemy przypisać temu następstwu tożsamość. Umysł wiedziony nieprzerwaną percepcją jakiegoś ciała, które tylko nieznacznie, acz ciągle, zmienia się, w żadnej szczególnej chwili nie postrzega przerwy w swych aktach. Dzięki tej nieprzerwanej percepcji umysł przypisuje nieprzerwane istnienie i tożsamość przedmiotowi.

Wreszcie w rozważaniach Hume'a pada postawione w sposób jasny pytanie – czy orzekając tożsamość osoby, stwierdzamy jakieś realne wiązadło między jej percepcjami, czy też czujemy tylko, że istnieje taka więź między ideami, jakie sobie tworzymy o tych percepcjach? Odpowiedzią jest uznanie, iż rozum nie stwierdza żadnego realnego powiązania między przedmiotami oraz ideami, i nawet powiązanie przyczyn i skutku sprowadza się do nawykowego kojarzenia idei.

Tożsamość jest po prostu własnością, którą przypisujemy percepcjom dlatego, że ich idee wiążą się między sobą w wyobraźni, gdy zostają poddane refleksji. Tożsamość osobowa polega na jednym z trzech stosunków: podobieństwa, styczności i przyczynowości. Istotą tych stosunków jest to, że tworzą łatwe przejście od idei do idei, tak więc nasze pojęcie o tożsamości osoby wywodzi się z gładkiego i nieprzerwanego przejścia myśli wzdłuż ciągu powiązanych ze sobą idei. Pamięć odkrywa, jak i przyczynia się do wytworzenia tożsamości, kreując stosunek podobieństwa między percepcjami. Poszczególne części osoby tzn. charakter, dyspozycje, impresje i idee są wciąż powiązane stosunkiem przyczynowości, bez względu na to, jakim podlega ona zmianom. Ponieważ jedynie pamięć zapoznaje nas z ciągłością i zasięgiem tego następstwa percepcji, więc to pamięć należy uważać za źródło tożsamości osobowej.

Konkluzja tych znużenie prowadzonych rozważań jest w swej wymowie radykalna i w skrócie brzmi następująco: zagadnienia dotyczące tożsamości osobowej nie dadzą się nigdy rozstrzygnąć ostatecznie i należy je uważać raczej za trudności gramatyczne niż filozoficzne. Tożsamość zależy od stosunków między ideami i to te stosunki wytwarzają tożsamość dzięki łatwemu przejściu od idei do idei, stosunki owe i przejścia między nimi mogą zmieniać się niepostrzeżenie i stopniowo, wobec tego nie mamy właściwego probierza, na którego podstawie moglibyśmy rozstrzygnąć spór co do tego, kiedy zdobywają one lub tracą tytuł do miana tożsamości. *Ergo* nie ma podstaw do uznania tożsamości ja, które byłoby czymś więcej niż tylko przypadkowym łączeniem idei. Generalnie rzecz biorąc nie ma takiej instancji, która organizowałaby treści świadomości.

3) Derek Parfit i jego negacja związku tożsamości osobowej i moralności

Derek Parfit w swej pracy *Reasons and Persons*, w jej III części zatytułowanej „Personal Identity”, próbuje przekonać nas, że tożsamość osobowa nie ma dla moralności większego znaczenia. Uważa on to zagadnienie nie tylko za czysto werbalne, ale także za kwestię nieistotną. Wychodząc z naturalistycznego stanowiska redukcjonizmu konstytutywnego, w kwestii stosunku ciała do umysłu (*mind – body problem*) uznaje, że osoby nie są wprawdzie tożsame ze swoimi ciałami, jak głosi to np. redukcjonizm eliminacyjny, ale różnią się od swoich ciał i od każdej poszczególnej serii zdarzeń mentalnych, nie są także niezależnymi od ciał bytami. Parfit za kryterium tożsamości osobowej przyjmuje relację między jakąś osobą w jednej chwili a jakąś osobą w innej chwili, która sprawia, że jest to jedna i ta sama osoba.

Wzorując się na Locke’u, Parfit proponuje nam szereg uwspółcześionych myślowych eksperymentów (rozszczepienie mózgu i wszczepienie go dwóm innym ludziom, teletransportacja – czyli przeniesienie w przestrzeni wzorowane na filmach s. f., odtworzenie człowieka w innym miejscu przy zniszczeniu go w tym itp.) mających ukazać, iż problem tożsamości osobowej to problem pozorny. Tożsamość osobowa nie jest kwestią istnienia bądź nieistnienia osoby, a raczej sprawą stopnia, w jakim wyraża się psychiczna ciągłość. Owa jedność osobowa jest sprawą stopnia relacji, która ma miejsce nie tylko wewnątrz osoby, ale także między osobami, ponieważ dwoje ludzi może dzielić wspólne projekty, wartości i rysy charakteru. Tak więc ta sama relacja niedoskonale łącząca naszą osobowość łączy nas, czy może nas łączyć także z innymi ludźmi. W przypadku rozgałęzienia wywołanego rozszczepieniem półkul mózgowych i przeszczepu, nie ma powodu twierdzić, że obie te osoby są tożsame z wcześniejszą. Przypadek rozgałęzienia zawiera fakt trwania bez konsekwencji w postaci tożsamości.

Parfit konkluduje, iż to, co jest najbardziej wartościowe w trwaniu, to nie tożsamość, ale uzyskanie właściwej psychologicznej relacji z jakąś przyszłą osobą.

Moralne konsekwencje tych rozważań są dla oxfordzkiego filozofa następujące: ma on nadzieję, że ludzie, między innymi w wyniku wywodów autora, przekonają się do konstytutywnego redukcjonizmu i będą mieli więcej powodów do bycia bezstronnymi niż nieredukcjoniści. Redukcjonizm zmniejsza dystans między osobami. Ma pokazywać, że nasza relacja do innych jest bliższa naszej relacji do samego siebie w przyszłości. Redukcjonizm, jak uważa Parfit, podkopuje wiarę w to, że najbardziej racjonalnym dla nas jest pójście śladem własnego nawet długofalowego interesu. Redukcjonizm może kierować nas w stronę większego altruizmu, ponieważ ten altruizm jest zogniskowany na bezosobowym promowaniu pewnych wartości i projektów, a nie na trwaniu osób. Redukcjonizm może kierować nas w stronę konsekwencjalizmu¹.

---

¹ Pogląd w etyce, wedle którego niezależnie od rodzaju wartości wyznawanych przez indywidualny lub instytucjonalny podmiot działania właściwą reakcją jest ich propagowanie. Działający powinien je respektować tylko o tyle, o ile przyczynia się do ich pro-

Parfit wierzy, że ludzie przekonując się do twierdzeń redukcjonizmu dotyczących osobowej tożsamości, może niekoniecznie staną się bezinteresowni, ale przynajmniej staną się nieco mniej interesowni.

Dotychczas, jak się wydaje, nie powstała satysfakcjonująca analiza problemu wpływu tożsamości osobowej na moralność. I może nawet nie sam brak precyzyjnego zdefiniowania takich pojęć, jak *osoba* i *tożsamość osobowa* jest główną przyczyną tych trudności – co raczej oparcie się na pojęciu osoby jako nośnika ciągłości ja. Locke ujmuje to pojęcie bardzo nieprecyzyjnie, Hume uznaje wręcz, że pojęcie tożsamości osobowej w ogóle nie da się zrozumiale ująć. Człowiek w jego mniemaniu składa się z samych percepcji, ja – to pamięć percepcji. Wnioski do jakich dochodzi sławny Szkot trudno uznać za wystarczająco uzasadnione, ponieważ o tożsamości ja nie stanowi sama pamięć doświadczeń, lecz ciągłość ich podstawy, czyli nie doświadczanego, lecz doświadczonego. Owszem, nie możemy być pewni – jak twierdzi Hume – tożsamości postrzeganych przedmiotów, gdy zjawiają się nam one po przerwie, jednakże postrzegający jest nam dostępny bezpośrednio w każdym akcie postrzegania, a filozof ten uznaje, że także tożsamości ja – czyli postrzegającego, nie możemy dowieść. Uznaje w tym miejscu zbieżność czy *nomen omen* tożsamość idei postrzeganej i tego, co ją postrzega – ponieważ właśnie owo ja postrzega idee, czyli musiałoby postrzegać siebie jako ideę, a także jako ideę postrzegać swoje postrzeganie, co wydaje się dziwaczne. Nadto, w twierdzenia Hume'a godzi to, iż tożsamość postrzegającego wydaje się być tożsamością przedrefleksyjną, pierwotnym doznaniem, nie opartym na żadnych operacjach rozumowych, które rozważa szkocki filozof.

Parfit natomiast krytykuje związek pomiędzy tożsamością osobową a moralnością, ujmując przy tym pojęcie identity osobowej tak obszernie, iż niemal każda zmiana w ramach tak pojętej osoby zaprzecza jej integralności. Co więcej, gdyby angielski filozof zdecydował się na doprecyzowanie podstawowego terminu w tych rozważaniach, czyli pojęcia *personal identity*, wtedy można by skorygować, jak sądzę, zasadność przynajmniej części z eksperymentów myślowych, które nam prezentuje. Jednakże, jak widać z tych rozważań, nawet on, negując znaczenie tożsamości osobowej dla moralności, paradoksalnie żywi przekonanie, że rozważania o negacji tego związku będą miały konsekwencje moralne.

Ani Hume'owska krytyka pojęcia tożsamości osobowej, ani Parfita zaprzeczenie związku między tożsamością osobową i moralnością, nie zakończyły dyskusji w tej materii. A argumenty Parfita wzmogły jedynie dyskusję na ten temat. Jak się wydaje, problem związku tożsamości osobowej i moralności jest wciąż jeszcze zagadnieniem otwartym i dyskutowanym.

---

mowania lub jest to konieczne. Konsekwencjalizm utrzymuje, że właściwy stosunek do uznawanych wartości polega na wcielaniu ich w życie. Twierdzi też, że działanie jest słuszne, o ile promuje, rozważany bezosobowo, najlepszy rezultat w ogóle.

Krzysztof Abriszewski

Czytajmy Berkeleya, a nie Kartezjusza

(Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Toruniu, 16 XII 1999)

Tych, którzy sięgną do mojego tekstu, chciałbym przekonać do tezy, że standardowo podczas lektury prac George'a Berkeleya czyta się Kartezjusza. Innymi słowy, interpretacji tekstów Irlandczyka dokonuje się przyjmując uprzednio założenia zapożyczone z prac autora *Rozprawy o metodzie*. Praktyka ta prowadzi do znajdowania sprzeczności i niedorzeczności w pismach Berkeleya. Tytuł artykułu nie nawołuje więc do porzucenia książek francuskiego filozofa, a jedynie namawia do tego, byśmy czytali Berkeleya podczas czytania Berkeleya.

W tekście pokazuję, w jaki sposób się to odbywa zarówno u autorów komentujących Berkeleya w sposób neutralny, jak i wtedy, kiedy traktuje się go życzliwie. Przykłady, które analizuję, celowo dobrałem tak, by z jednej strony interesujące mnie zjawisko było szczególnie wyraźne, a z drugiej strony, by stopień trudności jego rozpoznania wzrastał. Rozważania zakończę nakreśleniem kilku fundamentalnych różnic pomiędzy filozofami Berkeleya i Kartezjusza w postaci pięciu dychotomii.

I. Neutralne komentarze rozsiane po filozoficznym dyskursie

Odwołam się na początku do podręcznikowych opracowań filozofii Berkeleya. Przyjmuję tu założenie, że jeśli filozofowie zgadzają się na wiele rzeczy w związku z historią filozofii, to bierze się to z podobieństw w socjalizacji. Socjalizacja wtórna do roli filozofa odbywa się nie tyle poprzez czytanie skrótowych opracowań podręcznikowych, ile przez wdrażanie elementarnej wiedzy, którą sprawdza się na egzaminach. Tę zgodę powszechną w filozofii, która jest przecież ciągle naruszana w tym czy innym miejscu (jak przeze mnie w tej pracy) odzwierciedlają właśnie podręczniki. Nie są one dobrym materiałem do poszukiwań odpowiedzi w szczegółowych debatach – z racji ograniczonego miejsca muszą odrzucać drobiazgi i koncentrować się jedynie na szkicowaniu ram. I właśnie w tych ramach, często przybierających postać powszechnie akceptowanej *tacit knowledge* poszukiwałbym wspólnego rdzenia socjalizacji filozoficznej.

Przejdźmy do analiz. We *Wprowadzeniu do filozofii* L. Kasprzyk i A. Węgrzecki piszą:

„(...) W taki oto sposób cały zewnętrzny świat materialny traci w koncepcji Berkeleya swoją autonomię wobec świadomości. Zyskuje charakter jej wytworu, fi-

kcji, czegoś, co istnieje subiektywnie. Z dziedziny transcendentnej w stosunku do umysłu ludzkiego staje się jego immanentną treścią” (Kasprzyk, Węgrzecki 1970: 71).

Kluczowy zabieg retoryczny tego fragmentu odnajdujemy w słowach „w koncepcji Berkeleya”. Owo „w” wyznacza wnętrze, wnętrze systemu, który z kolei jest „zewnątrzny” dla naszego mówienia, dla nas. Granica nie przebiega jedynie między systemem Berkeleya, a tekstem Kasprzyka i Węgrzeckiego, ale – jak sędzę, zgodnie z prawami czytania tekstu – pomiędzy systemem Berkeleya, a naszą rozmową, moim czytaniem *Wprowadzenia do filozofii*. Dochodzi do tego słowo „koncepcja” (Berkeleya). „W koncepcji” oznacza „poza nami”, „we wnętrzu, które właśnie opisujemy wprowadzając je do naszego świata, czyli dokonując jego przekładu”. Ponieważ wydaje się, iż system Berkeleya jest zamknięty podobnie jak bańka mydlana (co może zresztą być sugerowane przez „zamkniętość” książki), którą możemy otoczyć ze wszystkich stron, wolno nam założyć z racji cech tekstu (traktat teoriopoznawczy), że owo wnętrze odnosi się do zewnątrz, że „koncepcja Berkeleya” odnosi się do świata (tego, w którym żyjemy). Dokonuje się w tym momencie podział, który jest z gruntu anty-Berkeleyowski – dualizujemy rzeczywistość i wypowiedź o niej.

Pozornie, i jest to kolejne ukryte w tym miejscu założenie, porównujemy wnętrze systemu (Berkeleya) do (rzekomej) rzeczywistości, kiedy mówimy „cały zewnętrzny materialny świat”. W jednym zdaniu następuje rozchwianie, które od razu konstruuje opozycję ‘świat – koncepcja’. Mimochodem mamy zostać przekonani, że zapisany tekst (Berkeleya) ma stać *naprzeciwko świata*, że jego (pozorna) ulotność ma zostać przeciwstawiona twardej (materialnej) rzeczywistości. Berkeley nie zgadza się na to, w efekcie czego nie tyle zostają przeformułowane założenia, które organizują pole rozważań, ile usiłuje się wpleść jego system w te założenia. Jednym z nich jest rozróżnienie ‘świadomość – materia’ (odmiana wcześniej podanej opozycji); jeśli mowa o umyśle, świadomości, bądź duchu, to automatycznie przypisuje się to temu, co nie jest materią, czymś solidnym, trwałym, obserwowalnym. Stąd osobliwy pomysł sprowadzenia świata do „fikcji, czegoś, co istnieje subiektywnie”.

Następne zdanie przynosi powtórzenie opozycji, tym razem w postaci ‘immanentny – transcendentny’, co mamy odbierać jako odmianę opozycji ‘subiektywne – obiektywne’, o czym informuje nas zdanie poprzednie.

Opozycje, które cały czas powracają identyfikują jako odmiany Kartezjańskiej opozycji ‘substancja myśląca – substancja rozciągła’ (Descartes 1958). Mówienie o odbiciu rzeczywistości w ideach, pomysłach, koncepcjach jest możliwe dopiero po założeniu takiego rozróżnienia. Idee w *dualizującym* sposobie mówienia są subiektywne, czyli stanowią „własność” substancji myślącej. Są przeciwstawiane (rzekomo) obiektywnej materii (substancji rozciągłej). Takiego rozróżnienia nie dokonuje Berkeley. Czytając go przez taki pryzmat przypisujemy mu nonsensy.

„Nazwa „drzewo” mówi nie o realnym przedmiocie, lecz o szczególnym zespole naszych wrażeń, a więc np. o doznaniach kształtu, wysokości, barwy” (Kasprzyk, Węgrzecki 1970: 71).

Pozornie powyższy fragment jest zgodny z filozofią Berkeleya. Słowo „wrażenia” jest adekwatnym uwspółcześnieniem „idei”. Jednak pojawia się ten sam problem co wcześniej. Autorzy usiłują przemycić rozróżnienie pomiędzy przedmiotem i naszymi wrażeniami. Nie istnieje jednak różnica między przedmiotem i zespołem wrażeń. Rozróżnienie to sugerowałoby, że potrafimy wskazać osobno jedno i drugie, nic takiego jednak nie ma miejsca. Jedno z nich jest założone, a w następstwie tego, aby nie tworzyć dwóch nieodróżnialnych bytów, **zakłada się** drugie jako posiadające inne własności. Tymczasem zgodnie z art. 33 *Traktatu*, „przedmiot realny” to określenie przysługujące pewnemu typowi idei (zespołów wrażeń).

„Berkeley zdawał sobie sprawę z tego, że dla zdrowego rozsądku pogląd jego jest absurdalny. Przyznawał, że „brzmi to bardzo rażąco”, gdy się powie, że jemy i pijemy nasze wrażenia. Jednakże całą dziwaczność takiego i podobnych wyrażań zrzucał na karb utartych zwyczajów językowych” (Kasprzyk, Węgrzecki 1970: 71).

Powyższy cytat przynosi kolejną próbę zakrycia błędu przy pomocy retoryki. Zgoda z czytającym ma tutaj być osiągnięta przez poufale klepięcie w ramię – „wiesz, nawet Berkeley zdawał sobie sprawę z absurdalności swoich poglądów”. Ten zabieg ma sprowadzić, wbrew wszelkim danym, myślenie Berkeleya na nasz grunt, czyli uratować jego racjonalność, choćby kosztem przypisania mu pewnej głupoty (czyli jakiejś odmiany nieracjonalności). Chociaż wydaje się, że wygadywał byle co, to z całą pewnością myślał jak normalni ludzie, jak my. Lecz sprawy nie ratuje zasłanianie się cytatem, bowiem został on wygłoszony w innym kontekście. Berkeley próbuje przekonstrować nasz słownik teoriopoznawczy, a to w wypadku dobrze ugruntowanych *przyzwyczajzeń* zawsze będzie dawało wrażenie śmieszności, czy nieadekwatności. Autorzy podręcznika wykorzystują wyznanie irlandzkiego filozofa, by wzmocnić swoje wcześniejsze tezy. Dla nich „picie i jedzenie idei” jest przeciwieństwem „picia i jedzenia napojów i pokarmów”. Nie interesuje ich **przykład**, czyli to, co robi Berkeley definiując przedmioty realne, ale **dualizowanie**.

Przejdę teraz do innych przykładów popełniania wciąż tego samego błędu.

„Podobnie, jak jakości wtórne, są one [jakości pierwotne – K. A.] skutkami, jakie w naszych umysłach wywołuje przedmiot. Tak więc stajemy wobec świata zewnętrznego, który *nie posiada żadnych znanych nam jakości*, jako że wszystkie jakości i własności, zarówno pierwotne, jak i wtórne, są skutkami, które powstają pod działaniem świata zewnętrznego na ten rodzaj organów zmysłowych, jaki posiadamy” (Fuller 1967: 149).

Fuller próbuje zrobić z Berkeleya idealistę przypisując mu pogląd, że wszystko, co poznajemy wiąże się z „rodzajem organów zmysłowych, jaki posiadamy”, natomiast sam świat, jak *noumen* u Kanta, uchyla się naszemu poznaniu. Jest to łagodniejsza próba rozliczenia autora *Traktatu* z używania słów „duch”, „umysł” itp. Skoro świat ma postać idei, które percypujemy, to ten (rzekomo) *właściwy świat* umyka nam, ponieważ nie jest ideą/ideami. Podział znów został wprowadzony:

„świat bez żadnych znanych nam jakości” *versus* „nasz” świat. W wielu miejscach *Traktatu* pojawia się krytyka substancji jako czegoś, co nie ma właściwości, a (rzekomo) istnieje. Jeśli domniemane istnienie miałyby być jedyną cechą owego „świata bez znanych nam własności”, to lepiej w ogóle nie zaprzętać sobie nim głowy.

Niemożliwość oddzielenia kwestii obiektywizmu/subiektywizmu od opisu świata w kategoriach idei, co znów jest problemem wprowadzania na siłę dualizmu, pojawia się także u Z. Cackowskiego w *Głównych zagadnieniach i kierunkach filozofii*.

„Uważa on [Berkeley – K. A.] mianowicie, że skoro od twierdzeń opisujących nasze przeżycia zmysłowe nie można przejść do twierdzeń o obiektywnych własnościach przedmiotów, które nasze przeżycia wywołują, skoro nie możemy wobec tego niczego twierdzić o świecie istniejącym niezależnie od nas, obiektywnie, to znaczy, że świat realny w ogóle nie istnieje, że realnie istnieją tylko nasze przeżycia” (Cackowski 1970: 89).

Nie wiem dlaczego Berkeley miałyby w ogóle mówić o takim przejściu, skoro nasze przeżycia zmysłowe dotyczą właśnie „obiektywnych własności przedmiotów”. Dualizm ponownie wkrada się schodami kuchennymi; „obiektywne własności przedmiotów” (rzekomo) wywołują „nasze przeżycia”. „Obiektywne własności przedmiotów” (rzekomo) mają wiązać się ze „światem istniejącym niezależnie od nas”, natomiast nasze przeżycia winny pewnie tworzyć coś na kształt „świata istniejącego zależnie od nas”.

Co oznacza „nas”? Człowieka jako gatunek, czy każdego z nas z osobna? Pierwsza wersja – człowiek jako gatunek – nie miałaby sensu, bowiem duchy istnieją. Zakładanie czegoś przeciwnego jest bezsensowną zabawą słowami. Jeżeli w grę wchodzi druga wersja, to teza jest nieprawdziwa, jeśli pominiemy zawarty na jej początku dualizm. Możemy wygłaszać sądy na temat świata niezależnego od nas, ponieważ potrafimy czytać boski kod (por. 30 i 108 wraz z oboma przypisami) i rozpoznawać prawa przyrody.

Gdyby zdanie to pojmować tak, aby pierwszy jego fragment rozumieć jako przechodzenie od aktualnie percypowanych idei do zdań o ideach nie percypowanych aktualnie, to wszystko pozostaje w porządku, z tym, że jest ono wtedy fałszywe. Jeśli natomiast, co wydaje mi się, że ma miejsce, rozumieć je jako próbę przejścia od idei (subiektywnych) do obiektywnych właściwości przedmiotów, które istnieją niezależnie w świecie, to obawiam się, iż niebezpiecznie zbliżamy się do powtórzenia Kartezjańskiego schematu: substancja myśląca – subiektywizm – idee, a na przeciwko substancja rozciągła – obiektywizm – prawdziwe cechy przedmiotów.

Konkluzja jest więc błędna. Nie da się twierdzić, że świat nie istnieje, tylko dlatego, że Berkeley odmawia dzielenia świata na „realny” (co podkreśla Cackowski) i pewnie „quasi-realny”. Świat idei (realny – inaczej niż u Cackowskiego) jest jedynym światem, nie jest refleksem czegoś „zewnętrznego”.

Pojęcie świata istniejącego niezależnie od nas wiąże się ze scjentystycznymi uwikłaniami wielu dualistów. „Świat istniejący niezależnie od nas” (nawet jako gatunku) jest postrzegany jako gigantyczna maszyna, która może działać zupełnie

niezależnie. Piszę o „scjentyistycznych uwikłaniach”, ponieważ z maszynową wizją świata idzie w parze posługiwanie się związkiem przyczynowo skutkowym jako ideą pomagającą wyjaśniać rzeczywistość. Berkeley był przeciwnikiem postrzegania świata przez mechaniczną metaforę i mówienia o nim w kategoriach przyczynowo skutkowych. Mechanizm jest czymś, co działa zupełnie samoistnie po tym, jak się go puści w ruch, nakręci itd. W przypadku mechanizmów pytamy zawsze o wewnętrzne zależności, np. o zależność między sprężyną i wskazówkami w zegarku. Zależność ową widzimy poprzez kategorie przyczyn i skutku: jeśli sprężyna będzie napięta, to wracając do swej naturalnej pozycji będzie przenosiła ruch poprzez szereg kółek na wskazówki. Pomysł takiego podejścia musi się wiązać z założeniem determinizmu. Ponieważ zakładając, że coś stale między sobą oddziałuje w taki a taki sposób nie możemy pozwolić sobie na „luki”. Dopiero założenie determinizmu pozwala ustalać prawa, w przeciwnym wypadku, bez tego założenia, dyskurs byłby niespójny.

Nie oznacza to, że Berkeley jest antynaukowy. Raczej przyjmuje inną postawę metodologiczną. Zamiast mechanizmu proponuje tekst (więcej na ten temat powiem w dalszej części). Stąd właśnie mówię o scjentyistycznym uwikłaniu zarzutów przeciwko niemu. Jego poglądy nie są zbieżne z naiwną filozofią nauki¹.

Powróćmy do lektury odczytań Berkeleyya:

„A przyjąwszy tezę, że nasze przeżycia zmysłowe są absolutnie niezależne od obiektywnie istniejących zjawisk materialnych, w sposób dowolny przyjmuje następnie twierdzenie, że przedmioty, które ludzie uważają za materialne i istniejące obiektywnie, nie są niczym innym jak tylko kombinacją wrażeń, przeżyć zmysłowych” (Cackowski 1970: 91).

W tym fragmencie kroczy cała parada błędów. Adekwatnie byłoby do jej opisanie użyć wyrażenia, które się tam pojawia: „w sposób dowolny”. „Przyjąwszy tezę, że nasze przeżycia zmysłowe są absolutnie niezależne od obiektywnie istniejących zjawisk materialnych” – aby taką tezę przyjąć, najpierw trzeba wierzyć w materię, a nikt chyba w całej historii filozofii nie poświęcił na jej likwidację tyle miejsca, co autor *Traktatu*. Po wtóre, trzeba uwierzyć w istnienie dwóch różnych typów bytów – zjawisk materialnych i przeżyć zmysłowych, aby potem móc je odseparować. Takiego podziału u Berkeleyya nie ma, a więc „dowolność przyjęcia następnego twierdzenia” pochodzi jedynie od autora cytowanego fragmentu. Zresztą, owo twierdzenie, czy raczej posunięcie, jakiego przed dojściem do samego twierdzenia potrzeba, jest najzabawniejsze. Po wykonaniu (niezachodzącej) operacji przyjęcia istnienia odrębnych wrażeń zmysłowych i „obiektywnych zjawisk”, Berkeley miałby teraz zrezygnować z tych drugich.

---

¹ Piszę „naiwną”, mając jednak w pamięci, iż stanowisko to można rozbudować i uczynić bardziej wyrafinowanym. Pamiętajmy jednak, że gruntowny filozoficzny namysł nad nauką, to czasy znacznie późniejsze niż te, kiedy pisał Berkeley.

Ta żałosna konstrukcja jest oparta znowu o wyjściowe założenie dualizmu. *Tamta strona* jest tak silna, że jeśli się o niej nie mówi, to na pewno dlatego, że najpierw się o niej *zapomniało*.

Podobną strukturę wykazuje też następne zdanie, które przywołam. Jego sensowność ponownie bierze się z założenia jakiegoś szczególnego źródłowego wyparcia do podświadomości całego świata:

„Treści przeżyć zmysłowych nie odnoszą się więc do świata zewnętrznego niezależnego w swoim istnieniu od przeżyć, ponieważ takiego świata w ogóle nie ma” (Cackowski 1970: 341).

Wydawałoby się, że „świata nie ma” przez przypadek, a zagubione „treści przeżyć zmysłowych” nie mając instancji, do której mogłyby się odwołać, są pozostawione same sobie. Zapomnienie jednak nie dokonało się. Zapomnienie chciałoby wytłumaczyć, dlaczego zamiast dwóch stron (dualizm) mamy nagle tylko jedną. Zapomnienie pozwala komfortowo *mówić* o wykluczeniu jednej strony, bez faktycznego pozbywania się jej. Kłopoty zaczynają się wtedy, kiedy zapomnienie przestanie działać w obliczu lekarskiego kitla – narzędzi filozoficznych i posługujących się nimi filozofów komentatorów. Wtedy właśnie wychodzi na jaw, jak nonsensowne w ostatecznym rozrachunku, skutki ono powoduje. Skutki te jednak nie skłaniają lekarza do zrewidowania swoich przysądów, ale dopingują go do prowadzenia urojonej gry na absurdalnych założeniach. Owe założenia sprowadzają się do trzech punktów:

1. Istnieje *tamta strona*. Założenie to nazywam „dualizmem” i określam je jako podstawowe znamię myślenia kartezjańskiego.

2. *Tamta strona* jest samodzielna i niezależna.

3. Świat w jego mechaniczności sensownie wyjaśnia się poprzez kategorie przyczyny i skutku.

Nałożenie tych założeń na system Berkeleya określiłem w kilku miejscach jako „elementarny błąd”. Mówienie o filozofii Berkeleya poprzez te założenia powoduje popełnienie błędu logicznego i popadnięcie w sprzeczność. Najczęściej wygląda to następująco:

Mówimy w sposób *dualizujący* i w sposób *nie-dualizujący*.

Lub inaczej:

Istnieje *ta* oraz *tamta strona* i istnieje tylko *ta strona*.

Faktyczną strukturę, w którą wpisuje się zapomnienie można, korzystając z powyższego, przedstawić następująco:

(1) $p \wedge \sim p \rightarrow p \wedge \sim p$.

Np. Jeżeli materia istnieje (p) i nieprawda, że materia istnieje ($\sim p$), to materia istnieje (p) i nieprawda, że materia istnieje ($\sim p$).

Jednak przy pomocy zabiegów retorycznych usiłuje się przekonać czytającego, że nie mamy tu do czynienia z dwoma założeniami, a tylko z jednym – Berkeleyowskim. Co powoduje, że tautologia (1) przestaje (pozornie) być tautologią. Innymi słowy, komentatorzy chcą nas przekonać, że mamy do czynienia z sytuacją, którą formalnie dałoby się zapisać następująco:

$$(2) \quad \sim p \rightarrow p \wedge \sim p.$$

Widać, iż jest to taka sytuacja, która prowadzi do fałszywości całego rozumowania (fałszywości całej implikacji), jeśli tylko zgodzimy się uznać przesłankę ($\sim p$), która jest tezą Berkeleya, za prawdziwą. Uda się tym sposobem odnaleźć sprzeczność „na kartach” *Traktatu*. Zabieg retoryczny, z którym się tu spotykamy opisałem już wcześniej. Mamy dać się przekonać, iż (pozorna) zewnętrzność koncepcji Berkeleya względem nas wymazuje z (naszego) dyskursu nasze założenia (np. o istnieniu *tamtej strony*). Nic takiego się jednak nie dzieje. Założenia różnych proveniencji nie tworzą sobie same różnych płaszczyzn rozumowania.

Zdanie (1) jest tautologią, co powoduje, że tok myślenia na niej wsparty będzie zawsze poprawny. Możemy zatem nie tylko wykorzystywać go do wcielania w życie struktury pozornego zapomnienia, ale wręcz wolno nam użyć go do wypisywania dowolnych niedorzeczności. Z takich założeń ($p \wedge \sim p$) możemy wygenerować sobie wręcz cokolwiek. Czy jednak postępowanie takie będzie sensowne? Czy tok rozumowania oparty na tej tautologii będzie sensowny? Nie wydaje się, dlatego rozsądne wyjście polega na faktycznym zlikwidowaniu którejs z stron obu koniunkcji w (1), aby pozbyć się sprzeczności. Zuboży to, według mojego zapatrywania, przedzałożenia o tezę, iż istnieją *dwie strony*.

II. Czytanie życzliwe

Mianem życzliwego czytania Berkeleya określam takie, którego autor przy staje na ocenę, od której Jan W. Sarna rozpoczyna swoją książkę *Filozofia G. Berkeleya – idealizm czy realizm*:

„George Berkeley był w historii filozofii postacią wybitną” (Sarna 1996: 7).

Niestety, owa życzliwość ma krótkie nogi. Już na tej samej stronie pada określenie „solipsysta”, a trzy strony dalej możemy przeczytać czarno na białym:

„Swoją bezkompromisową walką z materializmem – wbrew swoim zamierzeniom – pokazał, jak błędna jest subiektywno-idealistyczna teoria poznania, zarówno w postaci skrajnego sensualizmu, jak i w formie skrajnego racjonalizmu. **Sprzeczności i niedorzeczności**, do których dochodził Berkeley w swych rozważaniach, stanowią dobry przykład na to, do czego może doprowadzić odrzucanie istnienia materii i realizmu w teorii poznania” (Sarna 1996: 10; podkr. – K. A.).

Nie sędzę, aby dało się utrzymać taki bezwarunkowy prymat realizmu w teorii poznania. Nie sędzę także, że jesteśmy absolutnie skazani na istnienie materii (mimo, iż brzmi to może – jakby powiedział Berkeley – *ridiculously absurd*). Jestem za to przekonany, że Sarna popełnia tutaj tę samą nieostrożność polegającą na mówieniu w oparciu o sprzeczne założenia, którą omawiałem w poprzednim fragmencie.

Realizując dalej mój projekt, zastosuję oczywiście ten sam zabieg, który stosowałem dotąd – przywołam fragmenty tekstu zawierające interesujący nas elementarny błąd po to, aby je następnie skomentować.

Na stronie 34 wspomnianej książki odnajdujemy rozdział „Solipsyzm jako konsekwencja skrajnego sensualizmu”. Ponieważ wydaje się, że jego rozumowanie jest nieco bardziej wyrafinowane niż w poprzednio przywoływanych fragmentach, poszukiwanie niedozwolonego pomieszania założeń będzie wymagało trochę dłuższego wywodu.

„Jedną z głównych trudności, do jakich prowadzi skrajnie sensualistyczna teoria poznania Berkeleya jest solipsyzm. W art. 23 *Traktatu* czytamy: «When we do our utmost to conceive the existence of external bodies, we are all the while only contemplating our own ideas». Jeśli tak jest, to tak zwany świat zewnętrzny nie różni się niczym od naszego świata wewnętrznego. Rzeczywistymi i jedynymi przedmiotami poznania zmysłowego są dla człowieka tylko jego własne idee. I Berkeley tak właśnie twierdzi (art. 2 *Traktatu*), kiedy nie wspomina jeszcze o «notion». Idee stanowią krąg, poza który podmiot wyjść nie może” (Sarna 1996: 34).

Autor wydaje się nie dostrzegać rozszczepiania się słów „nasze własne idee”. Mogą one oznaczać idee, które sobie sami wyprodukujemy, kiedy na przykład śnimy o różowych słoniach. Ale mogą także oznaczać idee aktualnie percypowane – są one nasze własne, bo idee nie mogą istnieć inaczej niż w czyjejs percepcji. Zamienne granie tymi dwoma znaczeniami wydaje mi się ekwiwokacją, ale o tym powiem może za chwilę.

We fragmencie cytowanym (w cytacie, który przywołuje Sarna) *our own ideas* stają w opozycji do *external bodies*. Jeśli nie będziemy ostrożni, to dwie zagrzebane tu dychotomie zlepiemy w jedną. Mamy bowiem do czynienia z następującymi różniczeniami:

- (1) wewnętrzny² – zewnętrzny
- (2) ciała – idee.

Jednak nieostrożne przeczytanie cytowanego przez Sarnę fragmentu powoduje skonstruowanie tylko jednej opozycji:

- (3) zewnętrzne ciała – wewnętrzne idee.

Berkeley dyskutując z materialistyczną tradycją filozoficzną mówi o wewnętrznych przedmiotach. Dla niego są one jedynie *niemożliwą pozycją* w dyskur-

---

² *Our own* pozwałam sobie tu interpretować jako oznaczenia „wewnętrznego”, ponieważ polemiczny charakter przywoływanego w cytacie zdania właśnie to wydaje się sugerować.

sie. „Niemożliwą” – ponieważ nic takiego nie istnieje w filozofii Berkeleya, ale da się ustalić, czym są obiekty nazywane „zewnętrznymi przedmiotami” dzięki temu, iż potocznie, zdroworoządkowo jest to dla nas jasne. Berkeley nie pierwszy raz występuje tutaj przeciwko zdrowemu rozsądkowi. Ale przede wszystkim występuje przeciwko naiwnemu pogłębianiu tego zdroworoządkowego „pojęcia” przez filozofię. Nie widzę w tym nic osobliwego. Jest to praktyka charakterystyczna filozofii.

Jest to „pozycja w dyskursie” jedynie dlatego, że *external bodies* to puste pojęcie³. Dyskurs Berkeleya zajmuje się wykazaniem jego pustości. „Zewnętrznym przedmiotom” nie przysługuje zatem nic poza serią polemicznych uwag. Lub patrząc z innej strony – możemy je wpleść pozytywnie w system, dokonując przekładu tych słów na coś w systemie sensownego. Jeśli więc powiemy, że zewnętrzne przedmioty to pewne zestawy idei, to zachowamy zwrot, ale kosztem tego, co uznajemy za cechy tego czegoś, co nazywamy „zewnętrznymi przedmiotami”, ponieważ to coś teraz będzie miało cechy idei. W tym sensie także „zewnętrzne przedmioty” są pozycją w dyskursie zaledwie, bo bez dokonania takiego przekładu na nic się nie zdają.

„Wewnętrzne” idee – „nasze własne idee” podlegają z kolei zaznaczonemu wcześniej rozszczepieniu. Przypominam, iż to, że coś jest „nasze własne” nie rozstrzyga jeszcze, czy to coś jest **przez nas wytworzone**, czy tylko **posiadane**.

To, że Berkeley wspomina tylko o *our own ideas*, podyktowane jest rodzajem dyskursu, jaki w danej chwili się toczy. Jest to dyskurs polemiczny, jego zadaniem jest osaczenie „zewnętrznych przedmiotów”, a nie pozytywne przedstawianie teorii idei. Polemika z odmiennymi stanowiskami jest bowiem jedynie **częścią** wyłożenia teorii idei. Ta część odpowiada, w planie prezentacji fragmentu systemu, za **zlikwidowanie** konkurencyjnych teorii (ścieżek, którymi mogłaby podążać myśl) i **uzasadnienie** tej likwidacji. Toteż jej rola sprowadza się do wyznaczenia w łonie własnego dyskursu miejsca pojęciom obcym. Nie można sobie pozwolić w takim punkcie na pełne rozwijanie meandrów systemu, ponieważ kluczową opozycję organizującą polemikę, którą mógłbym określić – przez socjologiczną analogię – jako opozycję ‘my – oni’ należy dla efektu retorycznego utrzymywać w maksymalnej czytelności⁴. Nie zostanie jednak ona z pewnością osiągnięta, jeśli zamiast ciskania gromów na przeciwników będziemy w takiej chwili wysubtelniać nasze stanowisko. Bezpośredniemu przedstawieniu systemu Berkeley poświęca inne miejsca. Aby wesprzeć mój wywód, przytoczę cały artykuł 23 *Traktatu*, na który powołuje się Sarna:

„Ależ – powiecie – na pewno nie ma nic łatwiejszego, niż na przykład wyobrazić sobie drzewa istniejące w parku lub książki w gabinecie, przy tym zaś nikogo, kto by je postrzegał. Odpowiem, że tak można pomyśleć i że nie ma w tym nic

³ Taki sposób radzenia sobie z kłopotami znakomicie opisuje językiem znacznie nam bliższym Willard Van Orman Quine (1969), posługując się teorią deskryptów Russella.

⁴ Można powołać się także na regułę brzytwy Ockhama: „Nie mnóż bytów ponad konieczność” – w odniesieniu do roztrząsanego fragmentu oznaczałoby to jedynie tyle, żeby podczas polemiki przywoływać jedynie argumenty, a nie wszelkie informacje o systemie w ogóle.

trudnego, lecz raczcie mi powiedzieć, czymże więcej jest to wszystko niż tworzeniem w waszym umyśle pewnych idei, które nazywacie książkami i drzewami, przy jednoczesnym zaniedbaniu utworzenia idei kogoś, kto by je postrzegał? Czyż jednak wy sami ich nie postrzegacie lub nie myślicie o nich przez cały ten czas? Ta droga nie wiedzie do celu; okazuje się tu tylko, że potraficie wyobrażać sobie czy kształtować idee w swym umyśle, ale stąd wcale nie wynika, abyście mogli sobie przedstawić, iż jest możliwe, by przedmioty waszych myśli istniały poza umysłem. Aby tego dowieść, musielibyście wyobrazić sobie, że istnieją przez nikogo nie przedstawione, ani nie pomyślane, co jest jawną sprzecznością. Gdy czynimy wszystko, co w naszej mocy, aby pojąć istnienie ciał zewnętrznych, przez cały czas oddajemy się tylko rozważaniu własnych idei. Lecz umysł, nie biorąc samego siebie pod uwagę, ludzi się myślą, iż może wyobrażać sobie i że sobie wyobraża ciała, które istnieją przezeń nie pomyślane, czyli że znajdują się poza nim, mimo że są one jednocześnie przezeń pomyślane lub w nim obecne. Odrobina uwagi ujawni każdemu prawdę i oczywistość tego, co tu powiedziałem, czyniąc zbędnym domaganie się jakichkolwiek innych dowodów przeciw istnieniu substancji materialnej”.

Idee faktycznie, zgodnie z tym, co mówi Sarna, stanowią krąg, poza który nie jesteśmy w stanie wyjść. Ale nie oznacza to, że „świat zewnętrzny” nie różni się od „świata wewnętrznego”. Aby jednak różnicę zrozumieć, musimy przestać nieustannie wpisywać rozważania w opozycję ‘wnętrze – zewnątrz’. Należy dokonać przekładu, a wtedy to, co potocznie nazywamy „światem wewnętrznym” z pewnością różnić się będzie od „świata zewnętrznego”. Berkeley następująco zmienia tę opozycję:

„Idee wryte w zmysłach przez Twórcę przyrody nazywają się rzeczami realnymi, wzbudzone zaś w wyobraźni, jako mniej prawidłowe, mniej żywe i mniej stałe, noszą właściwszą nazwę idei lub obrazów rzeczy, których są kopiami i które reprezentują. Mimo to nasze wrażenia zmysłowe, choćby były nie wiadomo jak żywe i wyraźne, są jednak ideami, to znaczy, że istnieją w umyśle, czyli są przezeń postrzegane z taką samą pewnością, jak idee, które on sam wytworzył. Przysnaje się, iż idee zmysłowe mają w sobie więcej rzeczywistości, to znaczy są silniejsze, bardziej uporządkowane i spójniejsze niż wytwory umysłu, lecz to wcale nie świadczy, że istnieją one poza umysłem” (art. 33).

Sarna buduje swój wywód na niezgodzie pozbycia się opozycji ‘zewnętrzny – wewnętrzny’. Jest to jednak decyzja z gruntu metafizyczna i kartezjańska. To, że nazywamy percypowaną wspólnie z innymi rzeczywistość „zewnętrzną”, a prywatny świat określamy jako „wewnętrzny”, jest jedynie pochodną pewnej filozofii – kartezjańskiej filozofii. Dychotomia ‘zewnętrzny – wewnętrzny’ odnosi się do przestrzeni, do substancji rozciąglej. Założenie niosące ten podział spowodowało „naturalną” potrzebę poszukiwania substancji myślącej gdzieś „wewnątrz” – w ciele (zgodnie z długą tradycją chrześcijańską). Tym sposobem duch znalazł się wraz ze swymi ideami wewnątrz, a świat zbudowany z materii (substancji rozciąglej) na zewnątrz.

Berkeley odmawia stosowania tej dychotomii i zamiast opisywać znane nam zjawiska (sny, postrzeganie kolorów itd.) w oparciu o metafizyczne rozróżnienie,

proponuje jedynie **empiryczny opis** różnic pomiędzy różnymi ideami („silniejsze, bardziej uporządkowane i spójniejsze” itd.).

Sarna w cytowanym na początku podrozdziału fragmencie, opiera prezentację filozofii Berkeleya na przeciwnych jej przesłankach, na przesłankach, które Berkeley pragnął porzucić. Co więcej, jak widzieliśmy, w konsekwencji powoduje to mieszanie typów dyskursu, ponieważ spójność nie daje się osiągnąć samoistnie. W dalszych wywodach Sarna doprowadza te kłopoty do krawędzi – dochodzi do solipsyzmu. Zobaczmy, jak jego kartezjańskie przedzałożenie kieruje jego wywodami:

„Idee stanowią krąg, poza który podmiot wyjść nie może. Nie mamy zatem prawa przyjmować istnienia innych ludzi, ponieważ «... we do not see a man, if by man is meant that which lives, perceives, and thinks as we do: but only such a certain collection of ideas». Nie mamy też prawa sądzić na podstawie tych idei, że istnieje podobna do nas „zasada myśli i ruchu” (principle of thought and motion), *skoro wszystkie idee, jakie postrzegamy są naszymi ideami*. Nie mamy więc możliwości uchylecia się przed konkluzją: istnieję tylko ja i moje idee. Solipsyzm Berkeleya musiałby być ponadto – jeśli wszystkie konsekwencje miałyby być zachowane – solipsyzmem zredukowanym, tzn. takim, przy którym nie poddaje się w wątpliwość jedynie istnienia ograniczonego do chwili podmiotu przeżyć oraz jego aktualnych, terażniejszych przeżyć” (Sarna 1996: 34–35).

Cały powyższy fragment obraca się wokół pojęcia „idea”, zwracam zwłaszcza uwagę na linijki wyróżnione przeze mnie kursywą. Aby jednak ujawnić uwikłanie tej partii tekstu Sarny, musimy powrócić do analizy „naszych idei”.

Teraz pora, aby przejść do wspomnianej na początku ekwiwokacji. Słowa „nasze idee” mają, jak pamiętamy, jednocześnie dwa znaczenia: idee, które tworzymy i idee, które otrzymujemy. Jednak Sarna posługuje się tylko jednym z tych znaczeń (ideami przez nas stworzonymi), aby dowieść swej tezy, oraz jednocześnie posługuje się cytatami niosącymi oba znaczenia jednocześnie, aby uzasadnić swoje rozumowanie. Fragment, w którym pisze, iż „wszystkie idee, jakie postrzegamy, są **naszymi** ideami” jest „zewnętrznie” identyczny ze sposobem pisania Berkeleya, ale jednocześnie jego znaczenia są okrojone tylko do „idei, jakie sami wytwarzamy”. Okrojenie to dokonało się wcześniej, w cytacie, który przywołałem zaraz na początku podrozdziału. Aby pokazać, jak to się stało, ucieknę się do pewnego zabiegu. Powtórzę cały tamten fragment, zapisując kursywą te miejsca, gdzie znaczenie jest podwojone, a podkreślając tekst tam, gdzie chodzi **tylko** o idee, które sami wytwarzamy.

„W art. 23 Traktatu czytamy: *«When we do our utmost to conceive the existence of external bodies, we are all the while only contemplating our own ideas»*. Jeśli tak jest, to tak zwany świat zewnętrzny nie różni się niczym od naszego świata wewnętrznego” (Sarna 1996: 34).

O nieprawomocności takiego postępowania już powiedziałem. Prowadzi ono do ekwiwokacji, ponieważ pierwsze mówienie o ideach, które jest mówieniem podwojonym, zostaje już za chwilę porzucone na rzecz jednoznacznego mówienia o ideach. Sarna zatem posłużył się dwoma różnymi znaczeniami w trakcie jednego

wyvodu, kiedy mówił „nasze idee”. Zaraz kolejne zdanie, które pojawia się za tym, które podkreśliłem, brzmi następująco:

„Rzeczywistymi i jedynymi przedmiotami poznania zmysłowego są dla człowieka tylko jego własne idee” (Sarna 1996: 34).

Pozornie wygląda ono jak zdanie, które zapisałem wcześniej kursywą, i gdyby nastąpiły od razu po sobie, wszystko byłoby w najlepszym porządku. Jednak przez wtrącenie, które podkreśliłem, wiemy już, że chodzi o jednoznaczne użycie słów „nasze idee”. Tutaj ekwiwokacja się dokonuje. Przywołany przeze mnie wywód, pokazujący dlaczego filozofia Berkeleya prowadzi do solipsyzmu bez tej ekwiwokacji, nie mógłby w ogóle zostać przeprowadzony. Fakt, że postrzegamy jedynie nasze idee, nie implikuje wcale, że istnieją tylko ja i moje idee; przynajmniej tak długo, jak długo „nasze idee” nie będą oznaczały „tylko idei przeze mnie wytworzonych”.

Podejrzewam, iż Sarna nie jest świadom ekwiwokacji, której się dopuścił. Jej pochodzenie jest bardzo proste do wyjaśnienia. Bierze się ona z połączenia dwóch różnych dyskursów: dyskursu Berkeleya i dyskursu o nim (dyskursu Sarny). Jest to w efekcie łączenie dyskursu berkeleyowskiego i kartezjańskiego. Teza, iż jeśli mówimy o „naszych własnych ideach”, to mamy na myśli tylko idee przez nas wytwarzane, jest na gruncie filozofii Berkeleya fałszywa. Jest zaś prawdziwa w obrębie założeń kartezjańskich, gdzie przedmiotom zewnętrznym przysługują właściwości, a duchom idee. Tutaj rzeczywiście powiedzenie „nasze własne idee” nie odnosi się do niczego poza ideami, które sami wytworzymy. Jak więc widać, mamy do czynienia dokładnie z tym samym typem błędu, który rozpisałem jako sprzeczność logiczną w poprzednim podrozdziale – z pomieszaniem sprzecznych założeń. U Sarny następuje ono w momencie, kiedy do swoich wywodów wpuszcza wirusa – cytaty z Berkeleya.

III. Kogo czytamy ?

Jak widać, zbyt gładkie, niewidoczne przyjęcie niewłaściwych założeń prowadzi do sprzeczności podczas czytania Berkeleya. Ponieważ te sprzeczności są integralną częścią struktury wykluczenia, która czyni z Berkeleya kogoś na kształt filozoficznego szaleńca, ponieważ bez tych odczytań nie nazwano by Berkeleya solipsystą, pozwoliłem sobie postawić tezę, iż czytanie tekstów Berkeleya jest niejawnym czytaniem, czy odszukiwaniem, czy potwierdzaniem filozofii kartezjańskiej. Oraz że standardowo, jeśli zmarginalizowana pozycja irlandzkiego filozofa spotyka się w filozofii z powszechną zgodą, to taki zabieg – czytanie Kartezjusza zamiast Berkeleya – jest czymś zwyczajnym. Jak widzieliśmy kluczową rolę pełni w zasadzie jedno założenie – to, które wprowadza *dualizujący sposób mówienia*. Tam, gdzie będziemy utrzymywać w istnieniu *tamtą stronę*⁵, nie przeczytamy Ber-

---

⁵ Pojęć *tamta strona filozofii* oraz *dualizujący i nie-dualizujący sposób mówienia* używam za Josefem Mittererem (1996).

keleya nie dochodząc do sprzeczności. Z kolei to założenie jest integralną częścią filozofii Kartezjusza.

Chciałbym teraz w postaci par opozycji przedstawić kluczowe różnice między Berkeleyem i Kartezjuszem:

(1) monizm – dualizm.

Berkeley jest monistą⁶. Kartezjusz jest dualistą na mocy rozróżnienia ‘substancja myśląca – substancja rozciągła’ (Descartes 1958; Alquié 1989: 44). Innymi słowy, możemy tę różnicę przedstawić jako różnicę między *nie-dualizującym sposobem mówienia a dualizującym sposobem mówienia*. Skutki pomieszania tej różnicy omówiłem dość dokładnie, jak sądzę.

(2) immaterializm – materializm.

To rozróżnienie wiąże się z (1). *Tamta strona* to po prostu materia, która u Kartezjusza nazywa się „substancją rozciągłą” (Asmus 1960: 255). Berkeley jest natomiast, jak sam się nawet określał, „immaterialistą”. Argumentowaniu tej części swojej filozofii poświęcił bardzo dużo miejsca.

(3) spektakl – mechanizm.

Dualistyczne wyjaśnianie świata musi być prowadzone w oparciu o metafory mechanizmu, czy maszyny (Alquié 1989: 39 i n.; Ziółkowski 1989: 113 i n.), gdzie dostępny nam jest jedynie *input* i *output*, a zadaniem naszym jest wykoncypowanie środka. Niezależna od nas materia, skoro świat się zmienia, musi także niezależnie od nas się zmieniać – działa jak maszyna przekazująca energię z jednej części na drugą.

Spektaklem natomiast nazywam sytuację, gdzie świat rozgrywa się między Stwórcą a duchami jako nieustannie nadawane idee/teksty. Przypomina to nieco teatr, gdzie liczna widownia odbiera jedną sztukę, stąd nazwa.

(4) czytanie – prawa materii (związek przyczynowo skutkowy).

O ile mechanizm należy wyjaśniać w kategoriach przyczyn i skutków, o tyle zawartość spektaklu odczytujemy – podobnie jak odczytujemy tekst literacki.

(5) negocjowanie – monolog.

Poznanie w modelu kartezjańskim jest monologiem rozumu na temat *tamtej strony*. *Tamta strona* jest niema, posiada jedynie *input* i *output* – eksperymenty możemy inicjować i obserwować skutki, ale rezultaty – teorie – nie wchodzi w dialog ze światem. „Zadajemy światu pytania” na takiej samej zasadzie, jak wrzucamy mięso do maszynki do jego mielenia. Przeciwnie u Berkeleya, cokolwiek „zewnętrzny” zrobimy – przejdziemy się, powiemy coś, skonstruujemy teorię – świat w tym uczestniczy przez to, że pojawiają się intersubiektywne idee. Poznanie nie jest zatem monologiem rozumu, ponieważ jedyny monolog może odbywać się wyłącznie „w moim wnętrzu”; natomiast kiedykolwiek zechcemy podjąć działalność naukową musimy z tegoż „wnętrza” wyjść. Poznanie zatem jest w takim ujęciu grą ze światem przy pomocy kawałków tego świata. Piszę o negocjowaniu, bo wywołanie

---

⁶ Używam skrótowo słowa „monista” na oznaczenie zwolennika *nie-dualizującego sposobu mówienia*, analogicznie „dualista” jest osoba uprawiająca *dualizujący sposób mówienia*.

jakiegokolwiek „zewnętrnej” idei przez podmiot (wolna wola) jest jednocześnie wywołaniem jej przez Boga (musi to być silna idea, aby była „zewnętrzną”). W związku z tym w naszym i tylko naszym (ludzkim) poznaniu uczestniczymy nie my sami (naprzeciwko świata), ale świat bierze w nim udział razem z nami, stając naprzeciw niektórym swoich części.

Tak przedstawia się pięć fundamentalnych różnic między myśleniem kartezjańskim a berkeleyowskim. Niwelowanie tych różnic i mieszanie założeń prowadzi do nonsensów, którymi mylnie obarcza się jedną ze stron. Jestem przekonany, że owo pomieszanie i jego skutki można wyśledzić w wielu miejscach, w których mówi się o Berkeleyu. Dodam jeszcze tylko, iż za skutek uważam pewną barierę, którą pomieszanie to wytworzyło, barierę ograniczającą życzliwych komentatorów irlandzkiego filozofa. Powtórzę więc raz jeszcze: jeśli chcemy mówić o Berkeleyu sensownie, jeśli chcemy przełamać barierę, to nie możemy rozpoczynać naszego dyskursu od absurdalnych założeń. Zatem czytając Berkeleya należy czytać Berkeleya, a nie Kartezjusza.

Bibliografia

- Alquié Ferdinand, *Kartezjusz*, tłum. Stanisław Cichowicz, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1989.
- Asmus W. F., *Descartes*, tłum. Ludwik Chmaj, Książka i Wiedza, Warszawa 1960.
- Berkeley George, *Traktat o zasadach poznania ludzkiego. Trzy dialogi między Hylasem i Filonousem*, tłum. *Traktatu...* Jan Leszczyński, *Dialogów...* Janina Sosnowska, PWN, Kraków 1956.
- Cackowski Zdzisław, *Główne zagadnienia i kierunki filozofii*, Warszawa 1970.
- Descartes René, *Medytacje o pierwszej filozofii*, tłum. Maria i Kazimierz Ajdukiewiczowie, PWN, Kraków 1958.
- Fuller B. A. G., *Historia filozofii*, tom II: *Filozofia nowożytna*, tłum. Czesław Znamierowski, PWN, Warszawa 1967.
- Kasprzyk Leszek, Węgrzecki Adam, *Wprowadzenie do filozofii*, PWN, Warszawa 1970.
- Mitterer Josef, *Tamta strona filozofii. Przeciwno dualistycznej zasadzie poznania*, tłum. Małgorzata Łukasiewicz, Oficyna Naukowa, Warszawa 1996.
- Quine Willard Van Orman, *O tym, co istnieje*, tłum. Barbara Stanosz, w: *Z punktu widzenia logiki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969, s. 9–34.
- Sarna Jan Władysław, *Filozofia Berkeleya – idealizm czy realizm*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1996.
- Ziółkowski Andrzej M., *Filozofia René Descartes'a*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1989.

Wojciech Słomski

Alfreda Tarskiego koncepcja prawdy

(Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna,
Łowicz 14 X 2000)

Wstęp

Tekst niniejszy dotyczy semantycznej koncepcji prawdy Alfreda Tarskiego. Na wstępie przedstawię zasadnicze poglądy na naturę prawdy panujące w filozofii, sytuując w ich obrębie jego koncepcję. Następnie przejdę do omówienia zasadniczego tematu pracy, a mianowicie do semantycznej definicji prawdy. Omówienie definicji prawdy posłuży mi do podjęcia próby scharakteryzowania epistemologicznego stanowiska Tarskiego. Na zakończenie wskażę na znaczenie definicji prawdy dla rozwoju nauki oraz przedstawię główne zarzuty, jakie wytoczono przeciw semantycznej definicji prawdy.

Alfred Tarski (1901–1983), był jednym z głównych przedstawicieli warszawskiej szkoły logicznej. Studiował na Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem Jana Łukasiewicza i Stanisława Leśniewskiego; u tego ostatniego doktoryzował się z rachunku zdań w 1924 r. Od niego też przejął, między innymi, konsekwentne rozróżnianie języka i metajęzyka, przekonanie o ekstensjonalności logiki oraz przekonanie, że pojęcia semantyczne uwarunkowane są przez język, w jakim są formułowane [Woleński, 154]. Od 1939 r. Tarski przebywał w USA, gdzie ostatecznie w 1946 uzyskał profesurę na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley. Do najbardziej znanych osiągnięć Tarskiego należy semantyczna definicja prawdy zaprezentowana w 1930 roku.

I. Zagadnienie prawdy

Definicja prawdy to przedmiot zainteresowań filozofii od nieomal samego jej zarania. „Co to jest prawda? Oto pierwsze z naczelných pytań teorii poznania, zwane zagadnieniem istoty prawdy” [Ajdukiewicz, 16]. Tarski zdawał sobie sprawę, że przystępując do konstrukcji definicji zdania prawdziwego i ugruntowania naukowych podstaw teorii prawdy podejmuje się jednego z naczelných zadań filozofii [Tarski, 157].

KLASYCZNA KONCEPCJA PRAWDY I KONCEPCJE NIEKLASYCZNE.

Klasyczną definicję prawdy przypisuje się tradycyjnie Arystotelesowi. U Arystotelesa (*Metafizyka*, Γ 7) brzmiała ona tak: „Jest fałszem powiedzieć o tym, co jest, że nie jest, lub o tym, co nie jest, że jest; jest prawdą powiedzieć o tym, co jest, że jest, lub o tym, co nie jest, że nie jest” [Tarski, 232].

We współczesnym sformułowaniu klasyczna odpowiedź na pytanie „Co to jest prawda?” głosi, „że prawda myśli polega na jej zgodności z rzeczywistością” [Ajdukiewicz, 16]. Taki jest przekład łacińskiej formuły „*Veritas est adaequatio rei et intellectus*” wypracowanej w średniowieczu przez scholastyków. Zdanie to, intuicyjnie zrozumiałe, przy bliższym rozpatrzeniu ukazuje swoją nieprecyzyjność. Co znaczy termin „zgodność”? Nie można go rozumieć jako „identyczność”. Jak myśl może być identyczna z rzeczywistością? A więc w grę wchodzi tylko podobieństwo. Ale jakie jest znaczenie słowa „podobieństwo”? Co do tego nie ma zgody. A nawet jeśli, to co jest w myśli „podobne” do rzeczywistości, a co nie jest? Ten termin jest co najmniej nieostry. W konsekwencji niektórzy przeciwnicy klasycznej definicji prawdy doszli do wniosku, że jest ona w ogóle pozbawiona rzetelnej treści [Ajdukiewicz, 20].

Od starożytnych sceptyków pochodzi inna jeszcze krytyka klasycznej definicji prawdy. Twierdzili oni, że bez względu na to, co miałyby oznaczać termin „zgodność”, aby mówić o tym, jaki jest stosunek między treścią naszej myśli a rzeczywistością, trzeba wiedzieć, jaka ta rzeczywistość jest. A tego albo w ogóle nie można wiedzieć, albo żeby się dowiedzieć, trzeba odwołać się bądź do doświadczenia, bądź do innych kryteriów. I właśnie do spełnienia kryteriów odwołują się nieklasyczne koncepcje prawdy [Ajdukiewicz, 20]. Najbardziej znane wśród nich są: koncepcja koherencyjna i koncepcja pragmatyczna [Ajdukiewicz, 23].

Tak więc termin „prawdziwy” nie ma jednego znaczenia w filozofii.

SĄDY CZY ZDANIA. Predykatu „prawdziwy” używa się według Tarskiego w odniesieniu do

- a) zjawisk psychologicznych, jak myśli i przekonania,
- b) przedmiotów fizycznych, czyli do wyrażen, zwłaszcza zdań,
- c) tworów idealnych zwanych sądami.

W odróżnieniu od scholastyków, Ajdukiewicza i innych filozofów, którzy prawdziwość widzieli jako cechę sądów, myśli, przekonań, bądź znaczeń, Tarski przypisuje ją zdaniom (zwolennikiem zdań był również m.in. Quine). Ten wybór pociąga za sobą relatywizację pojęcia prawdy do języka. Zdanie prawdziwe w jednym języku może być fałszywe lub bezsensowne w innym języku [Tarski, 231]. Tarski podaje dwa współczesne odpowiedniki definicji klasycznej: „1. Prawdziwość zdania polega na jego zgodności (lub korespondencji) z rzeczywistością. 2. Zdanie jest prawdziwe, jeśli oznacza istniejący stan rzeczy” [Tarski, 233]. Ale i te nie dają dobrej definicji prawdziwości (z powodów już omówionych). A każde z tych sformułowań może prowadzić do trudności.

PRAWDA LOGICZNA I PRAWDA SEMANTYCZNA. Zagadnienie prawdy w logice określono już w starożytności. Zdanie jest logicznie prawdziwe wtedy i tylko wtedy, gdy jest prawdziwe wyłącznie ze względu na swoją formę (kształt) [Marciszewski, 153]. W logice prawda (tautologia) to każdy taki schemat powiązania ze sobą zmiennych (czyli zawierający funktory i zmienne), który po podstawieniu pod zmienne odpowiednich wyrażen daje prawdę. W tym wypadku sama struktura wypowiedzi określa jej prawdziwość.

W języku potocznym, a także i w większości nauk wykorzystujących język potoczny, posługujemy się definicją semantyczną: własność prawdziwości przypisuje się zdaniom ze względu na ich stosunek do rzeczywistości od nich odrębnej (odniesienie to nazywa się też korespondencją) [Strawson, 64]. Jednak z definicją semantyczną wiążą się pewne trudności, z których najważniejszą jest pojawianie się w języku antynomii.

ANTYNOMIA KŁAMCY. Antynomia, inaczej paradoks, to para zdań, z których każde w równym stopniu zasługuje na przyjęcie, lecz jednocześnie są one sprzeczne między sobą i dlatego nie można przyjąć obu. W XII wieku Duns Szkot wykazał, że z dwóch zdań sprzecznych można wyprowadzić dowolne zdanie, zatem system zawierający antynomię jest poznawczo bezużyteczny, bo można w nim udowodnić wszystkie zdania fałszywe [Borkowski, 213].

Od czasów starożytnych znana jest antynomia nazywana antynomią kłamcy. Klasyczne sformułowanie tej antynomii pochodzi od greckiego filozofa Eubulidesa (IV w. p.n.e.) i dotyczy zdania, które stwierdza o sobie, że nie jest prawdziwe. Zapytać można, co twierdzą mówiąc: „Zdanie, które w tej chwili wypowiadam, nie jest prawdziwe”. Jeśli przyjmiemy, że zdanie to jest prawdziwe, to jest tak, jak ono głosi. Stąd wynika, że zdanie to nie jest prawdziwe. Dochodzimy do sprzeczności. Jeśli dla odmiany przyjmiemy, że zdanie to nie jest prawdziwe, to nie jest tak, jak ono głosi. A stąd wynika, że zdanie to jest prawdziwe – znów sprzeczność [Borkowski, 353]. Antynomia kłamcy sygnalizuje zatem, że w języku mamy poważny problem. Leśniewski wykazał, że właśnie semantyczna definicja prawdy prowadzi do antynomii kłamcy [Tarski, 3].

W literaturze filozoficznej istnieją, wedle Tarskiego, dwa przeciwne stanowiska wobec powyższego rozumowania: jedni traktują je jako niepoważny żart, „sofizm skomponowany głównie pour épater l'es bourgeois”, drudzy twierdzą, że antynomie stanowią bardzo istotny element rozwoju myślenia, a ich obecność jest podstawowym źródłem rzeczywistego postępu [Tarski, 308]. Tarski uważa, że pojawienie się antynomii jest sygnałem do rewizji naszego sposobu myślenia, do odrzucenia pewnych przesłanek – w które wierzyliśmy – by ulepszyć formy rozumowania, tak, aby antynomia w nowych formach nie dała się skonstruować [Tarski, 308]. Tarski twierdzi, że znalezienie źródła powstawania tej i innych antynomii semantycznych przyczyni się do zbudowania semantyki teoretycznej [Tarski, 242].

II. Semantyczna definicja prawdy Tarskiego

Po raz pierwszy semantyczną definicję prawdy Tarski zaprezentował publicznie w 1930 roku na uniwersytetach w Warszawie i we Lwowie. Natomiast podstawą dla zrozumienia jego koncepcji jest dysertacja z 1933 roku *Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych* i do niej zasadniczo odwołujemy się w niniejszych wznowieniach.

OKREŚLENIE CELU. Tarski swoje zadanie określa następująco: po pierwsze stworzyć definicję prawdy oddającą intuicję zawartą w sformułowaniu tzw. klasycznej definicji prawdy, po drugie uniknąć antynomii kłamcy, która ukazuje słabość klasycznej definicji prawdy na gruncie języka potocznego. Potoczne rozumienie wyrazu „prawdziwość” jest wedle Tarskiego zgodne z klasyczną koncepcją prawdy. Mówimy, że zdanie „śnieg pada” jest prawdziwe wtedy, gdy rzeczywiście śnieg pada. Z definicji tej mają wynikać „wszystkie tezy postaci: «x jest prawdziwe wtedy i tylko wtedy, gdy p», gdzie zamiast «p» można podstawić dowolne zdanie rozważanego języka, zamiast «x» zaś – dowolną nazwę indywidualną tego zdania” [Tarski, 10]. Ponadto Tarski zaznacza, że szuka definicji prawdy dla określonego języka lub typu języków, a nie ogólnie dla wszystkich języków. Prawdę trzeba zawsze relatywizować do języka. To, co jest prawdą w jednym języku, nie musi być prawdą w innym [Tarski, 15, 153].

JĘZYK NATURALNY A JĘZYK SFORMALIZOWANY. Język naturalny czyli potoczny to język, którym ludzie komunikują się ze sobą (np. polski, angielski, esperanto). Język ten dość dobrze opisuje gramatyka. Cechą charakterystyczną tego języka, a dla logika wadą jest, że nigdy „nie jest niczym «gotowym», skończonym, o wyraźnie zakreślonych granicach; nie jest ustalone, jakie wyrazy wolno do niego dołączać, ...nie potrafimy wyróżnić... wyrażeń języka, które nazywamy zdaniami...” [Tarski, 29].

W odróżnieniu od języka naturalnego, języki sformalizowane są tworem sztucznymi. Język sformalizowany musi spełniać następujące warunki: musi być znany pełny słownik tego języka i muszą być ściśle sformułowane reguły syntaktyczne dotyczące budowy zdań i innych sensownych wyrażeń tego języka. Przy tym reguły syntaktyczne muszą być czysto formalne: czyli funkcja i sens danego wyrażenia musi zależeć wyłącznie od jego formy [Tarski, 313]. Językami o określonej strukturze są języki systemów logiki dedukcyjnej stosowanymi między innymi przez matematykę i fizykę teoretyczną.

Już na wstępie dysertacji z 1933 roku Tarski zaznacza kategorycznie, że poszukiwana definicja prawdy dotyczyć będzie nie języka naturalnego, lecz tylko sformalizowanych języków nauk dedukcyjnych.

DEFINICJA PRAWDY W JĘZYKU NATURALNYM (POTOCZNYM).

Przyjrzyjmy się powodom, dla których wedle Tarskiego, nie można skonstruować rzetelnej definicji prawdy dla języka potocznego.

„Zdanie prawdziwe jest to zdanie, które wyraża, że tak a tak rzeczy się mają, i rzeczy mają się tak właśnie” – takie sformułowanie definicji semantycznej dla języka potocznego proponuje rozważać Tarski [Tarski, 16]. W jakich warunkach konkretne zdanie, np. „śnieg jest biały” jest prawdziwe bądź fałszywe? Wedle klasycznej koncepcji prawdy jest prawdziwe, kiedy śnieg jest biały, a fałszywe, kiedy tak nie jest. Definicja zgodna z koncepcją Tarskiego powinna pociągać równoważność: „Zdanie «śnieg jest biały» jest prawdziwe wtedy i tylko wtedy, gdy śnieg jest biały” [Tarski, 234]. Ogólny schemat zdań stwierdzających prawdziwość: „x jest zdaniem prawdziwym wtedy i tylko wtedy, gdy p” – wyjaśnienie typu (2) [Tarski, 18]. Należy odróżniać zdanie, które odnosi się do pewnego stanu rzeczywistości (bez cudzysłowu) od nazwy tego zdania (z cudzysłowem). Termin „p” to jakiegokolwiek zdanie, a „x” to dowolna nazwa jednostkowa tego zdania. „Mając daną nazwę jednostkową, możemy dla niej skonstruować wyjaśnienie typu (2) w każdym przypadku, w którym potrafimy wymienić zdanie oznaczane przez daną nazwę”. Zdanie ujęte w cudzysłów oznacza nazwę tego zdania. Jednak zapis cudzysłowowy prowadzi niekiedy do antynomii kłamcy [Tarski, 21]. Jest jeszcze inny sposób utworzenia nazwy zdania nie używający cudzysłowu. Można zastosować „nazwy strukturalnoopisowe”, tj. nazwy opisujące z jakich wyrazów składa się wyrażenie będące desygnatem nazwy, z jakich znaków składa się każdy wyraz i w jakim porządku po sobie występują. Jako nazwy (deskrypcji) zdania „śnieg jest biały” możemy użyć następującego wyrażenia: „zdanie utworzone z trzech słów, z których pierwsze składa się z 26, 18, 12, 7 i 10 litery, drugie z 13, 7, 25 i 27 litery, trzecie zaś z 3, 12, 1, 16 i 31 litery alfabetu języka polskiego” [Tarski, 235]. Ale i to rozwiązanie Tarski odrzuca z tego samego powodu, co poprzednie.

Zgodnie z klasyczną koncepcją prawdy między zdaniami „p” i „X jest prawdziwe” zachodzi równoważność: „X jest prawdziwe wtedy i tylko wtedy, gdy p” [Tarski, 235]. Tarski pragnie używać terminu „prawdziwy” w taki sposób, aby można było stwierdzić wszystkie równoważności podanej wyżej postaci. A taką definicję prawdy nazwie trafną, z której wzmiankowane równoważności będą wynikać [Tarski, 236]. Ani schemat „X jest prawdziwe wtedy i tylko wtedy, gdy p”, ani żadne jego podstawienie nie jest definicją prawdy. Każde podstawienie jest częstkową definicją prawdy – ogólna definicja prawdy będzie logiczną koniunkcją wszystkich podstawień (tytu, ile jest zdań w języku). Ale dla tego potrzeba znać zbiór wszystkich wyrażeń języka, a dla języka potocznego to niemożliwe [Black, 330]. „W rzeczy samej, kiedy tylko udowodnimy, że zbiór wszystkich zdań prawdziwych jest rekurencyjnie przeliczalny, możemy powiedzieć, że istnieje strukturalna definicja prawdy dla tej teorii” [Tarski, 141].

GRZECH PIERWORODNY JĘZYKA NATURALNEGO. Według Tarskiego cechą języka potocznego jest „uniwersalizm”. Co to takiego? Otóż od języka potocznego żąda się, aby wszelkie wyrazy i zwroty każdego innego języka były przekładalne na język potoczny. Jeśli o czymkolwiek można mówić z sensem, to można o tym mówić i w języku potocznym. Kultuwując ten uniwersalizm, musimy do języka potocznego włączać takie wyrażenia semantyczne jak „zdanie prawdziwe”, „prawda”, „nazwa”, „oznacza” itp. [Tarski, 30]. To właśnie milczące założenie doprowadziło do antynomii kłamcy [Tarski, 242]. Więc może wystarczyłoby usunąć słowo „prawdziwy” z języka, aby usunąć przyczynę powstawania antynomii? Zamiast zdania: „prawdą jest, że wszystkie koty są czarne” możemy powiedzieć: „wszystkie koty są czarne”. Jednak takie „nihiliściczne” rozwiązanie problemu nie jest możliwe w każdym wypadku. Czasem użycie słów „prawda” i „prawdziwy” jest potrzebne [Tarski, 310]. Tak więc „sama możliwość konsekwentnego i przy tym zgodnego z zasadami logiki i z duchem języka potocznego operowania wyrażeniem «zdanie prawdziwe» i, co za tym idzie, możliwość zbudowania jakiegokolwiek poprawnej definicji tego wyrażenia wydaje się mocno zakwestionowana” [Tarski, 31].

Czy języki uniwersalne są potrzebne? W zasadzie dla uprawiania poszczególnej dziedziny nauki, wedle Tarskiego, nie są potrzebne [Tarski, 312].

Konkluzja rozważań pierwszego rozdziału pracy z 1933 roku głosiła: „W odniesieniu do języka potocznego niepodobna, jak się zdaje, już nie tylko zdefiniować pojęcia prawdy, ale nawet konsekwentnie i zgodnie z prawami logiki operować tym pojęciem” [Tarski, 15]. Zatem zostanie sformułowana definicja dla języków sztucznych, języków sformalizowanych nauk dedukcyjnych, i to nie wszystkich, tylko dla języków „uboższych”, dla języków bogatszych nie da się sformułować definicji [Tarski, 16].

DEFINICJA PRAWDY W JĘZYKACH SFORMALIZOWANYCH. Tarski rezygnując z zadania sformułowania definicji prawdy dla języka potocznego będzie poszukiwał jej dla języków sformalizowanych. Ale zarazem dodaje, że „uzyskane wyniki dla języków sformalizowanych posiadają pewien walor i w zastosowaniu do języka potocznego, a to z uwagi na jego uniwersalizm; przekładając dowolną definicję zdania prawdziwego... uzyskujemy fragmentaryczną definicję prawdy” (dla pewnej kategorii zdań) [Tarski, 31].

Na początku zatem należy sporządzić listę terminów potrzebnych do definicji oraz formalne reguły, do których definicja powinna się stosować. Inaczej: należy opisać formalną strukturę języka, w którym definicja prawdy zostanie podana [Tarski, 231].

Używając słowa „*sformalizowane języki*” Tarski nie ma na celu przeciwstawiać ich językowi naturalnemu. Przeciwnie, uważa, że naprawdę interesujące są tylko te języki sformalizowane, które są fragmentami języków naturalnych (fragmentami wyposażonymi w pełne słowniki i ścisłe reguły syntaktyczne) [Tarski, 314].

Czy w naukach dedukcyjnych zachodzi potrzeba posługiwania się semantyczną definicją prawdy? W naukach dedukcyjnych prawdy to zdania powstałe z innych tez systemu lub z aksjomatów (twierdzeń pierwotnych) za pomocą stosowania właściwych dla danego systemu reguł przekształcania tez. „Mogłoby się wydawać (...), że w odniesieniu do języka sformalizowanego nauki dedukcyjnej «zdanie prawdziwe» nie znaczy nic innego niż «zdanie uznane» («teza») i że wobec tego definicja przedstawia zarazem definicję zdania prawdziwego, i to definicję o charakterze czysto strukturalnym” [Tarski, 58]. Tarski odrzuca ten pogląd. Podaje jeden z powodów: „żadna zgodna z intuicją definicja zdania prawdziwego nie powinna pociągać za sobą konsekwencji sprzecznych z zasadą wyłączonego środka, tymczasem w zakresie zdań uznanych zasada ta nie obowiązuje” [Tarski, 58]. W języku można sformułować dwa zdania sprzeczne, z których żadne nie jest tezą. Zasada wyłączonego środka mówi, że jedno powinno być prawdziwe. Na przykład w rachunku zbiorów są prawdy intuicyjne, które nie są tezami rachunku. Stąd wniosek, że są zdania w teorii, które nie są jego tezami, a są prawdziwe. Szukana definicja powinna takie zdania wyłowić.

Wedle Tarskiego języki zasadniczo mniej lub bardziej różnią się między sobą i to uniemożliwia skonstruowanie jednej definicji prawdy. Tarski dzieli języki na 4 rodzaje: (1) języki, w których wszystkie zmienne należą do jednej i tej samej kategorii semantycznej; (2) języki, w których liczba kategorii obejmujących zmienne jest większa od 1, lecz skończona; (3) języki, w których zmienne należą do nieskończonego wielu różnych kategorii semantycznych, ale rząd tych zmiennych nie przekracza pewnej z góry danej liczby naturalnej n ; (4) języki zawierające zmienne dowolnie wysokiego rzędu. Pierwsze 3 rodzaje to języki skończonego rzędu, ostatni to język nieskończonego rzędu [Tarski, 100]. Do pierwszego rodzaju zalicza się np. algebra klas. Tylko dla języków skończonego rzędu da się skonstruować definicję prawdy. Do najważniejszych wniosków płynących z definicji prawdy zalicza Tarski zasadę sprzeczności i zasadę wyłączonego środka. Stąd twierdzenie, że klasa wszystkich zdań prawdziwych tworzy system dedukcyjny niesprzeczny i zupełny [Tarski, 120]. Ale nim przystąpi się do sformułowania definicji dla danego języka, należy określić jego formalną strukturę i słownik [Tarski, 238]. W tym celu trzeba określić:

- (a) klasę słów i wyrażeń sensownych,
- (b) słowa nie definiowane (terminy pierwotne),
- (c) reguły definiowania do wprowadzania terminów definiowanych,
- (d) zasady wyróżniania zdań spośród innych wyrażeń,
- (e) warunki uznawania zdań, tzn. wskazać aksjomaty, czyli zdania uznawane bez dowodu; podać reguły wnioskowania czyli dowodzenia pozwalające wyprowadzać nowe zdania ze zdań wcześniej uznanych [Tarski, 239].

„Problem zdefiniowania prawdy zyskuje jednoznaczny sens i może być rozwiązany w sposób ścisły jedynie dla języków, których struktura została ściśle określona. Dla innych języków – a więc dla wszystkich języków naturalnych,

«mówionych» – sens tego problemu jest mniej lub bardziej mętny, jego rozwiązanie zaś może być jedynie przybliżone» [Tarski, 240].

SEMANTYKA. Semantyka to nauka zajmująca się „pewnymi relacjami między wyrażeniami języka a przedmiotami (bądź stanami rzeczy), do których te wyrażenia się odnoszą” [Tarski, 236]. Typowe pojęcia semantyczne to: oznaczanie, spełnianie i definiowanie. Są to relacje. Prawda, której pojęcie jest również pojęciem semantycznym, nie jest relacją, ale własnością (zdań) [Tarski, 174]. Ścisłą definicję prawdy można uzyskać korzystając z pojęcia spełniania [Tarski, 237]. Przykład spełniania: „śnieg” spełnia funkcję zdaniową „x jest białe”. Tarski zatem stawia sobie cel ugruntowania semantyki jako ścisłej nauki.

Semantyczne rozważania miały ważne miejsce w historii filozofii i logiki. Jednak z pojęciami semantycznymi wiązały się pewne trudności wyrażające się w powstawaniu paradoksów i antynomii (wspominana już antynomia kłamcy, antynomia wyrazu „heterologiczny” Grellinga – Nelsona i antynomia definiowalności Richarda) [Tarski, 174]. Dlatego na początku wieku utrwalił się (m.in. za sprawą Hilberta) paradygmat logiki jako nauki nie wymagającej pojęć semantycznych [Woleński, 159]. Nierozróżnianie języka, w którym się mówi od języka, o którym się mówi, jest przyczyną powstawania antynomii. Pierwszy zwrócił na to uwagę z całą wyrazistością Leśniewski [Tarski, 175].

JĘZYK PRZEDMIOTOWY I METAJĘZYK. Przystępując do sformułowania definicji prawdy, należy używać dwóch różnych języków: języka o którym się mówi i języka, w którym mówimy o pierwszym języku [Tarski, 244]. Pierwszy to *język przedmiotowy*, drugi to *metajęzyk*. Definicja prawdy będzie sformułowana w metajęzyku. Metajęzyk zawiera jako swoją część język przedmiotowy. Metajęzyk musi być dostatecznie bogaty, by móc nazwać wszystkie zdania języka przedmiotowego. Metajęzyk musi zawierać trzy grupy wyrażen pierwotnych:

- (a) wyrażenia o charakterze ogólnologicznym,
- (b) wyrażenia równoznaczne z wszystkimi wyrazami stałymi języka, który obraliśmy za przedmiot badań lub też wystarczające do zdefiniowania takich równoważnych wyrażen,
- (c) terminy specyficzne metajęzyka o charakterze strukturalnoopisowym (oznaczające poszczególne znaki i wyrażenia badanego języka, całe klasy i ciągi takich wyrażen, lub wreszcie zachodzące między nimi relacje, np. „znak negacji”, znak „sumy logicznej” itp.).

Tak więc budowanie definicji prawdy dla danego języka rozpocząć należy od budowania „odpowiedniego metajęzyka i od ugruntowania podstaw metanauki, stanowiącej teren właściwych rozważań” [Tarski, 87]. A więc formułujemy wyrażenia pierwotne i aksjomaty. Wyodrębniamy spośród ogółu wyrażen języka funkcje zdaniowe i zdania. Wyróżniamy funkcje zdaniowe podstawowe, funkto-ry funkcji podstawowych i argumentów, zasadnicze operacje na wyrażeniach (dodawanie, negowanie, generalizowanie), definiujemy pojęcia aksjomatu, kon-

sekwencji i tezy. Dopiero po tych pracach przygotowawczych przystępujemy do „definicji zdania prawdziwego” [Tarski, 92].

Tarski widzi metodę budowania definicji prawdy dla większych klas języków „aby sprecyzować treść tego terminu, stosujemy w zasadzie znane nam już sposoby postępowania: budujemy dla wszystkich języków danej klasy wspólny metajęzyk; na gruncie metajęzyka usiłujemy zdefiniować rozważany termin (...); w razie niepowodzenia włączamy ten termin do wyrażeń pierwotnych metajęzyka i ustalamy jego znaczenie na drodze aksjomatycznej...”. Ale zarazem podejrzewa, że „przy realizacji naszkicowanego planu mogą spotęgować się znacznie dawne trudności i wyłonić nowe zupełnie komplikacje (związane np. z koniecznością sprecyzowania wyrazu «język» (...)) Klasa języków, które obieramy jako przedmiot równoczesnych rozważań nie może być zbyt obszerna: włączając np. do tej klasy metajęzyk, będący terenem badań i wzbogacony już pojęciem prawdy, stwarzamy automatycznie odpowiednie warunki dla zrekonstruowania antynomii kłamcy” [Tarski, 154].

SPEŁNIANIE. Metoda konstrukcji semantycznej definicji prawdy polega na posłużeniu się pojęciem ogólniejszej natury, „posiadającym podstawowe znaczenie dla badań nad semantyką języka”, a mianowicie pojęciem spełniania funkcji zdaniowej przez ciąg przedmiotów [Tarski, 92]. Inaczej: „Spełnianie jest stosunkiem semantycznym zachodzącym między przedmiotem lub ciągiem przedmiotów a wyrażeniem zdaniowym, w szczególności formą zdaniową” [Borkowski, 357]. Zdania prawdziwe określić można jako zdania spełnione przez dowolny ciąg przedmiotów [Tarski, 92]. Definicja prawdy i fałszu jest następująca: „zdanie jest prawdziwe, gdy jest spełnione przez wszystkie przedmioty, fałszywe zaś – w przeciwnym wypadku” [Tarski, 250]. Tarski twierdzi, że dla zdań jest tak, że albo zdanie jest spełnione przez wszystkie przedmioty, albo przez żaden. Sporne i wieloznaczne terminy „korespondencja” i „odpowiedniość” Tarski zastępuje pojęciem semantycznym: „spełnianie przez dowolny ciąg przedmiotów” [Woleński, 167].

SFORMUŁOWANIE SEMANTYCZNEJ DEFINICJI PRAWDY. Przykładem prostego języka sformalizowanego jest algebra zbiorów (algebra klas). Dla algebry klas Tarski formułuje następującą definicję prawdy, w której symbol ‘S’ oznacza zbiór zdań:

„x jest zdaniami prawdziwym – symbolicznie $x \in Vr$ – wtedy i tylko wtedy, gdy $x \in S$ i gdy każdy ciąg nieskończony klas spełnia x” [Tarski, 69].

Treść definicji prawdy Tarskiego w innym sformułowaniu:

„Wyrażenie W jest prawdziwe w dziedzinie $D=(X, p_1, \dots, p_n)$ przy rozumieniu predykatów $P_1, \dots, P_n$ jako nazw relacji $p_1, \dots, p_n$ wtedy i tylko wtedy, gdy każdy ciąg przedmiotów zbioru X spełnia W w D przy powyższym rozumieniu predykatów” [MEL, 215].

Przykład: wyrażenie $\Pi x (x=x)$ jest zdaniem prawdziwym w języku teorii identyczności, ponieważ jest spełniane przez dowolne przedmioty, do których odnosi się ta teoria. Teza arytmetyki „Jeżeli x jest liczbą naturalną, to $x+1$ jest również liczbą naturalną” jest spełniana przez przedmioty należące do dziedziny liczb rzeczywistych [MEL, 216].

Konkluzja Tarskiego: „dla języka algebry klas udało nam się skonstruować to, o co na próżno kusiliśmy się uprzednio w odniesieniu do języka potocznego, a mianowicie formalnie poprawną i merytorycznie trafną definicję semantycznego wyrażenia «zdanie prawdziwe»” [Tarski, 84]. Do konsekwencji semantycznej definicji prawdy zalicza się prawa niesprzeczności i wyłączonego środka (tych praw semantycznych nie należy utożsamiać z odpowiednimi prawami logiki). Innym wnioskiem z definicji jest, że „pojęcie prawdy nigdy nie pokrywa się z pojęciem dowodliwości” [Tarski, 252]. Każde zdanie dowodliwe jest prawdziwe, ale są zdania prawdziwe, które nie są dowodliwe.

Tarski wynik swojej pracy podsumowuje następująco:

„(a) Dla każdego sformalizowanego języka skończonego rzędu umiemy skonstruować w metajęzyku formalnie poprawną i merytorycznie trafną definicję zdania prawdziwego, posługując się wyłącznie wyrażeniami o charakterze ogólnologicznym, wyrażeniami samego języka oraz terminami z zakresu morfologii języka – lecz pod warunkiem, że metajęzyk posiada rząd wyższy niż język będący przedmiotem badań.

(b) Jeśli rząd metajęzyka jest co najwyżej równy rzędowi samego języka, to definicji takiej skonstruować niepodobna” [Tarski, 165].

III. Semantyczna definicja prawdy a stanowisko epistemologiczne Tarskiego

Tarski miał gruntowne przygotowanie matematyczne do studiów logicznych. Sam o sobie mówił, że jest „matematykiem (jak również logikiem, a może i filozofem w pewnym sensie)” [Tarski, 281]. Jako matematyk unikał konfrontowania swoich wyników z tradycyjnymi stanowiskami w filozofii. Odczuwał niechęć do dyskusowania o pojęciach o nieostrym znaczeniu za pomocą języka nie dość ścisłego. Jednakowoż mówiąc o koncepcji prawdy nie można ograniczyć się do przedstawienia jej aspektu formalnologicznego, czyli definicji, ale powinno się też rozpatrzyć jej aspekt filozoficzno–światopoglądowy. Tym bardziej, że sam Tarski przyznaje, iż liczy na zainteresowanie swymi wynikami teoretyków poznania (czyli filozofów).

Filozofowie lekceważą języki sformalizowane jako twory sztuczne w odróżnieniu od języka naturalnego. Tarski słusznie przewiduje, że nie zadowolą ich wyniki „dotyczące niemal wyłącznie języków sformalizowanych”. A jednak uważa, że jego praca ma niebagatelne znaczenie dla poznania języka naturalnego (można by powiedzieć, że wynik ten ma charakter negatywny): „w odniesieniu do języka po-

tocznego... operowanie pojęciem prawdy, jak i innymi zresztą pojęciami semantycznymi, prowadzi nieuchronnie do powikłań i sprzeczności” [Tarski, 158].

RELATYWIZM. W filozofii żywy jest spór między zwolennikami prawdy absolutnej a relatywistami. Pierwsi twierdzą, że prawda ma charakter bezwzględny, jest jedna, wieczna i niezmienna. Natomiast relatywiści uważają, że prawda zależy od okoliczności. Tarski jest zwolennikiem zrelatywizowania prawdy do języka [Tarski, 203]. Język to nie tylko kategoria gramatyczna, lingwistyczna – język to kategoria epistemologiczna, teoriopoznawcza. Istnieje wiele języków będących narzędziami poznania.

PRAWDA A DOWÓD. Interesująca ze względu na koncepcję prawdy jest kwestia postawiona przez Tarskiego: czy dowód formalny jest istotnie adekwatną metodą osiągnięcia prawdy? [Tarski, 325]. Aby rozstrzygnąć tę kwestię należy prześledzić pochodzenie i znaczenie terminu „dowód formalny”. Tarski stoi na stanowisku, że matematyka ma swe źródło w doświadczeniu. Początkowo była zbiorem zdań dotyczących pewnej określonej klasy przedmiotów lub zjawisk. Przyjmowano wszystkie zdania intuicyjnie oczywiste i dające się z nich wywieść na podstawie intuicyjnego rozumowania. Z czasem przekonano się, że tak dalej robić nie można, bo postępowanie takie prowadzi do poważnych błędów. Historia rozwoju metody dedukcyjnej to historia ograniczania używalności kryterium oczywistości intuicyjnej. Jak największą liczbę zdań matematycznych starano się udowodnić. Ideałem nieosiągalnym byłoby udowodnienie wszystkich twierdzeń. Tak więc w teorii zawsze istnieje mała liczba zdań nie dowodzonych zwanych aksjomatami. Od nich opisane postępowanie nosi miano metody aksjomatycznej. Najstarsza metoda aksjomatyczna została zastosowana w III w. p.n.e. przez Euklidesa do wykładu geometrii w *Elementach*. Do XIX w. nic w tym zakresie nie zmieniło się. Dopiero w XIX i XX w. pojęcie dowodu uległo ewolucji. Doszło do formalizacji pojęcia dowodu – dokonał jej Gottlob Frege i inni logicy. Sformułowano ścisłe reguły dowodzenia (odrywania, podstawiania, zastępowania). „Dowód formalny danego zdania polega na zbudowaniu takiego skończonego ciągu zdań, że (1) pierwsze zdanie ciągu jest jednym z aksjomatów, (2) każde następne zdanie albo jest jednym z aksjomatów, albo jest bezpośrednio wyprowadzone na mocy reguły dowodzenia z wcześniejszych zdań w tym ciągu, oraz (3) ostatnim zdaniem tego ciągu jest zdanie, które ma być dowiedzione” [Tarski, 324]. Teoria aksjomatyczna, która ma sformalizowany język i posługuje się pojęciem dowodu formalnego, nazywana jest teorią sformalizowaną. Dowód formalny to metoda uzyskiwania zdań prawdziwych. Powstaje pytanie: czy rzeczywiście? Czy zbiór zdań dowodliwych pokrywa się ze zbiorem zdań prawdziwych? Tarski wykazuje, że nie. Dla wielu teorii (dla teorii zawierających arytmetykę liczb naturalnych) zachodzi, że są w niej zdania prawdziwe, których nie można udowodnić formalnie na podstawie aksjomatów i reguł dowodzenia danej teorii. (Natomiast zbiór zdań dowodliwych i prawdziwych pokrywa się w elementarnej geometrii

i elementarnej algebrze liczb rzeczywistych [Tarski, 330]). Zatem w matematyce nie można zastąpić pojęcia prawdy pojęciem dowodliwości. Dowód formalny nie jest adekwatnym narzędziem do uzyskiwania prawdy w matematyce.

REALIZM I NOMINALIZM. Jest kwestią sporną, czy semantyczna koncepcja prawdy zakłada realizm filozoficzny [Marciszewski, 154]. Realizm w teorii poznania, przeciwstawiany idealizmowi, głosi tezę o rzeczywistym istnieniu przedmiotów danych w doświadczeniu [Ajdukiewicz, 93]. Na pewno jednak Tarski reprezentuje stanowisko zbliżone do nominalistycznego. Nominalizm to pogląd negujący istnienie przedmiotów ogólnych, abstrakcyjnych i uznający istnienie tylko przedmiotów indywidualnych. Wyrazem tego stanowiska u Tarskiego jest szukanie definicji prawdy dla zdań czyli specyficznych przedmiotów fizycznych (napisów bądź wypowiedzeń) [Woleński, 182].

EMPIRYZM. Tarski zgadza się z J. S. Millem, że prawdy logiczne i matematyczne nie różnią się co do swych źródeł od prawd empirycznych. Twierdzi też, że jest gotów odrzucić pewne alogiczne przesłanki nauki (aksjomaty) tak, jak odrzuca się przesłanki empiryczne (np. hipotezy fizyczne), jeśli prowadzą do sprzeczności. Teorie naukowo odrzuca się, kiedy zauważa się ich wewnętrzną sprzeczność bądź niezgodność z doświadczeniem. Dodatkowe doświadczenia fizyczne zmusiły fizyków do odrzucenia mechaniki Newtonowskiej, czy geometrii euklidesowej. Aksjomaty mają bardzo ogólny charakter, więc nie są tak bardzo narażone na doświadczenia w naukach szczegółowych. Jednak Tarski nie wyklucza, „że pewne nowe doświadczenia o bardzo podstawowym charakterze skłonią nas właśnie do zmiany niektórych aksjomatów logiki” [Tarski, 290]. I rzeczywiście w mechanice kwantowej pojawiają się fakty podważające podstawowe zasady logiki klasycznej.

LOGIKA I FILOZOFIA. Mimo, iż Tarski, jak już wspominaliśmy, w zasadzie odcina się od spekulacji filozoficznej, uważając się bardziej za matematyka niż filozofa, to jednak przeciwny jest pochopnemu eliminowaniu problemów filozofii. „Logizujący filozofowie” poddając logicznej analizie odwieczne problemy filozofii odkrywają ich trywialność [Tarski, 203]. Powstaje jednak bardzo zasadnicza wątpliwość, co do tego rodzaju działalności: „czy precyzując postawienie zagadnienia i uwalniając jego sformułowanie od różnych mętności i nieścisłości, chwytą się równocześnie «istotne» intencje tych ludzi, którzy zagadnienie owo stawiali lub w dawniejszych czasach o nim myśleli, choć nie potrafili nadać swym dociekaniom poprawnej pod względem formalnym szaty?” [Tarski, 205]. Wedle Tarskiego, który z pewnością może być uważany za analityka, jego praca w filozofii nie ma na celu usunięcia odwiecznych problemów filozofii, ale skłonienie filozofów do właściwego określenia swego stanowiska.

IV. Krytyka koncepcji Tarskiego. Definicja prawdy a rozwój nauki

Tarski zaznacza, że nie twierdzi, iż jego koncepcja prawdy jest „właściwa” czy wręcz „jedynie właściwa” [Tarski, 256]. Język, w którym prowadzi się dyskusje na temat, jaka jest właściwa koncepcja prawdy, a używa się tu języka potocznego, jest wieloznaczny. Dlatego dyskusje te są daremne [Tarski, 257].

Semantyczna koncepcja prawdy Tarskiego spotkała się ze sceptycznym przyjęciem współczesnych mu filozofów. Neurath twierdził, że semantycznego pojęcia prawdy nie można pogodzić ze ściśle empirycystycznym i antymetafizycznym punktem widzenia. Podobne zarzuty zostały podniesione w późniejszych publikacjach Feliksa Kaufmanna, Hansa Reichenbacha, Ernsta Nagła. Gonsseth zarzucał Tarskiemu naiwny realizm. Naiwny realizm to stanowisko metafizyczne, zgodnie z którym świat istnieje niezależnie od naszych pojęć o nim i jest dokładnie taki, jak przedstawia się w naszym postrzeganiu; inaczej: „ciała istnieją w dosłownym sensie” [Ajdukiewicz, 144]. Z drugiej strony dzieło Tarskiego zyskało uznanie takich sław w filozofii, jak Rudolf Carnap, Karl Popper i Willard V. O. Quine.

Tarski, przeglądając wysuwane przeciw niemu zarzuty, zauważa, że wszystkie one odnoszą się do semantycznej koncepcji prawdy jako całości, a nie do podanej przez niego definicji. Krytycy uważają, że istnieje możliwość eliminacji terminów semantycznych, a semantyka jest teorią zbędną. W koncepcji Tarskiego zdanie „X jest prawdziwe” uważa się za równoważne zdaniu oznaczonemu przez „X” (gdzie „X” jest nazwą zdania z języka przedmiotowego). Stąd termin „prawdziwy” można wyeliminować w zdaniach postaci „X jest prawdziwe”, a samo to zdanie należące do metajęzyka, zastąpić równoważnym mu zdaniem z języka przedmiotowego. A jeśli tak, twierdzą przeciwnicy Tarskiego, semantyczna koncepcja prawdy jest całkowicie jałowa i bezużyteczna [Tarski, 263]. Wedle Tarskiego nie jest tak, aby wszędzie i zawsze można było pozbyć się terminu „prawdziwy”. Podawano też w wątpliwość, czy semantyczna definicja prawdy stanowi adekwatny odpowiednik klasycznej koncepcji tego pojęcia.

Wnikliwą krytykę definicji Tarskiego przeprowadził współczesny logik i filozof Max Black. Black pragnie znaleźć odpowiedź na pytanie, jak dalece wyniki dotyczące definicji prawdy Tarskiego rozjaśnią „filozoficzny problem prawdy” [Black, 319]. Po pierwsze zgadza się na rozgraniczenie języka „przedmiotowego” od metajęzyka. Bez tego popadamy w paradoksy [Black, 319]. Black zauważa dwa założenia Tarskiego: (1) „prawdziwość” przysługuje zdaniom i (2) należy zbudować taką definicję, z której wynikałyby zdania typu: „«Dzisiaj jest poniedziałek» jest prawdą, wtedy i tylko wtedy, gdy dzisiaj jest poniedziałek”, „«Londyn jest miastem» jest prawdą wtedy i tylko wtedy, gdy Londyn jest miastem”. „«Tomasz kocha Marię» jest prawdą wtedy i tylko wtedy, gdy Tomasz kocha Marię”, etc. Wedle Blacka zrozumieć, dlaczego niemożliwością jest podać adekwatny pod względem formalnym przekład skrótu „etc.”, to trafić w sedno pracy Tar-

skiego [Black, 322]. Black ma właśnie zastrzeżenia do sposobu definiowania prawdy. Definicja Tarskiego jest definicją rekurencyjną (indukcyjną), co znaczy, że prawdziwość określa się poprzez podanie wszystkich konkretnych wypadków przypisania prawdziwości zdaniu [Black, 334]. Ostatecznie, wedle Blacka, semantyczna definicja prawdy wcale nie przyczynia się do rozwiązania „filozoficznego problemu prawdy” [Black, 334]. Tarski odpowiadał na podobne zarzuty następująco: formalna definicja prawdy nie ma nic wspólnego z „filozoficznym problemem prawdy”, a ponadto dyskusja jest niemożliwa dopóki, dopóty nie wiadomo, czym jest „filozoficzny problem prawdy”, bo jak na razie wyrażenie to nie zostało wyjaśnione.

Krytykom twierzącym, że definicja prawdy nie dostarcza kryterium rozstrzygnięcia, które zdanie jest prawdziwe, a które nie jest prawdziwe, Tarski odpowiadał, że definicja ta nie była planowana do tego celu [Tarski, 317]. Niektórzy filozofowie i metodologowie nauki, a mianowicie reprezentujący tak zwane stanowisko operacjonistyczne, odrzucają wszelką definicję, która nie dostarcza kryterium rozstrzygnięcia, czy poszczególne przedmioty należą, czy nie należą do zakresu definiowanego pojęcia. Tarski twierdzi, że aby sprostać wymaganiom operacjonizmu, należałoby okaleczyć nie tylko większość nauk empirycznych z definicji nie spełniających wzmiankowanego kryterium, ale także i samą matematykę. Większość definicji w matematyce nie dostarcza nam kryteriów rozstrzygnięcia, czy dany przedmiot należy do zakresu zdefiniowanego terminu [Tarski, 318].

Najważniejsze wedle Tarskiego w dyskusji nad jego semantyką jest pytanie, czy pojęcia semantyczne znajdują, czy też mogą znaleźć, zastosowanie w innych obszarach działalności intelektualnej. W szczególności w naukach empirycznych. Wedle Tarskiego semantyczna definicja prawdy już znalazła zastosowanie w metamatematyce (1944). Wyniki tych zastosowań dotyczą wzajemnych relacji pojęcia prawdy i pojęcia dowodliwości [Tarski, 279]. Stosując metodę semantyki można trafnie zdefiniować ważne pojęcia metamatematyczne: np. pojęcie definiowalności lub pojęcie modelu systemu aksjomatycznego.

Na koniec, podsumowując zarzuty o zakres zastosowań zbudowanej definicji, Tarski zauważa, że zastosowanie nie jest ostatecznym kryterium wartości badań naukowych, w historii nauki znane są fakty, kiedy na zastosowanie pewnych wyników matematycznych musiano czekać całe wieki (przykład liczb urojonych). Ważniejsze od kryterium zastosowania jest, kiedy wynik daje „lepsze zrozumienie świata i czyni go w naszych oczach bardziej harmonijnym” [Tarski, 282].

Zakończenie

W przedstawionym tekście staraliśmy się scharakteryzować i zrozumieć koncepcję prawdy Tarskiego, której zasadniczym elementem jest trudna ze względu na sformalizowanie semantyczna definicja prawdy. Tarski przyjął jako punkt wyjścia klasyczne sformułowanie definicji prawdy podane przez Arystotelesa i dał jej ścisły wyraz w języku logiki. Głównymi cechami koncepcji prawdy Tarskiego są relatywizm, empiryzm, nominalizm i realizm. Tarski przyczynił

się niewątpliwie do zrozumienia zdawałoby się oczywistego pojęcia prawdy. Zburzył przy okazji szereg mitów dotyczących tego pojęcia. Najbardziej szokujące wydaje się jego twierdzenie o niemożności ścisłego zdefiniowania pojęcia prawdy dla języka naturalnego (a więc takiego, jakim posługuje się tradycyjnie filozofia) oraz zrelatywizowanie pojęcia prawdy do używanego języka.

Obecna we współczesnej filozofii tendencja do uściślenia pojęć, jakimi się posługuje się logika i filozofia oraz próba przełożenia odwiecznych problemów pojęć filozoficznych, w tym wypadku klasycznej definicji prawdy Arystotelesa, na ścisły język współczesnej logiki zapoczątkowana została właśnie między innymi przez Tarskiego. Jego myślenie miało duży wpływ na rozwój tzw. filozofii analitycznej. Filozofia ta rozumiana jest analogicznie jak gramatyka języka. Ma pomagać nie tyle w zrozumieniu świata, co w zrozumieniu języka, którym ludzie się posługują. Bo przecież można w miarę dobrze posługiwać się językiem, nie znając jego gramatyki. A jednak dobre zrozumienie gramatyki i sposobów posługiwania się pojęciami pozwoliłoby wyeliminować wiele pojawiających się, szczególnie w dyskusjach filozofów, problemów, poprzez zdemaskowanie ich jako wynikających ze złego posługiwania się językiem (np. w wyniku stosowania niewłaściwych kategorii semantycznych). Podobnie jest z pojęciem prawdy. „Wiemy, w pewnym sensie, co to znaczy mówić prawdę, nie podejrzewając nawet, że istnieje coś takiego jak teoria prawdy” [Strawson, 13].

Dokonania Alfreda Tarskiego zdobyły mu szacunek naukowców na całym świecie. Niewątpliwie jemu i innym przedstawicielom lwowsko-warszawskiej szkoły logicznej współczesna filozofia i logika w dużej mierze zawdzięczają wprowadzenie ścisłych, matematycznych metod badawczych. Tarski ze swoją definicją prawdy na trwałe wszedł do historii logiki i filozofii. Powszechnie została uznana jej doniosłość filozoficzna.

Bibliografia

- Ajdukiewicz Kazimierz, *Zagadnienia i kierunki filozofii*, Warszawa 1949.
Arystoteles, *Metafizyka*, tł. Kazimierz Leśniak, Warszawa 1984.
Black Max, *Semantyczna definicja prawdy*, w: Pelc Jerzy (red.), *Logika i język. Studia z semiotyki logicznej*, Warszawa 1967.
Borkowski Ludwik, *Wprowadzenie do logiki i teorii mnogości*, Lublin 1991.
Descartes Rene, *Rozprawa o metodzie*, tłum. W. Wojciechowska, Warszawa 1981.
Marciszewski Witold (red.), *Logika formalna. Zarys encyklopedyczny z zastosowaniem do informatyki i lingwistyki*, Warszawa 1987.
Marciszewski Witold (red.), *Mala encyklopedia logiki*, Warszawa 1970.
Nowaczyk Adam, *Czy Tarski zdefiniował pojęcie prawdy?*, „Przegląd Filozoficzny” 1998, r. VIII, Nr 2(26).
Popper Karl, *Nieustanne poszukiwania. Autobiografia intelektualna*, Kraków 1997.
Quine Willard Van Orman, *Filozofia logiki*, tł. H. Mortimer, Warszawa 1977.
Strawson Peter F., *Analiza i metafizyka. Wstęp do filozofii*, tł. A. Grobler, Kraków 1994.

- Tarski Alfred, *Pisma logiczno-filozoficzne*, tł. J. Zygmunt, t. I: *Prawda*, Warszawa 1995.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 2, Warszawa 1988.
- Woleński Jan, *Filozoficzna Szkoła Lwowsko-Warszawska*, Warszawa 1985.
- Woleński Jan., *Alfred Tarski jako filozof*, „Wiadomości Matematyczne,” seria II, XXVII, 2, s. 247–259.
- Woleński Jan., *Metamatematyka a epistemologia*, Warszawa 1993.
- Zygmunt Jan, *Alfred Tarski*, „Edukacja Filozoficzna” t. 29, s. 274–307, Warszawa 2000.

Recenzje i sprawozdania

IRENEUSZ ZIEMIŃSKI: *Zagadnienie śmierci w filozofii analitycznej*, Lublin 1999, Towarzystwo Naukowe KUL, ss. 520.

1. Tematyka

Tematyka książki Ireneusza Ziemińskiego *Zagadnienie śmierci w filozofii analitycznej* należy do dziedziny „tanatologii” (s. 320) filozoficznej. **Rezultaty w niej osiągnięte mają ogromną wartość dla kluczowych zagadnień teoretycznych (np. dla problematyki ontologii, aksjologii i filozofii religii) oraz praktycznych (np. dla dyskusji nad eutanazją i aborcją).** Jest to pierwsza z tej dziedziny praca – o takim ciężarze gatunkowym – opublikowana w kraju, w którym w mijającym stuleciu śmierć poniosło tylu niewinnych ludzi. Fakt, że książka została wydana przez TN KUL i stała się podstawą habilitacji w KUL, dobrze wróży przyszłości polskich badań nad filozoficznymi podstawami katolicyzmu.

Rozprawa zawiera rzetelne i świetnie uporządkowane sprawozdanie ze stanu dyskusji na ten temat w literaturze anglojęzycznej, przede wszystkim – anglosaskiej (s. 176). Główni jej bohaterowie – to: J. Feinberg, F. Feldman, J. M. Fischer, J. Hick, T. Nagel, R.W. Perrett, S. E. Rosenbaum i B. Williams. *Zagadnienie śmierci w filozofii analitycznej* zadaje kłam opinii, że analitycy nie zajmują się problemami egzystencjalnymi. „Wbrew powtarzanym stereotypom filozofia analityczna nie rezygnuje z podejmowania kwestii egzystencjalnie dla człowieka doniosłych; przeciwnie, stara się je rozstrzygać w sposób pozytywny” (s. 464).

Czuje się zwolniony z recenzenckiego obowiązku streszczenia książki; nie sądzę, żebym zrobił to lepiej niż sam Autor w „Zakończeniu” (s. 459–465).

2. Rezultat

W „Apendyksie” do *Zagadnienia śmierci w filozofii analitycznej* przedstawiona jest dyskusja o istocie filozofii analitycznej. Uwagi dotyczące tej sprawy rozsiane są jednak po całej książce.

Dwie kwestie warte są tu podkreślenia – jako istotne dla oceny rozprawy, która nie tylko dotyczy filozofii analitycznej, ale i sama do niej należy.

Pierwsza kwestia związana jest z tym, że zadanie, które stawiają sobie filozofowie analityczni polega na „analizie i precyzacji najbardziej podstawowych pojęć zarówno potocznych, jak i naukowych” (s. 105, 134). Stąd – obecność dwóch nurtów w filozofii analitycznej: nurtu „czysto spekulatywnych analiz pojęciowych” i „nurtu empirycznego” (s. 19). Eksponentem pierwszego nurtu jest m.in. B. Russell. „Filozofia [...] [jego zdaniem], jako analiza pojęciowa, nie jest w stanie rozstrzygać zagadnień empirycznych, nie dysponuje bowiem metodami pozwalającymi stwierdzać zachodzenie lub niezachodzenie określonych faktów” (s. 338). Zwolennicy drugiego nurtu, m.in. R. Smook, podkreślają, że „odwoływanie się do języka potocznego jako argumentu w sporze filozoficznym o naturę [...] [czegoś] jest [...] [argumentem] bezwartościowym, sposób bowiem użycia pewnego terminu nie określa jeszcze ontologicznej istoty przedmiotu, do którego dany termin się odnosi” (s. 348). Przymuszanie, że jest inaczej, opiera się na – jak to określa I. Thalberg – „gramatycznych iluzjach” (s. 350). Dlatego filozofia powinna zajmować się analizą odporniejszego na takie iluzje języka nauk empirycznych.

Druga kwestia – to fakt, że „filozofowie analityczni koncentrują się [...] na [ocenie] materialnej i formalnej poprawności” analizowanych argumentacji (s. 215). W związku z tym np. „doktryna religijna [...] zostaje zredukowana przez filozofów analitycznych do swoistej teorii opisującej świat lub formułującej pewne przewidywania co do przyszłych zjawisk i w takiej postaci zostaje poddana ocenie w świetle kryteriów spójności oraz prawdy i fałszu. [...] Trzeba zarazem zauważyć, iż sformułowanie jakiejś doktryny w postaci spójnej można potraktować dopiero jako wstępny etap badań, w rezultacie którego dysponujemy kilku bądź kilkunastoma teoriami spójnymi, po którym jednak możemy przejść do poszukiwania ewentualnych danych potwierdzających owe teorie lub przeczącym im” (s. 465).

Jeżeli chodzi o pierwszą kwestię, to **książka Ireneusza Ziemińskiego relacjonuje teksty filozofów należących do obu nurtów**, a więc zarówno teksty analizujące język naturalny, czyli zajmujące się „klaryfikacją zdroworozsądkowych pojęć” (s. 101), jak i teksty analizujące język dyscyplin naukowych zajmujących się tytułowym problemem.

Jeżeli natomiast chodzi o drugą kwestię, to **Autor ogranicza się do rekonstrukcji relacjonowanych dyskusji i co najwyżej oceny ich formalnej poprawności**. Sam pisze o tym w sposób następujący: „Rozprawa [...] ma charakter historycznofilozoficzny, nie zaś filozoficzny” (s. 13), a „żadnego [...] sporu filozoficznego [...] nie da się rozstrzygnąć na płaszczyźnie historii filozofii” (s. 110). Jej celem jest „prezentacja dyskusji dotyczących problemu śmierci, [...] nie zaś [...] rozstrzyganie problemów związanych ze śmiercią” (s. 13). Prezentacja zawiera momenty oceniające: niektóre ogniwa dyskusji Autor poddaje krytyce. Jest to jednak nie „krytyka transcendentna”, przynosząca ocenę ich wartości logicznej – lecz „krytyka immanentna”, przynosząca ocenę ich spójności wewnętrznej i trafności «formalnej» referowanych zarzutów zewnętrznych.

Rekonstrukcja poszczególnych koncepcji, poprzedzająca ocenę ich spójności wewnętrznej – oraz rekonstrukcja relacji pomiędzy tymi koncepcjami – odbywa się

w dwóch etapach. Pierwszy etap jest ich prezentacją w językach i postaciach właściwych oryginałom. Drugi etap polega na «zanurzeniu» języków prezentowanych koncepcji w dostatecznie bogatym, ale jednolitym systemie terminologicznym – oraz na usunięciu luk logicznych z tak sparafrazowanych koncepcji.

Jeśliby pierwszy etap nazwać „prototeoretycznym”, a drugi – „teoretycznym”, to **robotą dokonaną w książce Ireneusza Ziemińskiego jest zasadniczo robotą prototeoretyczną. Dodajmy: jest to DOBRA ROBOTĄ prototeoretyczną.**

3. Perspektywy

Obraz dyskusji nad zagadnieniem śmierci w filozofii analitycznej – drobiazgowo nakreślony w rozprawie – wywołuje w czytelniku wrażenie, jakby stał w obliczu porażającego swoją komplikacją gąszczu pojęciowego i przekonańowego. Towarzyszy temu jednak także inne wrażenie: że nakreślony obraz może być znakomitym punktem wyjścia do rozplątania tego gąszczu.

W jakim kierunku mogłaby zmierzać dalsza analiza?

Mówiąc w uproszczeniu – w kierunku, o którym pisał kilka lat temu sam Autor w jednej ze swoich recenzji: „Filozofia [...] musi – pod groźbą głoszenia banałów i anachronizmów – korzystać z materiału dostarczonego przez nauki [...], podobnie jak – celem uściślenia swoich rozumowań – nie powinna stronić od wykorzystywania najnowszych wyników logiki i metalogiki [...]. Wszelka izolacja filozofii, ograniczanie jej metod do czysto rozumowych spekulacji, musi, prędzej czy później, doprowadzić do porażki”¹.

Mówiąc dokładniej – jeśli prezentowane w książce koncepcje roszczą sobie słuszenie prawo do bycia **teoriami sensu stricto** (nawiasem mówiąc Autor stale nazywa je „teoriami”, ale rozumie „teorię” w luźniejszym sensie), to musi się dać wskazać na ich gruncie: (1) jakąś hipotezę teoretyczną i (2) argumentację na rzecz tej hipotezy.

Przypuśćmy, że określona koncepcja spełnia te warunki. Istnieje więc na jej gruncie pewna **hipoteza H** w rodzaju:

Dla każdego x : jeżeli Px , to Qx .

Jaką postać może mieć **argumentacja** na rzecz hipotezy H ?

Zależy to przede wszystkim od tego, czy chcemy wykazać dopuszczalność (logiczną) hipotezy H , czy hipotezę H – (racjonalnie) uzasadnić.

W pierwszym wypadku argumentacja na rzecz hipotezy H polega na wykazaniu, że hipoteza H nie jest fałszem logicznym. Byłoby tak np., gdyby zachodziła równość $E: P = \text{nie-}Q$. Zauważmy, że równość E może być **równością definicyjną** lub **równością faktualną**. Nazwijmy (dla wygody językowej) taką argumentację „**uniesprzecznianiem**”, a odpowiednio wykazanie, że pewna hipoteza jest fałszem logicznym – „**usprzecznieniem**”.

---

¹ O istocie problemów filozoficznych, „Edukacja Filozoficzna” (1993) vol. 16, s. 272.

W drugim wypadku argumentacja na rzecz hipotezy H – a więc **uzasadnienie**, że hipoteza H jest prawdziwa – polega na jej **dowodzeniu** lub **sprawdzeniu**. Przypomnijmy, że podać dowód hipotezy H – to (w uproszczeniu) wskazać taką tezę A , która jest prawdziwa, i z której hipoteza H wynika. Sprawdzić zaś hipotezę H – to wskazać taką tezę F , która wynika z hipotezy H , i która jest prawdziwa. Zgodnie ze zwyczajem językowym przeciwieństwo uzasadnienia nazwijmy „**obaleniem**”: obalenie hipotezy H – to tyle więc, co – uzasadnienie, że hipoteza H jest fałszywa.

Otóż prezentowane w książce koncepcje – i dyskusje «interkonceptyjne» – robią wrażenie nieprzeżytego gąszczu przede wszystkim dlatego, że grzeszą chaosem terminologicznym.

Głównym źródłem chaosu terminologicznego w dyskusjach wokół zagadnienia śmierci jest łamanie zasady jednomianowości. Objawia się to m.in. nadmiarem sformułowań odnoszących się do procedur uniesprzeczniających i uzasadniających. Pierwszym krokiem w kierunku «uteoretycznienia» omawianych koncepcji powinna być w tej sytuacji redukcja terminologii.

4. Spekulacje

Kiedy w referowanych dyskusjach mówi się o „możliwości logicznej (spójności)” (s. 38, 47), w szczególności o spójności „pojęcia” (s. 45), i „możliwości nie dającej się *a priori* wykluczyć” (s. 457) – chodzi z pewnością o **uniesprzecznianie** (definicyjne). Jest rzeczą zrozumiałą, że wchodząc tu w grę możliwość logiczną przeciwstawia się możliwości empirycznej (s. 56, 122, 387) i możliwości technicznej (s. 56). Zagadkowy jest natomiast stosunek możliwości logicznej do „możliwości metafizycznej” (s. 352, 353), scharakteryzowanej jako „możliwość istnienia czegoś” (s. 352).

Najwięcej sformułowań odnoszących się do tej operacji ma – mylący – charakter psychologizyczny. Mówi się więc w tym kontekście głównie o: „pomyślalności czegoś” (s. 56, 91, 96); „pomyśleniu czegoś bez sprzeczności” (s. 37), a więc „jako obiektu logicznie niesprzecznego” (s. 121); „pojmowalności czegoś” (s. 344) „bez sprzeczności” (s. 369); „wyobrażalności czegoś” (s. 87, 91, 93, 323); „logicznej możliwości wyobrażenia sobie czegoś” (s. 340). Zakłada się tu najwyraźniej następującą zależność:

Jest możliwe logicznie, że p , gdy jest pomyślalne (pojmowalne, wyobrażalne), że p (s. 222, 223).

Zależność ta w osłabionej wersji (językowej) miałaby postać:

Jeżeli wyrażenie W jest niesprzeczne, to wyrażenie W jest inteligibilne: sensowne i zrozumiałe (s. 184, 353, 354).

Przy takim założeniu do uznania jakiegoś stanu rzeczy za możliwy logicznie wystarczy „zilustrowanie” go wymyślonym („pomyślalnym”) przykładem (s. 222, 237, 239, 240, 248, 258, 278, 329, 380), niekiedy – gotowym przykładem literackim (s. 448). Dodajmy, że wymyślanie przykładów (i kontrprzykładów) – a więc rozwa-

żanie możliwości logicznej czegoś (s. 224) – nazywane jest: „eksperymentem myślowym” (s. 59); „uzasadnianiem filozoficznym” (s. 413); „uzasadnianiem spekulatywnym” (s. 419); „spekulacją (argumentacją) czysto filozoficzną (s. 100, 380, 420, 458); wskazywaniem „racji filozoficznych” (s. 411) o charakterze metafizycznym (a więc związanych z „naturą bytu”) lub etycznym (s. 412); „czysto słowną argumentacją” (s. 304); „rozstrzygnięciem czysto pojęciowym” (s. 322). Eksperyment myślowy jest przy tym jedyną metodą badania wartości hipotez nieempirycznych. Jeżeli bowiem dana hipoteza „nie jest hipotezą empiryczną”, to „odwołanie się do zjawisk empirycznych nie może jej ani ostatecznie potwierdzić, ani też sfalsyfikować. Tym samym zarówno jej zwolennik, jak i krytyk muszą odwołać się do argumentacji filozoficznych [czyli wskazania jej „filozoficznych założeń i konsekwencji”] celem potwierdzenia swego poglądu” (s. 420). Jak słusznie zauważa Ireneusz Ziemiński, metoda ta jest „bronią obosieczną”, gdyż „rozstrzygnięcie [...], którym z kontrprzykładów dać pierwszeństwo, zawsze będzie decyzją arbitralną” (s. 224). Nawiasem mówiąc zaskakują w tej sytuacji sformułowania o „pustych tautologiach” (s. 82, 84) i „naiwnych banalnościach” (s. 280), w których wyczuć można zawód, że w wyniku uniesprzecznienia nie można osiągnąć niczego więcej niż „tautologie” (s. 261) czy – ściślej mówiąc – „prawdy analityczne” (s. 355).

Trzeba jednak przy tym wszystkim pamiętać, że niekiedy „pomyślalność” i „przedstawialność” rozumiana jest szerzej – jako „możliwość epistemologiczna”, a więc jako operacja mentalna werbalizowalna w postaci dowolnego zdania, w tym także fałszu logicznego; z takiej pomyślalności nie wynika oczywiście logiczna możliwość zachodzenia odpowiedniego stanu rzeczy (s. 352). Coś jest „nieprzedstawialne” (s. 323) w tym sensie, gdy jest nieuświadomialne: nie może stać się przedmiotem świadomości, jest „nietematyzowalne dla świadomości” (s. 77).

Wyjątkowo bogaty jest repertuar sformułowań, stosowanych w referowanych dyskusjach na oznaczenie **usprzeczniania** (definicyjnego). Mówi się więc o „wykluczeniu czegoś z definicji” (s. 323, 327) oraz wykazywaniu: „niemożliwości pojęciowej” (s. 121); „niemożliwości logicznej (niespójności)” czyli „przeszkody logicznej” (s. 69); o stanie „niemożliwym do urzeczywistnienia” (s. 75); „sprzeczności pojęciowej” (s. 122); „sprzeczności terminów (s. 319); „nonsensie” (s. 339, 459); „absurdalności” (s. 50, 228, 286, 308, 309, 401); „absurdalnych ideach” (s. 121); „absurdalnych konsekwencjach” (s. 80, 199, 366) „pojęć” (s. 67); „jawnej absurdalności” (s. 206); „oczywistym absurdzie” (s. 117). *Nb.* niekiedy „absurdalność” – zwłaszcza, gdy orzeka się ją o życiu ludzkim (s. 433, 435, 437, 440, 442, 453) – znaczy tyle, co „brak wartości”. Tutaj także przeciwstawia się niemożliwość logiczną niemożliwości metafizycznej, niemożliwości – inaczej „przeszkodzie” – empirycznej (s. 69) i niemożliwości technicznej (s. 120).

Do usprzeczniania dają się też sprowadzić sformułowania psychologistyczne w rodzaju: „niemożliwość przedstawienia sobie” (s. 86); „niepojmowalność czegoś” (s. 96, 219) jako „idei sprzecznej” (s. 96); „trudność pojęcia czegoś” (s. 48); „trudność” lub „niemożliwość wyobrażenia sobie czegoś” (s. 137, 323) „jako czegoś wewnętrznie sprzecznego” (s. 340).

5. Racjonalność

Uznawanie zdań, co do których wykazano, że stwierdzają rzeczy niemożliwe, jest czymś nieracjonalnym (irracjonalnym) (s. 269). Podobnie zresztą żywienie pragnienia lub dążenie do tego, aby *p*, jest nieracjonalne, gdy to, że *p*, jest niemożliwe (s. 263).

Natomiast uznanie zdania jest racjonalne (s. 324), jeżeli zdanie to jest **uzasadnione** (s. 277), przy czym zarówno tezy (aksjomaty), na których opierają się dowody, jak i tezy sprawdzające (weryfikatory) – powinny być prawdziwe.

Jeśli są to tezy o charakterze aksjomatów, to najczęściej określa się je w referowanych dyskusjach jako: „idee nie wymagające dodatkowych uzasadnień” (s. 410); „podstawowe idee” (s. 430); „zasady” (s. 83); „zasady *a priori*” (s. 384); „fundamentalne zasady” (s. 275); „fundamentalne intuicje” (s. 148); „podstawowe intuicje” (s. 275); „elementarne intuicje” (s. 171); „naturalne prawa” (s. 294); „aktualnie obowiązujące koncepcje” (s. 404). Bardzo rzadko dyskutanci przyznają, że ich «aksjomaty» są *de facto* po prostu założeniami (s. 162). *Nb.* termin „dowodzenie” jest w referowanych dyskusjach rozumiany w sposób luźny – na ogół jako synonim „uzasadniania” (s. 122, 208, 234, 235, 243, 249, 258, 312, 341). Co więcej, zamiast o relacji konsekwencji między racją a następstwem w uzasadnianiu – mówi się często o jakimś bliżej niesprecyzowanym „sugerowaniu” (s. 117, 151, 171, 224, 232).

Weryfikatory należą zasadniczo do jednej z dwóch grup. Po pierwsze, w referowanych dyskusjach mówi się o: „intuicjach” (s. 240); „intuicjach zdroworozsądkowych” (s. 199); „intuicjach aksjologicznych” (s. 275); „intuicyjnych oczywistościach” (s. 82); „oczywistościach” (s. 168, 256, 279, 291, 410); „oczywistościach zdroworozsądkowych” (s. 207, 208); „rzeczach ewidentnych” (s. 279), nie nasuwających „wątpliwości” (s. 188, 200, 204, 279); „naturalnych przekonaniach” (s. 254, 275). To właśnie względem tych intuicji muszą być adekwatne pojęcia (zob. np. s. 130, 131). Po drugie, dyskutanci odwołują się do „faktów” (s. 47, 83, 86), w szczególności do faktów ostatecznych, a więc „niesprowadzalnych do innych” (s. 43).

Bywa jednak, że za sprawdzenie danej hipotezy uważa się wykazanie, że z hipotezy tej wynika teza „atrakcyjna aksjologicznie” (s. 446).

Z kolei **obalenie** dowodu danej hipotezy (lub jej falsyfikacja) ma u analizowanych autorów m.in. postać wykazania jego niekonkluzywności (s. 118), tj. wykazania, że tezy, na których opiera się ów dowód – lub odpowiednio że konsekwencje hipotezy – są: „kontrintuicyjne” (s. 78, 127, 306), „paradoksalne” (s. 78), „trudne do przyjęcia” (s. 127), „jawnie fałszywe” (s. 279, 286); stanowią „oczywisty fałsz” (s. 173); „przeczą intuicjom” (s. 79).

Podobnie jak w wypadku sprawdzania, za obalenie danej hipotezy uważa się czasem wykazanie, że hipoteza ta ma jakąś konsekwencję „niepożądaną”, „niepoważną” (s. 211, 306, 427) lub „ponurą” (s. 359), „lekceważącą” coś (s. 43), stanowiącą np. podważenie wszelkich „fundamentów ludzkiej cywilizacji” (s. 309, 319, 320) lub będącą wyrazem „absolutnego relatywizmu moralnego” (s. 320).

6. Intuicyjność

Jak widać, uczestnicy dyskusji referowanych w książce Ireneusza Ziemińskiego przy uzasadnianiu swoich hipotez odwołują się – niekiedy przede wszystkim – do tzw. intuicji potocznych, zdroworozsądkowych. Autor trafnie zauważa: „Pojęcie zdrowego rozsądku jest notorycznie wieloznaczne, a zakres tzw. przekonań (czy oczywistości) zdroworozsądkowych nieokreślony” (s. 208).

Oczywistości – o których tu mowa – to przede wszystkim oczywistości pojęciowe, a więc określone rozumienie wyrażen języka potocznego. Rozumieć adekwatnie jakieś wyrażenie (s. 80, 99, 145) – to tyle, co – znać konotację tego wyrażenia czyli cechy definicyjne jego desygnatów. To właśnie o konotację chodzi, kiedy uczestnicy dyskusji nad zagadnieniem śmierci i Sprawozdawca tej dyskusji mówią o: „pojęciu istotowym, dostępnym dzięki intuicji” (s. 87); „cesze konstytutywnej czegoś” (s. 82); „cesze istotowej” (s. 159, 236); „istocie (metafizycznej) czegoś” (s. 86), czyli „wszystkich warunkach koniecznych i wystarczających zajścia tego czegoś” (s. 61). Wszystko to przeciwstawiane jest: „cesze wtórnej” (s. 159, 236), „zewnętrznej, ubocznej” (s. 160); „oznace” (s. 82); „skutkowi czegoś” (s. 73, 82); „kryterium czegoś”, w szczególności „zbiorowi zdarzeń, których zajście pozwala [w sposób pewny] orzec, że to coś zachodzi” (s. 61, 104, 125); testowi empirycznemu czegoś, a więc „danym empirycznym, po których rozpoznaje się zajście” tego czegoś (s. 61), tj. danych „potwierdzających spełnienie kryterium” (s. 62).

Rozprawa jest rekonstrukcją prototeoretyczną: poszczególne intuicje są w niej przywoływane tylko *ad hoc*. Następnym krokiem byłoby zestawienie pełnej listy tych intuicji (i założeń) oraz rozważenie dopuszczalnych na ich gruncie – „konsekwentnych” (s. 301) – kombinacji. Konsekwentność polegałaby na tym, że ich siatka pojęciowa (s. 83) i system tez powiązane byłyby związkami logicznie koniecznymi (s. 69, 161, 373), przy czym:

y jest powiązany z x -em w sposób logicznie konieczny, gdy x pociąga zawsze [musi pociągać] y -a (s. 69),

natomiast:

y nie jest powiązany z x -em w sposób logicznie konieczny – y jest niezależny logicznie (s. 37) od y – gdy możliwe jest, że x i y istnieją oddzielnie (możliwe jest, że istnieje x , a nie istnieje y) (s. 75, 105).

Niestety, okazałoby się wtedy zapewne, że wspomniane intuicje (i założenia) nie dadzą się ze sobą uzgodnić i włączyć w jeden konsekwentny system: że trzeba je rozbić na różne konkurencyjne «wiązki» i dopiero w ich obrębie próbować odtwarzać logiczną strukturę powiązań wewnętrznych i zewnętrznych. Rdzeniem tej struktury byłyby alternatywne „spójne ontologie” (s. 196).

Podobną strategię należałoby zastosować w odniesieniu do różnych pojęć – z tytułowym pojęciem śmierci na czele. Wyrażenia – także kluczowe – uwikłane

w referowane dyskusje nad zagadnieniem śmierci są notorycznie wieloznaczne, a ich poszczególne znaczenia tworzą co najwyżej rodziny pojęciowe (s. 85). Budowanie dla nich prokrustowego łoża w postaci jednego «prawdziwego», „uniwersalnego” (s. 85, 89) pojęcia śmierci jako takiej (czy np. pojęcia życia jako takiego) – byłoby tożsame z «uśmierceniem» całego zagadnienia. Rzecz w tym, że czasem ma się na myśli to, a czasem inne pojęcie spośród owych rodzin znaczeniowych.

7. Argumentacje

Końcowym krokiem w «uteoretycznieniu» dyskusji wokół zagadnienia śmierci powinno być – jak wspomniałem – usunięcie luk logicznych z odpowiednio spreparowanych terminologicznie koncepcji.

O tym, że bez wprowadzenia porządku terminologicznego bardzo utrudnione (a często nawet niewykonalne) jest zidentyfikowanie i usunięcie niektórych luk logicznych, niech świadczą trzy przykłady przytoczonych przez Autora (bez komentarza) rekonstrukcji argumentacji, dokonanych przez samych uczestników dyskusji nad zagadnieniem śmierci – rekonstrukcji, które są po prostu błędne.

Są to, po pierwsze, dwie rekonstrukcje argumentacji Epikura – zwanej myląco „dylematem” (s. 140) – dokonane kolejno przez S.A. Rosenbauma i F. Feldmana. Nawiasem mówiąc, Autor nazywa je – nie całkiem poprawnie – „zasadniczo równoważnymi” (s. 138).

Otóż pierwsza rekonstrukcja – w ujęciu schematycznym – wygląda następująco:

Dla każdego x : jeżeli Px , to Qx . Jeżeli Pa , to Qa . Dla każdego x : jeżeli Qx , to Rx . Nieprawda, że Ra . Zatem nieprawda, że Qa . Zatem nieprawda, że Pa .

Tymczasem argumentacja ma postać:

Dla każdego x : jeżeli Px , to Qx (pierwsze założenie Epikura). Dla każdego x : jeżeli Qx , to Rx (drugie założenie Epikura). Nieprawda, że Ra (fakt). Zatem nieprawda, że Qa . Zatem nieprawda, że Pa .

Druga rekonstrukcja – w ujęciu schematycznym – wygląda następująco:

p . Jeżeli p , to q . Jeżeli (jeżeli p , to q), to r . Jeżeli [jeżeli (jeżeli p , to q), to r], to s .

Tymczasem powinno być:

p . Jeżeli p , to q . Jeżeli q , to r . Jeżeli r , to s . Zatem s .

Niepoprawna jest też rekonstrukcja tzw. (błędnie) dylematu Lukrecjusza (s. 244), którą Autor powtarza za S. E. Rosenbaumem (s. 215).

Rekonstrukcja ta – w ujęciu schematycznym – wygląda następująco:

Pa . Qa i Qb . Jeżeli x różni się istotnie od y , to racjonalne jest, aby Px i nie- Py . Nieprawda, że a różni się istotnie od b . Zatem nieracjonalne jest, aby nie- Pb .

Tymczasem poprawna rekonstrukcja powinna wyglądać następująco:

Jeżeli nieprawda, że x różni się istotnie od y , to jeżeli Px , to nieracjonalnie jest, aby nie- Py . Nieprawda, że a różni się istotnie od b . Pa . Zatem nieracjonalnie jest, aby nie- Pb .

Niektóre luki logiczne referowanych argumentacji są zresztą widoczne prawie «gołym okiem».

W dyskusji roi się mianowicie od rozumowań, które trzeba uznać za **entymematy**, jeśli się nie chce przypisać im **błędu non sequitur**. Oto przykłady:

(1) Rozumowanie L. Wittgensteina: „Moja śmierć nigdy nie może być mi dostępna [...] jako zdarzenie obiektywne.” Zatem: „Moja śmierć pozostaje niewyraźna w języku [...]” Czyli: „Moja śmierć należy [...] do dziedziny tego, co mistyczne” (s. 92).

(2) Rozumowanie F. M. Kamm: „Jeżeli pewne wydarzenia mające miejsce po śmierci człowieka mogą być dla niego złe, to nie można wykluczyć, że inne mogą być dla niego dobre. Wtedy jednak nie będzie prawdą [...], iż śmierć pozbawia nas wszystkich przyszłych dóbr” (s. 147).

(3) Rozumowanie S. Luper-Foya: „Jeżeli [...] śmierć jest dla nas niczym, to również niczym musi być to, czego jest ona kresem” (s. 277).

(4) Rozumowanie J. Knoxa: „Tym, co różni nas od innych ludzi, jest [...] nasze “ja”, nie zaś jego fizyczne czy psychiczne cechy. W takim jednak razie, jeżeli istnieje Bóg, to kocha nas jako konkretne indywidua niezależnie od tego, jakie mamy cechy” (s. 346).

Nie mniejsza jest liczba **elips**. Oto dwa przykłady:

(1) „[Zaden?] Człowiek nie chce żyć tylko w swoich dzieciach czy dziełach, jakie powołał do istnienia; chce przede wszystkim ocalić siebie” (s. 53).

(2) „Moja śmierć [...] oznacza dla mnie destrukcję całego [mojego?] świata” (s. 92).

8. Dysonanse

Obraz referowanych w książce Ireneusza Ziemińskiego dyskusji, prowadzonych bądź co bądź w łonie tzw. filozofii analitycznej, jest – po przyłożeniu do nich wzorców precyzji logicznej – zniechęcający: pseudoargumentacje, perswazja, manipulacja interpretacyjna przykładami, gwałcenie kryteriów poprawności rozumowań, zwykła niewiedza itp. Czyż obraz ten może być inny, jeśli zdarzają się dyskutanci, którzy – jak W. Glannon – dają świadectwo tego, że nie rozumieją, na czym polega sprzeczność:

„Prywacyjną teorię zła śmierci [...] uznać należy za wewnętrznie sprzeczną: z perspektywy każdego człowieka z osobna każe ona widzieć w śmierci zło [...], z perspektywy natomiast wszystkich ludzi – dobro” (s. 153). Przecież zdania „Śmierć X -a jest zła dla X -a” i „Śmierć X -a jest zła dla Y -a” nie są względem siebie sprzeczne!

Jednakże **książka Ireneusza Ziemińskiego stanowi zgodnie z deklaracją Autora studium historyczne, a zgodnie z moją oceną – historyczne studium PROTOTEORETYCZNE**. Dlatego wskazane wyżej wady logiczne relacjonowanych dyskusji obciążają konto nie Sprawozdawcy – lecz dyskutantów.

Jedyny właściwie **poważny zarzut**, który muszę podnieść wobec Sprawozdawcy – to zbyt swobodne posługiwanie się terminem „**aporia**” w sytuacji, w której tak wielu kwestiom przypisuje On (wraz ze swymi bohaterami) „aporetyczność”, a więc to, że „każde z proponowanych rozstrzygnięć [...] [owych kwestii] narażone jest na zasadnicze trudności” (s. 133). Otóż „aporiami” Autor nazywa rozumowania o tak różnych schematach – jak: (1) Albo p , albo nie- p . Jeżeli p , to q . Jeżeli nie- p , to nie- q (s. 148, 172, 179); (2) Albo p , albo nie- p . Jeżeli p , to q . Jeżeli nie- p , to r (s. 392); (3) Jeżeli p , to q . Jeżeli nie- p , to r (s. 318); (4) Albo p , albo nie- q . Jeżeli p , to q . Jeżeli nie- q , to nie- p (s. 205); (5) Albo p , albo q . Jeżeli p , to r . Jeżeli q , to nie- p (s. 202); (6) Albo istnieje wiele x -ów, albo nie istnieje żaden x . Jeżeli istnieje wiele x -ów, to p . Jeżeli nie istnieje żaden x , to q (s. 399); (7) Albo Pa , albo nie istnieje a (s. 380); (8) Jeżeli p , to q . Jeżeli r , to nie- q . Jeżeli nie- q , to nie p (s. 156); (9) Jeżeli p , to [albo nie- q , albo (q i r)] (s. 34). *Nb.* schematy (1) i (3) mają być – według Autora – dylematami.

Poza tym umiałbym wskazać zaledwie **kilka błędów merytorycznych**, za które odpowiedzialność ponosi – jak sądzę – sam Autor.

(1) Autor pisze (zdaje się we własnym imieniu): „Bez względu na to, jak ostatecznie zostanie zdefiniowana śmierć, jawi się ona, przynajmniej *prima facie*, jako najgorsze zło mogące przytrafić się człowiekowi” (s. 137). Otóż najgorszym złem nie może być – nie-wiadomo-co!

(2) Autor pisze: „Jeśli [hipoteza życia po śmierci] jest hipotezą prawdziwą, może zostać zweryfikowana, jeżeli jest natomiast fałszywa, to nie będą możliwe warunki jej falsyfikacji” (s. 341). Nie potrafię się z takim sformułowaniem – w każdym razie literalnie wziętym – solidaryzować.

(3) Razi mnie nawet w relacji z cudzych poglądów mówienie o „odwiecznej czasoprzestrzeni” (s. 198, 205) – o tym, że „zawsze istnieje czasoprzestrzeń” (s. 203) – sugerujące utożsamienie odwieczności (wieczności) z bezczasowością (pozasčasowością) (s. 202, 263). O czasoprzestrzeni nie można pod groźbą utraty sensu orzekać predykatów czasowych; w czasoprzestrzeni się po prostu – jest.

(4) Niedopuszczalne jest mówienie o definicji bądź za wąskiej, bądź za szerokiej – gdy chodzi o definicję zarazem za wąską i za szeroką (s. 297).

(5) Zdania powinnościowe – w rodzaju „Wobec obu nieistnień (przed narodzeniem i po śmierci) człowiek powinien być jednakowo obojętny” (s. 230) – nie mają wartości logicznej, a więc nie mogą być fałszywe. Nie mogą też one wynikać z faktów (s. 301).

Do listy uwag krytycznych dorzuciłbym jeszcze **kilka opinii historycznych** Autora, **których nie podzielam**.

(1) Ireneusz Ziemiński identyfikuje filozofię analityczną z tradycją anglosaską, która stopniowo dopiero rozprzestrzeniła się poza świat anglojęzyczny (s. 487).

„dotyka osobę” (s. 217 w. 14d); „argument na nieśmiertelność” zamiast „argument na rzecz nieśmiertelności” (s. 334 w. 5d); „bądź identyczności” zamiast „bądź z identycznością” (s. 395 w. 10d); „kontrapropozycja do czegoś” (s. 447 w. 7g); niepoprawne konstrukcje z imiesłowami na „-ąc”: (s. 11 w. 2g; s. 19 w. 6d; s. 62 w. 10d; s. 443 w. 16d); niewłaściwy szyk: „identyfikacja z którymi” (s. 51 w. 20g); niewłaściwy szyk o genezie merytorycznej: „odbierać brak niektórych możliwości” zamiast „odbierać niektóre możliwości” (s. 233 w. 17d); umieszczenie w nawiasie informacji, do której dalej nawiązuje tekst względem nich zewnętrzny (s. 143 w. 15–14d).

Usterki frazeologiczne – kontaminacje: „od zarania istnienia” (s. 11 w. 9g); „zdolność rozumu” (s. 23 w. 16d); „indukcja niezupełna tezy” (s. 100 w. 22d).

Błędy leksykalne – „w przypadku” zamiast „w wypadku” (*passim*); „z uwagi na” zamiast „ze względu na” (s. 14 w. 9g; s. 26 w. 16d; s. 236 w. 15d); „w terminach” zamiast „za pomocą pojęcia” (s. 22 w. 9g; s. 46 w. 14g; s. 93 w. 18g); „trywialny” zamiast „banalny” (s. 22 w. 13g; s. 53 w. 9g; s. 95 w. 4g; s. 371 w. 16g; s. 441 w. 18g); „trywializacja” zamiast „banalizacja” (s. 49 w. 17d); „to lub to” zamiast „to lub tamto” (s. 57 w. 2g); „mieć trudność” zamiast „być narażonym na trudność” (s. 84 w. 11g); „w pewnej mierze” zamiast „w pewnym stopniu” (s. 124 w. 5d); „znaczący” zamiast „wartościowy” (s. 154 w. 6–5d, 12d; s. 155 w. 9g, 1d; s. 175 w. 21d); „tym niemniej” zamiast „niemniej jednak” (s. 157 w. 6g); „liczba racjonalna” zamiast „liczba wymierna” (s. 219 w. 20g; s. 247 w. 15g); „znaczenie” zamiast „wartość” (s. 260 w. 16d).

Usterki fleksyjne – analityczne stopnie wyższe i najwyższe przymiotników: „bardziej istotny” (s. 11 w. 2–3g); „bardziej obiektywny” (s. 25 w. 11d; s. 156 w. 12g); „najbardziej wierny” (s. 28 w. 8d); „bardziej adekwatny” (s. 118 w. 11d; s. 463 w. 16g); „bardziej subiektywny” (s. 156 w. 12g); „bardziej doniosły” (s. 191 w. 19d); „bardziej oczywisty” (s. 913 w. 17d); „najbardziej trafny” (s. 14d); „bardziej szczegółowy” (s. 200 w. 12d); „bardziej racjonalny” (s. 217 w. 4g); „bardziej słuszny” (s. 239 w. 19d); „mniej zły” (s. 245 w. 6g); „bardziej odpowiedni” (s. 254 w. 2g); „bardziej systematyczny” (s. 267 w. 5d); „bardziej radykalny” (s. 325 w. 10d; s. 447 w. 12g); „bardziej pozytywny” (s. 447 w. 11g).

Usterki interpunkcyjne – brak przecinków (s. 156 w. 12g; s. 164 w. 12d; s. 167 w. 19g; s. 223 w. 15d; s. 276 w. 6g; s. 290 w. 11g; s. 299 w. 9g, 10d; s. 386 w. 15d; s. 388 w. 18g; s. 402 w. 6d; s. 404 w. 17d; s. 410 w. 8d; s. 446 w. 10g; s. 468 w. 9g); zbędne przecinki (s. 207 w. 18g; s. 250 w. 15g; s. 445 w. 11g; s. 462 w. 14g); przecinek zamiast średnika (s. 256 w. 2g).

Usterki ortograficzne – niewłaściwa pisownia rozłączna: „nie potwierdzony” (s. 87 w. 3g); „nie naruszony” (s. 104 w. 20g); „nie zrealizowany” (s. 150 w. 16g; s. 169 w. 11g); „nie istniejący” (s. 201 w. 13g, 4d; s. 202 w. 10–11g; s. 221 w. 20g); „nie narodzony” (s. 201 w. 10d; s. 204 w. 1g; s. 205 w. 4g); błąd pisowni o genezie fonetycznej: „z sobą” zamiast „ze sobą” (*passim*).

10. Redakcja

Jeszcze mniej mam do zarzucenia opracowaniu redakcyjnemu książki.

W tomie liczącym ponad pół tysiąca stron znalazłem niewiele ponad 10 błędów korektorskich: „deifniując” zamiast „definiując” (s. 12g); „nim” zamiast „nią” (s. 58 w. 6g); „mieć” zamiast „można” (s. 75 w. 6d); „osoba” zamiast „osobę” (s. 107 w. 16g); opuszczone „jest” (s. 246 w. 9d); „postaw” (s. 261 w. 19g; s. 269 w. 17g); „irracjonalny” zamiast „racjonalny” (s. 327 w. 15g); „Grrena” zamiast „Greena” (s. 327 w. 17d); „nieuchronnie” zamiast „nieuchronnej” (s. 440 w. 10g); „przeszłości” zamiast „przyszłości” i *vice versa* (s. 444 w. 5g); „możli we” zamiast „możliwe” (s. 460 w. 17d);

Błędne są niektóre przeniesienia – typu „przy/jściem” (s. 248 w. 15–14d itd.). Niekonsekwentne jest stosowanie inicjałów imion przed nazwiskami analizowanych autorów: czasem inicjały są, czasem ich nie ma.

Wolałbym, aby symbole indeksowane zapisywane były nie w postaci „P1” (*passim*) – lecz w postaci „P1”.

W tak obszernej pracy trudno jest rzecz jasna uniknąć powtórzeń pewnych sformułowań. Niektóre powtórzenia odczułem jako zgrzyty kompozycyjne (s. 209 w. 15–16g – s. 234 w. 13–12d – s. 447 w. 17–15d; s. 243 w. 11–13g – s. 249 w. 15d).

Jak widać lista tych usterek jest krótka, a ciężar gatunkowy – niewielki.

Jacek J. Jadacki

CZESŁAW GŁOMBİK: Husserl i Polacy. Pierwsze spotkania, wczesne reakcje, Wydawnictwo „Gnome”, Katowice 1999, ss. 180.

Tak, jak nie można zrozumieć polskiej literatury pięknej w oderwaniu od kulturowej tradycji krajów ruskojęzycznych, tak niezrozumiała jest polska filozofia kończącego się wieku w oderwaniu od filozoficznej tradycji krajów niemieckojęzycznych. Nie byłoby Szkoły Lwowsko-Warszawskiej bez K. Twardowskiego – a ten był uczniem działającego w Wiedniu F. Brentany. Nie byłoby fenomenologii R. Ingardena bez E. Husserla – także ucznia Brentany; a bez G. Fregego zapewne i losy Husserla inaczej by się potoczyły, bo – jak można sądzić – nie powstałyby *Badania logiczne*, których wpływ nie tylko na polską fenomenologię, ale i na Szkołę Lwowsko-Warszawską jest trudny do przecenienia. A właśnie *Badania logiczne* wraz z *Fenomenologią woli* A. Pfändera i *Metodą transcendentálną a psychologiczną* M. Schelera zapoczątkowały w latach 1900–1901 nowy kierunek filozoficzny – fenomenologię.

Z lektury *Badania logiczne* Husserla bierze swój początek antypsychologizm J. Łukasiewicza oraz antypsychologizujący przełom Twardowskiego; a uczeń tych

ostatnich – K. Ajdukiewicz, który w 1913 roku wyjechał ze Lwowa do Getyngii, by słuchać wykładów Husserla i D. Hilberta był już, za sprawą swoich nauczycieli, pod wrażeniem Husserlowskich *Badań*, które w przedwojennym Lwowie współkształtowały filozoficzny klimat tego miasta. W Getyndze zetknął się Ajdukiewicz, jeśli o fenomenologię chodzi, nie tylko z Husserlem, ale przede wszystkim z A. Reinachem, porywającym dydaktykiem, którego publikacje już znał, a który posiadał ów niezwykle dar skupiania wokół siebie młodych; w kręgu prowadzącego ćwiczenia Reinacha był także przebywający już od roku w Getyndze, również przybyły ze Lwowa od Twardowskiego, Ingarden. Należy również pamiętać – mówiąc o getyngińskich czasach Husserla – że Reinach przybył do Getyngi z Monachium od M. Schelera, który w Monachium skupił wokół siebie młodych filozofów na wspólnym studiowaniu m.in. właśnie *Badań Logicznych* Husserla.

Brentano – Twardowski, Brentano – Husserl, Frege – Husserl, Husserl – Scheler – Reinach, Husserl – Łukasiewicz, Brentano – A. Meinong, Meinong – Łukasiewicz, Twardowski – Ingarden, Husserl – Reinach – Ingarden – Łukasiewicz, Twardowski – Husserl – Łukasiewicz – Ajdukiewicz, Brentano – Twardowski – T. Kotarbiński, Pfänder – Husserl – Ingarden, Twardowski – T. Czeżowski – wymienione związki nazwisk są dalece niekompletne, by ułożyć z nich pełną mozaikę wpływów. Bo mówiąc o getyngińskim okresie Husserla trzeba, jeśli o polską filozofię chodzi, powiedzieć nie tylko o Janie Łukasiewiczu (choć ten prawdopodobnie osobiście z Husserlem się nie spotkał), Romanie Ingardenie i Kazimierzu Ajdukiewiczu, ale także o Aleksandrze Rozenblumie, o Stefanie Błachowskim, o Władysławie Heinrichu czy o Bronisławie Bandrowskim. I głównie o tych siedmiu postaciach traktuje monografia Profesora Czesława Głombika; a przy okazji przywoływania tych nazwisk i prezentacji wyników badań dotyczących ich związków z ośrodkiem getyngińskim wychodzą na jaw interesujące kwestie interpretacyjne i faktograficzne, np. te, które są związane z *Logiką* A. Pfändera i jej wpływem na jeden – fenomenologiczny – nurt polskiej filozofii oraz z zupełnym brakiem takiegoż wpływu na nurt drugi – analityczny (nie licząc okazjonalnego nawiązania do tej pracy I. Dąbskiej); a także kwestie inne: związane z projektami przekładu na język polski *Logische Untersuchungen*; z okolicznościami wyjazdu Ingardena ze Lwowa do Getyngi; z getyngińską psychologią eksperymentalną G. E. Müllera, której wpływ na polską humanistykę jest odnajdywalny nie tylko u psychologa i bliskiego filozofii S. Błachowskiego, czy u mniej znanego filozofa i psychologa B. Bandrowskiego, ale np. w lwowskich (z lat 1930/31) wykładach Ajdukiewicza z semantyki logicznej; z wpływem *Badań* Husserla na nowoczesne ujęcie przez Bandrowskiego już w 1907 roku relacji pomiędzy językiem a myśleniem w przeciwieństwie do anachronicznego ujmowania tej kwestii np. przez Twardowskiego jeszcze nawet w 1923 roku; z wpływem getyngińskich ćwiczeń Reinacha z 1913/1914 roku poświęconych paradoksom Zenona na powstanie pracy Ajdukiewicza z 1948 roku (!) dotyczącej zmiany i sprzeczności – bogactwo faktów, dopowiedzeń, interpretacji, bez znajomości których każdy, kto zajmuje się polską filozofią tamtego czasu ska-

zany jest na snucie domysłów co do powstania i krążenia idei ważnych dla polskiej filozofii XX wieku, albo na zupełną nieświadomość ich genezy.

Podobnie, jak kilkanaście lat temu pilną pracą do wykonania, jeśli o polską filozofię chodzi, było stworzenie polskojęzycznej monografii Szkoły Lwowsko-Warszawskiej (co – jak pamiętam – podnosiła w trakcie prywatnych ze mną rozmów Prof. Izydora Dąmbska), a którą to pracę wykonał i udostępnił również zachodniemu czytelnikowi Prof. Jan Woleński, tak równie pilną pracą do wykonania było stworzenie monografii dotyczącej wpływu „wczesnego” Husserla na filozofię polską. Porównując te dwa wypadki, należy zdawać sobie sprawę nie tylko z ich komplementarności, ale także i z ich różnicy: ważność szkoły Twardowskiego dla polskiej humanistyki była i jest powszechnie znana, natomiast waga wpływu Husserla lub szerzej: środowiska getyngeskiego z początków XX wieku na polską filozofię i humanistykę w ogóle już tak szeroko świadomiana nie jest, jeśli – pomijając przypadek Ingardena – jest w ogóle uświadamiana. Monografia Prof. Cz. Głombika ukazała się tuż przed przypadającą na ten rok setną rocznicą wydania pierwszego tomu *Badai logicznych* Husserla. O ile mi wiadomo, monografia ta jest efektem pięcioletniej pracy jej Autora, co dla każdego, kto nawet pobieżnie zapoznał się z jej zawartością staje się oczywiste. Tak oto np. indeks nazwisk liczy ok. 300 pozycji, z których co najmniej co druga posiada swoje bibliograficzne lub archiwalne (11 archiwów) odniesienie.

Wspomniana uprzednio ograniczona znajomość wagi wpływu Husserla na polską humanistykę, poza znajomością wpływu na polską fenomenologię, bierze się m.in. stąd, że większość filozofów i filozofujących uczonych polskich, których czas największej aktywności naukowej przypadł na pierwsze dziesiątki lat XX wieku, stwarzała wiele problemów przyszłym historykom filozofii, albowiem rzadko opatrywali swoje prace dokładniejszymi przypisami, jeśli już w ogóle takie w nich występowały, a ponadto nie komentowali i nie wyjaśniali rodowodu spraw, które były tematem ich badań. Prof. Cz. Głombik pisząc np. o historyczno-ideowym rodowodzie pracy Ajdukiewicza z 1948 roku pt. „Zmiana i sprzeczność” zauważa: „Ajdukiewicz nie ułatwił zadania historykowi filozofii pozostawiając swój tekst bez przypisów, bez bodaj kilku słów komentarza, który mógłby wyjaśnić rodowód spraw, jakie roztrząsał. W dodatku dyskutował z Reinachem nie licząc z czasem zdarzeń; nie sposób się zorientować, że pisał o sprawach, jakie rozważano – w tym także przy jego współudziale – przed trzydziestu pięciu laty!” (tamże, s. 175). Ta uwaga historyka filozofii zachowuje (chciałoby się powiedzieć: *niestety*) swój walor nie tylko w przypadku tego filozofa.

Ale, i o tym trzeba pamiętać, czas pierwszych dekad XX wieku był czasem, kiedy pomysły pewnych rozwiązań i pewne idee krążyły w środowisku znających się nawzajem osób i nie zawsze uważano, aby rzeczą niezbędną było dokumentowanie ich autorstwa lub ich ewoluującego rodowodu w sporządzanych przypisach, czy w zamieszczanych w pracach specjalnych komentarzach. A pochodną tego jest m.in. to, że nie tylko zaciera się świadomość historycznego rodowodu pewnych idei, ale że nawet znikają (a jeśli tak się nie dzieje, to tylko dzięki takim wnikliwym hi-

storykom filozofii, jak Autor omawianej monografii) pewne postacie, które np. nie pozostawiły po sobie żadnych rozpraw, a których obecność w danym środowisku była ważna. Tak było np. z Johannesem Daubertem z monachijskiego kręgu fenomenologicznego oraz – jeśli chodzi o polskie środowisko fenomenologiczne – z Aleksandrem Rozenblumem, któremu Prof. Głombik poświęca cały obszerny rozdział w swojej monografii. Aby zdać sobie sprawę z wagi takich właśnie postaci dla filozoficznych kręgów akademickich tamtego czasu, warto sięgnąć do wspomnień świadków tamtej epoki: „Pewnego dnia – mówił Ingarden – Daubert pojechał [z Monachium] do Getyngi, poszedł na wykład Husserla i zaczął z nim rozmowę filozoficzną. Był to początek bezpośrednich kontaktów Husserla z ‘monachijczykami’. Po pewnym czasie Husserl odwiedził Monachium i stosunki zaczęły się zacieśniać i ożywiać. Johannes Daubert był – wspomina dalej Ingarden – osobliwą postacią. Zdaniem wszystkich moich przyjaciół monachijskich, którzy mi o nim opowiadali, był on tam najmądrzejszym filozofem. Nigdy jednak nie napisał ani słowa – i dziś nikt już nie może stwierdzić, co wiedział i co zrobił w filozofii Daubert. W pewnym jednak sensie był on centralną postacią grupy monachijskiej”¹.

Za motto do rozdziału poświęconego Rozenblumowi obrał Prof. Cz. Głombik wypowiedź R. Ingardena dotyczącą Rozenbluma: „Wiele godzin z nim spędziłem i wiele się od niego nauczyłem” (tamże, s. 13). Rozenblum był prawdopodobnie pierwszym Polakiem, który już w 1905 roku znalazł się w Getyndze u boku Husserla, a jego losem, nawet po latach, interesował się tak Husserl, jak i E. Stein. To Rozenblum wraz z Ajdukiewiczem i Ingardenem bywali np. uczestnikami słynnych ćwiczeń Reinacha.

Świadomość wagi wpływu Husserla na polską humanistykę zdaje się wyrażać okładka książki Prof. Cz. Głombika, na której widnieje ledwo wyłaniająca się z mroku twarz Husserla. Ta sama fotografia, acz w pełnym oświetleniu i w całej wyrazistości poprzedza stronę tytułową, zaś jej ostrość sugeruje, iż taka właśnie powinna być historyczno-filozoficzna świadomość ważności Husserla dla polskiej filozofii. A skoro o fotografiach mowa to należy wspomnieć o zasługujących na uwagę, a zamieszczonych w książce zdjęciach pochodzących z różnych, w tym prywatnych archiwów: o zdjęciach Aleksandra Rozenbluma z czasów getyngińskich, Stefana Błachowskiego z 1914 roku, Romana Ingardena z tego okresu jego życia, gdy – jak sam to nazywał – „zwyczajem małopolskim” nosił wówczas brodę i wyglądał znacznie starszej niż jego ówczesne 19 lat, zdjęcie Władysława Heinricha z 1900 roku, maturalne zdjęcie Jana Łukasiewicza z 1897 roku, Bronisława Bandrowskiego z roku 1914 oraz młodego profesora Kazimierza Ajdukiewicza z 1930 roku. To właśnie te, również fotograficznie udokumentowane, postacie są przedmiotem wnikliwych badań Autora monografii w kontekście ich związków z „wczesnym” Husserlem, bo – a jest to w pełni zasadne stwierdzenie, którym Prof. Cz. Głom-

---

¹ R. Ingarden, *Wstęp do fenomenologii Husserla. Wykłady wygłoszone na Uniwersytecie w Oslo (15 wrzesień –17 listopad 1967)*, (przeł. Andrzej Póltawski), PWN, Warszawa 1974, s. 31–32.

bik rozpoczyna swoją monografię – „dla historyka filozofii najnowszej nie ulega wątpliwości, że gdzie w grę wchodzi spotkanie z Edmundem Husserlem [...], tam nie można mówić o sprawach poznawczo i historycznie obojętnych” (tamże, s. 9).

Kończąc niniejszą notę recenzyjną pragnę zwrócić uwagę na jeszcze jeden walor monografii Prof. Cz. Głombika, a polega on na tym, iż monografia ta przyczynia się, dając po temu mocne argumenty do przełamania stereotypu dotyczącego intelektualnego rodowodu niefenomenologicznego nurtu polskiej filozofii, za który – co trzeba stwierdzić – jest co najmniej współodpowiedzialny R. Ingarden. Tak np. pisząc w 1936 roku o kondycji polskiej filozofii stwierdzał, że inteligentny ogół, a nawet zawodowi filozofowie, nie jest czuły na zagadnienia filozoficzne, które po 1880 przeorały tę dyscyplinę humanistyki, że m.in. fenomenologia, obok neokantyzmu, filozofii Diltheya lub Bergsona nie stała się nigdy „przeżyciem” dla polskich filozofów, szczególnie dla tych z kręgu Twardowskiego, i że w przeciwieństwie do neopozytywistów z Koła Wiedeńskiego ich polscy sympatycy są „zupełnie niepokalani”, jeśli chodzi o znajomość i wczucie się w problematykę tych nowych kierunków; a jest tak m.in. dlatego, „że zbyt wiele trudu kosztowałoby ich dokładne [tychże kierunków] przemyślenie”². I nie było to jedynie marginalne zdanie mimochodem wypowiedziane, lecz opinia, którą Ingarden przez lata podtrzymywał. Zdarzały się, owszem, chwile pojednania – a taką była np. pewna wspólna, Ingardena i „twardowszczyków” świąteczna wycieczka poza Lwów, w trakcie której paść miały słowa, iż trzeba skończyć z tymi animozjami, wszak przecież wszyscy jesteśmy od Brentany.

Adam Olech

CZESŁAW GŁOMBIK: Husserl i Polacy. Pierwsze spotkania, wczesne reakcje. Wydawnictwo Naukowe i Artystyczne, Katowice 1999, ss. 180.

Zadanie, jakiego podjął się Czesław Głombik, publikujący dużo i nieprzerwanie od wielu lat, nie było zadaniem łatwym. Pomijając bowiem trudności w zbieraniu materiałów źródłowych, postanowił złamać utrzymujący się stereotyp sądenia o polskich związkach z fenomenologią: dotychczas sprowadzano je niemal wyłącznie do związków Romana Ingardena (1893–1970) z Edmundem Husserlem (1859–1938). Takie opinie spotyka się też w opracowaniach obcojęzycznych, w których współudział mają również i polscy autorzy. Przykładem może być tom wspomnień, studiów i dokumentów przedstawiających życie i dzieło Husserla *Edmund Husserl und die phänomenologische Bewegung. Zeugnisse in Text und Bild* (2 wyd. 1988), a z wydawnictw najnowszych *Encyclopedia of Phenomenology*

---

² R. Ingarden, „Główne tendencje neopozytywizmu”, w: tegoż: *Z badań nad filozofią współczesną*, PWN, Warszawa 1963, s. 647.

(1997), do której hasła polskie napisali A. Przyłębski i K. Górniak–Kocikowska. Według Głombika, oba wspomniane opracowania trudno uznać za zadowalające. Brak im wymaganej ścisłości w oddaniu spraw podjętych. Zubożają także polską obecność w ruchu fenomenologicznym poprzez niezrozumiałe pominięcia i składają do krytyki tak ze względu na obecne, jak i nieobecne treści polskie.

Książka *Husserl i Polacy...* (sfinansowana przez Komitet Badań Naukowych) składa się z *Wprowadzenia* oraz czterech rozdziałów. Rozdziały podzielone są na podrozdziały i ułożone w następującej kolejności: I. Aleksander Rozenblum i jego fenomenologiczny rodowód intelektualny (s. 13–70), II. Stefan Błachowski i jego lata studiów getyngieńskich (s. 71–106), III. Roman Ingarden i getyngieński ruch fenomenologiczny (s. 107–144), IV. Polscy filozofowie wobec wczesnych prac i poglądów Edmunda Husserla (s. 145–176). Cennym uzupełnieniem całości są archiwalne fotografie polskich fenomenologów oraz liczne przypisy i indeks nazwisk.

Czesław Głombik – wytrawny znawca filozofii nowożytnej powszechnej i polskiej XX wieku, w niedawno pięknie wydanej książce zmierzał przede wszystkim do tego, by wykazać, że polskie uczestnictwo w początkach ruchu fenomenologicznego, w jego fazie getyngieńskiej, było bogatsze. I że mimo zasłużonej wielkości samego Ingardena, to był on nie jedynym, lecz czołowym rzecznikiem fenomenologii na gruncie polskim. Dwa pierwsze rozdziały rzucają nowe światło na wpływy niemieckiego psychologizmu i fenomenologii w polskiej filozofii. Dają wyniki faktograficzne i interpretacyjne, które przełamują niekorzystny stan wiedzy o udziale Polaków w kształtowaniu się getyngieńskiej fenomenologii.

W omawianej monografii, Autor świadomie ograniczył całokształt związków Polaków z Husserlem do historycznego fragmentu, odpowiadającego okresowi do pierwszej wojny światowej. O ile w późniejszych latach, międzywojennych i po roku 1945 – stwierdza we wstępie – cząstkowe wiadomości o postępach prac fenomenologów splotły się z polską oraz powszechną historią filozofii XX wieku, o tyle wiedza o wczesnej fenomenologii i równie wczesnych polskich reakcjach na jej dążenia, była i jest niedostateczna. Słusznie więc, jak sędzę, wysiłek badawczy skoncentrował na tym właśnie czasookresie w przekonaniu, iż rozpoznanie początków ułatwi badania nad późniejszymi okresami i zarazem zachęci polskich historyków filozofii do ich podjęcia. Z jednym wyjątkiem: jest nim postać Aleksandra Rozenbluma (1883–1950), całkowicie nieobecnego w polskiej historiografii filozoficznej. Tenże filozofujący psycholog w 1938 roku przyjął wraz z całą rodziną, nazwisko rodowe swej matki i odtąd znany był jako Aleksander Augustowski. W Getyndze studiował filozofię przez dziewięć semestrów, a w roku 1907 należał do członków założycieli Getyngieńskiego Towarzystwa Filozoficznego. Mimo, że dużo pisał i tłumaczył, to swoich prac nie ogłaszał drukiem, co miało zasadniczy wpływ na towarzyszące mu milczenie ze strony akademickiego środowiska filozoficznego i przesądziło o jego nieobecności w dziejach najnowszej filozofii polskiej. Analogiczny stan rzeczy występuje w piśmiennictwie niemieckim, a w uniwersyteckich archiwach w Getyndze i w Monachium

zachowały się o Rozenblumie jedynie informacje śladowe. Niestety rękopisy Rozenbluma–Augustowskiego – dorobek wieloletnich przemysłów – uległy wraz z bogatym księgozbiorem zniszczeniu podczas powstania warszawskiego. Po licznych trudach, Czesławowi Głombikowi udało się dotrzeć do ocalałych skromnych zbiorów będących w posiadaniu synowej Augustowskiego oraz do 18. listów i kart pocztowych wysyłanych przez niego do Romana Ingardena.

Zebrane materiały faktograficzne Głombik uporządkował w taki sposób, że nie tylko można je uznać za historycznie powiązane z sobą, lecz także przekonują o polskim uczestnictwie w wykształcaniu się w początkach mijającego stulecia silnej grupy fenomenologów z Husserlem na czele. Młodzi Polacy, studenci i doktorzy, pozostawali w otoczeniu Husserla już od początków zawiązywania się ruchu fenomenologicznego, to znaczy w połowie lat 90. XIX wieku. Podobnie *Logische Untersuchungen* spotkał się z szybką reakcją we Lwowie, gdzie nauczał Kazimierz Twardowski (1866–1938) i pracowali jego uczniowie. Polskie spotkania z myślą Husserla ujawniały się poprzez recenzowanie, omówienia i krytykowanie jego dzieł. Autor zwraca uwagę na mało znany fakt, że jedną z najwcześniejszych recenzji *Philosophie der Arithmetik* Husserla wystąpił Władysław Heinrich (1869–1957). A wówczas fenomenologia nie była jeszcze znanym ugrupowaniem filozoficznym, i to zarówno w Polsce, jak i poza Polską. Władysław Tatarkiewicz przekazał, że gdy po uzyskaniu w Marburgu w 1910 roku doktoracie opuszczał Niemcy, „nigdzie, ani w Berlinie, ani w Marburgu, ani na wykładach, ani w rozmowach nie spotkał się z nazwiskiem Husserla i nazwą fenomenologii”.

Sytuacja zaczęła się zmieniać – zauważa Autor – na korzyść fenomenologii po zakończeniu pierwszej wojny światowej. Wtedy wydawało się, że przynajmniej w Niemczech fenomenologowie zdominują inne kierunki filozoficzne. W każdym razie wywarli oni decydujący wpływ na rozwój filozofii niemieckiej. Był to ten czas, który Edith Stein (1891–1942) w swojej *Biografii* (*Pisma*, t. I, Kraków 1982) nazwała „krótkim, złotym okresem rozkwitu szkoły fenomenologicznej”, i który od nazwy miasta i związanego z nim Uniwersytetu Georga Augusta, przyjęło się określać mianem „okresu getyngeskiego”.

Husserl jako filozof, konstatuje Głombik, zainteresował polskich uczonych bardzo wcześnie. Już w roku 1911 młody polski kapłan, późniejszy wybitny teolog–tomista, ks. Konstanty Michalski (1879–1947) przygotował rozprawę doktorską, chronologicznie jedną z najwcześniejszych poświęconych Husserlowi, jego poprzednikom i zwolennikom (zob. Cz. Głombik: *Filozof i pamięć. Refleksje nad dziełem filozoficznym K. Michalskiego w 50 rocznicę śmierci uczonego*, Katowice 1997). Dwa lata później Tatarkiewicz powiadał w „Ruchu Filozoficznym” o szkole fenomenologów. Była to pierwsza w języku polskim drukowana wypowiedź na temat nowej filozofii. Z kolei Rozenblum w marcu 1916 roku wygłosił odczyt popularyzujący metodę fenomenologiczną wśród warszawskich filozofów i psychologów.

Również wcześniej noszono się z zamiarem przetłumaczenia na język polski *Logische Untersuchungen*. Pierwsza miarodajna informacja pochodzi z listopada 1915 roku: do translacji tekstu przymierzali się Rozenblum i Stanisław Leśniewski (1886–1936). W toku wywodów, Głombik nawiązał do studiów Leśniewskiego na kilku niemieckich uniwersytetach, między innymi w roku 1909 na uniwersytecie w Monachium – jednym z pierwszych ośrodków formowania się ruchu fenomenologicznego. Leśniewski także poznał podstawowe założenie analizy fenomenologicznej, które znalazły wyraz w jego pracy doktorskiej. Nad rozprawą pracował właśnie w roku 1910, następnie po dokonaniu niezbędnych poprawek, przedstawił ją do obrony na Uniwersytecie Lwowskim. Podczas ponownego pobytu w Monachium w 1936 roku Stanisław Leśniewski przesłał był Ingardenowi krótkie, lecz wymowne w treści pozdrowienia „...ze smutnych zgłiszcz wspaniałej ongiś twierdzy fenomenologów”.

Fragmenty przypominające drogę życia Rozenbluma–Augustowskiego, byłyby w ogóle niemożliwe do napisania bez wykorzystania prac Ingardena. W rozdziale I. Ingarden jest na równi współobecny z Rozenblumem, zaprzyjaźnionym z najbliższymi uczniami Husserla, m.in. z Edytą Stein. Pisma Ingardena, zwłaszcza te mniej znane, są cytowane także w następnych częściach monografii. Jednakże Autor punkt ciężkości przesunął w kierunku innych postaci. Nazwisko Ingardena wiąże całość prezentowanych materiałów odnoszących się do spotkań polskich studentów z Husserlem i ruchem fenomenologicznym. Wiemy, że Roman Ingarden należał do ścisłego grona młodych getyngeskich fenomenologów, wobec Hussela – jako student, a potem doktorant przybyły ze Lwowa – przyjął postawę ucznia z wszystkimi konsekwencjami tego faktu.

Z lektury rozdziału czwartego, końcowego, dowiadujemy się, że do idei Edmunda Husserla nawiązywały również wczesne przymyslenia Jana Łukasiewicza (1878–1956), Bronisława Bandrowskiego (1879–1914) i Bronisława Biegeleisena–Żelazowskiego (1881–1963). W ostatniej części tego rozdziału Autor omawia powody i okoliczności sprzyjające fascynacji dziełem *Badania logiczne*, jakiej uległ Kazimierz Ajdukiewicz (1890–1963) u progu lat 30.

Książka Czesława Głombika *Husserl i Polacy* jest udaną, starannie udokumentowaną próbą wykroczenia poza utrzymujące się schematy przekazu i wzbogaca obraz pierwszych, polskich spotkań w latach 1905–1918 z rodzącym się w Getyndze nowym kierunkiem filozoficznym. W szczególności podważa opinię, że filozofowie polscy byli niemal całkowicie nieczuli na pojawienie się fenomenologii. Stanowi ważny wkład do historii filozofii polskiej XX wieku. Wychodzi też naprzeciw nowemu międzynarodowemu przedsięwzięciu wydawniczemu „Orbis Phaenomenologicus” (Verlag Karl Albert) i może mieścić się w jego dziale IV: „Personen und Regionen”. Wymaga to jednak aktywnych zachowań ze strony polskich autorów.

Józef A. Dobrowolski

LESZEK NOWAK: *Gombrowicz. Człowiek wobec ludzi*. Prószyński i S-ka, Warszawa 2000, ss. 326.

„Niniejsza książka powinna wywołać olbrzymią dyskusję. Do boju rzuca się zarówno literaturoznawcy, jak i filozofowie. Bynajmniej jednak nie jest to rzecz tylko dla profesjonalistów. Z wypiekami na twarzy przeczyta ją każdy, kto wielbi «Gombra»”. – Takimi słowami zachęca i przynęca wydawca, Prószyński i S-ka, do lektury pracy Leszka Nowaka *Gombrowicz. Człowiek wobec ludzi*.

Książka ukazała się w serii „Filozofia polska XX wieku”, zaprojektowanej i zainaugurowanej przez profesora Ryszarda Wójcickiego z PAN-u własną jego publikacją o Ajdukiewiczzu. Seria pomyślana jest nader oryginalnie: ma prezentować postaci znanych i uznanych, jak też zapoznanych polskich filozofów profesjonalnych, ale także – myślicieli, którzy swoje całościowe wizje świata ubrali w szatę beletrystyki – prozy, poezji, dramatu, pamiętników...

Zamierzeniem – i nadzieją – twórców owej szerokiej panoramy polskich myślicieli jest, by filozofia dotarła nie tyle pod strzechy, ile – pod czaszki czytającej publiczności, zwłaszcza zaś – młodzieży, której, jak dotąd, nie dane jest zetknąć się z filozofią w programie szkolnym, chociaż od lat Polskie Towarzystwo Filozoficzne składa takie oferty Ministerstwu Oświaty.

„Wkraczanie do Europy” powinno się bowiem dokonywać nie tylko w czystych butach, jak tego oczekiwał jeden ze znanych reżyserów, ale także z przeczytaną *Rozprawą o metodzie* Kartezjusza w ręku. Filozofia jest przedmiotem obowiązkowym, zdawanym na maturze we Francji. Oszczędności czynione przez polskie władze oświatowe na powszechnym nauczaniu logiki, historii filozofii na tle historii kultury, umiejętności uchwytowania całościowych postaci i istoty zjawisk, mszczą się m. in. indolencją i kompromitacją polityków publicznie wygłaszających nonsensy w rodzaju „jestem za, a nawet przeciw”.

Lektura kolejnych tomów serii „Filozofia XX wieku” choćby w części może podważyć opinię Witkacego, że Polska to kraj filozoficznych idiotów. Dobrą ku temu okazję stwarza książka Leszka Nowaka – filozofa o Witoldzie Gombrowiczu jako – także – filozofie. Zasadą serii jest, iż każdy autor przedstawia swego bohatera w sposób subiektywny, tak jak on sam osobiście go odczytał i rozumiał. L. Nowak wykorzystuje ten przywilej w całej pełni. Jego Gombrowicz jawi się jako zaskakujący nie tylko dla zwykłych czytelników i krytyków literackich, ale i zapewne – dla samego Gombrowicza, gdyby w zaświatach, mimo wszystko, znajdowała się Biblioteka. Albowiem L. Nowak nakłada na filozofię Gombrowicza własną metodologię i dzięki temu wydobywa ze spuścizny autora *Ferdynandurke* o wiele więcej, aniżeli on sam świadomie w nią włożył.

Głównym przedmiotem studiów Nowaka jest c z ł o w i e k Gombrowiczowski. Problem, z jakim się on zмага (tak w powieściach i dramatach, jak i nade wszystko w *Dzienniku*), zawiera się w formule „**JA CHCĘ BYĆ JA**”.

„Poniedziałek – ja, wtorek – ja, środa – ja...”. Wszyscy to znamy. Ale rzadko kto za tą wylizanką dostrzega coś więcej ponad manifestację indywidualizmu,

czy wręcz egotyizmu Gombrowicza. Dlaczego – nawet i zwłaszcza on – znany z nonkonformizmu i obrzydzenia do wszelkich konwencji, c o d z i e n n i e musiał się utwierdzać w swoim p r z y r o d z o n y m przecież prawie do używania zaimka osobowego w pierwszej osobie liczby pojedynczej?

Najwidoczniej, także codziennie, musiał staczać ciężką walkę o samoidentyfikację. Z jakimi niejasnymi a wrogimi siłami?

Narzucająca się natrętnie odpowiedź brzmi: z f o r m ą . Owszem, ale gdzie pracuje owa skryta maszyna produkująca formy i wytwarzająca zarazem na nie nieustający popyt?

L. Nowak, zdając sobie doskonale sprawę z „u m k l i w o ś c i ” Gombrowicza, (który zdemaskował demona Formy, w swym dziele czyni wszystko, by jej uciec), stosuje zabieg, który porównać można do próby rozwiązania scholastycznego problemu: w czym zamknąć kwas, który rozpuszcza wszystkie naczynia?

I, jak sądzę, wychodzi zwycięsko z tego polowania na Motyla, przed którym skapitulował nawet tak wytrawny krytyk i znawca, jak J. Błoński, powiadając:

„Gombrowicz nie da się określić, złapać za rękę. Można co najwyżej określić ruch, którym umyka on określeniu”. Przytaczając te słowa, L. Nowak przyjmuje to wyzwanie:

„Przy założeniu tego poglądu Gombrowicz jest jak motyl poruszający się po sobie tylko znanych, i każdorazowo zmienianych trajektoriach. A już szczególnie umyka tym, co chcą go scjentyistycznie przyszpilić i wsadzić w określone miejsce jakiegoś katalogu. To się z zasady wykonać nie da. Motyl ten bowiem lata pięknie, a więc zwodniczo i nieprzewidywalnie. Każdy pisarz (a może i zgoła każdy człowiek) jest – w odróżnieniu od zjawisk badanych przez naukę *sensu stricto* – umkliwy. Gombrowicz jest umkliwy szczególnie.”

Owa u m k l i w o ś ć przejawia się w tendencji Gombrowicza do samonegacji dopiero co wygłaszanych pozytywnych twierdzeń. Choć wygłaszane przez jego bohaterów i przez nich uzasadniane, wydają się być głosem samego autora. Za moment jednak, kiedy już padnie arbitralne rozstrzygnięcie, pisarz opatruje je błazeńskim dodatkiem „ale nie za bardzo”, „albo i nie”.

W *Dzienniku* zresztą wyznaje wprost: „moja prawda i moja siła polegają na nieustannym psuciu sobie gry. Ja ją psuję sobie i innym”. (Rzec by można, iż w ten sposób broni prawa do bycia p o d m i o t e m w p r o c e s i e , do wiecznych przekształceń, rozwoju, a może też i regresu. Byleby innym, ale i sobie samemu nie pozwolić na zamknięcie się w jakimś gorsecie, zastygnąć w pomnikowej pozie, czy kabotyńskim geście. Tym samym daje do zrozumienia, iż poznanie drugiego człowieka wymaga co najmniej równie wielkiego wysiłku, co czuwanie nad elastycznością własnego kręgosłupa i obroną przestrzeni wewnętrznej.

Innym aspektem owej „umkliwości” jest to, co L. Nowak nazywa „otchłannością” Gombrowicza. Parafrazując Dantego, Gombrowicz pisze:

„Przeze mnie droga do krainy, która
Bezdenna, wiecznie otchłań swoją goni.”

I dodaje:

„Lepiej! O ileż głębsze takie piekło, zapadające się pod własnym ciężarem”.

Nie ma więc ani górnej, ani dolnej, ani bocznych granic. Zarówno w perspektywie horyzontalnej (możliwości zakreślenia obszaru myśli Gombrowicza), jak i wertykalnej (znalezienia twardego gruntu, punktu archimedesowego, pierwszego aksjomatu tej myśli) pisarz płata filozofowi jak gdyby złośliwe figle. Ale L. Nowak jest czytelnikiem dla Gombrowicza wymarzonim. Nie stara się bowiem naiwnie, jak entomolog biegać za Motylem śladem jego nieprzewidywalnego lotu, ale – wznosząc się o jeden poziom wyżej, zastanawia się, dlaczego Gombrowiczowi aż tak zależało na tym, aby gubić i wyprowadzać w pole wszelkie pogonie.

W tym celu L. Nowak stosuje wyrafinowaną procedurę: Wczytuje się nie tyle w „a u t o r a z e w n ę t r z n e g o” (Gombrowicza, który doskonale wie, co chce powiedzieć), ile w „a u t o r a w e w n ę t r z n e g o”, to jest w pisarza, który mówi i czyni więcej, aniżeli to, co świadomie zamierzył.

Strategia L. Nowaka jest poniekąd odwróceniem metody sokratejskiej. Podczas gdy Sokrates, powiadając „wiem, że nic nie wiem”, z owej samoświadomej niewiedzy czynił podstawę mądrości, to L. Nowak powie raczej: Gombrowicz, podobnie jak każdy z nas, nie wie, że wie więcej, aniżeli wie, że wie.

To „więcej” staje się widowym dopiero z perspektywy c z y t e l n i k a z e w n ę t r z n e g o, to jest takiego, który do końca nie dał się uwieść czarom Gombrowicza i zamknąć wraz z nim w kręgu jego świata. Czytelnik zewnętrzny, studiując autora wewnętrznego, czyta nie tylko jego teksty, ale też – konteksty i podteksty. Czyta nie tylko „czarne na białym”, ale i „białe pomiędzy czarnym”, rzeczy przemilczane, niedopowiedziane, niewypowiadalne dla tego, kto pisał.

„Koniec i bomba, kto czytał ten trąba” – to słynne zakończenie „Ferdurke” to nie po prostu szelmowskie pokazanie języka, ale i odpowiedź dla przyszłych, partnerskich odczytań, by nie dać się zwieść przez autora, którego zadaniem jest wszak czarowanie i uwodzenie.

L. Nowak podejmuje trud „odczarowania Gombrowicza”, to jest – spojzenia na jego twórczość nie jak na błyskotkę, ale jak na ciężką, dogłębną pracę myślową, w której siłował się ze sprawami wagi najwyższej. Polem bitwy, na którym Gombrowicz toczył takie walki jest, według L. Nowaka m i ę d z y - l u d z k i e. Sens i tragizm, i w ogóle – konieczność owej walki wynika stąd, że: „k i m j e s t c z ł o w i e k – z a l e ż y o d i n n y c h”.

Oto prawdziwy Labirynt, gorszy od mitologicznego, albowiem pozbawiony – o czym z góry wiadomo – wyjścia. W głębi straszy Minotaur – człowiek uwięziony w formie Bestii, zaś Tezeusz, który wybiera się, by go pokonać, także jest człowiekiem, przypisującym sobie formę Piękna. Poza Labiryntem nie istnieje wszakże żadne Zewnątrz i żadna Ariadna, która by oczekiwała Tezeusza ze zbawczą szpulką nici.

O ile jesteśmy l u d z m i, o tyle jesteśmy zanurzeni i unurzani w Międzyludzkim – jedynej, choć nieznośnej ojczyźnie. Ponieważ pod każdym wzglę-

dem zależę od innych, uwikłany w nieskończoną sieć jako za ledwie jej jedno oko, to właśnie inni mnie nazywają, formują, ograniczają. Jakbym z tego powodu nie cierpiał – nie ma dokąd uciec. Z ojczyzny Międzyludzkiego nie ma emigracji, chociaż nie sposób ją kochać. Bowiem jest ona jak Katalog: jeśli wystają albo wypadną z jednej szuflady, to jedynie po to, by być upchniętym do drugiej.

Wydawać by się mogło, że drogą ku większej wolności (czy choćby swobody ruchu) byłoby zdobycie władzy nad jak największą ilością współplemieńców, uniezależnienie się od nich poprzez uzależnienie ich od siebie. Nic podobnego. Prawo Gombrowicza–Nowaka głosi: „Kto uzależnił innych, staje się od nich zależny”.

Zatem – Pan ma gorzej od niewolników; nie jest bowiem Panem samego siebie lecz – właśnie: Panem niewolników.

Z n i e w o l e n i e : tak słabszych przez silniejszych, jak i na odwrót – silniejszych przez słabszych jest więc trwałą dyspozycją Międzyludzkiego. Alternatywą może być co najwyżej z b i e s z e n i e . „Zbieszenie” to już własna kategoria L. Nowaka, polegająca na tym, że „w warunkach ekstremalnej życzliwości ze strony silniejszego zanika w nas skłonność do odpowiedzi dobrem na dobro i pojawia się patologiczna wrogość. Zbieszony przejmuje więc kontrpreferencje swojego dobroczyńcy, skoro skłonny jest, wobec ekstremalnego dobra, czynić to, co ten uważa za zło” (s. 64).

Tak czy owak: czy popadając w z n i e w o l e n i e , czy też w z b i e s z e n i e (nadmiar wolności używanej dla czynienia zła), pozostajemy w sieci Międzyludzkiego, która narzuca swoje formy również na bunt i outsiderstwo. Jesteśmy więc poniekąd skazani na „życie poniżej swej istoty” (s. 107).

Wielkość filozoficzna Gombrowicza – w oczach L. Nowaka – polega na tym, iż odkrył on, opisał i zilustrował MODEL SOCJOCENTRYZMU, i to taki, który stanowi uogólnienie dotychczasowych „lokalnych” jego wersji: ewangelicznej, liberalnej i marksistowskiej.

Model ten: człowieka Gombrowiczowskiego przynależnego do ojczyzny Międzyludzkiego, jest w swej istocie tragiczny. Albowiem ścierają się w nim dwie tendencje zasadniczo nie mogące się ze sobą pogodzić, ani uzgodnić: „Ja chcę być ja” zderza się z bezwzględną koniecznością „my chcemy, byś był taki jak my”.

Zdaniem Gombrowicza, które zdaje się podzielać jego komentator, formotwórcza, ale i stereotypizująca potęga anonimowego My jest tak ogromna, że „człowiek poszczególny”, pragnący ocalić swoją poszczególność, może co najwyżej starać się sobie uświadomić własne przynależności i zależności. Innymi słowy, jedyna jego nadzieja wiąże się z myślą, autorefleksją. To motyw Pascalski, tyle, że „myśląca trzcina” Gombrowicza–Nowaka ma za przeciwnika nie moce Natury, ale tego, co ludzkie, ... międzyludzkie.

Jak się zdaje, odczytanie Gombrowicza przez Leszka Nowaka jest tego rodzaju, że potwierdza on i wzmacnia własną teorię poznańskiego filozofa, wedle której władza zmierza do maksymalnej regulacji, czego zwiń-

zeniem stała się – według niego – klasa Trójpanów. Nic w tym złego: wszak przesłanką serii, w której wyszła jego książka jest przedstawienie subiektywnej, a nawet – osobistej wizji wybranego myśliciela – zgodnie z resztą z regułą Gombrowicza: „nie pisz o autorze, ani o książce, pisz o sobie, który czytasz książkę. O sobie wolno ci pisać”.

Rzecz w tym, iż Nowak, widząc w Gombrowiczu zapoznanego myśliciela i eksponując jego odkrycia (unifikacyjna teoria socjocentryzmu), podzielać się zdaje jego pesymizm i rozpacz. Widać to zwłaszcza we fragmentach zawartych w rozdziale „Otchłanie Gombrowicza” szczególnie w studium *provincjonalizmu*, gdzie Autor przedstawia, zapewne znane mu z autopsji, służalcze praktyki uczonych prowincjonalnych wobec „centrum” i wobec sezonowych „guru”. Podobnie z wielką odwagą (którą podziwia u Gombrowicza) wskazuje na opustoszenie z duchowości Kościoła, który dla coraz większej liczby „wiernych” staje się pustą, acz żądną władzy – formą.

Jeśli Nowak trafnie odczytał Gombrowicza, a ja – Nowaka, to dominującym uczuciem po tej poruszającej lekturze jest przejmujący smutek.

Międzyludzkie, nawet wówczas, gdy staje się nim Gombrowiczowski Bóg, okazuje się być już to miejscem walki (o władzę we wszystkich możliwych płaszczyznach), już to – gry (także o wszystko i wszystkim). Nie ma tam przestrzeni, miejsca dla tzw. ludzkich uczuć: przyjaźni, życzliwości, współczucia, miłosierdzia, miłości.

L. Nowak chyba to odczuwa i przeżywa, choć tego nie werbalizuje. Daje temu wyraz w rozdziale „Przekroczyć Gombrowicza”, w którym podejmuje kwestię stosunku Gombrowicza do transcendentalistów. To właśnie problem, od którego, jak od pionowej skały „odpadł sam Gombrowicz”.

Przypuszczam, że tak się musi kończyć rozprawa o człowieku, który nie uznaje (nie wierzy w) Transcendencji. Człowieczeństwo bez boskości musi tracić oddech, wpadać w bezdech, dusić się samo sobą, na koniec – pogardzać sobą i dopuszczać samozagładę.

Chyba przeczuwał to Gombrowicz, skoro notował w *Dzienniku*: „Więć mit Boga absolutnego mógł powstać, ponieważ ułatwiał człowiekowi odkrycie drugiego człowieka, zbliżenie do niego, zespolenie.

Przykład: Weil. Czy ona chce łączyć się z Bogiem, czy też poprzez Boga, z innymi ludzkimi egzystencjami? Czy kocha się w Bogu, czy też, poprzez Boga, w człowieku? (...) Czy to, co ona nazywa łaską, nie jest po prostu stanem współ-istnienia z innymi, ale ludzkim życiem? A więc tamto «Ty» absolutne, wieczne, nieruchome, byłoby tylko maską, za którą kryje się doczesna ludzka twarz. Smutne, naiwne, wzruszające ... taki skok w Niebiosa po to, aby przeskoczyć o dwa metry z własnego ja na cudze”? (s. 126).

Otóż to: w teorii Międzyludzkiego jest luka, reguły walki, bądź gry nie obejmują niektórych ludzi: dobrego Samarytanina, Simon Weil, Ojca Kolbego, Janusza Korczaka, Karola Wojtyły, Józefa Tischnera ...

Jak przekroczyć Gombrowicza, iżby i oni pomieścili się pośród „zniewolonych” i „zbieszonych” jako niezniewoleni i niezbieżeni ludzie? Może do Międzyludzkiego dodać jeszcze jednak widnokrąg Ponadludzkiego, a do mechanizmów walki i gry – dopisać cud łaski?

Jadwiga Mizińska

ADAM NOWACZYK: Gramatyka i prawda, Biblioteka Myśli Semiotycznej, Warszawa 1999.

Książka liczy 155 stron druku. Składa się z przedmowy i następujących sześciu rozdziałów:

1. Zaimki kwantyfikujące
2. Wiązanie zmiennych w językach kategoryalnych
3. Zasada tolerancji w sformułowaniu semantycznym
4. Czy logika formalna jest formalna?
5. Logika bez semantyki
6. Czy Tarski zdefiniował pojęcie prawdy?

Jest poświęcona w całości zagadnieniom składni i semantyki, chociaż jeden z rozdziałów (piąty) w sensie dość paradoksalnym, bowiem mówi o tym, jak uniknąć posługiwania się pojęciami semantycznymi.

W rozdziale pierwszym Autor konstruuje język sformalizowany, w którym występują wyrażenia o syntaktycznych i semantycznych własnościach zaimków, a więc wyrażen charakterystycznych dla języków naturalnych. Konstrukcja ta ma pokazać, że przy pewnych założeniach (przede wszystkim wykorzystaniu zjawiska *anafory*), język taki jest równoważny językowi węższego rachunku predykatów. Poprzedza ją szczegółowa analiza syntaktycznych i semantycznych własności zaimków kwantyfikujących (reprezentowanych tu komplementarnym zestawem „każdy”, „ktoś” i „nikt”), która pokazuje, że nie ma jednoznacznej odpowiedniości między zaimkami a kwantyfikatorami, bowiem ich korelacja zależy od pozycji składniowej w zdaniach prostych i złożonych. (Na marginesie Autor odnotowuje, że zaimek „ktoś” jest, teoretycznie rzecz biorąc, w pewnym sensie uniwersalny, ponieważ pozwala wyrazić, wszystko, co daje się powiedzieć, za pomocą trzech wspomnianych zaimków.) Już w rozdziale pierwszym pojawia się sugestia, iż w analizie języków naturalnych należy korzystać „...z jakiegoś możliwie uniwersalnego języka sformalizowanego, o prostej składni podporządkowanej semantyce, na który dałaby się odwzorować «struktura powierzchniowa» dowolnego języka naturalnego”. Określenie „struktura powierzchniowa” jako

przeciwstawne „strukturze głębokiej” zaczerpnął Autor od N. Chomsky’ego i tym samym opowiedział się za „dualistycznym” podejściem do języków naturalnych. W rozdziale drugim posługuje się (również zapożyczonymi od Chomsky’ego, z jego późniejszych prac) określeniami „język zewnętrzny” i „język wewnętrzny”. Ten drugi powinien ujawniać „prawdziwą” strukturę składniową i semantyczną wyrażen pierwszego języka, zakodowaną w nim za pomocą zróżnicowanych środków czysto strukturalnych, jak: spacje, znaki interpunkcyjne, końcówki fleksyjne itp.

Autor stawia hipotezę, że rolę uniwersalnego języka wewnętrznego mógłby pełnić tzw. język kategoriałny. W języku takim struktura składniowa wyrażen i ich własności semantyczne dają się opisać w sposób jednorodny za pomocą pochodzących od Ajdukiewicza indeksów, zwanych tu *kategoriami*. Wyrażenia języka kategoriałnego mają strukturę hierarchiczną tworzoną przez powtarzanie schematu: funktor – jego argumenty. W przeciwieństwie do języków zewnętrznych, gdzie wyrażenia mają strukturę ciągu symboli, w językach kategoriałnych nie korzysta się ze środków czysto strukturalnych.

Jak wiadomo, w ogólne zasady budowy i interpretacji wyrażen w języku kategoriałnym trudno wmontować operatory wiążące zmienne. Problem ten podejmował niegdyś Roman Suszko. A. Nowaczyk proponuje eliminację wspomnianych operatorów na rzecz funktorów i pewnej uniwersalnej *operacji wiązania zmiennej*. Operacja ta ma polegać na poprzedzeniu wyrażenia „listą zmiennych”, które wówczas nie są składnikami wyrażenia i nie pełnią swej zwykłej funkcji semantycznej, lecz w pewien sposób modyfikują odniesienie przedmiotowe wyrażenia poprzedzanego. Semantyczną funkcję owej listy zmiennych Autor porównuje do roli punktów odniesienia (*points of reference*).

W rozdziale trzecim autor nawiązuje do słynnej *Zasady Tolerancji* Carnapa głoszonej przezeń w okresie, kiedy redukował logikę do „składni logicznej”. Autora interesuje pytanie, czy rehabilitacja semantyki w jakiś sposób zasadę tę ogranicza. Na pytanie to trudno odpowiedzieć, nie znając wszystkich możliwych sposobów interpretacji języka. Proponuje zatem *Zasadę Ograniczonej Tolerancji*, wymagającą, aby każdy język (który nadaje się do interpretacji semantycznej) był „liniową reprezentacją” pewnego języka kategoriałnego. Ponieważ język kategoriałny jest z natury językiem ekstensjonalnym, pewnym zaskoczeniem jest teza, że zasada ta ma dotyczyć również języków nieekstensjonalnych. Autor próbuje to wyjaśnić utrzymując, że te ostatnie charakteryzuje pewna „infrastruktura” istotna dla semantycznej interpretacji wyrażen, a jej wydobyć na powierzchnię ujawnia, że są to w istocie języki ekstensjonalne. Na wspomnianą infrastrukturę składają się zwykle „domyślne” argumenty predykatów, same predykaty i kwantyfikatory, co autor ilustruje przykładem języka z modalnościami. Ma się wrażenie, że pomysł Nowaczyka polega na przeniesieniu do języka przedmiotowego tego, co się o nim mówi w metajęzyku formułując warunki prawdziwości zdań. Ubocznym, ale ważnym produktem rozważań zawartych w rozdziale trzecim jest wskazanie ogólnej metody, jak w językach kategoriałnych można wyróżnić stałe

logiczne. Zdaniem Autora pojęcie stałej logicznej nie ma tu sensu bezwzględne-
go, lecz powinno być relatywizowane do pewnej klasy możliwych interpretacji
języka spełniającej kilka warunków.

W rozdziale czwartym Autor zastanawia się nad tym, w jakim znaczeniu
używa się w logice i w odniesieniu do logiki określenia „formalny”. Wyróżnia
trzy główne znaczenia związane z różnymi kontekstami historycznymi i problemo-
wymi. Zwraca uwagę na to, że przymiotnik „formalny” ma inny sens, gdy odnosi się
do systemów logiki w interpretacji przedmiotowej (np. do systemu teorii typów),
inny, gdy mowa o formalnych regułach wnioskowania i jeszcze inny, gdy logikę
wraz z matematyką zalicza się do nauk formalnych.

Rozdział piąty dotyczy logiki w szerokim tego słowa znaczeniu, jako *for-
malnej refleksji nad nauką*. Autor stara się tutaj wskazać uzasadnienie do pew-
nego stylu uprawiania takiej refleksji znanej jako *nonstatement approach*, pro-
pagowanej przez P. Suppesa i stosowanej szeroko przez tzw. „strukturalistów”
w filozofii nauki. Przeprowadza swego rodzaju rachunek strat i zysków związa-
nych z zastąpieniem tradycyjnego podejścia semantycznego (teoriomodelowego)
do teorii podejściem niezdaniovym. Stara się pokazać, że w przypadku teorii
nieelementarnych oraz teorii empirycznych korzystających w istotny sposób
z aparatury matematycznej, bilans takiego przejścia jest dodatni, ponieważ na
gruncie podejścia niezdaniovego można wypracować odpowiedniki zwykłych,
czyli semantycznych pojęć logicznych.

Pomimo zróżnicowanej problematyki, rozdziały od drugiego do czwarte-
go łączy stosowanie tego samego narzędzia: pochodzącego od Ajdukiewicza
systemu indeksów, zwanych tu *kategoriami* o potrójnym zastosowaniu: do kla-
syfikacji wyrażeń (jako kategorie składniowe), obiektów teoriomnogościowych
(kategorie ontologiczne) i relacji między pierwszymi a drugimi (kategorie se-
mantyczne).

W rozdziale szóstym (ostatnim) Autor podejmuje próbę wyjaśnienia kontro-
wersji między filozofami i logikami na temat rezultatów zawartych w klasycznej
pracy Tarskiego o pojęciu prawdy z 1933 r. Zdaniem Nowaczyka źródłem tych
kontrowersji jest w dużym stopniu brak w pracy Tarskiego konsekwentnej rela-
tywizacji pojęcia prawdy. Postulowana okazjonalnie przez Tarskiego relatywizacja
do języka okazuje się relatywizacją do znaczenia, a pojęcie znaczenia nie zostało
przezeń sprecyzowane i używane jest „nieformalnie”. Autor utrzymuje, że dopiero
pojęcie prawdy zrelatywizowane do modelu języka, którym posługiwał się Tarski
w późniejszych pracach, jest poprawną wersją koncepcji wcześniejszej.

Każdy z kolejnych rozdziałów książki jest samodzielnym esejem. Ich
lektura dostarcza wielu inspiracji. Na szczególne wyróżnienie zasługują roz-
działy 1 – 3. Powodem wyróżnienia Rozdziału 1 jest nowe ujęcie problematyki
tzw. zaimków kwantyfikujących. Przypomnijmy, że na dwa lata przed ukaza-
niem się słynnej pracy R. Montague, Autor książki opublikował artykuł, w któ-
rym antycypował formalizację języka naturalnego uwzględniającą aspekty se-
mantyczne. W stanowiącym Rozdział 1 eseju A. Nowaczyk zaproponował nowe

podejście do zagadnienia i przekonująco je uzasadnił. Cenną kontynuacją tych rozważań są dwa kolejne eseje zawierające odpowiednio: studia problemów zmiennych w językach kategoryalnych i zasady tolerancji Carnapa w ujęciu semantycznym.

Gramatyka i prawda A. Nowaczyka jest wartościowym studium ważnych problemów syntaktycznych, semantycznych i formalizacyjnych. Książka zawiera szereg oryginalnych pomysłów: przede wszystkim próbę charakterystyki stałych logicznych i interesującą, chociaż kontrowersyjną propozycję redukcji języków nieekstensjonalnych do języka ekstensjonalnego przez ujawnienie ich "infrastruktury". Na uwagę zasługuje również analiza Tarskiego koncepcji prawdy, mająca na celu rozstrzygnięcie narosłych wokół niej kontrowersji.

Grzegorz Malinowski

BARBARA SKARGA: *Tożsamość i różnica*. Wydawnictwo Znak, Kraków 1997.

Nazwisko autorki od szeregu lat wiąże się z dokonaniem filozofii francuskiej, ale problematyka podjęta w tej książce wykracza daleko poza jej specjalistyczne zainteresowania. Wydawnictwo poświęcone jest problematyce tożsamości i różnicy w perspektywie sięgającej Parmenidesa, a kończąc na współczesnych rozważaniach Levinasa. Z uwagi na bogactwo szczegółowych analiz autorki, skupię uwagę na sprawach związanych z pojęciem tożsamości Ja, której poświęcona jest druga część książki.

Rozpatrując dwa opozycyjne pojęcia tożsamości Ja, autorka przeciwstawia jedno, które wiąże się ze zdeterminowanym przez jakieś jądro sobości, jej *eidos* tzn. coś trwałego, stałego i niezmiennego, drugiemu, które jest przeciwieństwem. Przeciwwagą pasywnego pojęcia tożsamości Ja jest jego elastyczność i dynamiczność. To nie jest coś trwałego, ale cel bycia, zadanie, coś czego jeszcze nie ma, co nie jest gotowe, nie tylko we mnie, ale i poza mną. Moglibyśmy powiedzieć, że Ja jest w drodze. Automatycznie jawią się pytania o warunki tej drogi. Pierwszym warunkiem towarzyszącym poszukiwaniu samego siebie jest negacja. Bez negacji Ja byłoby tożsame z tym co go otacza, bez różnicy, bez odrębności. Byłoby bytem wtopionym w byt, niczym dla siebie, niebytem. Analiza tworzącej się sobości nie może pomijać także społecznych determinant egzystowania. Poszukiwanie sobowości przebiega w nieustannym zderzeniu z tym co inne. Także bez spotkania poszukiwanie sobości wydaje się niemożliwe. Świadomość, jak twierdził Husserl, nie jest więc u źródła; rodzi się i pogłębia w procesie poszukiwania siebie i „może” nie stać się w jakimś momencie jego decydującym czynnikiem. Tak czy inaczej, warunki budowania sobości prowadzą nieuchronnie do problemu wolności. Autorka przyjmuje

tutaj pojęcie wolności za Sartre'em tzn. określa wolność jako z istoty coś pierwszego, niedefiniowalnego i nie wymagającego dowodu. Ponieważ używa się tego pojęcia w dwóch znaczeniach, należy i to także określić. W pierwszym znaczeniu, ujmuje wolność związaną zawsze z negacją; wolność „od” czegoś oznacza wszystko co przeciwstawia się sobości. Drugie pojęcia wolności związane jest z pozytywnością; wolność „ku” czemuś wskazuje na zadanie, na kierunek drogi. Cel zatem jawi się jako „zbawienie”. Historycznie ukształtowały się dwa poglądy, które wykluczają się wzajemnie. Pierwszy zorientowany na autonomię – Ja może a nawet powinno wydobywać z samego siebie to właśnie, co stanowi o jego odrębności i co może stać się fundamentem jego sobości. Drugi o orientacji heteronomicznej, to Ja budujące siebie, które nie koncentruje się tylko na sobie, lecz szuka wzorów i musi nieustannie wybierać i odrzucać to, co obce, co staje się przeszkodą na jego drodze. Autorka pośiłkuje się tezą Levinasa, że doświadczenie siebie w swej sobości nie rodzi się ani ze świadomości, ani z rozumienia bytu, lecz z radości bycia w doznaniu tego, co nazywamy szczęściem. Także pamięć przedstawia się jako czynnik podstawowy i pozytywny w procesie budowania sobości; jest sposobem mojego bycia, należy do jego struktury.

Zwracając uwagę na dużą rolę pamięci w budowaniu sobości, autorka podkreśla rolę narracji. Zgodnie z Ricoeurem, teoria narracji w tym wypadku umieszcza się między nomologicznym pojęciem historii a jej koncepcją antypozytywistyczną w Diltheyowskim duchu. Łączy ona motywy i przyczyny, a zatem rozumienie i wyjaśnianie. Przez narrację zmierza się zatem do maksymalnie dokładnego, wyjaśniającego, obiektywnego poznania mojego Ja i jego historii przez innych.

Bardzo ważną rolę w budowaniu sobości odgrywają tzw. cymelia, czyli wspomnienia dla mnie najcenniejsze, najdroższe lub przeciwnie najstraszniejsze, niechętnie opowiadane, jakby tylko dla mnie. W cymeliach Ja otwiera się przed sobą w szczerości dramatycznej i nie do pokonania. Cymelia są skarbem intymności, przeżyć moich, co do których nie mogę mieć wątpliwości, bez względu na to, jak można je dzisiaj ocenić. Są wspomnienia, które ciążą, zmuszają do bycia tym, kim nie chcę być, są takie, które jeszcze dziś stanowią źródło rozpaczliwej do pokonania, są takie, które przepelniają mnie radością. Wizja tej niemal nigdy nie spełnionej sobości, raczej mitycznej niż realnej, skłania ku poszukiwaniu jej ugruntowania w sferze etyki. Zakłada się zatem, że bycie sobą w jego możliwym spełnieniu jest byciem przybierającym moralny kształt. Decydującym zaś znakiem jego narodzin i utrwalania się mają być takie fenomeny, jak szacunek dla siebie, odpowiedzialność, sumienie i wina. Ricoeur odróżnia etyczność od moralności. Etyczność to dążenie ku „życiu dobrem”, a więc poddana jest perspektywie teleologicznej. Moralność natomiast ma charakter deontologiczny, jest wyznaczona przez normy i powinności. Koresponduje to z istniejącą u Bergsona opozycją między etyką a moralnością, z których pierwsza ma charakter teleologiczny, druga obligatoryjny. Na to rozróżnienie nakłada się drugie: tego, co społeczne, zewnętrzne, w pewien sposób obce, i tego co własne, co płynie z głębi Ja.

Badając rolę moralnych fenomenów w budowaniu sobości, biorąc różne opcje pod uwagę, można nakreślić dwie odrębne osie, na których układają się etyczne sytuacje, osie przecinające się, rzadziej nakładające się na siebie, osie ukazujące, w jaki sposób budowanie się sobości jest zależne od owych etycznych sytuacji. Pierwsza z tych osi rozpinałaby się między tym, co moje własne, co jest tym Ja głębokim, w którym należy szukać mocy nieodzownych w budowaniu mego Ja i koniecznych dla tej budowy, a niepowtarzalnych w ich charakterze cegiełek, i tym co jest ogólne, powszechną obligacją moralną, bez względu na to, czy owa obligacja ma źródło w rozumie praktycznym, czy w naturalnym rozwoju społeczeństwa jako efekt instytucjonalnych urządzeń. Ta obligacja jest transcendentna wobec każdego indywidualnego Ja i jest dla niego prawem, przez które zostaje ograniczone. Jest to zatem oś obligacji, na której odpowiedzialność pojawia się jako istotny fenomen, odsłaniając się w szerszym aniżeli moralnym sensie. Drugą oś nazywa autorka osią sumienia. W tym wypadku chodzi o os rozpiętą między momentem początkowym tworzenia się sobości a jej pełnią określoną z etycznego punktu widzenia jest oś teleologiczna, której dwoma końcami jest to, co w sobie neguję, gdyż jest złem we mnie, i ideał moralny, czyli to co nazywamy dobrem. Na biegu tej osi można oczywiście napotykać różne powinności, ale zawsze jako ewentualne warunki lub przeszkody na drodze budowania sobości w jej etycznym wymiarze. Ta oś ma jeden kierunek, podczas gdy oś obligacji takiego wyróżnionego, celowego punktu nie posiada. Szczegółowe analizy, których tutaj nie przytaczam, pozwalają na stwierdzenie, że te dwie osie odpowiedzialności i sumienia, wydają się nierównoważne; procesy ujawniające się na tej drugiej sięgają głębiej i dotkliwiej w budowaniu mojej sobości. Budowę tę przenika od pierwszych momentów dramatyzm wyborów, jako że poddają się one etycznemu osądowi. Ta etyczność jest czymś więcej aniżeli dążeniem ku dobremu życiu, według jakiejś mojej wiary. Sumienie, wina, nawet wstyd nie uwalniają nas od dialektyki mojsości i inności, autonomii i heteronomii. To bowiem co jest nam dostępne, to zaledwie ślady za którymi iść by należało, ślady z trudem odczytywane, o ile w ogóle odczytywać się dają. Na osi odpowiedzialności poruszamy się łatwiej, sama moralność jest łatwiejsza, uczy nas takiego sposobu bycia, w którym moje i inne mogą się znaleźć w równowadze, gwarantując z jednej strony dostojne życie, z drugiej ład społeczny. A jednak sobość w poszukiwaniu siebie chciałaby się wznieść wyżej.

Pod sam koniec autorka skupia uwagę na sobości jako momencie egzystencjalnego doświadczenia, która została gruntownie przeanalizowana przez egzystencjalistów; a przypomnienie pojęcia tzw. „sytuacji granicznej” Jaspersa mogło się stać, moim zdaniem, właściwym tropem w nowym spojrzeniu na sobość. Przyjęcie jednak takiego poglądu wiąże się nieuchronnie z przyjęciem określonego stanowiska filozoficznego, a tego jak się wydaje, autorka za wszelką cenę chciała uniknąć. Czy to się autorce w pełni udało, ocenić to powinien czytelnik już sam. Tak czy inaczej, publikacja ta uzupełnia dużą lukę, jaka w tym temacie była; ponadto należy podkreślić, że dynamiczne rozważania dotyczące sobości nie należą do powszechnie

przyjmowanych i dlatego uwaga, jaką przywiązuje autorka do tego typu rozmyślań, zasługuje na szczególne uwypuklenie.

Bogdan Tadzik

Wokół antropologii kulturowej. Praca zbiorowa pod red. M. Haponiuka i M. Rajewskiego, Wyd. UMCS, Lublin 1999.

4 rocznica śmierci Profesora Krzysztofa Jarosława Broziego (1952–1996) została uczczona w sposób, w jaki zapewne życzyłyby sobie i On sam. Ukazała się bowiem – poświęcona Pamięci Profesora – książka *Wokół antropologii kulturowej*, efekt VIII Seminarium Antropologii Kulturowej, które miało szczególne znaczenie. Było ogniwem w przerwany nagle twórczym życiu Krzysztofa J. Broziego, kontynuacją jego prac i zarazem hołdem złożonym twórcy naszej lubelskiej szkoły antropologicznej. Spotkaniem przyjaciół, kolegów, uczniów, które doszło do skutku dzięki Profesorowi Stanisławowi Jedynekowi – ówczesnemu Dziekanowi Wydziału Filozofii i Socjologii. Profesor Brozi przez kilka miesięcy (tj. od października 1995 r.) pełnił funkcję prodziekana. Jego śmierć była ciężkim ciosem dla całego Wydziału, a dla Zakładu Antropologii Kulturowej w szczególności.

Książka, którą otrzymujemy, jest więc wyrazem pamięci i pewnej determinacji, by – na przekór śmierci – uobecnić myśl i idee Profesora Broziego. Cechuje ją pewna dwudzielność. Jej zasadniczą część stanowią prace i referaty zaprojektowane przez Profesora na mające się odbyć 24–25 IV 1996 r. VIII Seminarium; część drugą – dopisało samo życie. Są to więc wspomnienia pośmiertne żony, Anny Brozi, szkic poświęcony twórczości Zmarłego autorstwa Barbary Olszewskiej–Dyoniziak pt. *Profesor Krzysztof Brozi (8 lipca 1952–26 luty 1996)* oraz *Bibliografia jego prac* – opracowana przez Andrzeja Sadowskiego (z autopsji).

Pokłosie VIII Seminarium stanowi całość różnorodną, uwzględniającą nie tylko referaty z zakresu antropologii kulturowej, ale i z dziedzin pokrewnych – szeroko pojętej humanistyki i myśli społecznej. Redaktorzy książki wyodrębnili więc następujące problemowe działy: **Wokół nacjonalizmu i problem tożsamości narodowej; Perspektywa antropologiczna w ekonomii i polityce społecznej; Inspiracje historyczne; Antropologia i religioznawstwo; Od etnografii do antropologii kulturowej; Nowe perspektywy antropologii?**

Najobszerniejszy dział związany jest z problematyką nacjonalizmu. Zainteresowanie tymi sprawami, być może pod wpływem spotkania K. J. Broziego z E. Gellnerem, jest widoczne również w książce *Antropologia wartości* (1994). Brozi dostrzegał powrót tej problematyki do antropologii, ale nie w tradycyjnym rozumieniu. Dla Gellnera nacjonalizm jest teorią narodu, aksjologicznie neutralną, bez obciążeń – jak na naszym gruncie – ideologicznych i wartościujących. Brozi również kwestionuje ten typ pojmowania, „przekracza” go ku jego wyż-

szej, „uświadomionej”, naukowej postaci, proponując etnocentryzm uświadomiony, czyli jego wersję metodologiczną, zakładającą konieczność uwzględnienia w badaniach antropologicznych specyfiki kultur narodowych. To zrelatywizowanie zderza się w jego koncepcji z uniwersalizmem pojęć badacza, unikając w ten sposób jednostronności badawczej.

Tematyka zamieszczanych w omawianej pracy referatów jest zróżnicowana. Czy korespondują one z wykładnią Gellnera–Broziego – Czytelnik osądzi sam. W dziale „Wokół nacjonalizmu” stawia się istotne pytania pod adresem współczesności: 1) J. Lewandowski: *Czy w XX wieku w Europie środkowo–wschodniej powstają nowe narody?*; 2) J. Wódz: *Dynamika tożsamości regionalnej. Przykład Górnego Śląska*; 3) G. Grela: *Kregi identyfikacji grupowej – analiza tożsamości Łemków*.

Część historyczno–antropologiczna ilustruje kwestie: rodzenia się poczucia narodowego – w ujęciu ukraińskiego nacjonalisty S. Rudnyćkoho, (S. Jedy-nak), stosunków polsko–żydowskich w czasie I wojny w Lublinie (K. Zieliński), charakteru narodowego (B. Mięsak na przykładzie analiz rosyjskiej duszy w ujęciu M. Zdziechowskiego) i stereotypu etnicznego Niemców i Francuzów, funkcjonującego w piśmiennictwie F. Dostojewskiego.

Problem stereotypów należy do interesujących kwestii i szkoda, że autorka, E. Pogonowska, nie pokusiła się o zarys teorii stereotypu i jego znaczenia w antropologii kulturowej. Niemniej artykuł przynosi nam poszerzenie wiedzy o poglądach F. Dostojewskiego, ujmowanego najczęściej – stereotypowo – jako „Polakożerca”. E. Pogonowska rozbija więc pewien stereotyp interpretacyjny – i myślę, że w tym zadaniu tkwią pewne nowe możliwości antropologii kulturowej.

Dział drugi ukazujący związki antropologii z ekonomią i polityką społeczną, wypełniają prace P. Woronieckiego (*Perspektywa antropologiczna w badaniach ekonomicznych*), L. Burdette (*Od produktu do wymiany. Przyczynek do rozumienia pojęcia zmiany w antropologii ekonomicznej*) i M. Rymczy (Polityka społeczna w Polsce po r. 1989: *pomiędzy tradycją kontynentalną i anglosaską*).

„Inspiracje historyczne” – w swoim zamiarze koncepcyjnym mają ukazać, moim zdaniem, wpływ świadomości historycznej na kształtowanie się warsztatu badacza–antropologa. Zamieszczone w tym dziale artykuły dotyczą zagadnienia obyczajów, zwyczajów, wierzeń, światopoglądu czasów starożytnych (por. M. Kowalski: *Między religią, polityką i filozofią. Wróżby i wróżbiarstwo w Rzymie w I wieku p. n. e.*; D. Słapek: *Egipska ryba i ... rzymskie igrzyska pogrzebowe* oraz S. Ducin: *Kształtowanie się rzymskiej świadomości morskiej w świetle wybranej literatury okresu republiki i pryncypatu*).

Natomiast artykuł A. Krawczyka ukazuje nam zderzenie dwóch typów świadomości: XVI–wiecznej i ludów pogańskich (*Kultury ludów pogańskich w kronice Macieja Strykowskiego*). Dla badaczy myśli polskiej przypomnienie sylwetki i poglądów pierwszego autora *Kroniki Polski i Litwy*, renesansowego historyka, ukazującego dzieje i kulturę Europy Środkowej i Wschodniej, jest niezwykle ważne. Rodzi bowiem problem badawczy: historiozofia polska od M. Strykowskiego do F. Konecznego. Czy F. Koneczny badając Europę Wschodnią korzy-

stał z pierwszych opisów, czy je poddawał weryfikacji – te pytania winny również zainteresować historyków.

Związki antropologii i religioznawstwa odstaniają się – pośrednio – poprzez analizę problematyki obecności buddyzmu w Polsce (K. Kosior), pojęcia osobowości w jodze klasycznej (G. Głuchowski), wybranych elementów bramińskiej koncepcji języka (M. Szymański) oraz zagadnienia „Nowego Wieku” w powiązaniu z myślą Swami Muktanandy (L. Borowski).

Dział „Od etnografii do antropologii kulturowej” zawiera tylko 4 artykuły, podzielone sprawiedliwie między problematykę etnograficzną (Z. Kupisiński: *Wiosenne zwyczaje matrymonialne w regionie opoczyńskim*; J. Kamocki: *Życie pozagrobowe w wierzeniach ludowych regionu świętokrzyskiego*) i z zakresu antropologii kulturowej (M. Rajewski: *Edward Horace Man – zapomniany badacz wyspiarzy andamańskich*; A. Szafrąński: *Koncepcja symboli religijnych „nowej antropologii” Clifforda Geertza*).

Na marginesie – ponieważ J. Kamocki wspominał o zasługach dla jego badań nieżyjących już dziś państwa Babiniczów, wypada żałować tylko, że zabrakło w tej książce głosu córki Babiniczów, Janiny Babinicz-Wituckiej, z wykształcenia etnografa, z zawodu również znawcy historii ruchu spółdzielczego (dyrektor Muzeum Historii Spółdzielczości w Nałęczowie).

Ostatnia część książki zatytułowana „Nowe perspektywy antropologii?” została celowo przez jej redaktorów sprobematyzowana i opatrzona w znak zapytania. Czy one faktycznie zarysowują się – po przeczytaniu tego działu, a nawet całej książki – trudno mi odpowiedzieć. Wyrażają jednak pewien niepokój zawarty w pytaniach: dokąd zmierza współczesna antropologia, co więcej – dokąd zmierza człowiek i świat jego kreatywnej działalności. Ten niepokój szczególnie mocno uwidocznia się w artykule A. S. Dudziaka (*Człowiek i media w koncepcji Marshalla McLuhana*).

Dwa artykuły – J. Lejmana (*Wprowadzenie do antropologii przestrzeni na przykładzie „Uczty” Platona*) i W. Pycki (*Metafizyczny aspekt antropologii kulturowej*) ukazują możliwości interpretacyjne poprzez związki antropologii kulturowej z filozofią. Jak pisze autor *Wstępu*, M. Haponiuk, ten ostatni zamykający tom artykuł W. Pycki, „na podstawie przemyśleń Prof. Krzysztofa J. Broziego próbuje określić na nowo stosunek antropologii kulturowej do antropologii filozoficznej” (s. 9).

Jest to w zasadzie jedyny, poza okolicznościowym B. Olszewskiej-Dyoniak, tekst bezpośrednio nawiązujący do koncepcji K. J. Broziego i podejmujący z nim dialog. Sam już fakt obecności problematyki filozoficznej w książce jest nawiązaniem do idei Broziego. Był bowiem rzecznikiem interdyscyplinarnego ujęcia antropologii, ale też wśród tych różnych dziedzin podstawą „scalającą” byłaby filozofia.

Czy zarysowuje się tu jakaś perspektywa rozwoju i program współczesnej antropologii? Z pewnością – prezentowane materiały wskazują nam na kilka cech i „projektów” różnie pojmowanej dziedziny. Wspólną – będzie jej charakter interdyscyplinarny, jednakże z preferencjami dla jednej wybranej dyscypliny, repre-

zentowanej przez badaczy. Opcje autorów, z których każdy ma coś ciekawego do powiedzenia w dziedzinie antropologii, skupiają się na obiektywizmie bądź subiektywizmie badawczym; ujawniają się też tendencje „minimalistyczne”, „parcelacji” na poszczególne poddyscypliny (np. „antropologię przestrzeni”), bądź też „maksymalistyczne”, widzące w antropologii kulturowej metanaukę dla szczegółowych nauk o człowieku jak np. psychologia, czy socjologia, etc.

Akcent na obiektywizm, podkreślanie rzetelności badań historycznych (etap poznania „skąd się wyszło” – por. B. Malinowski jako wstęp do pracy naukowej K. J. Broziego) oraz fascynacja badaniami terenowymi antropologów – to rys charakterystyczny wystąpienia antropologa M. Rajewskiego (UMCS), piszącego o Manie.

Natomiast – subiektywistyczne ujęcia zdają się bardziej interesować A. Szafrąńskiego, zwracającego uwagę na propozycje tzw. postmodernistycznej antropologii; termin ten funkcjonuje również w tekście autorstwa L. Burdette. Czy jest to to samo pojęcie – miałabym wątpliwości. Nie chodzi mi tu jednak o sam typ zanarchizowanej czy dążącej do tego orientacji, co o pewien zamęt terminologiczny. A. Szafrąński posługuje się dość swobodnie terminami „modernizm”, „postmodernizm”, nie zaprzatając sobie głowy dwuznacznościami. Sąsiadujące terminy „modernizm” i „pozytywizm” mogą rodzić przekonanie, że chodzi mu o ustalone w kulturze europejskiej epoki i kierunki filozoficzne, następujące po sobie i przeciwstawne. Przy czym, faktycznie „pozytywizm” (czy też „pozytywistyczny”) funkcjonuje tu w historycznie ustalonym znaczeniu, natomiast „modernizm” w wersji współczesnej „postmodernistycznej”, czyli jako kompleks zjawisk kulturowych, obejmujących tzw. nowoczesność, a więc tym samym i pozytywistyczne koncepcje nauki. Nie wiem, czy jest potrzebne to zamieszanie terminologiczne, o amerykańskim rodowodzie, ale jeżeli już, to apeluję o uściślanie terminów i wyjaśnianie ich znaczeń i płaszczyzn, na których występują. To pomieszanie płaszczyzn semantyczno-historycznych może być przyczyną wielu nieporozumień, i być może o to chodzi w ideologii tzw. postmodernistycznej, która proponuje nam „chaosmos” jako ideę de-zorganizującą świat i nasze myślenie, ale nie sądzę, by o to chodziło A. Szafrąńskiemu, autorowi skądinąd ciekawego artykułu.

Charakterystykę postawy twórczej i rozumienie przedmiotu antropologii przez Broziego przyniosło studium B. Olszewskiej-Dyoniziak. Autorka podkreśliła szerokie rozumienie antropologii kulturowej, jej interdyscyplinarny charakter, łączenie z filozofią i historią. Ujęła sylwetkę Zmarłego poprzez pryzmat jego zasług, podkreślając rolę popularyzatora światowej antropologii w Polsce (szczególnie M. Harrisa i E. Gellnera) i znaczenie jako badacza dziejów antropologii (m.in. B. Malinowskiego). W świetle wypowiedzi Olszewskiej spotkanie Malinowski – Brozi uznać należy za niezwykle doniosłe. Z jednej strony – zapomniany już po części badacz dawnych cywilizacji zyskał nowe „życie” (*Antropologia funkcjonalna Bronisława Malinowskiego*, 1983), z drugiej zaś – K. J. Brozi zaczerpnął od niego i twórczo przyswoił jedno z najważniejszych narzędzi pojęciowych i badawczych, mianowicie „standard kulturowy”. „Największą zasługą Broziego – pisze autorka – było szerokie rozwinięcie niedopracowanej do końca

przez Malinowskiego koncepcji «standardu kulturowego» (s. 12). Pozwala ona na połączenie w jednej teorii różnych punktów widzenia: naturalistycznego i kulturalistycznego czy socjologicznego. Kategoria ta została zastosowana w ostatniej ważniejszej pracy Broziego, mianowicie w *Antropologii wartości*, o której Olszewska pisze: „Praca ta stanowi pierwszą w Polsce próbę analizy ważniejszych stanowisk teoretycznych antropologii kultury poprzez pryzmat dających się z nich odczytać stanowisk filozoficznych, głównie epistemologicznych, takich jak naturalizm i historyzm, uniwersalizm i relatywizm, realizm i instrumentalizm, obiektywizm i subiektywizm poznania” (s. 13). Cytuję te fragmenty, ponieważ nikt ze środowiska lubelskiego nie pokusił się wtedy (ani też przy przygotowywaniu do druku) o próbę nie tyle oceny, co scharakteryzowania drogi twórczej, czy choćby sporządzenia kalendarium naukowego K. J. Broziego. „Nikt nie jest prorokiem między swymi” – twierdził Sienkiewicz i pewnie miał rację. Być może jest to zadanie przyszłości.

Wracając do tomu materiałów poseminaryjnych, warto zauważyć, że wielość podejść i różnorodność tematyczna jest jakby podjęciem przesłania naszego Kolegi. Ów pluralizm metodologiczny był akcentowany od początku, najbardziej zaś uwidocznił się w *Antropologii wartości*: „Najwyższy już czas – stwierdzał Brozi – by zrezygnować z bezowocnych prób znajdowania jednego tylko klucza (...) do drzwi wszystkich zagadek kultury”. Wprawdzie chodziło mu o „klucz ontologiczny”, o odrzucenie prymatu ontologicznego sposobu rozumienia kultury, ale myślę, że można dokonać tu generalizacji tej metafory „jednego klucza”. „Wielość kluczy” – to nic innego jak wielość możliwości interpretacyjnych i wielość obrazów świata kultury. Są one w pewnym stopniu odzwierciedleniem stanu kultury. Na podstawie dynamiki kulturowej różnorodności i bogactwa współczesnego świata Brozi wnioskował, że nie dają się doń stosować „jednoznaczne wyjaśnienia i przewidywania”.

Nowe podejście do zjawisk kultury określa mianem „kulturalizmu”, w którym ceni sobie – w perspektywie ontycznej – antropocentryzm – i epistemologicznej – probabilizm kulturowy. Między kulturalizmem a antropologizmem w ujęciu Broziego zachodzi utożsamienie, wszak „badając kultury, badamy też ostatecznie człowieka” (*Antropologia wartości* – s. 61).

Kulturalizm otwiera zdaniem Broziego perspektywę przewyższenia tradycyjnych antynomii poznawczych: podmiotu i przedmiotu, naturalizmu i historyzmu, etnocentryzmu i uniwersalizmu etc. Według K. J. Broziego obecnie mamy do czynienia nie tyle z nowymi trendami w samej antropologii kulturowej, co „z zasadniczymi przeobrażeniami filozoficznych paradygmatów, które leżą u jej podstaw” (s. 337). Są to przeobrażenia znacznie szersze i wykraczające poza antropologię, ale to właśnie na jej gruncie obecność nowych paradygmatów filozoficznych ujawnia się najwyraźniej.

Pytanie o status antropologii wiedzie do konstatacji o zerwaniu ze scjentyzycznym, o pozytywistycznej proveniencji, modelem nauki opisowej. Decydującą rolę w nowej propozycji odgrywa idea komunikacji – tu: między badaczem a badanymi. Badacz występuje w roli tłumacza, którego zadaniem jest przekła-

danie sensów analizowanej kultury na sensory kultury badacza. Od efektywności tych procesów komunikacji uzależnione są wyniki poznawcze antropologii. Czy Brozi zdawał sobie sprawę z czyhających tu niebezpieczeństw? Z pewnością tak. Jego propozycja nosiła znamiona „różnojedni”, godzącej zarazem subiektywizm i obiektywizm, relatywizm i uniwersalizm. Zwłaszcza, że celem była idea zbudowania **antropologii integralnej**, podjęta przez H. Wolfa (1970), a zaniechana z powodu braku czynnika integrującego. Brozi za taką płaszczyznę integracyjną uznał metodologię kulturalistyczną, opartą na filozoficznych podstawach. Centralnym pojęciem, mającym doprowadzić do kreacji możliwego do przyjęcia dla różnych dziedzin nauki „wspólnego metodologicznego modelu kultury” byłoby pojęcie **wartości**. Problematyka wartości, obecna w każdej z dziedzin kultury, była tym, co da się przełożyć na „uniwersalny język” także współczesnej antropologii. W kierunku poszukiwań „uniwersum aksjologicznego” poszłyby, moim zdaniem, myśl badawcza K. J. Broziego. Wypada tylko żałować, iż żaden z uczestników VIII Seminarium Antropologii Kulturowej nie podjął tematu tak bliskiego przecież K. J. Broziemiu. Być może był to temat uwzględniony w projekcie dalszych spotkań.

Bogumiła Truchlińska

JÓZEF ŻYCIŃSKI: Elementy filozofii nauki. Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej „Biblos”, Tarnów 1996.

Mimo, że na pierwszy rzut oka książka J. Życińskiego niewiele różni się od wielu innych podręczników przeznaczonych dla studentów, to jednak po bliższym przyjrzeniu się jej nie sposób nie zauważyć, iż pod wieloma względami stanowi ona publikację niezwykłą. Jeszcze przed rozpoczęciem lektury zadać sobie można pytanie, dlaczego duchowny katolicki znany skądinąd z talentu polemicznego i ciętego języka podejmuje badania nad filozofią nauki oraz decyduje się napisać podręcznik tej właśnie dyscypliny. Łatwo tutaj ulec rozpowszechnionym przesądom dotyczącym tak samej filozofii nauki, jak i jej związku z religią, z których to przesądów dwa wydają się warte wskazania.

Odnieść można po pierwsze wrażenie, iż zaangażowanie J. Życińskiego jako biskupa w sprawy społeczne stoi w sprzeczności z oderwanymi od codziennej rzeczywistości rozważaniami filozofów nauki. Odpowiedź na pytanie, czy rzeczywiście mamy tutaj do czynienia ze swoistym psychologicznym paradoksem, jest jednak prosta i wynika z samej lektury *Elementów filozofii nauki*: sprzeczność ta jest pozorną i wynika z przyjęcia założenia, iż filozofia nauki rzeczywiście ma niewiele wspólnego z realnym życiem. Tymczasem J. Życiński udowadnia, iż tak nie jest, a przynajmniej przy odpowiednim spojrzeniu na filozofię nauki być nie musi. Dyscyplinę tą można traktować jako pewien zbiór problemów, których rozstrzygnięcie mieć będzie decydujące znaczenie dla wielu podstawowych problemów, które z filozofią nauki na pozór nie mają nic wspólnego.

Po drugie, przystępując do lektury *Elementów filozofii nauki*, łatwo ulec innemu uprzedzeniu, mianowicie obawie, iż katolicki duchowny piszący podręcznik filozofii nauki będzie starał się wykazać zgodność nauki z wiarą lub wiary z nauką. Również i to uprzedzenie okazuje się błędne, co nie oznacza, iż w wypadku J. Życińskiego postawa naukowca bierze górę nad postawą duchownego, którego podstawową troską powinno być życie duchowe wiernych. J. Życiński traktuje swych czytelników na tyle poważnie, by nie żywić podejrzeń, iż będą oni oczekiwali od niego wyjaśnień dotyczących uzgodnienia twierdzeń naukowych z dogmatami katolicyzmu. Traktując filozofię nauki jako zbiór poglądów, których nie można oddzielić od przekonań dotyczących zarówno natury samego poznania, jak i natury człowieka i kultury, J. Życiński stosunkowo niewiele miejsca poświęca logiczno-analitycznej stronie filozofii nauki, ukazując przede wszystkim jej uwikłanie w zagadnienia pozanaukowe lub zagadnienia stojące na granicy nauki i literatury, czy sztuki. Nie tracąc z pola widzenia naukowego charakteru prezentowanej dyscypliny, Autor *Elementów filozofii nauki* potrafi w przekonujący sposób udowodnić, iż związku nauki z takimi dziedzinami, jak literatura i sztuka są o wiele bardziej ściśle niż się na ogół przypuszcza. Można wprawdzie J. Życińskiego posądzać o nadmierne wyeksponowanie czynników pozaracjonalnych w nauce oraz ich analizy w filozofii nauki, jednak zarzut ten byłby uzasadniony tylko pod warunkiem, gdybyśmy zgodzili się, iż obowiązkiem autorów piszących o filozofii nauki jest niedostrzeżenie roli tych właśnie czynników pozaracjonalnych.

Jak na podręcznik, którego podstawowym zadaniem jest przybliżanie czytelnikowi podstawowych problemów filozofii nauki, książka J. Życińskiego jest pracą dość nietypową. Z jednej bowiem strony Autor prowadzi systematyczny wykład na temat zagadnień rozwoju wiedzy, logicznej struktury teorii naukowych, czy metod poznania naukowego, z drugiej zaś czyni to w sposób, który nie pozwala uznać *Elementów filozofii nauki* bez zastrzeżeń za podręcznik akademicki. Ów paradoks wynika, jak się wydaje, ze stylu pisarstwa J. Życińskiego, stylu, który można posądzić o wszystko z wyjątkiem nudnej ociężałości typowej dla wielu rozpraw filozoficznych. Styl ten określić można najkrócej jako syntezę gruntownej wiedzy naukowej, naukowego zacięcia badawczego, dzięki któremu J. Życiński nie poprzestaje na suchym streszczaniu poglądów innych autorów, lecz z poglądami tymi stara się w zręczny, a niekiedy dowcipny lub wręcz złośliwy sposób polemizować, a także tego, co nazwać można, szerokim, uogólniającym spojrzeniem filozofa, dzięki któremu problematyka tej i innych książek J. Życińskiego ukazana zostaje na tle najbardziej podstawowych problemów i sporów dotyczących samej istoty kultury i człowieka.

Ów filozoficzno–polemiczny styl stanowi dodatkową wartość *Elementów filozofii nauki*, pod warunkiem oczywiście, że czytelnik potraktuje pracę J. Życińskiego, a także samą filozofię nauki w sposób dojrzały, tzn. jako wysiłek filozofów zmierzający do poznania rzeczywistości. W ten bowiem sposób określić można najkrócej stosunek autora do przedmiotu jego książki. Filozofia nauki zostaje przez niego ukazana jako samodzielna dyscyplina filozoficzna niejako *in statu nascendi*,

jako twór dynamiczny, rozwijający się. Innymi słowy, czytelnik otrzymuje obraz najważniejszych zagadnień filozofii nauki w przekroju czasowym, który wyznaczony został w sposób najbardziej oczywisty, a więc nie na mocy dowolnej decyzji Autora, lecz poprzez fakt, że książka napisana została w określonym momencie czasowym determinującym taki a nie inny jej kształt. Przyznać trzeba, iż jak na podręcznik przeznaczony dla osób w niewielkim stopniu obeznanych z filozofią nauki jest to podejście dość niezwykle (choć jego niezwykłość dziwić nie powinna), ponieważ wymaga od czytelnika samodzielności. W przeciwieństwie do autorów, którzy w swych podręcznikach starają się umieszczać przede wszystkim to, co na ogół przez społeczność uczonych nie jest podawane w wątpliwość, J. Życiński eksponuje to wszystko, co właśnie stanowi przedmiot naukowych polemik.

Grono odbiorców, dla których przeznaczone są *Elementy filozofii nauki*, trudno byłoby zawęzić do studentów filozofii. Książka ta przydać się może co najmniej w równym stopniu studentom innych kierunków, zwłaszcza kierunków humanistycznych i społecznych. Dzieje się tak ze względu na rozpowszechnione w naukach humanistycznych i społecznych (a także w dużym stopniu w samej filozofii nauki) przekonanie, iż wzorem naukowości są zmatematyzowane nauki przyrodnicze z fizyką na czele, zaś teorie naukowe są tym bardziej naukowe, w im większym stopniu przypominają teorie formułowane przez fizyków. Do rozpowszechnienia się tego przekonania przyczynili się, jak wspomniałem, w istotnym stopniu sami filozofowie nauki, którzy w swych pracach posługiwali się niemal wyłącznie przykładami z historii fizyki, ignorując fakt, że nawet rozwój innych nauk przyrodniczych, takich jak chemia czy biologia, nie mówiąc już o psychologii czy socjologii, przebiegał według zupełnie innych reguł niż rozwój fizyki. Skoro jednak filozofia nauki owo nieprawdziwe, a niekiedy szkodliwe przekonanie rozpowszechniała, to naturalne wydaje się, że z chwilą uświadomienia sobie własnych błędów, do zadań filozofii nauki należeć powinno ich naprawienie. Funkcję niszczenia szkodliwych mitów spełniają właśnie *Elementy filozofii nauki*, i to nie tylko dlatego, że Autor w jednym z rozdziałów otwarcie krytykuje mit fizyki jako ideału nauki.

Jak wspomniałem, warty odnotowania jest przede wszystkim sposób patrzenia na filozofię nauki jako na dyscyplinę w pierwszym rzędzie filozoficzną. Mimo, iż J. Życiński nie stara się uprawiać samodzielnej filozofii nauki w sensie tworzenia własnych koncepcji i rozwiązań alternatywnych wobec tych, o których pisze, to jednak tworzy coś w rodzaju własnej wizji historii filozofii nauki, bez której jego rozważania byłyby niemożliwe. Traktując filozofię nauki jako dyscyplinę stosunkowo młodą, rozwijającą się samodzielnie dopiero od końca XIX w., stara się on w omawianych koncepcjach nauki dostrzegać wpływy epok znacznie wcześniejszych, poczynając od metodologicznej refleksji Platona i Arystotelesa. Poszukiwanie owego „wpływu dawnych epok” nie oznacza tutaj nic innego, jak próbę ujrzenia rozwoju filozofii nauki jako pewnego kontinuum, którego początek leży znacznie wcześniej niż wynikałoby to z lektury pism uznawanych za kanon literatury filozofii nauki. Nie znaczy to oczywiście, iż Autor stara się bardziej lub mniej celowo ignorować relacje pomiędzy filozofią nauki a nauką. Już w jednym z pierwszych roz-

działów wytyka błędy tym, którzy uprawiając filozofię nauki, zapominają o samej nauce, przekładając własne arbitralne rozstrzygnięcia i fantastyczne spekulacje nad fakty dotyczące rozwoju nauki. J. Życiński udowadnia, iż mimo że rozwój współczesnej filozofii nauki stał się możliwy dopiero w momencie powstania nowoczesnej nauki, to jednak nauka jako *episteme* stanowiła od zawsze bądź integralną część ogólnej refleksji filozoficznej, bądź była z nią tożsama.

Takie podejście do historii filozofii wydawać się może naturalne, czy wręcz banalne, jednak dla książki J. Życińskiego ma ono zasadnicze znaczenie. Warto bowiem uświadomić sobie, że Autor pisze swój podręcznik w sytuacji powszechnego załamania się nie tylko wiary w istnienie jednej uniwersalnej metody naukowej, lecz również – przede wszystkim – wiary w racjonalność samej nauki. W tych trudnych dla filozofii nauki (a właściwie dla całej filozofii) okolicznościach o wiele bardziej naturalne byłoby bądź poprzestanie na suchym i możliwie bezstronnym zreferowaniu poglądów „tradycyjnych” filozofów nauki, bądź otwarte opowiedzenie się po stronie kryzysu racjonalnego wzorca nauki, którego to kryzysu jak dotąd nie udaje się zażegnać przy pomocy racjonalnych (a więc antyirracjonalnych) argumentów. W ten właśnie sposób postępuje zdecydowana większość autorów podręcznikowych kompendiów wiedzy o filozofii nauki, co w rezultacie stwarza wrażenie, jakby filozofia nauki po krótkotrwałym okresie bujnego rozkwitu stała się dziedziną, której uprawianie jest zwykłą stratą czasu.

Tymczasem J. Życiński traktuje filozofię nauki w pierwszym rzędzie jako pewien zbiór problemów pojawiających się w historii nauki i metodologicznej refleksji o niej, nie zaś jako fenomen kulturowy, socjologiczny czy poetycko-filozoficzny. Fiasko głośnych programów metanaukowych nie stanowi, zdaniem Autora, dowodu na nieprzydatność nauki jako takiej, lecz jedynie dowód na bezcelowość wszelkich arbitralnych rozstrzygnięć, usiłujących wyznaczać granice i normy poznania naukowego. Zamiast ogłaszać upadek filozofii nauki, J. Życiński stwierdza, iż dotychczasowe niepowodzenia wynikają głównie z faktu, że filozofia nauki jest dyscypliną młodą, która nie zdołała jeszcze wypracować spójnego języka, ani celów i zadań, jakie powinna spełniać.

Ukazując filozofię nauki w ten właśnie sposób, Autor usprawiedliwia zarazem sens swojej publikacji oraz sens metody, jaką posłużył się przy pisaniu *Elementów filozofii nauki*. Skoro bowiem filozofia nauki nie dysponuje nawet spójnym aparatem pojęciowym, to powstaje potrzeba takiego jej ukazania, które nie stworzy u czytelnika wrażenia obcowania ze zbiorem gotowych formuł i schematów. Dziedzinę tą czytelnik ma prawo poznawać taką, jaka ona jest w rzeczywistości, a więc pełną skrajnych podejść, dylematów i paradoksów, ale także dziedzinę, która zawiodła i musiała zawieść pokładane w niej nadziei rozwiązania podstawowych problemów filozoficznej refleksji nad naturą poznania. J. Życiński nie poprzestaje zresztą na stwierdzeniu fiaska wcześniejszych programów metanaukowych, proponując traktowanie filozofii nauki jako dziedziny opisowej, nie zaś normatywnej.

R. ST. INGARDEN: Roman Witold Ingarden. *Życie i filozofia w okresie toruńskim (1921–1926)*. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2000, ss. 189 + aneks.

Rodzima biografistyka filozoficzna wzbogaciła się o nową, znakomitą i wyjątkową pozycję. Jest nią książka napisana przez Romana Stanisława Ingardena – syna poświęcona ojcu Romanowi Witoldowi Ingardenowi. Nie jest to wszakże próba ukazania syntetycznej biografii wybitnego filozofa. Przedmiotem retrospektywnej refleksji Ingardena syna jest kilka lat z życia i działalności twórczej Ingardena ojca, przypadających na jego pobyt w Toruniu. Ten krótki, bo zaledwie pięcioletni okres pobytu filozofa w Toruniu był – jak podkreśla to Autor książki – „ważnym i decydującym etapem w jego życiu naukowym i osobistym”, gdyż wówczas to decydowała się „rzecz najważniejsza: czy po doktoracie z filozofii we Fryburgu Bryzgowijskim (Freiburg im Breisgau) u sławnego twórcy fenomenologii, Edmunda Husserla, w styczniu 1918 r. ojciec pozostanie prowincjonalnym nauczycielem gimnazjalnym, czy też pójdzie dalej w swej karierze naukowej w jakimś ośrodku akademickim” (s. 12). Dodajmy, że w biografii twórczej Ingardena pobyt w Toruniu nie jest z pewnością epizodem, gdyż tu właśnie ukończył on pracę habilitacyjną, a jej pozytywna obrona we Lwowie 27 czerwca 1924 roku właściwie stała się decydującym argumentem przesądzającym o pewnym wkroczeniu filozofa na drogę akademickiej działalności i naukowej pracy. „Osamotnienie ojca w Toruniu – czytamy w książce – oraz jego uparta walka z przeciwnościami o habilitację spowodowały, że okres ten stał się jednak w końcu dla niego dobrym wstępem do samodzielnej twórczości, był może nawet kluczowym w jego życiu naukowym. Właśnie wtedy powstały jego najważniejsze koncepcje filozoficzne, które później już tylko rozwijał przez całe życie” (s. 131). W książce znajdujemy zresztą bardzo interesująco opisany wątek dotyczący dziejów i okoliczności towarzyszących habilitacji. Najciekawsze są tu szeroko zacytowane, komentujące ten doniosły fakt wypowiedzi samego filozofa. O randze okresu toruńskiego w biografii naukowej Ingardena świadczy to, iż jak chyba słusznie zauważa Autor książki, to właśnie w tym czasie najprawdopodobniej przyszedł filozofowi „do głowy pierwszy pomysł jego może najwybitniejszego, a w każdym razie najszerzej znanego dzieła, za jakie można uważać *Das literarische Kunstwerk (O dziele literackim)*, które napisał i ogłosił kilka lat później (ukazało się w 1931 roku, ale zaczął je pisać 4 lata wcześniej na podstawie już gotowych przemyśleń). Także główne idee ogromnego *Sporu o istnienie świata* powstały najprawdopodobniej już wtedy” (s. 13).

Wszakże szerzej opisywany tu wątek dotyczący historii habilitacji poprzedza kilka rozdziałów o charakterze wstępnym i nakreślającym tło historyczne ukazujące genealogię rodziny Ingardenów, krótkie opowieści lub wzmianki o członkach rodu, także różne interesujące informacje o samym bohaterze książki, np. jego zamiłowaniach, cechach mentalności, a także o przyczynach przyjazdu do Torunia i wyjazdu z grodu Kopernika. Nie bez znaczenia są tu również

uwagi o środowisku Torunia, w którym przyszło się zetknąć Ingardenowi w życiu zawodowym i towarzyskim. Samą zaś treść książki poprzedza fotokopia z pamiętnika syna, zawierająca wpis dedykowany mu przez ojca o następującej treści: „Życzę Ci, byś umiał w przyszłości być zawsze wierny swym myślom i postępowaniom i byś umiał jasno i bezwzględnie myśleć nawet wtedy, gdyby to, co pomyślisz, miało być dla Ciebie nieprzyjemne. Życzę Ci wreszcie, aby to, co czuć będziesz, szło w zgodzie z myślą Twą. Wierzę, że kiedyś, gdy dorosisz, zrozumiesz te słowa i będziesz w nich widział nie tylko gorące życzenie, ale i wskazówkę. Twój ojciec. Lwów 4. V. 31” (s. 2).

Na pierwszych kartach książki znajdujemy szereg interesujących informacji dotyczących młodości Ingardena, jego wczesnych, choć jak się okazało trwałych, pasji i zamiłowań. „Poezja była w okresie szkolnym jego najgłębszym zainteresowaniem artystycznym. Przez całe życie kolekcjonował tomiki wybitnych poetów i był ich zapalonym czytelnikiem, a sam próbował pisać wiersze i był uważany przez kolegów za poetę. Poezja, odsunięta potem na drugi plan przez filozofię, pozostała jednak umiłowaniem ojca do końca życia” (s. 13). Dalej z zainteresowaniem śledzimy opowieść o tym, jak rodziła się i rozwijała ta największa pasja i zamiłowanie całego życia uczonego, jakim była filozofia. Wsluchujemy się w wypowiedź opisującą dzieje wczesnej biografii naukowej filozofa. Jego pierwsze nauki u Twardowskiego, a potem zauroczenie filozofią Husserla, ale i krytyczne odniesienie się do Bergsona i Heideggera. Uwagę przykuwają także wypowiedzi Autora książki na temat stosunku Ingardena do Szkoły Lwowsko–Warszawskiej i ogólniej filozofii analitycznej. Powraca również szerzej opisywany wątek poezji, zwłaszcza zainteresowań poezją Rilkego. To bardzo interesujący fragment książki, wielce przybliżający czytelnikowi postać, sylwetkę osobowościową i twórczą filozofa.

Z zainteresowaniem czytelnika spotka się zapewne kolejna część książki, w której Autor sięgając wstecz daje bardzo dokładny opis genealogii rodziny Ingardenów i rodziny matki, a także, gdy pisze o małżeństwie swych rodziców. Rzecz przygotowana z wielką starannością i napisana tak, że czyta się, jak powieściową nieomal sagę rodzinną.

W rozdziale kolejnym pojawia się wątek autobiograficzny Autora – „Moje urodziny” oraz historia znajomości Ingardena z Edytą Stein – „Rozkwit przyjaźni i samoopanowanie”. Niejako na marginesie tego związku zarysowany został stosunek Ingardena do religii i Kościoła. Do tych spraw Autor powraca również w końcowej części książki.

Kolejny rozdział daje szczegółowy opis pobytu Ingardena w Toruniu, jego pracy nauczycielskiej w tamtejszym Gimnazjum Akademickim, a także, na marginesie starań o stypendium na wykonanie pracy habilitacyjnej przedstawia stosunki przyszłego autora *Sporu o istnienie świata* z Twardowskim, wraz z wnikliwą charakterystyką sylwetki osobowościowej twórcy Szkoły Lwowsko–Warszawskiej.

Mieszkańców Torunia zainteresuje zapewne kolejny fragment pracy pt. „Rodzina, Park Bydgoski i Wisła, mieszkanie”, a także rozdział dziewiąty: „Miasto Toruń i okolice”, gdzie znajdują wiele interesujących informacji o swoim mieście

z lat dwudziestych. Do tej tematyki nawiązuje również ten fragment książki, w którym Autor opisuje ówczesne życie kulturalne Torunia i aktywny w nim udział swego ojca. Wcześniejszy, ósmy rozdział, poświęcony jest w całości anonsowanej już historii habilitacji Ingardena. W kolejnych partiach książki Autor przybliży zapamiętaną z dzieciństwa atmosferę i nastroje w domu rodzinnym, panujące stosunki, odtwarza z tych lat obraz ojca i matki. Mowa jest tu również o znajomości rodziny Ingardenów ze Stanisławem Ignacym Witkiewiczem, czego najbardziej zobiektywizowanym dowodem są portrety rodziców Autora, zrobione przez Witkacego w Toruniu z datą 1924 rok. Portrety te zamieszczone są w części ilustracyjnej książki.

Biograficzną opowieść o okresie toruńskim w życiu Ingardena i jego rodziny finalizuje rozdział pt. „Chrzest dzieci i wyjazd do Lwowa”. Dołączona jest do niego bibliografia prac filozoficznych opublikowanych w okresie toruńskim. Składają się na nią trzy książki, sześć artykułów i rozpraw oraz dziesięć recenzji, w sumie dziewiętnaście pozycji. Jest to dorobek wielce okazały, jeśli zważyć choćby na duże zaangażowanie czasowe filozofa w pracę nauczycielską w toruńskim gimnazjum. Zestawiona bibliografia potwierdza jednocześnie tezę Autora książki o szczególnie doniosłym znaczeniu w życiu naukowym Ingardena tzw. okresu toruńskiego.

Dodatkowo poza tekstem głównym dołączone są dwa szkice. Pierwszy zatytułowany: „Dwa moje czasopisma szkolne we Lwowie, 1930–1938”; drugi: „Wojenne i powojenne losy mojego brata Jurka, 1939–1949”.

Elementem wydatnie wzbogacającym zawartość treściową książki jest dołączona bogata część ilustracyjna, na którą składają się portrety i fotografie z archiwum rodzinnego Ingardenów. Znajdują się tam również portrety filozofa, jego żony i synów wykonane przez Witkacego.

Książka jest pozycją wyjątkową w rodzimej biografistyce filozoficznej. Czytelnika zdumiewa nie tylko bogactwo przedstawionych tam faktów i przemyśleń, ale także niezwykła staranność i dbałość, z jaką przedstawia się każdy nieomal opisywany detal. Jest ona nie tylko prawdziwą kopalnią wiedzy o latach bezpowrotnie minionych, ale także znakomicie przybliża atmosferę owych czasów. Dodajmy, że rzecz napisana jest językiem przystępnym i eleganckim, utrzymanym w nieco eseistycznej konwencji. Zaś Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika może zapisać dodatkowo na swoje konto i to, że udostępniło tę wartościową pozycję w bardzo starannej i estetycznej szacie edytorskiej.

Włodzimierz Tyburski

Z życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

Protokół z zebrania sprawozdawczo–wyborczego Oddziału w Cieszynie

8 grudnia 1999 r. o godzinie 13.15 odbyło się zebranie PTF w Cieszynie, służące przekształceniu Koła PTF w samodzielny Oddział PTF w Cieszynie. Wcześniej informacja o zebraniu została ogłoszona członkom i sympatykom Koła PTF, jak również została podana do wiadomości Rady Wydziału Pedagogiczno–Artystycznego Filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie (obradę Rady Wydziału 1 grudnia 1999 r.). W zebraniu uczestniczył też przedstawiciel władz Wydziału Pedagogiczno–Artystycznego, Prodziekan ds. Nauki – prof. dr hab. Zygmunt Kłodnicki.

Zgodnie z zapowiedzianym planem spotkania, omówiono sprawy organizacyjne związane z decyzją Zarządu Głównego PTF o powołaniu Oddziału PTF w Cieszynie. W celu ukonstytuowania Oddziału PTF przeprowadzone zostały wybory do Zarządu Oddziału i Komisji Rewizyjnej; zatwierdzono następujący skład:

Zarząd Oddziału PTF w Cieszynie:

Przewodniczący: dr Marek Rembierz

Sekretarz: mgr Grzegorz Trela

Skarbnik: dr Lucjan Wroński

Członek zarządu: prof. UŚ dr hab. Wiesława Korzeniowska

Członek zarządu ds. Olimpiady Filozoficznej: dr Krzysztof Śleziński (dr K. Śleziński jest wiceprzewodniczącym Komitetu Okręgowego Olimpiady Filozoficznej w Bielsku–Białej).

Komisja Rewizyjna Oddziału:

Przewodniczący: prof. UŚ dr hab. Adam Jonkisz

Członkowie: (1) prof. dr hab. Manfred Uglorz

(2) dr Ewa Ogrodzka–Mazur.

Korespondent „Ruchu Filozoficznego”: dr Marek Rembierz.

***

Wyłoniono delegatów na zebranie sprawozdawczo-wyborcze PTF w Warszawie: dr Marek Rembierz i mgr Grzegorz Trela.

Przedstawiono przybyłych na zebranie kandydatów na nowych członków PTF.

Podsumowano dotychczasową działalność PTF w Cieszynie (przypomniano tematy konferencji i zebrań naukowych). Zachęcono członków Oddziału do przesyłania autoreferatów do „Ruchu Filozoficznego”.

Omówiono plan działalności w r. 2000: tematy zebrań naukowych (które skupione będą wokół obronionych i planowanych prac doktorskich oraz wokół publikacji książkowych członków Oddziału) oraz współpraca z Instytutem Pedagogiki w organizowaniu kolejnego cyklu Wykładów im. Kazimierza Twardowskiego w Cieszynie, który ma poprowadzić prof. dr hab. Jan Żytkow. Podjęto decyzję o przystąpieniu do prac nad redagowaniem rocznika Oddziału PTF w Cieszynie; propozycja tytułu „Quaestiones disputatae”.

***

Zwrócono uwagę na swoiste cechy nowego Oddziału:

- (1) współdziałanie przedstawicieli nauk filozoficznych i pedagogicznych, którego szczególnym wyrazem jest współpraca z Instytutem Pedagogiki i jego dyrektorem prof. Zw. Dr hab. Wojciechem Kojsem w organizowaniu Wykładów im. Kazimierza Twardowskiego w Cieszynie (noszących podtytuł „Filozoficzne i metodologiczne inspiracje pedagogiki”);
- (2) współpraca z Zakładem Filozofii w organizowaniu serii konferencji i publikacji pt. „Postacie prawdy”;
- (3) współpraca z Komisją Polsko–Czeską i Polsko–Słowacką PAN Oddziału w Katowicach, której siedziba jest w Cieszynie (jej członkami są niektórzy członkowie PTF z Cieszyna, jak również członkowie PTF z Katowic – prof. Czesław Głombik, prof. Andrzej Kiepas i prof. Krzysztof Wieczorek; jej przewodniczącą jest prof. Wiesława Korzeniowska) oraz otwartość na kontakty z filozofami czeskimi i słowackimi;
- (4) obecność przedstawicieli różnych dziedzin nauki, obok filozofów i pedagogów: historyków – prof. Wiesława Korzeniowska i dr hab. Franciszek Ziemiński, socjologów – prof. Antoni Gładysz i dr Jacek Grzywa, teologów – prof. Manfred Uglorz, prof. Paweł Bortkiewicz, doc. Tadeusz Borutka i dr Józef Budniak oraz artystów plastyków z Instytutu Sztuki (wykazujących aktywność teoretyczną); zawodowe zróżnicowanie członków Oddziału stwarza okazję, aby w prowadzonych dyskusjach dostrzec i zrozumieć odmienne punkty widzenia na rolę filozofii i idee filozoficzne;

- (5) zróżnicowane zainteresowania i preferencje badawcze członków Oddziału w obszarze głównych dziedzin filozofii (historia filozofii, filozofia nauki i ogólna metodologia nauk, metafizyka, hermeneutyka, aksjologia, etyka, filozofia polityki, filozofia religii, filozofia historii, filozofia edukacji, filozofia sztuki, estetyka i dydaktyka filozofii) wiążą się – z ujawniającymi się w dyskusjach – odmiennymi opcjami metafizycznymi, dzięki czemu zebrania PTF w dużej mierze służą poszukiwaniu „wspólnego języka” między odmiennymi tradycjami uprawiania filozofii;
- (6) zaangażowanie członków w prace Komitetu Olimpiady Filozoficznej w Białymstoku, któremu przewodniczy dr Lech Zarski;
- (7) współpraca z Sekcją Nauczania Filozofii im. Tadeusza Czeżowskiego.

***

Wspomniano zmarłych: aktywnego uczestnika prac PTF w Cieszynie mgr Alojzego Krzempka oraz prof. dr hab. Ryszarda Jadczyka z Torunia, który poprowadził pierwszy cykl Wykładów im. Kazimierza Twardowskiego i wpisał się na trwałe w pamięć cieszyńskiego środowiska akademickiego.

***

Wyrażono słowa wdzięczności wobec Tych, którzy w szczególny sposób przyczynili się do utworzenia Oddziału: Przewodniczącego ZG prof. dr hab. Władysława Stróżewskiego i Sekretarza ZG prof. dr hab. Barbary Markiewicz. Słowa wdzięczności za pomoc i dobrą współpracę skierowano pod adresem Przewodniczącego Oddziału w Krakowie – prof. dr hab. Adama Węgrzeckiego, pod którego kuratelą działało wcześniej Koło PTF w Cieszynie.

Wyrażono radość, iż nowy Oddział PTF w Cieszynie może się odwołać do dobrej tradycji, czyli do wykładów głoszonych w Cieszynie przez twórcę Towarzystwa – Kazimierza Twardowskiego.

Sporządził:
Marek Rembierz

Protokół walnego zebrania członków Oddziału Gdańskiego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

Dnia 17 I 2000 roku odbyło się sprawozdawcze Walne Zgromadzenie Członków OG PTF. Zebranie rozpoczęło się w drugim terminie o godz. 17.15. Obecnych było 19 osób.

Zebranie otworzył Przewodniczący Oddziału doc. dr Marian Pyrz wspominając zmarłych członków OG PTF, ks. prof. Kazimierza Kloskowskiego (zm. 13 X 1999) i prof. Adama Synowieckiego (zm. 7 I 2000). Obecni uczcili ich pamięć chwilą milczenia.

Wybrano Przewodniczącą Walnego Zgromadzenia – została nią dr Sabina Kruszyńska i Sekretarza – dra Lecha Grudzińskiego.

Następnie odczytano kolejno: sprawozdanie z działalności Oddziału w 1999 r. – dr Lech Grudziński; sprawozdanie finansowe i protokół Komisji Inwentaryzacyjnej – mgr Jacek Halasz; protokół Komisji Rewizyjnej – dr Irena Bukowska.

W dyskusji nad sprawozdaniami zapoznano zebranych z pismem ZG dot. weryfikacji Członków nie płacących składek. Przyjęto propozycję Zarządu OG o wyznaczeniu terminu do 31 III 2000 dla uregulowania zaległości. Nie dotrzymanie terminu oznaczać będzie rezygnację z członkostwa PTF.

Przewodnicząca Zgromadzenia zgłosiła wniosek o udzielenie absolutorium Zarządowi za rok 1999. Wniosek przyjęto jednogłośnie.

Przystąpiono do wyboru Delegatów na Walne Zgromadzenie PTF. Wybrano Komisję Skrutacyjną w składzie: dr Anna Borowicz, dr Zofia Górczyńska, dr Irena Bukowska. Z powodu trudności finansowych postanowiono zmniejszyć liczbę delegatów do 2 osób. Zgłoszono kandydatury: 1. Marian Pyrz, 2. Lech Grudziński, 3. Zbigniew Kwapich. Głosowało 18 osób, kandydaci otrzymali odpowiednio: 1 – 14 głosów, 2 – 10 głosów, 3 – 9 głosów.

Delegatami zostali: doc. dr M. Pyrz, dr L. Grudziński, dr Z. Kwapich (delegat rezerwowowy).

Następnie Przewodniczący OG przedstawił plan pracy Oddziału na 2000 rok.

Mgr Franciszek Potulski zaproponował zorganizowanie odczytu lub dyskusji poświęconego inżynierii genetycznej i problemom bioetyki, jako wyzwaniom przyszłości. Propozycję przyjęto. Zarząd zastanowi się nad formą podjęcia tego tematu.

Przystąpiono do części porządku obrad dot. spraw personalnych.

I. W związku ze śmiercią prof. Adama Synowieckiego, który był Przewodniczącym Komitetu Okręgowego Olimpiady Filozoficznej w Gdańsku, doc. Pyrz zgłosił na to stanowisko dotychczasowego Wiceprzewodniczącego dra Andrzeja Leszczyńskiego. Na stanowisko Wiceprzewodniczącej zgłoszono dr Irenę Bukowską. Propozycję poddano głosowaniu.

Jednogłośnie wybrano na Przewodniczącego Komitetu – dra Andrzeja Leszczyńskiego, na Wiceprzewodniczącą Komitetu – dr Irenę Bukowską.

II. Dokonano również wyboru korespondenta „Ruchu Filozoficznego”. Został nim jednogłośnie – dr Lech Grudziński.

III. Powrócono do sprawy nadania godności Członka Honorowego PTF oraz tytułu dr h.c. UG prof. Irenie Szumilewicz. Doc. Pyrz przypomniał genezę sprawy i jej dotychczasową historię. Oba wnioski przyjęto na Walnym Zgromadzeniu OG 14.04.97 r. Wniosek 1-szy przedstawiono na Walnym Zgromadzeniu PTF w Warszawie 31.01.98 r. Nie został przyjęty, ze względu na powołanie Komisji, która ten jak i inne wnioski będzie analizować na podstawie przygotowywanego regulaminu. Do Zarządu OG wpłynęło Oświadczenie prof. G. Gerasa z dnia 22.01.98 r. /dołączone do Protokołu W. Zgr. OG z dn. 16.12.98/, w którym stwierdza on, że prof. Szumilewicz, jako przewodnicząca komisji dyscyplinarnej przyczyniła się do zwolnienia go z pracy w gdańskiej VJSP, w 1968 roku, z powodów politycznych. Doc. Pyrz wysłał za pośrednictwem syna, dra Benedykta Szumilewicza, pracownika UG list do prof. Szumilewicz, mieszkającej w Londynie z prośbą o ustosunkowanie się do stawianych zarzutów. Otrzymał w odpowiedzi list od syna z prośbą o obiektywne wyjaśnienie sprawy, bez angażowania w nią jego matki. Doc. Pyrz wysłał także list do prof. Gerasa domagający się dostarczenia dowodów potwierdzających zarzuty zawarte w Oświadczeniu. W rozmowie telefonicznej prof. Geras odmówił udzielenia pisemnej odpowiedzi, a materiały, które posiada przekazuje do wiadomości Walnego Zgromadzenia za pośrednictwem mgra Tadeusza Szczudłowskiego, członka OG PTF z żądaniem, by tekst został odczytany, bez dołączania do dokumentów. Doc. Pyrz wyjaśnił, że sprawa ciągnie się tak długo, ze względu na to, że może być prezentowana tylko na Walnym Zgromadzeniu, które odbywa się raz do roku.

Następnie odczytał n/w dokumenty:

1. Oświadczenie prof. Gerasa z 22.01.98 r.
2. List doc. Pyrza do prof. I. Szumilewicz z 25.01.99 r.
3. List dra Benedykta Szumilewicza do OG PTF z 2.02.99 r.
4. List doc. Pyrza do prof. G. Gerasa z 15.04.99 r.
5. Orzeczenie dyscyplinarne w sprawie dr Gościmierza Gerasa. WSP Gdańsk z 17.04.1968 r.

W dyskusji jako pierwsza zabrała głos dr Wanda Kustrzeba. Jej zdaniem powinniśmy odstąpić od wniosków o nadawanie tytułów honorowych, jeśli są jakieś wątpliwości. Mogą się one wiązać z krzywdami wyrządzonymi określonym osobom, w tym wypadku prof. Szumilewicz. Wycofanie wniosków jest jedynym taktownym wyjściem ze sprawy, Nie mamy bowiem prawa wydawania sądów moralnych.

Zdaniem dra Janusza Golichowskiego sprawa prof. Szumilewicz jest już niezależna od wniosków o tytuły, Zarzuty zostały postawione i sprawa została upubliczniona. Zebranie członków nie może wydawać sądu w tej sprawie. Wniosek o honorowe członkostwo należy zawiesić, a materiały przesłać do Sądu Kole-

żeńskiego, niech tam zostaną podjęte decyzje. Dr Golichowski podkreślił niewłaściwość postępowania prof. Gerasa. Nie napisał oficjalnie pisma do Zarządu, sam nie potwierdził zarzutów, ani nie zgłosił się na dzisiejsze Zebranie. W rezultacie nie ma oskarżyciela, ani oskarżonej. Jego postępowanie jest naganne w formie – osobno przedstawił oskarżenie i dowody. Zarząd nie musiał przyjmować Oświadczenia, a prof. Geras powinien zwrócić się do Sądu Koleżeńskiego. To on powinien podejmować dalsze kroki, a nie Zarząd.

Według mgra Wacława Maksymowicza Oświadczenie prof. Gerasa jest niewłaściwą interpretacją Orzeczenia, z którego nie wynikają sformułowane zarzuty. Orzeczenie wymaga dogłębnej analizy logicznej i prawnej.

Mgr Joanna Duda–Gwiazda uważa, że jeśli dokument jest prawdziwy, można sobie wyrobić opinię na temat przyznania prof. Szumilewicz tytułów honorowych bez przesyłania ich do jakichkolwiek instancji sądowych.

Doc. M. Pyrz w swoim wystąpieniu przypomniał losy trzech wniosków, których był inicjatorem (dla prof. Szumilewicz, Kołakowskiego i Wolniewicza), a które zostały przyjęte przez Walne Zgromadzenie OG. Wniosek o tytuł dr h.c. UG dla prof. Szumilewicz nie został złożony władzom Uczelni, z powodów merytorycznych, po zapoznaniu się z opinią środowiska naukowego. Natomiast wniosek o honorowe członkostwo PTF został wstrzymany dopóki nie rozstrzygnie się sprawa wywołana Oświadczeniem prof. Gerassa. Wniosek ten nie został formalnie, po powołaniu Komisji Honorowej wysłany do ZG PTF. Należy zatem podjąć decyzję, czy wniosek ten należy wysłać, czy też wstrzymać się, a także odnieść się do wcześniejszych decyzji Walnego Zgromadzenia OG.

Zdaniem dra Zbigniewa Kwapicha nie należy rezygnować z wysłania wniosku. Na Walnym Zgromadzeniu PTF w Warszawie powołano Komisję Honorową, która rozważyć ma możliwość nadawania członkostwa honorowego przez poszczególne Oddziały. Należy poczekać na jej ustalenia i wtedy wrócić do sprawy.

Dr Grudziński popiera głosy zmierzające do wycofania wniosku. Zwraca uwagę, że uhonorowanie zasług prof. Szumilewicz nie zrównoważy szkód moralnych, jakie mogą być z tym związane, co sprzeczne jest z intencjami wnioskodawców i oczekiwaniami osoby wyróżnianej. Należy zmienić wcześniejsze decyzje dotyczące wniosku.

Zdaniem mgra Andrzeja Gwiazdy przedstawiony tekst Orzeczenia wydaje się być prawdziwy. Zaistniała sytuacja pokazuje, że prof. Szumilewicz padła ofiarą „szopki”, w której kiedyś sama uczestniczyła.

Dr Wanda Kustrzeba składa wniosek:

1. Walne zgromadzenie podtrzymuje podjętą wcześniej decyzję o wysłaniu do ZG PTF wniosku o nadanie prof. I. Szumilewicz tytułu Członka Honorowego PTF.

Dr Zbigniew Kwapich składa wniosek:

2. Walne Zgromadzenie postanawia odłożyć sprawę wniosku do przyszłego roku.

Poddano głosowaniu wniosek pierwszy. Głosowało 14 osób. Za – 2 osoby, przeciw – 5 osób, wstrzymało się – 7 osób. Wniosek został odrzucony.

W ramach wolnych wniosków mgr Waław Maksymowicz składa wniosek:

3. Zarząd Oddziału przygotowuje nowy wniosek o przyznanie prof. I. Szumilewicz tytułu

Członka Honorowego PTF.

W głosowaniu wzięło udział 13 osób. Za – 1 osoba, przeciw – 5 osób, wstrzymało się 7 osób.

Przewodnicząca dr Sabina Kruszyńska zamknęła posiedzenie Walnego Zgromadzenia Oddziału.

Sekretarz Oddziału
dr Lech Grudziński

**Protokół z zebrania sprawozdawczo–wyborczego
Katowickiego Oddziału PTF
21 grudnia 1999 r.**

Porządek dzienny zebrania:

1. Wybór przewodniczącego zebrania.
2. Sprawozdania z działalności Oddziału katowickiego PTF za rok 1999.
3. Sprawozdanie z działalności finansowej.
4. Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej.
5. Dyskusja nad sprawozdaniami.
6. Wybór nowego zarządu Oddziału.
7. Inne sprawy.

Zebranie otworzył dotychczasowy przewodniczący katowickiego Oddziału PTF prof. Józef Bańka, który poprosił o uczczenie minutą ciszy pamięć Zmarłych: doc. dr hab. Alicji Glińskiej i dr Floriana Donocika – długoletnich członków PTF. Następnie przewodniczącym zebrania wybrano prof. dr hab. Janusza Czernego. Sprawozdanie z działalności Oddziału za rok 1999 złożył prof. Józef Bańka, po czym dr Barbara Szotek, skarbnik Oddziału, zdała raport z działalności finansowej i poruszyła problem niemożności ściągnięcia składek od niektórych członków PTF.

W dyskusji podniesiono problemy dotyczące kontynuowania działalności odczytowej z udziałem prelegentów spoza katowickiego środowiska.

W drugiej części zebrania dokonano wyboru nowego zarządu Oddziału katowickiego PTF, w skład którego powołano:

1. Prof. dr hab. Józef Bańka – prezes Oddziału
2. Dr Maria Niemczuk – sekretarz
3. Dr Barbara Szotek – skarbnik.

Wybrano także delegatów na Walne Zebranie Zarządu Głównego PTF w Warszawie. W skład delegacji weszli:

1. Prof. Józef Bańka
2. Dr Barbara Szotek
3. Dr Maria Niemczuk.

Przewodniczący zebrania
Prof. dr hab. Janusz Czerny

Sprawozdanie z działalności Kieleckiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w 1999 r.

Polskie Towarzystwo Filozoficzne Oddział Kielecki, istnieje od 29 stycznia 1999 r. na podstawie powołania przez Walne Zgromadzenie Delegatów PTF w wymienionym wyżej dniu. PTF Oddział Kielecki liczy 11 członków i 2 kandydatów, którzy złożyli deklaracje.

W okresie sprawozdawczym nie zbieraliśmy składek, nie mamy pieczątki, konta itp., ponadto cały Instytut Nauk Politycznych przeniósł się do nowego pomieszczenia. Całą więc energię skierowaliśmy na przygotowanie i przeprowadzenie konferencji naukowej pt. „Filozofia w szkole”, która odbyła się w okręgu kieleckim w dniach 10 i 11 września 1999 (szczegółowe sprawozdanie w załączeniu). Dodam tylko, że Konferencję zorganizowaliśmy wspólnie z Sekcją Nauczania Filozofii PTF oraz, że wzięło w niej udział ponad 70 nauczycieli szkół średnich i akademickich, metodyków, wizytatorów działaczy itp. z wszystkich ośrodków w Polsce i z Niemiec, wygłoszono też imponującą ilość interesujących referatów. Materiał z tej konferencji będzie opublikowany.

Wiele też pracy nasz zespół – członkowie PTF poświęcili starannemu przygotowaniu Olimpiady Filozoficznej, wiemy że przystąpi do niej około 38 uczestników (w bieżącym roku – w związku z reformą administracji – bez tarnobrzeskiego, jak to wcześniej było).

Przewodniczący Oddziału
B. Burlikowski

Sprawozdanie z działalności Krakowskiego Oddziału PTF w roku 1999

W końcu roku 1999 Krakowski Oddział PTF liczył ogółem (wraz z Kołem PTF w Cieszynie) 135 osób (Koło PTF w Cieszynie liczyło 18 osób). Jak wiadomo Zarządowi na podstawie ogólnikowych informacji, Koło PTF w Cieszynie znajduje się w trakcie przekształcania w oddział Towarzystwa. Można więc zaznaczyć, iż bez członków tego Koła Oddział liczył 117 członków. Do grona członków Oddziału przyjęto 6 osób.

W roku sprawozdawczym zorganizowano cztery ogólne zebrania naukowe:

- 12.04.1999   Dr Leszek Pyra
                  „Antropologia filozoficzna i etyka Reinholda Niebuhra”
17.05.1999   Dr Leszek Kusak
                  „Z dziejów Towarzystwa Filozoficznego w Krakowie”
11.10.1999   Dr hab. Łukasz Trzciniński
                  „Prywatne i publiczne. W poszukiwaniu tożsamości”

Zebranie naukowe w dniu 7 czerwca 1999 r. nie odbyło się, ponieważ przyszło na nie zbyt mało osób.

Swoją działalność kontynuował Zespół Metodologii i Teorii Poznania im. Izydory Dąmbskiej. Odbyły się trzy zebrania naukowe Zespołu, na których odczyty wygłosili:

- 11.01.1999   Prof. dr hab. Włodzimierz Galewicz
                  „Dobro dla nikogo”
18.01.1999   Prof. dr hab. Zdzisława Dudek–Piątek
                  „Kilka uwag o altruizmie”
17.05.1999   Dr Tomasz Placek
                  „Przyszłość otwarta”
29.11.1999   Dr Jan Czerniawski
                  „Psychologizm popperowskiej koncepcji zdań bazowych”

Ogółem w Krakowskim Oddziale PTF odbyło się pięć zebrań: naukowych.

Niniejsze sprawozdanie nie obejmuje działalności Oddziału PTF w Cieszynie – z powodu braku danych.

Odbyły się dwa zebrania Zarządu Oddziału.

Sekretarz
Dr Leszek Kusak

Przewodniczący
Prof. dr hab. Adam Węgrzecki

Protokół z Walnego Zebrania Lubelskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego z dnia 15 grudnia 1999 r.

Cz. I. Wykład dr hab. Honoraty Jakuszko nt. „Duch filozofii niemieckiej”.

Cz. II

1. Otwarcie zebrania Lubelskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego.
2. Wybór przewodniczącego i protokolanta.
3. Przyjęcie porządku obrad.
4. Odczytanie protokołu z poprzedniego Walnego Zebrania LO PTF.
5. Sprawozdanie z działalności LO PTF za ostatni rok.
6. Sprawozdanie z działalności finansowej.
7. Odczytanie protokołu Komisji Rewizyjnej.
8. Udzielenie absolutorium zarządowi LO PTF.
9. Zorganizowanie wyborów i wybór:
  - a) przewodniczącego LO PTF
  - b) członków Zarządu LO PTF
  - c) członków komisji rewizyjnej LO PTF
10. Wybór delegatów na Walne Zebranie PTF (trzech delegatów i dwóch zastępców).
11. Wolne wnioski.

Propozycja porządku obraz została przyjęta jednogłośnie. Dr Z. Muszyński odczytał protokół z poprzedniego Zebrania Walnego LO PTF i sprawozdanie za rok 1999. Dr A. Łukasik odczytał sprawozdanie z działalności finansowej, dr Z. Muszyński – protokół Komisji Rewizyjnej.

W głosowaniu jednomyślnie udzielono absolutorium Zarządowi.

W wyniku wyborów na prezesa LO PTF jednomyślnie wybrano prof. dr hab. J. Mizińską. W skład Zarządu weszli: prof dr hab. S. Symotiuk, prof. dr hab. L. Koj (jako członek honorowy), dr Z. Muszyński, dr A. Łukasik, dr M. Kitliński, dr hab. H. Jakuszko. W skład Komisji Rewizyjnej weszli: dr hab. A. Żuk (przewodnicząca), dr. Cz. Gryko, dr hab. B. Truchlińska. Na delegatów na Walny Zjazd PTF wybrano: prof dr hab. J. Mizińska, dr A. Łukasik, dr M. Kitliński (delegaci), dr Z. Muszyński, dr hab. H. Jakuszko (zastępcy). Na korespondenta „Ruchu Filozoficznego” wybrana została dr hab. B. Truchlińska.

Prof. J. Mizińska poinformowała o planach wydania kolejnych tomów serii „Lubelskie odczyty filozoficzne” i poinformowała o nowym rodzaju działalności – promocji książek.

Prof. S. Symotiuk postawił wniosek o wysyłanie zaproszeń do wszystkich członków PTF do publikacji artykułów w pracach zbiorowych.

Dr H. Jakuszko zgłosiła wniosek o ustalenie stałych terminów zebrań PTF.

Przewodniczącą zebrania, prof. S. Symotiuk zamknął zebranie LO PTF.

Sprawozdanie z działalności Zarządu Oddziału Lubelskiego PTF za rok 1999

1. W okresie sprawozdawczym Zarząd Oddziału Lubelskiego PTF odbył jedno zebranie.

2. Tradycyjnie, już od kilku lat, OL PTF starał się sprostać potrzebom obcowania z filozofią żywym wśród młodzieży akademickiej i szkół średnich. Dlatego aktywność Oddziału Lubelskiego PTF w okresie sprawozdawczym miała charakter dwojaki: jedną formę aktywności stanowiły publiczne odczyty, drugą zaś formą były seminaria i warsztaty z uczestnictwem młodzieży.

W roku 1999 zorganizowano 16 odczytów naukowych, w tym 7 odczytów w ramach sesji poświęconej Ludwikowi Fleckowi. OL PTF zorganizował we współpracy z BWA sesję w rocznicę śmierci Witkacego. (Spis wszystkich odczytów w załączeniu).

3. Odbywały się co tygodniowe spotkania z młodzieżą studencką i licealną w formie „Warsztatów Filozoficznych” prowadzone przez Panią prof. J. Mizińską. W roku sprawozdawczym odbyły się Warsztaty Wakacyjne na Powiślu (w Rogowie i Podgórzu, w dniach 1–15 sierpnia 1999), w których uczestniczyło 20 osób (sprawozdanie w piśmie „Los”).

4. Po raz ósmy prowadzone były przez prof. J. Mizińską co tygodniowe spotkania piątkowe z udziałem doktorantów, studentów z różnych kierunków studiów na tematy filozoficzne, poświęcone tym razem problemowi „Filozofia a codzienność” (bierze w nich udział 10–15 osób). Uczestnicy spotkań gromadzą archiwum zawierające materiały ze spotkań.

5. Ukazał się drukiem siódmy zbiór „Lubelskich Odczytów Filozoficznych” pt. „Filozofia w procesie” pod redakcją Janusza Jusiaka i Jadwigi Mizińskiej. W fazie redakcji znajduje się zbiór ósmy będący efektem sesji poświęconej Ludwikowi Fleckowi oraz zbiór dziewiąty „Filozofia a przemoc”.

6. OL PTF zorganizował lub był współorganizatorem promocji dwu książek filozoficznych.

– *Hominem quaero* – poświęcony prof. Stanisławowi Jedynakowi

– *Imiona losu* – książka Jadwigi Mizińskiej.

7. OL PTF liczył w roku 1999 78 członków, w tym 20 kobiet.

8. Ciągłe problemem jest zbiór składek, które są statutowym obowiązkiem członków PTF. Wielu członków OL PTF zalega ze składkami. Z powodu nieuregulowania tego obowiązku, m.in. z powodu braku kontaktu, z listy członków PTF skreślono w niniejszym roku 2 osoby

Prezes OL PTF
Prof. dr hab. Jadwiga Mizińska

Protokół z zebrania sprawozdawczo-wyborczego Łódzkiego Oddziału PTF z dnia 6 stycznia 2000 r.

Zebranie rozpoczęło się w drugim terminie tj. o godzinie 12.15. Na wstępie został wybrany przewodniczący zebrania: prof. dr hab. R. Panasiuk i protokolant dr hab. A. Pobojevska.

Następnie ustępujący przewodniczący OŁ PTF dr hab. R. Kleszcz przedstawił porządek zebrania:

1. odczytanie protokołu z poprzedniego walnego zebrania,
2. sprawozdanie z działalności OŁ PTF w 1999 r.,
3. sprawozdanie finansowe,
4. sprawozdanie Komisji Rewizyjnej:
  - a) przedstawienie sprawozdania
  - b) dyskusja
  - c) głosowanie w sprawie absolutorium,
5. wybór nowych władz OŁ PTF,
6. wybór delegatów na Walne Zgromadzenie PTF w 2000 r.,
7. przedstawienie planu pracy na rok 2000 i dyskusja nad nim,
8. sprawy różne.

Ad. 1. Zastępca przewodniczącego OŁ PTF dr hab. A. Kaniowski odczytał protokół z walnego zebrania OŁ PTF w roku 1999.

Ad. 2. Przewodniczący OŁ PTF dr hab. R. Kleszcz przedstawił sprawozdanie z działalności Oddziału w roku 1999.

Ad. 3. Skarbnik OŁ PTF dr M. Gensler złożył sprawozdanie finansowe Oddziału za rok 1999.

Ad. 4. Członek Komisji Rewizyjnej dr B. Mejbaum przedstawiła sprawozdanie Komisji Rewizyjnej. Otworzono dyskusję nad sprawozdaniem. Komentarzy nie było.

Został postawiony wniosek o udzielenie absolutorium ustępującemu zarządowi OŁ PTF. Przeprowadzono głosowanie. Na 26 oddanych głosów było 23 za udzieleniem absolutorium i 3 wstrzymujące. Tym samym ustępującemu zarządowi udzielono absolutorium.

Ad. 5. Przystąpiono do wyboru nowych władz OŁ PTF.

Wybrano komisję skrutacyjną w składzie:

dr J. Szerszenowicz,

dr J. Kaczmarek.

Zgłoszono następujące kandydatury na przewodniczącego:
dr hab. R. Kleszcz, dr hab. A. Kaniowski, dr E. Palczewska.

Przeprowadzono tajne głosowanie, mocą którego przewodniczącym nowej kadencji został dr hab. R. Kleszcz (15 głosów), (dr hab. A. Kaniowski otrzymał 7 głosów, dr E. Palczewska 4 głosy).

Przystapiono do wyboru członków zarządu. Zgłoszono czterech kandydatów, którzy w głosowaniu uzyskali następującą ilość głosów (przy oddanych 26 głosach, z czego jeden był nieważny):

dr hab. A. Kaniowski (24 głosy)

dr E. Palczewska (21 głosów)

dr M. Wałęska (14 głosów)

mgr A. Banaszkiwicz (16 głosów).

Wszystkie osoby weszły do zarządu, który ukonstytuował się następująco:

dr hab. A. Kaniowski – zastępca przewodniczącego

dr E. Palczewska – sekretarz

dr M. Wałęska – członek zarządu

mgr A. Banaszkiwicz – skarbnik.

Dokonano wyboru komisji rewizyjnej:

dr hab. S. Olczyk (25 głosów)

dr M. K. Stasiak (21 głosów)

dr J. Kurczak (25 głosów).

Ad. 6. Wybrano delegatów na Walne Zgromadzenie PTF. Zostali nimi:

dr hab. A. Kaniowski

dr E. Palczewska

dr hab. A. Pobjewska.

Ad. 7. Nowo wybrany przewodniczący dr hab. R. Kleszcz zaproponował plan pracy OŁ PTF na rok 2000. Został on uzupełniony w toku dyskusji:

dr E. Nowicka zapytała, czy nie byłoby celowe podjęcia wykładów o tolerancji, przeznaczonych dla młodzieży;

dr M. K. Stasiak postulował, aby OŁ PTF zastanowił się, czy celowe jest podjęcie współpracy z innymi towarzystwami naukowymi.

Ad. 8. Nie zgłoszono żadnych kwestii.

Zebranie zakończyło się odczytem dr P. Szalka nt. *Filozoficzne problemy psychoterapii*.

Protokołowała
dr hab. A. Pobjewska

Sprawozdanie z działalności Łódzkiego Oddziału PTF w 1999

Oddział Łódzki Polskiego Towarzystwa Filozoficznego liczył w dniu 6 stycznia 2000 roku 46 członków, w tym 46 opłacających składki i utrzymujących kontakt z Oddziałem. W roku sprawozdawczym odbyło się 6 posiedzeń Zarządu, na których omawiano sprawy bieżące i programowe. Na ostatnim posiedzeniu w dniu 6 stycznia 2000 roku omówiono zamierzenia OŁ PTF na okres najbliższego roku. W roku sprawozdawczym odbyło się 7 posiedzeń naukowych, na których wygłaszano referaty lub dyskutowano nad publikacjami filozoficznymi. Frekwencja na tych spotkaniach była wyższa niż w latach ubiegłych. Wahała się ona od 7 do 50 osób. Średnia ilość uczestników przekraczała 15 osób.

Oddział Łódzki PTF nie posiada majątku trwałego. Korzystamy z pomieszczeń i sprzętu Katedr Filozoficznych.

Odczyty i posiedzenia dyskusyjne

– 25 II 1999 Dr Paweł Łabieniec, Teoria prawa naturalnego Johna Finnis'a.

– 11 III 1999 dyskusja nad książką J. Tischnera *Spór o istnienie człowieka*.

Wprowadzenie dr W. Glinkowski.

– 25 III 1999 Dr Zbigniew Danek, Platońska krytyka pisma a problem kostnienia myśli.

– 15 IV 1999 Prof. Barbara Tuchańska, Dr Marek Perek, Obszary milczenia w nauce i filozofii.

– 22 IV 1999 Dr Jan Hartman, Pytanie główne filozofii a dezyderat główny człowieka (O zagadnieniu istnienia Boga i duszy nieśmiertelnej).

– 10 VI 1999 dyskusja nad książką A. M. Kaniowskiego: *Supererogacja. Zagubiony wymiar etyki: czyny chwalebne w etykach uniwersalistycznych*, Warszawa, 1999. Prezentacja Dr hab. Marek Kozłowski.

– 2 XII 1999 dyskusja nad książką R. Kleszcza, *O racjonalności. Studium epistemologiczno– metodologiczne*, Łódź, 1998. Prezentacja książki Dr hab. Sławoj Olczyk.

Sekretarz OŁ PTF
dr Justyna Kurczak

Przewodniczący OŁ PTF
dr hab. Ryszard Kleszcz

**Protokół z zebrania sprawozdawczo–wyborczego
PTF w Olsztynie
(w drugim terminie, 6 I 2000, godzina 13.30)**

Obecni: dr E. Starzyńska – Kościuszk
mgr Z. Migus
dr D. Radziszewska–Szczepaniak
mgr A. Stoiński
dr D. Barbaszyński
mgr Cz. Pazera
dr M. Jagłowski
mgr K. Szulborski
dr D. Tomaszewska
dr W. Tulibacki
prof. dr hab. Z. Hull
mgr Bogdan Radzicki.

- Zebranie otworzył Przewodniczący Zarządu Oddziału prof. Z. Hull.
- Sprawozdanie za okres 3 lat kadencji Zarządu przedstawił Sekretarz Oddziału dr W. Tulibacki.
- Jednogłośnie udzielono absolutorium ustępującemu Zarządowi.
- Dokonano wyboru nowego Zarządu: (wybór jednomyślny)
Skład: prof. Zbigniew Hull – przewodniczący
dr Witold Tulibacki – sekretarz
dr Danuta Radziszewska – skarbnik.
- Dokonano wyboru Komisji Rewizyjnej (wybór jednomyślny)
Skład: mgr Cz. Pazera
dr D. Barbaszyński
dr D. Tomaszewska.
- Przyjęto ramowy plan pracy na 2000 rok.
- Wybrano delegatów na Walne Zgromadzenie PTF:
dr Danuta Radziszewska–Szczepaniak
mgr Bogdan Radzicki.

Witold Tulibacki

Zbigniew Hull

Sprawozdanie z działalności za rok 1999 Oddziału PTF w Olsztynie

Oddział olsztyński w 1999 skupił się głównie na:

- a) pozyskaniu nowych członków,
- b) nawiązaniu nowych i wzmacnianiu istniejących kontaktów z ośrodkami filozoficznymi za granicą,
- c) przedsięwzięciach wydawniczych.

W wyszczególnionych sferach działań uzyskano następujące rezultaty:

a) – 6 osób złożyło deklaracje wstąpienia do PTF (po ich przyjęciu w poczet członków Oddział Olsztyński liczyć będzie 33 osoby); b) – nawiązano kontakt z Katedrą Filozofii Uniwersytetu Technicznego w Libercu (Czechy) oraz działającym tam towarzystwem o nazwie Schole Pilosofia (w grudniu 1999 r. odwiedziła Liberec delegacja olsztyńskiego PTF); podjęto wspólne przedsięwzięcia naukowe z Instytutem Filozofii Państwowego Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, Wydziałem Humanistycznym Uniwersytetu Agrarnego w Puszkino (Rosja), Z Katedrą Filozofii Uniwersytetu Rolniczego w Jelgawie (Łotwa) oraz Katedrą Filozofii Uniwersytetu w Kownie (Litwa); c) – przygotowano do druku pracę zbiorową pod red. Z. Hulla i W. Tulibackiego pt. „Człowiek i Pustka” (przewidywane wydanie maj/czerwiec 2000) będącą pokłosiem obradującej w listopadzie 1998 roku w Olsztynie międzynarodowej konferencji filozoficznej, zorganizowanej przez olsztyński PTF, na ten temat.

Zarząd Oddziału w Olsztynie odbył 12 zebrań.

Zrealizowano trzy tematy naukowe w ramach zebrań naukowych:

- „Ekologia i humanizm” – prof. Z. Hull
- „Kreacja piękna w sztuce” – dr A. Bastek
- „Znaki moralne” – dr W. Tulibacki.

Witold Tulibacki

Zbigniew Hull

Protokół z zebrania sprawozdawczo–wyborczego Oddziału Poznańskiego PTF które odbyło się w dniu 10 stycznia 2000 r.

W dniu 10 stycznia 2000 roku o godz. 17:15 (w drugim terminie) rozpoczęło się zebranie sprawozdawcze Oddziału Poznańskiego PTF. Zebranie, na którym obecnych było 18 osób, otworzył prof. Krzysztof Łastowski.

Następnie prof. Barbara Kotowa zaproponowała na przewodniczącego zebrania prof. Tadeusza Buksińskiego. Wybór przyjęto przez aklamację. Przewodniczący zebrania, prof. T. Buksiński zaproponował porządek spotkania, który został zatwierdzony przez uczestników zebrania. (w załączeniu). Na protokolanta zebrania został wybrany dr Krzysztof Brzechczyn.

Dr K. Brzechczyn zaprezentował sprawozdanie z działalności Oddziału Poznańskiego PTF, dziękując Dyrekcji Instytutu Filozofii oraz Wydawnictwu Fundacji Humaniora za pomoc i współpracę.

Następnie prof. dr hab. Paweł Zeidler przedstawił sprawozdanie z przebiegu Olimpiady Filozoficznej w roku sprawozdawczym. Komisja ds. Olimpiady Filozoficznej działała w następującym składzie: prof. P. Zeidler – przewodniczący, dr M. Moryń – wiceprzewodniczący, i członkowie: dr A. Jocz, dr P. Przybysz, prof. D. Sobczyńska, dr S. Springer, dr E. Czerwińska (tekst sprawozdania w załączeniu).

Następnie dr Małgorzata Szcześniak przedstawiła sprawozdanie finansowe Oddziału. (w załączeniu).

W dalszej części wysłuchano sprawozdania Komisji Rewizyjnej, które zostało wygłoszone przez prof. Krystynę Zamiarę.

W dyskusji nad sprawozdaniami prof. T. Buksiński podkreślił znaczenie działań PTF dla poznańskiego środowiska filozofów. Nawiązując do tradycji przedwojennej wspominał o potrzebie popularyzowania problemów filozoficznych poza środowiskiem profesjonalnych filozofów i skupiania również osób nie parających się zawodowo filozofią. Prof. K. Zamiara wyraziła obawę, że nadmierna popularyzacja problematyki filozoficznej może prowadzić do komercjalizacji działań Towarzystwa, a to byłaby ewolucja w niepożądanym kierunku. Prof. Łastowski odnosząc się do głosów dyskusyjnych stwierdził, że są dwa sposoby przyciągania osób spoza środowiska profesjonalnych filozofów: zapraszanie wybitnych autorytetów oraz podejmowanie dyskusji na ważne społecznie tematy. Na działalność pierwszego typu Oddział Poznański nie posiada środków, próbuje natomiast w ramach możliwości prowadzić działalność drugiego rodzaju. W odpowiedzi prof. Buksiński zadeklarował, że Dyrekcja Instytutu Filozofii wspomocze środkami finansowymi działania OP PTF wychodzące poza środowisko profesjonalnych filozofów i popularyzujące filozofię w społeczeństwie.

Następnie Przewodniczący zebrania – prof. T. Buksiński postawił wniosek o udzielenie zarządowi OP PTF absolutorium za ubiegły rok. W głosowaniu jawnym za udzieleniem absolutorium opowiedziało się 15 osób, wstrzymały się 3.

W drugiej części zebrania przystąpiono do wyboru władz Oddziału Poznańskiego. Poprzez aklamację wybrano Komisję Skrutacyjną w składzie: Prof. W. Buszkowski, dr I. Czerwonogóra. W pierwszej kolejności wybrano Przewodniczącego Oddziału. Prof. A. Klawiter zgłosił kandydaturę prof. Krzysztofa Łastowskiego. Wobec braku innych kandydatów zamknięto listę i przystąpiono do głosowania. W głosowaniu brało 18 osób, 17 osób było za, jeden głos wstrzymujący się. Następnie przystąpiono do wyboru członków Zarządu Oddziału. Prof. Łastowski zgłosił kandydaturę dr K. Brzechczyna i dr M. Szcześniak. W głosowaniu brało udział 18 osób, 18 było za, nie było głosu przeciw ani wstrzymującego się. Po wyborze Zarządu Oddziału przystąpiono do wyborów członków Komisji Rewizyjnej. Zgłoszono kandydatów prof. K. Zamiary, prof. M. Wesołego i dr P. Dawdziaka. W głosowaniu brało udział 18 osób, 18 głosów było za, głosów wstrzymujących ani przeciwnych nie było. Następnie przez aklamację wybrano członka korespondenta, którym została wybrana mgr Wioletta Dziarnowska.

W dalszej części zebrania prof. K. Łastowski wypowiadał się o planach OP PTF w roku bieżącym – organizowaniu stałych posiedzeń naukowych oraz zorganizowaniu warsztatów poświęconych naukom kognitywnym.

Potem przystąpiono do zgłaszania kandydatów na walne zebranie sprawozdawczo-wyborcze w Warszawie. Zgłoszono następujące osoby (w kolejności zgłaszania): prof. M. Wesoły, mgr Wioletta Dziarnowska, mgr Alicja Bezmienow. W wyniku głosowania delegatami Oddziału Poznańskiego zostały następujące osoby:

- prof. Marian Wesoły (18 głosów za)
- mgr Alicja Bezmienow (18 głosów za)
- mgr Wioletta Dziarnowska (18 głosów za)

Po głosowaniu Przewodniczący zebrania zakończył posiedzenie OP PTF.

Sporządził
dr Krzysztof Brzechczyn

Sprawozdanie z działalności Oddziału Poznańskiego PTF w 1999 r.

Działalność Naszego Oddziału przebiegała w ubiegłym roku zgodnie z wypracowanymi na początku roku zeszłego roku zamierzeniami. Zarząd działał w składzie prof. dr hab. K. Łastowski – przewodniczący, dr M. Szcześniak – skarbnik, dr K. Brzechczyn – sekretarz, prof. dr hab. P. Zeidler – członek zarządu odpowiedzialny za koordynację Olimpiady Filozoficznej. Oddział Poznański PTF liczył na początku 1999 roku 81 osób (w tym 20 kobiet). W trakcie roku 1999 liczebność Oddziału nie uległa zmianie.

W trakcie swojej działalności Zarząd mógł liczyć na wszechstronną pomoc Dyrekcji Instytutu Filozofii UAM bez której nasza aktywność w takim wymiarze nie byłaby możliwa. Korzystając z okazji chciałbym wyrazić serdeczne podziękowanie Dyrekcji Instytutu za okazaną pomoc i życzliwość. Wielkim wsparciem była również dla nas pomoc Fundacji Wydawnictwa Humaniora, która dla laureatów Olimpiady Filozoficznej ufundowała nagrody książkowe.

Zarząd Oddziału zbierał się 21 razy. Działalność Oddziału w br. obejmowała trzy kategorie aktywności.

I. Posiedzenia naukowe, których odbyło się 5, podczas których wygłoszono następujące odczyty:

1. 18 I 1999: Dr B. Ogrodnik (Uniwersytet Śląski), *O substancji i zasadzie świata realnego* (wspólnie z IF UAM)

2. 22 IV 1999: Prof. Witold Marciszewski (Uniwersytet w Białymstoku), *Pytania, które filozofia zawdzięcza informatyce: czy przyroda jest maszyną Turinga? Czy software i hardware to nowe kategorie ontologiczne?*

3. 24 V 1999: Prof. Jacek J. Jadacki (UW) *Analiza pojęcia milczenia* (wspólnie z IF UAM)

4. 15 XI 1999: Prof. Adolf Szoltysek (Uniwersytet Śląski), *Ontologia języka jako konsekwencja semantyki Fregego*.

5. 6 XII 1999: odbyło się spotkanie poświęcone twórczości Andrzeja Falkiewicza, na którym słowo wstępne wygłosił prof. Leszek Nowak (UAM) w wystąpieniu pt. *Filozofia a literatura. Na marginesie prac Andrzeja Falkiewicza*.

II. Konferencja „Wokół transformacji ustrojowej” zorganizowana przez Zarząd OP PTF (przy współudziale dyrekcji IF UAM i Zakładu Epistemologii) w dniu 4–5 III 1999 podczas, której wygłoszono 10 referatów:

1. Dr Achim Siegel (Hannah Arendt Institut für Totalitarismusforschung an der Technischen Universität Dresden), *Neither Totalitarian Immobility nor Self Propelling Modernization. On the Dynamics and Transformation of Late Socialism in Poland*.

2. Dr Krzysztof Brzechczyn (Instytut Filozofii UAM), *Upadek realnego socjalizmu w Europie Wschodniej a załamanie się kolonialnego imperium hiszpańskiego w Ameryce Łacińskiej. Próba analizy porównawczej.*

3. Mgr Katarzyna Gilarek (Instytut Socjologii UJ), Dr hab. Krzysztof Gorlach (Instytut Socjologii UJ), *Zmierzch państwa? Analiza wybranych elementów roli państwa w procesach szybkich zmian społecznych.*

4. Dr Włodzimierz Heller (Instytut Filozofii UAM), *Hannah Arendt: kondycja ludzka jako źródło polityki a demokracja końca wieku.*

5. Dr Lucyna Wiśniewska-Rutkowska (Zakład Historii Filozofii WSP Kielce), *Zmiany ustrojowe w historiozofii Jerzego Brauna.*

6. Dr Antoni Szczuciński (Instytut Filozofii UAM), *Marksizm w programach polskich partii lewicowych w latach dziewięćdziesiątych.*

7. Prof. dr hab. Bogusław Bakuła (Instytut Polonistyki UAM), *Literatura środkowoeuropejska w dobie transformacji.*

8. Dr Jarema Jakubowski (Instytut Filozofii UAM), *Od narodowego socjalizmu i komunizmu do liberalnej demokracji.*

9. Dr Antoni Szczuciński (Instytut Filozofii UAM), *Samorządna decentralizacja władzy w Polsce lat dziewięćdziesiątych. Tendencje, porównania, wnioski.*

10. Mgr Piotr Andrusieczko, Dr Marek Figura (Instytut Wschodni UAM), *Przebieg transformacji ustrojowej na Ukrainie. Próba porównania z przemianami w Polsce.*

III. Wykłady specjalne dla młodzieży szkół licealnych oraz gimnazjalnych miasta Poznania i okolic:

Październik:

1. Prof. Jan Such, *Naukowy a filozoficzny obraz wszechświata*

2. Prof. Roman Kubicki, *Odpowiedzialność a wolność człowieka*

Listopad:

3. Prof. Krzysztof Łastowski, *Idea Matki Ziemi a imperatywy moralne*

4. Prof. Zbigniew Drozdowicz, *Bóg religii i Bóg filozofii*

Grudzień:

5. Prof. Danuta Sobczyńska, *Filozofia i nauka o pochodzeniu życia*

6. Prof. Paweł Zeidler, *Czym jest prawda i czy jest ona osiągalna?*

Obok działalności odczytowej Zarząd OP PTF sprawował opiekę nad uczestnikami Olimpiady Filozoficznej, przeprowadzając eliminacje okręgowe i fundując nagrody rzeczowe zwycięzcom. Z ramienia Zarządu OP PTF opiekę nad przebiegiem Olimpiady sprawował prof. dr hab. Paweł Zeidler, który miał wsparcie w osobach członków Komisji ds. Olimpiady Filozoficznej. W jej skład wchodziły następujące osoby: dr I. Czerwińska, dr A. Jocz, dr M. Moryń, dr P. Przybysz, prof. D. Sobczyńska, dr P. Springer.

Sekretarz

Dr Krzysztof Brzechczyn

Przewodniczący

Prof. dr hab. Krzysztof Łastowski

Protokół z Walnego Zebrania Sprawozdawczo-Wyborczego członków Szczecińskiego Oddziału PTF odbytego w dniu 11 stycznia 2000 r.

1. Z powodów organizacyjnych, przed Walnym Zebraniem został wygłoszony wykład – połączony z dyskusją – dr. Tomasza Budzana nt. „Czy istnieją znaczenia”.
2. Walne Zgromadzenie Sprawozdawczo-Wyborcze otworzył (w II terminie) i następnie prowadził dr Wojciech Krysztofiak – Przewodniczący Oddziału Szczecińskiego.
3. Liczba obecnych na zebraniu – 10 członków Oddziału i 2 kandydatów na członków.
4. Obecni zapoznali się ze Sprawozdaniem z działalności Zarządu i Oddziału i ze Sprawozdaniem finansowym za rok 1999.
Po dyskusji i po przegłosowaniu Sprawozdania przyjęto i udzielono wszystkimi głosami absolutorium dla ustępującego Zarządu Oddziału.
5. Następnie przystąpiono do wyboru nowych Władz Oddziału. Po zgłoszeniu kandydatów z sali dokonano – wszystkimi głosami – ważnego wyboru 4 członków Zarządu i 2 członków Komisji Rewizyjnej. Skład wyłonionych władz Zarządu:
przewodniczący: prof. dr hab. Henryk Hadryś
v-ce przewodniczący: dr Wojciech Krysztofiak
sekretarz: mgr Sławomir Okulski
skarbnik: dr Jerzy Lepieszkiewicz
Komisja Rewizyjna:
dr Tomasz Budzan – przewodniczący
mgr Paweł Błasik
6. Na Korespondenta „Ruchu Filozoficznego” wybrano dr Wojciecha Krysztofiaka
7. Na wniosek członków Zarządu jako tzw. osób wspierających przyjęto – wszystkimi głosami – 2 nowych członków Oddziału Szczecińskiego PTF
– Zbigniewa Magudera
– Przemysława Stefanowicza
8. W dalszej części Zebrania odbyła się wymiana poglądów i dyskusja na tematy związane z filozofią i dydaktyką filozofii.
  - 8.1. Omówiona została Olimpiada Filozoficzna: frekwencja uczniów, poziom merytoryczny prac pisemnych. Zwrócono uwagę na to, że tematy pisemne eliminacji okręgowych w r. 1999 były „mało” filozoficzne.
  - 8.2. Poruszona została sytuacja związana z opracowywaniem Słownika filozoficznego Romana Ingardena.

- 8.3. Przedyskutowano problem pozyskiwania sponsorów i ewentualnych dotacji lub darowizn na rzecz Oddziału Szczecińskiego PTF.
- 8.4. Przedstawiona została – przez dr W. Krysztofiaka – aktualna sytuacja pism filozoficznych ukazujących się obecnie w Polsce.
9. Zebrano składki członkowskie (w tym zaległe) od obecnych na zebraniu.
10. Na koniec Zebrania wybrano trzech delegatów na Walne Zgromadzenie w Warszawie.
11. Aneks:
Plan pracy Oddziału Szczecińskiego PTF w roku 2000: w związku z brakiem funduszy na zaproszenie gości spoza Szczecina, Oddział zaplanował działalność filozoficzną (wykłady, zebrania naukowe) prowadzoną własnymi siłami przez członków Oddziału i innych nauczycieli akademickich. Zaplanowany już został na 22.02 wykład ks. dr. Zdzisława Lipińskiego nt. „Fides et ratio”. Wygłosić ma również odczyt mgr Sławomir Okulski nt. „Idee metafizyczne jako obiekty badań interdyscyplinarnych”.

Sekretarz Szczecińskiego Oddziału PTF
mgr Sławomir Okulski

Sprawozdanie z działalności Szczecińskiego Oddziału PTF w okresie 01 I 1999–31 XII 1999 r.

1. W roku 1999 odbyto w Szczecińskim Oddziale Polskiego Towarzystwa Filozoficznego 4 zebrania członków Zarządu i zorganizowano 2 wykłady dla członków PTF i innych zainteresowanych osób. Wykłady zostały wygłoszone przez nauczycieli akademickich zamieszkałych w Szczecinie, gdyż Oddział – ze względu na małe możliwości finansowe – nie mógł zapraszać do Szczecina gości z zewnątrz; dlatego też odbyto tylko 2 zebrania wykładowo–dyskusyjne.

Ponadto członkowie Zarządu i Oddziału Szczecińskiego byli organizatorami trzech cykli otwartych spotkań i dyskusji na tematy związane z filozofią, kulturą i religią.

2. Wykłady – połączone z dyskusjami – wygłoszone w roku 1999

01.06.1999 – prof. dr hab. Henryk Hadryś: „Nauka – religia – mit”.

21.12.1999 – dr Wojciech Krysztofiak: „Problem wszechwładzy w świetle twierdzenia Gödla”

3. W ramach współpracy z Pedagogiczną Biblioteką Województwa Zachodniopomorskiego członkowie Zarządu i Oddziału PTF zorganizowali cykle wykładów i dyskusji prowadzonych na zasadach społecznych w ramach działalności tzw. Międzykulturowego Instytutu Wiedzy Humanistycznej – (jednostki pozainstytucjonalnej – nieformalnej). Otwarte zajęcia z filozofii i humanistyki skierowane były do studentów Uniwersytetu Szczecińskiego i uczelni Szczecina oraz innych zainteresowanych osób.

W I semestrze 1999 odbywały się zajęcia w ramach ogólnego tematu: „Filozofia – odwieczne pytania, współczesne problemy”. Prowadzone były też wykłady na temat buddyzmu i taoizmu. W II semestrze 1999/2000 realizowany jest cykl spotkań nt. „Filozofia i religie”, oraz „Buddyzm”. W ramach wymienionych zajęć swoje publiczne wykłady wygłaszali członkowie Zarządu Oddziału:

prof. dr hab. Henryk Hadryś

dr Wojciech Krysztofiak

i mgr Sławomir Okulski.

4. W ramach patronatu Polskiego Towarzystwa Filozoficznego nad Olimpiadami Filozoficznymi, członkowie Zarządu Oddziału wzięli czynny udział w przygotowaniu uczestników do eliminacji okręgowych i centralnych XI OF. Działalność ta polegała na zorganizowaniu specjalnych wykładów i konsultacji dla uczniów szkół średnich.

W pracach komisji egzaminacyjnej czynnie uczestniczyli:

prof. dr hab. Henryk Hadryś – Przewodniczący Komitetu Okręgowego OF;

dr Wojciech Krysztofiak (przewodniczący Zarządu Oddziału);

i dr Jerzy Lepieszkiewicz (członek Zarządu).

Spośród 33 uczestników eliminacji szkolnych OF Komisja wyłoniła 32 uczestników eliminacji okręgowych a po etapie pisemnym dopuszczono do etapu ustnego 20 uczniów. Na koniec wyłoniono finalistów, z których wybrano 3 laureatów zakwalifikowanych do eliminacji centralnych OF w Warszawie.

5. Liczba członków Szczecińskiego Oddziału PTF wynosiła na początku i na końcu roku 1999 – 25 osób, w tym 4 kobiety.

Sekretarz Szczecińskiego Oddziału PTF
mgr Sławomir Okulski

Sprawozdanie merytoryczne Oddziału Warszawskiego PTF z działalności w roku 1999

I. W okresie sprawozdawczym Zarząd Oddziału odbył pięć zebrań:

1. 11 I 1999 r.
2. 22 III 1999 r.
3. 21 IX 1999 r.
4. 08 XI 1999 r.
5. 02 XII 1999 r.

II. W okresie sprawozdawczym odbyło się osiem zebrań naukowych zorganizowanych wyłącznie przez Oddział Warszawski PTF, jeden odczyt został wygłoszony w organizacji wspólnie z Zarządem Głównym PTF.

1. w dniu 11 stycznia 1999 r. odbyła się dyskusja pt. „Filozofia w szkole” do której tytułem wstępu odczyt wygłosiła dr Teresa Czechowska-Świtaj, obecnych uczestników – 30;

2. w dniu 29 stycznia, 1999 r. prof. Jacek J. Jadacki wygłosił odczyt pt. „Odnalezione utwory muzyczne Kazimierza Twardowskiego;

3. w dniu 22 lutego 1999r. prof. Józef Stuchliński wygłosił odczyt pt. „Leśniewski jako kontynuator Arystotelesa”, obecnych uczestników – 30;

4. w dniu 22 marca 1999 r. prof. Jacek Hołówka wygłosił odczyt pt. „Granice współczesnej filozofii”, obecnych uczestników – 100;

5. w dniu 19 kwietnia 1999 r. dr Paweł Łuków wygłosił odczyt pt. „Klonowanie – tożsamość i dyskryminacja”, obecnych uczestników – ok. 30;

6. w dniu 23 maja 1999 r. dr hab. Ulrich Schrade wygłosił odczyt pt. „Ojczyzna – bohaterstwo – wojna”, obecnych uczestników – ok. 32;

7. w dniu 25 X 1999 r. odbyła się dyskusja pt. „Profesor Jan Legowicz i jego dzieło”, do której tytułem wprowadzenia przedstawili sylwetkę naukową i osobę Profesora, Jego Uczniowie i Współpracownicy: prof. D. Dembińska-Siury, prof. M. Boczar, prof. A. Kasia, obecnych uczestników – 30;

8. w dniu 08 XI 1999 r. miał miejsce filozoficzny pojedynek, podczas którego prof. Władysław Krajewski wygłosił odczyt pt. „Filozofia racjonalna, naukowa, analityczna (polemika z niektórymi poglądami prof. Jacka Hołówki)”, a prof. J. Hołówka replikował, obecnych uczestników – 50.

9. w dniu 13 grudnia 1999 r. odczyt dr hab. Ewy Podrez pt.: „Moralne uzasadnienie tolerancji” – obecne 41 osoby.

Przewodniczący Zarządu
Oddziału Warszawskiego PTF
prof. dr hab. Karol Sauerland

**Protokół z walnego zebrania sprawozdawczo–wyborczego
Oddziału Warszawskiego PTF
w dniu 10 I 2000 r.**

- I. Zebranie otworzył Przewodniczący Oddziału Warszawskiego PTF prof. dr hab. Karol Sauerland przedstawiając porządek obrad.
1. Zagajenie;
  2. Wybór Przewodniczącego i Sekretarza Walnego Zgromadzenia;
  3. Odczytanie i przyjęcie protokołu z poprzedniego Walnego Zgromadzenia Oddziału;
  4. Sprawozdanie Zarządu z działalności Oddziału Warszawskiego PTF w roku 1999 (czwartym roku kadencji);
  5. Głosowanie w sprawie przyjęcia sprawozdania Zarządu z działalności Oddziału Warszawskiego w roku 1999;
  6. Sprawozdanie finansowe Zarządu za rok 1999;
  7. Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej z badania sprawozdania finansowego Zarządu za rok 1999;
  8. Głosowanie w sprawie przyjęcia sprawozdania finansowego Zarządu za rok 1999;
  9. Podjęcie uchwały w sprawie udzielenia Zarządowi Oddziału Warszawskiego PTF absolutorium z tytułu sprawowania swojej funkcji w roku 1999;
  10. Wybór Komisji Skrutacyjnej dla przeprowadzenia wyborów Zarządu, Komisji Rewizyjnej oraz delegatów Oddziału na Walne Zgromadzenie PTF;
  11. Zgłaszanie kandydatów i głosowanie w sprawie wyboru Zarządu, Komisji Rewizyjnej oraz Przewodniczącego Oddziału Warszawskiego PTF na nową kadencję;
  12. Zgłaszanie kandydatów i głosowanie w sprawie wyboru delegatów Oddziału Warszawskiego PTF na Walne Zgromadzenie PTF w dniu 28 I 2000 r. (początek obrad godz. 11.45);
  13. Dyskusja;
  14. Ogłoszenie wyników wyborów Zarządu, Komisji Rewizyjnej oraz Przewodniczącego Oddziału Warszawskiego PTF na nową kadencję;
  15. Ogłoszenie wyników wyborów delegatów Oddziału Warszawskiego PTF na Walne Zgromadzenie PTF w dniu 28 I 2000 r. (porządek obrad godz. 11.45);
  16. Wolne wnioski.
  17. Zakończenie Walnego Zgromadzenia Sprawozdawczo–Wyborczego Członków Oddziału Warszawskiego PTF.
- II. Na Przewodniczącego Zebrania wybrano prof. dr hab. Jacka J. Jadackiego, protokolowanie powierzono dr. K. Wrześcińskiemu.

Obecnych na zebraniu 19 członków OW PTF, a od chwili głosowania nad wyborem nowego Zarządu 20 członków. Przewodniczący Zebrania stwierdził, iż Zebranie obradujące w II-gim terminie jest władne podejmować prawomocne uchwały.

III. Następnie odczytano protokół z poprzedniego Walnego Zebrania w dniu 14 XII 1998 r.

IV. Do protokołu nie zgłoszono uwag.

V. Przyjęcie protokołu:

Wynik głosowania: za 19, przeciw 0, wstrzymało się 0.

Przewodniczący Zebrania stwierdził iż protokół z poprzedniego Walnego Zebrania Oddziału Warszawskiego o PTF w dniu 14 XII 1998 r. jednogłośnie został przyjęty.

VI. Przewodniczący Oddziału Warszawskiego PTF prof. dr hab. Karol Sauerland przedstawił sprawozdanie Zarządu Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego za okres 15 XII 1998 r.–10 I 2000 r.

VII. Uwagi do sprawozdania Zarządu Oddziału zgłosili:

a) prof. dr hab. U. Schrade zgłosił propozycję, aby reklama zebrań naukowych w postaci wywieszanych plakatów była kontynuowana, jako iż dało się zaobserwować jej skuteczność w postaci zwiększonej obecności członków Oddziału na zebraniach.

Ponadto prof. dr hab. U. Schrade zaproponował aby Zarząd rozważył kwestię podwyższenia wynagrodzenia Pani Marzenie Bykowicz, która za sporządzenie jednej wysyłki zawiadomień (co zajmuje kilka godzin pracy) otrzymuje kwotę zaledwie 25 zł.

Trzecią kwestię zgłoszoną przez prof. dr hab. U. Schrade – pytania pod adresem dr Czechowskiej–Świtaj, czy jej kampania o filozofię w szkole średnie i podstawowej ma jakieś konsekwencje praktyczne – Przewodniczący zebrania jako nie dotyczącą referatu Zarządu, przesunął do punktu 13 porządku obrad (dyskusja).

b) prof. dr hab. Jacek J. Jadacki przekazał informację o przygotowywanej konferencji, z okazji 10. rocznicy śmierci prof. Klemansa Szaniawskiego.

VIII. Przewodniczący Zebrania zarządził głosowanie w sprawie przyjęcia sprawozdania Zarządu z działalności Oddziału Warszawskiego w roku 1999;

Wynik głosowania: za 15, przeciw 0, wstrzymało się 4 (obecni członkowie ustępującego Zarządu).

Przewodniczący Zebrania stwierdził iż Sprawozdanie Zarządu z działalności Oddziału Warszawskiego PTF w roku 1999 zostało przyjęte.

IX. Skarbnik Oddziału, dr Jan Zubelewicz, przedstawił sprawozdanie finansowe Zarządu Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego za rok 1999 r.

X. W imieniu Komisji Rewizyjnej – prof. dr hab. J. Skarbak – przedstawił protokół Komisji Rewizyjnej Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego z badania sprawozdania finansowego Zarządu za rok 1999 r.

Komisja Rewizyjna stwierdzając, iż gospodarka finansowa Zarządu była prawidłowa wniosła o udzielanie Zarządowi absolutorium za okres sprawozdawczy.

- XI. Przewodniczący Zebrania zarządził głosowanie w sprawie przyjęcia sprawozdania finansowego Zarządu za rok 1999;

Wynik głosowania: za 18, przeciw 0, wstrzymało się 1 (skarbnik ustępującego Zarządu).

Przewodniczący Zebrania stwierdził, iż sprawozdanie finansowe Zarządu Oddziału Warszawskiego o PTF za rok 1999 zostało przyjęte.

- XII. Przewodniczący Zebrania zarządził głosowanie w sprawie uchwały dotyczącej udzielenia Zarządowi Oddziału Warszawskiego PTF absolutorium z tytułu sprawowania swojej funkcji w roku 1999;

Uchwała: „Walne Zebranie Sprawozdawczo–Wyborcze Członków Oddziału Warszawskiego PTF udziela Zarządowi Oddziału absolutorium z tytułu sprawowania swojej funkcji w roku 1999”.

Wynik głosowania: za 16, przeciw 0, wstrzymało się 3 (członkowie ustępującego Zarządu).

Przewodniczący Zebrania stwierdził iż uchwała w sprawie udzielenia Zarządowi Oddziału Warszawskiego PTF absolutorium z tytułu sprawowania swojej funkcji w roku 1999 została przyjęta.

- XIII. Przewodniczący Zebrania zarządził przeprowadzenie wyboru Komisji Skrutacyjnej, dla przeprowadzenia wyborów Zarządu, Komisji Rewizyjnej oraz Przewodniczącego Oddziału Warszawskiego PTF na nową kadencję oraz delegatów Oddziału na Walne Zgromadzenie PTF w dniu 28 I 2000 r. (początek obrad godz. 11.45);

Zgłoszono następujące kandydatury do Komisji Skrutacyjnej:

- a) prof. dr hab. Andrzej Miś,
- b) dr Joanna Odrowąż–Sypniewska,
- c) dr Mieszko Tałasiewicz,

Przewodniczący Zebrania stwierdził, iż do Komisji Skrutacyjnej wybrano:

- a) prof. dr hab. Andrzej Miś – Przewodniczący Komisji,
- b) dr J. Odrowąż–Sypniewska – Członek Komisji,
- c) dr Mieszko Tałasiewicz – Członek Komisji.

- XIV. Przewodniczący Zebrania zarządził zgłaszanie kandydatów na Przewodniczącego Oddziału Warszawskiego PTF (na nową 4 letnią kadencję).

Zgłoszono następujące kandydatury na Przewodniczącego Oddziału Warszawskiego PTF:

- a) prof. dr hab. Zofia Rosińska;
- b) prof. dr hab. Joanna Górnicka–Kalinowska;
- c) prof. dr hab. Karol Sauerland.

- XV. Przewodniczący Zebrania zarządził głosowanie na zgłoszone kandydatury na Przewodniczącego Oddziału Warszawskiego PTF (na nową 4 letnią kadencję).

Poszczególni kandydaci otrzymali następującą ilość głosów:

- a) prof. dr hab. Zofia Rosińska – 14;
- b) prof. dr hab. Joanna Górnicka–Kalinowska – 1;
- c) prof. dr hab. Karol Sauerland – 4.

Przewodniczący Zebrania stwierdził, iż w związku z powyższym wynikiem głosowania na Przewodniczącego Oddziału Warszawskiego o PTF została wybrana prof. dr hab. Zofia Rosińska.

XVI. W czasie gdy Komisja Skrutacyjna dokonywała obliczania wyników głosowania w sprawie wyboru Przewodniczącego Oddziału Warszawskiego PTF Przewodniczący Zebrania zaproponował odbycie części dyskusji przewidzianej w pkt. 13 porządku obrad.

Jako pierwszy uczestnik głos zabrał dr Marian Flieger, który wskazał na:

- a) nie dochodzenie w ogóle, bądź w opóźnionej poczty z zawiadomieniami o terminie zebrań Oddziału Warszawskiego PTF;
- b) przesuwanie przez Zarząd godziny rozpoczynania zebrań z godz. 17.00, na późniejsze, a przecież stałość rozpoczynania zebrań jest pewna wartością;
- c) odczyt dr hab. Ewy Podrez był odczytem prawdy konfesyjnej, dlatego zapraszanie przez Zarząd wykładowców głoszących takie wyniki naukowe, zostało odebrane przez dr Mariana Fliegera jako naruszenie przyjętej w PTF konwencji. Jeżeli Zarząd zaprasza przedstawicieli jednej konfesji, to konsekwentnie winien zaprosić także przedstawicieli pozostałych wyznań.

XVII. W tym miejscu dyskusja została przerwana i Przewodniczący Zebrania zarządził zgłaszanie kandydatów do Zarządu Oddziału Warszawskiego PTF.

Zgłoszono następujące kandydatury do Zarządu Oddziału Warszawskiego PTF:

- a) prof. dr hab. Ewa Krauze–Błachowicz;
- b) prof. dr hab. Joanna Górnicka–Kalinowska;
- c) prof. dr hab. Karol Sauerland;
- d) prof. dr hab. Maciej Potępa;
- e) prof. dr hab. Ulrich Schrade;
- f) mgr Wawrzyniec Rymkiewicz.

XVIII. Przed przystąpieniem do głosowania powstała kontrowersja, jak ilość członków Zarządu będzie wybierana: 5 czy 7 (łącznie z Przewodniczącym Zarządu, jak w poprzedniej kadencji). W wyniku krótkiej dyskusji ustalono, iż kwestia zostanie rozstrzygnięta w wyniku losowania.

Przewodniczący Zebrania poddał pod głosowanie kwestię: „czy Zarząd ma liczyć 7 członków (łącznie z Przewodniczącym Zarządu, jak w poprzedniej kadencji)?

Na tak postawione pytanie odpowiedziało twierdząco 9 członków Oddziału, przeciw 8, wstrzymało się 2.

Przewodniczący Zebrania stwierdził, iż w wyniku głosowania wybranych będzie 7 członków łącznie z Przewodniczącym Zarządu, jak w poprzedniej kadencji.

XIX. Następnie przystąpiono do głosowania nad zgłoszonymi kandydaturami do Zarządu. Jako zasadę przyjęto, iż wybranym zostaje ten kandydat, który uzyska 50% + 1 głos biorących udział w głosowaniu członków Oddziału.

W tym momencie przybył na salę obrad prof. dr hab. Witold Mackiewicz, w związku z czym ilość osób uprawnionych do głosowania wynosi 20.

Poszczególni kandydaci do Zarządu Oddziału otrzymali następującą ilość głosów:

- a) prof. dr hab. K. Krauze–Błachowicz – 17;
- b) prof. dr hab. Joanna Górnicka–Kalinowska – 18;
- c) prof. dr hab. Karol Sauerland – 14;
- d) prof. dr hab. Maciej Potępa – 17;
- e) prof. dr hab. Ulrich Schrade – 20;
- f) mgr Wawrzyniec Rymkiewicz – 20.

Przewodniczący Zebrania stwierdził, iż w związku z powyższym wynikiem głosowania do Zarządu Oddziału Warszawskie o PTF zostali w brani wszyscy zgłoszeni kandydaci.

Protokół Komisji Skrutacyjnej z wyboru Zarządu Oddziału PTF – zał. nr 4

XX. Następnie zgłoszono następujące kandydatury do Komisji Rewizyjnej Oddziału Warszawskiego PTF:

- a) prof. dr hab. Janusz Skarbek;
- b) dr Jan Zubelewicz;
- c) dr Wojciech Słomski.

XXI Przewodniczący Zebrania zarządził głosowanie na zgłoszone kandydatury do Komisji Rewizyjnej Oddziału Warszawskiego PTF. Jako zasadę przyjęto, iż wybranym zostaje ten kandydat, który uzyska 50% + 1 głos biorących udział w głosowaniu członków Oddziału.

Poszczególni kandydaci do Zarządu Oddziału otrzymali następującą ilość głosów:

- a) prof. dr hab. Janusz Skarbek – 19;
- b) dr Jan Zubelewicz – 19;
- c) dr Wojciech Słomski – 183.

Przewodniczący Zebrania stwierdził, iż w związku z powyższym wynikiem głosowania do Komisji Rewizyjnej Oddziału Warszawskie o PTF zostali wybrani wszyscy zgłoszeni kandydaci.

XXII. Przewodniczący Zebrania zarządził zgłaszanie kandydatów w sprawie wyboru delegatów Oddziału Warszawskiego PTF na Walne Zgromadzenie PTF;

Zgłoszono następujące kandydatury delegatów Oddziału Warszawskiego PTF na Walne Zgromadzenie PTF w dniu 28 I 2000 r. (początek obrad godz. 11.45):

- a) prof. dr hab. Joanna Górnicka–Kalinowska;
- b) prof. dr hab. Maciej Potępa;
- c) prof. dr hab. Jacek J. Jadacki;
- d) prof. dr hab. Zofia Rosińska;

e) dr Krzysztof Wrześciński.

XXIII. Przewodniczący Zebrania zarządził głosowanie na zgłoszone kandydatury delegatów Oddziału Warszawskiego PTF na Walne Zgromadzenie PTF w dniu 28 I 2000 r. Jako zasadę przyjęto, iż wybranym zostaje ten kandydat, który uzyska 50% + 1 głos biorących udział w głosowaniu członków Oddziału.

Poszczególni kandydaci delegatów Oddziału Warszawskiego PTF na Walne Zgromadzenie PTF otrzymali następującą ilość głosów:

- a) prof. dr hab. Joanna Górnicka–Kalinowska – 19;
- b) prof. dr hab. Maciej Potępa – 18;
- c) prof. dr hab. Jacek J. Jadacki – 15;
- d) prof. dr hab. Zofia Rosińska – 19;
- e) dr Krzysztof Wrześciński – 18.

Przewodniczący Zebrania stwierdził, iż w związku z powyższym wynikiem głosowania na delegatów Oddziału Warszawskiego PTF na Walne Zgromadzenie PTF w dniu 28 I 2000 r., delegatami zostali wybrani wszyscy zgłoszeni kandydaci.

XXIV. Następnie odbyła się druga część dyskusji oraz pkt. 16 porządku obrad „wolne wnioski”. Głos zabrali:

- a) dr Jan Zubelewicz zaproponował, aby nowy Zarząd dokonał jednak weryfikacji listy członków poprzez wykreślenie tych, którzy nie regulują składek;
- b) prof. dr hab. Joanna Górnicka–Kalinowska odpowiadając na zarzuty dr M. Fliegera z pierwszej części dyskusji zauważyła, iż dr hab. Ewa Podrez jest profesorem Uniwersytetu Kardynała Wyszyńskiego i Zarząd Oddziału PTF (i sama Pani Profesor osobiście) nie uznaje za słuszne cenzurować wypowiedzi zaproszonych wykładowców. Zapowiedziany temat odczytu brzmiał atrakcyjnie, jeżeli zaś treść budzi zastrzeżenia, to obciążać mogą one jedynie osobę prelegenta, nie zaś Zarządu Oddziału PTF.

Ponadto prof. dr hab. Joanna Górnicka–Kalinowska zaproponowała – mając świadomość trudności realizacji pomysłu – aby nagrywać na taśmę magnetofonową wygłaszane odczyty.

XXV. W związku z wyczerpaniem porządku obrad Przewodniczący Walnego Zebrania Sprawozdawczo–Wyborczego Oddziału Warszawskiego PTF zamknął zebranie.

protokołował
dr Krzysztof Wrześciński

Działalność Oddziału Warszawskiego PTF

28 II 2000 ukonstytuował się Zarząd Oddziału Warszawskiego PTF w składzie:

1. prof. dr hab. Zofia Rosińska – przewodnicząca
2. prof. dr hab. Joanna Górnicka – wiceprzewodniczący
3. dr Krystyna Krauze-Błachowicz – skarbnik
4. prof. dr hab. Maciej Potępa – członek zarządu
5. prof. dr hab. Ulrich Schrade – członek zarządu
6. prof. dr hab. Karol Sauerland – członek zarządu
7. dr Wawrzyniec Rymkiewicz – sekretarz

Zarząd Oddziału ustalił, że spotkania PTF w najbliższym okresie koncentrować się będą na trzech rodzajach problematyki:

1. metafizycznej
2. interdyscyplinarnej
3. chcemy także śledzić nowości wydawnicze i organizować spotkania poświęcone nowym książkom.

Zarząd ustalił wstępny harmonogram zebrań O/W PTF:

- 10 marca – wspólne z Warszawskim Towarzystwem Naukowym spotkanie poświęcone pamięci profesora Klemensa Szaniawskiego, w 10 rocznicę jego śmierci. Organizatorem spotkania jest prof. dr hab. Jacek Juliusz Jadacki.
- 20 marca – odczyt prof. Macieja Potępy „Pytanie o podmiot w filozofii współczesnej”.
- 10 kwietnia: debata „Prawo a moralność”, w której głos zabiorą Barbara Piwnik (sędzia) i prof. dr hab. Jacek Kurczewski (socjolog).
- 8 maja: odczyt prof. dr hab. Marka J. Siemka „Logos jako dialogos. Greckie źródła racjonalności”.
- czerwiec: odczyt dr hab. Włodzimierza Lorena „Czy możliwa jest filozofia bez idei podmiotu? Dyskusja z tezami «antyhumanizmu teoretycznego»”.
- październik: odczyt prof. dr hab. Zbigniewa Szawarskiego „Jak umiera człowiek?”

Przewodnicząca O/W PTF
prof. dr hab. Zofia Rosińska

Sekretarz O/W PTF
dr Wawrzyniec Rymkiewicz

Sprawozdanie z merytorycznej działalności Oddziału Wrocławskiego PTF w roku 1999

Struktura organizacyjna Oddziału Wrocławskiego PTF w dniu 15 grudnia 1999. Zarząd:

1. dr Maria Kostyszak – przewodnicząca,
2. dr Janusz Jaskóła – sekretarz,
3. dr Radosław Kuliniak – skarbnik.

Lista członków OW PTF w załączeniu do sprawozdania finansowego.

Działalność OW PTF w roku kalendarzowym 1999 ograniczyła się do zorganizowania i w miarę szerokiego rozpropagowania odczytów pracowników naukowych Instytutu Filozofii UW r-ego. Poniżej podaję terminy, tytuły i autorów poszczególnych wystąpień, które były pretekstem do interesującej wymiany poglądów.

- 3 marca 1999, Czy możliwe jest nieprzedstawiające myślenie i mówienie, dr Maria Kostyszak (dyskusja wokół książki autorstwa prelegentki pt. *Istota techniki – glos Martina Heideggera*).
- 21 kwietnia 1999, *Byt i refleksja w 'De Trinitate' Augustyna z Hippony*, dr Bogusław Paż.
- 9 czerwca 1999, *Postmodernizm a rozum. Koncepcja rozumu transwersalnego W. Welscha*, dr Leszek Kleszcz.

W dniu 20 XII 99. planowane jest zebranie członków Towarzystwa, na którym zostanie wybrany nowy Zarząd Oddziału Wrocławskiego. Na zebraniu tym zostaną także przedstawione propozycje programowe przygotowane przez Zarząd ustępujący. Propozycje te mają dać impuls do takiej działalności naszego Oddziału, aby był bardziej zauważalny na Uniwersytecie i w życiu miasta.

sekretarz OW PTF
Janusz Jaskóła

Protokół z Walnego Zgromadzenia sprawozdawczo–wyborczego delegatów Polskiego Towarzystwa Filozoficznego Warszawa 28 stycznia 2000

1. Obrady otworzył Przewodniczący Zarządu Głównego PTF prof. dr hab. Władysław Stróżewski.

Wspomniano zmarłych członków PTF: prof. Adama Synowieckiego, doc. Alicję Glińską i dr. Floriana Donocika oraz prof. Tadeusza Pszczołowskiego.

2. Wybrano przewodniczącego oraz sekretarza Walnego Zgromadzenia Delegatów PTF: prof. dr hab. Ulricha Schradego i dr. Marka Rembierza.

3. Sekretarz Zarządu Głównego PTF prof. dr hab. Barbara Markiewicz przedstawiła protokół Walnego Zgromadzenia z 1999 r., a następnie sprawozdanie z działalności PTF w 1999 r. Rozpoczęła od sprawy płacenia składek i rozliczania grantów. Następnie omówiła konferencje i odczyty w oddziałach oraz działalność Sekcji Etyki, Sekcji Nauczania Filozofii i Zespołu Metodologicznego im. Izydory Dąmbskiej w Krakowie (poinformowała o zawieszeniu Sekcji Ekofilozofii). Zwróciła uwagę, że w tematach referatów dominuje filozofia współczesna i wyraźnie zaznacza się zainteresowanie problematyką filozofii polityki, a w Oddziale Olsztyńskim w szczególności rozpatruje się kwestie ekofilozofii. Prof. Markiewicz podjęła też zagadnienie dydaktyki filozofii (problem wejścia przedmiotu *filozofia* do szkół). Dalsza część sprawozdania zawierała informacje o notach bibliograficznych dotyczących polskich publikacji sporządzonych przez prof. dr hab. Adama Węgrzeckiego (w ramach współpracy z Międzynarodowym Instytutem Filozofii w Paryżu, dla wydawnictwa *Bibliographie Philosophie*), o „Ruchu Filozoficznym” ukazującym się w Toruniu pod redakcją prof. dr hab. Leona Gumańskiego oraz o bibliotece i archiwum PTF, których kuratorem jest prof. dr hab. Jacek Juliusz Jadacki.

Prof. dr hab. Władysław Krajewski przedstawił działalność i osiągnięcia Olimpiady Filozoficznej.

Prof. Dr hab. Ryszard Kleszcz podał sprawozdanie z czynności Sądu Koleżeńskiego. Na wniosek Oddziału Gdańskiego rozpatrywano sprawy wynikłe z dyskusji o honorowym członkostwie PTF dla prof. dr hab. Bogusława Wolniewicza; według Sądu Koleżeńskiego brak jest podstaw do wydania zasadnego orzeczenia, a do rozpatrywania honorowego członkostwa powołana jest Komisja Godności Honorowych.

Prof. dr hab. Jacek Juliusz Jadacki, jako skarbnik Zarządu Głównego, omówił sytuację finansową PTF: (a) kwota w dyspozycji w 1999 r. – 150 tys. zł; (b) wydano – 80 tys. zł.; (c) saldo ok. 60 tys. zł – na rok 2000.

Prof. dr hab. Jan Garewicz, po przedstawieniu sprawozdania Głównej Komisji Rewizyjnej, złożył wniosek o absolutorium dla Zarządu Głównego.

4. Przewodniczący Walnego Zgromadzenia otworzył dyskusję nad kwestiami

przedstawionymi w sprawozdaniach. Podjęto wątki związane z wnioskiem Oddziału Gdańskiego o honorowe członkostwa PTF – między innymi dla prof. Wolniewicza; głos zabrali prof. Garewicz, prof. Józef Niżnik i doc. Marian Pyrz. Doc. Pyrzowi, który postawił pytania o tryb przyznawania honorowego członkostwa i sposobu zredagowania pisma w sprawie składek, odpowiedzi udzieliła Sekretarz ZG prof. Markiewicz. Wyjaśniła, że powodem „trochę ostrego tonu listu” – za co przeprosiła – było poczucie bezradności wobec problemu (nie) płacenia składek, i problem ten nadal pozostaje aktualny. Do dyskusji w sprawie listu włączyli się dr Krzysztof Wrzesiński i prof. Jadacki, który – jako Skarbnik ZG – szczegółowo umotywowwał racje wyłożone w tym liście, przeprasząc za niefortunne sformułowania. Prof. Markiewicz i prof. Jadacki podkreślili trzy sprawy: (1) statut PTF jasno określa obowiązki członka towarzystwa i wśród nich – płacenie składek; za egzekwowanie tego obowiązku i porządek w tej dziedzinie odpowiada Zarząd Oddziału; (2) rzeczywistość finansowa (czyli stan zebranych składek) powinna odzwierciedlać faktyczną ilość członków PTF; (3) zachodzi konieczność wykazania się przez PTF realnym stanem swych finansów przed instytucjami dotującymi. dr Wrzesiński zwrócił się z pytaniem o praktyczne skutki konkluzji Sądu Koleżeńskiego i otrzymał odpowiedź od prof. Kleszcza; wracając w tym kontekście do sprawy honorowego członkostwa dla prof. Wolniewicza głos zabrali prof. Stróżewski, doc. Pyrz, prof. Krajewski, prof. Garewicz, prof. Schrade, dr Wrzesiński i prof. Jadacki, który zaproponował sformułowanie przez zainteresowanych pisemnego wniosku w sprawie konkluzji Sądu Koleżeńskiego. Doc. Pyrz, w imieniu Oddziału Gdańskiego, przedstawił prośbę o rozpatrzeniu wniosku honorowego członkostwa dla prof. Dr hab. Leszka Kołakowskiego. Prof. Stróżewski w tej kwestii wyraził sugestię (i polecił ją zapisać w sprawozdaniu): żeby Oddział Gdański stwierdził, że wniosek w sprawie prof. Kołakowskiego jest ponowiony i skierowany do Konwentu.

5. Po zakończeniu dyskusji udzielono absolutorium Zarządowi Głównemu (dwie osoby się wstrzymały) i zatwierdzono sprawozdanie Komisji Rewizyjnej (wszyscy za).

6. Następnym punktem obrad był wybór Przewodniczącego Zarządu Głównego. Prof. J. J. Jadacki zgłosił kandydaturę prof. dr hab. Władysława Stróżewskiego. Powołano Komisję Skrutacyjną w składzie: dr Maria Kostyszak, dr Dorota Probuska i dr Andrzej Łukasik. Prof. Stróżewski, w tajnym głosowaniu, został ponownie wybrany na urząd przewodniczącego (głosowały 24 osoby: 21 – tak, 3 – nie). Po wyborze Przewodniczący – w krótkim słowie – podkreślił, że jest szczęśliwy i dumny, i z pokorą myśli o swojej funkcji, szczególnie, gdy wspomina swych poprzedników – Tadeusza Kotarbińskiego i Klemensa Szaniawskiego.

7. Przystąpiono do wyborów na członków Zarządu Głównego PTF. Podano kandydatury, głosowały 24 osoby. W wyniku wyborów Zarząd Główny ukonstytuował się w następującym składzie:

- zastępca przewodniczącego: prof. dr hab. Władysław Krajewski (20 głosów);
- skarbnik: prof. dr hab. Jacek Juliusz Jadacki (17 głosów);

- członkowie:
  - prof. dr hab. Leon Gumański (18 głosów),
  - prof. dr hab. Marian Wesoły (18 głosów),
  - dr Marek Rembierz (18 głosów),
- zastępcy członków:
  - prof. dr hab. Aldona Pobjewska (15 głosów),
  - prof. dr hab. Ryszard Kleszcz (14 głosów),
  - dr Michał Woroniecki (12 głosów).

W wyniku wyborów ukonstytuowały się również następane organy PTF: Komisja Rewizyjna i Sąd Koleżeński.

Komisja Rewizyjna w składzie (trzech członków i 2–ch zastępców):

- prof. dr hab. Jan Garewicz (20 głosów);
- prof. dr hab. Karol Tarnowski (17 głosów);
- dr Andrzej Łukasik (18 głosów);
- dr Dorota Probuca (16 głosów);
- prof. dr hab. Henryk Hadryś (9 głosów).

Sąd Koleżeński w składzie (pięciu członków i 2–ch zastępców):

- dr Krzysztof Wrzesiński (20 głosów);
- prof. dr hab. Ulrich Schrade (20 głosów);
- dr Zbigniew Zalewski (19 głosów);
- dr hab. Andrzej Kaniowski (18 głosów);
- mgr Alicja Bezmienow (18 głosów);
- dr Elżbieta Jung–Palczewska (17 głosów);
- prof. dr hab. Józef Niżnik (13 głosów);

8. W przerwie obrad – na wniosek Przewodniczącego ZG prof. dr hab. Władysława Stróżewskiego – ukonstytuował się Zarząd Główny PTF (w podanym wyżej składzie) i odbył swe pierwsze posiedzenie.

9. W końcowej części obrad w głosowaniu przyjęto wnioski o powołaniu Oddziałów w Opolu i Słupsku. Prof. Leon Gumański podniósł sprawy związane z redagowaniem „Ruchu Filozoficznego”. Prof. Barbara Markiewicz podkreśliła, że wszystkie oddziały PTF powinny mieć stałego korespondenta do „Ruchu Filozoficznego”. Wszyscy obecni jednogłośnie poparli wniosek o zobowiązanie Zarządu Głównego do sformułowania apelu o rzetelną współpracę oddziałów PTF (szczególnie przewodniczących i zarządy oddziałów) z redakcją „Ruchu Filozoficznego”. Prof. Markiewicz omówiła plan pracy PTF na 2000 rok. Prof. Jacek Jadacki zaprosił do udziału w sesji (13 III) o Klemensie Szaniawskim. Prof. Władysław Krajewski zaproponował podwyższenie składek (30 zł. Samodzielni pracownicy naukowcy i 15 zł. Niesamodzielni) i wniosek ten został przyjęty (17 głosów – za, 3 – przeciw, 1 – wstrzymujący się).

10. Prof. Władysław Krajewski wygłosił odczyt pt. „Moja ewolucja filozoficzna”.

Sporządził
Marek Rembierz

**Protokół z zebrania Zarządu Głównego
Polskiego Towarzystwa Filozoficznego
Warszawa 28 stycznia 2000 r.**

1. Obrady otworzył Przewodniczący Zarządu Głównego PTF prof. dr hab. Władysław Stróżewski.
2. Zarząd Główny ukonstytuował się w następującym składzie:
  - zastępca przewodniczącego: prof. dr hab. Władysław Krajewski;
  - sekretarz: prof. dr hab. Barbara Markiewicz;
  - skarbnik: prof. dr hab. Jacek Juliusz Jadacki;
  - członkowie:
    - prof. dr hab. Leon Gumański,
    - prof. dr hab. Marian Wesoly,
    - dr Marek Rembierz.
  - zastępcy członków:
    - prof. dr hab. Aldona Pobojevska,
    - prof. dr hab. Ryszard Kleszcz,
    - dr Michał Woroniecki.
3. Prof. Barbara Markiewicz omówiła sprawę KBN-owskiego grantu na monografię PTF-u.
4. Prof. Jacek Juliusz Jadacki przedstawił projekt sesji o Klemensie Szaniawskim (13 III 2000) i zaprosił do udziału w niej.
5. Prof. J. J. Jadacki podjął kwestię grantu związanego z rocznicą Alfreda Tarskiego (problem zorganizowania stosownej konferencji).
6. Prof. Leon Gumański podniósł sprawy związane z redagowaniem „Ruchu Filozoficznego”. Zebrani poparli postulaty prof. Gumańskiego (m.in. o większe zdyscyplinowanie przewodniczących i zarządów oddziałów we współpracy z redakcją „Ruchu Filozoficznego”).
7. Przewodniczący Zarządu Głównego PTF prof. Władysław Stróżewski zamknął obrady.

*Sporządził:
Marek Rembierz*

Autobiogramy

TERESA RZEPA

(Uzupełnienie za okres 1996–2000)

Od 1 lutego 1996 r. kieruje Katedrą Psychologii (oraz – w jej ramach – Zakładem Psychologii Społecznej i Psychobiografistyki) w Uniwersytecie Szczecińskim, w 1999 roku otrzymała tytuł profesora (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), a w roku 2000 – stanowisko profesora zwyczajnego. Wypromowała 4 doktorów.

BIBLIOGRAFIA

a) Wydawnictwa zwarte

(1998) 7. *Życie psychiczne i drogi do niego. Psychologiczna Szkoła Lwowska*, Wyd. Naukowe US, Szczecin.

b) Wybory pism

(1997) *Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej. Twardowski – Witwicki – Baley – Błachowski – Kreutz – Lewicki – Tomaszewski*, PWN, Warszawa (wybór, opracowanie, przedmowa, redakcja naukowa, przypisy, noty bibliograficzne, bibliografie).

d) Redakcje

(1996) 13. *Historia socjologii polskiej i nauk prawnych*, cz. I, Wyd. Nauk. US, Szczecin, współredaktor: J. Leoński. (1997) 14. *Historia psychologii polskiej w autobiografiach*, cz. II, Wyd. Nauk. US, Szczecin. 15. *Buddyzm w Polsce. Autobiografie*, cz. 1, Fundacja Buddyjska, Szczecin. 16. „Psyche”, 1, *Zeszyty Naukowe US*, nr 204. (1998) 17. *O języku i komunikowaniu się*, „Materiały. Konferencje”, nr 29, Wyd. Nauk. US, Szczecin. 18. *Historia psychologii polskiej w autobiografiach*, cz. III, Wyd. Nauk. US, Szczecin. (1999) 19. „Psyche”, 2, *Zeszyty Naukowe US*, nr 235. 20. Ch. Bühler, *Bieg życia ludzkiego*, PWN, Warszawa. 21. *W poszukiwaniu tożsamości*, „Materiały. Konferencje” nr 44, Wyd. Nauk. US, Szczecin. 22. „Psyche”, 3, *Zeszyty Naukowe US*, nr 260. 22. „Psyche”, 4, *Zeszyty Naukowe US*, nr 282. 23. *Historia psychologii polskiej w autobiografiach*, cz. IV, Wyd. Nauk. US, Szczecin.

e) Rozdziały w pracach zwartych

(1995) 29. *Postawy uczonych polskich wobec rzeczywistości politycznej. Analiza autobiografii naukowych*, w: *Ludzie i instytucje. Stawianie się ładu społecznego*, t. 2, Wydawnic-

two UMCS, Lublin, s. 209–218. 30. *Psychologia marzeń sennych*, w: A. Nowicki (red.), *Filozofia snów*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, vol XX, s. 41–54. (1996) 31. *Trzy dialogi o snach*, w: tamże, s. 225–234. 32. *Lwowskie propozycje psychosemiotyczne*, w: J. Jadacki (red.), *W świecie znaków*, Wydawnictwo UW, Warszawa, s. 247–253. 32. *Wstęp w: Historia socjologii polskiej i nauk prawnych w autobiografiach*, cz. I, Szczecin, s. 7–10, współautor J. Leoński. (1997) 33. *Psychologiczny portret Kazimierza Twardowskiego*, w: R. Jadczyk, *Mistrz i jego uczniowie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 205–226. 34. *Słowo wstępne*, w: *Historia socjologii polskiej w autobiografiach*, cz. II, *Ludwig Janiszewski, Autobiografia*, Szczecin, s. 9–10. 35. *Propozycje psychospołeczne Szkoły Lwowsko-Warszawskiej i ich epistolarne ilustracje*, w: R. Woźniak (red.), *W kręgu ludzi morza*, Wyd. Nauk. US, s. 243–255. 36. *Przedmowa w: Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej*. Twardowski – Witwicki – Baley – Blachowski – Kreutz – Lewicki – Tomaszewski, PWN, Warszawa, s. 5–63. 37. *Wstęp do: T. Rzepa (red.), Buddyzm w Polsce. Autobiografie*, cz. I, Szczecin, s. 7–20, współautorki: I. Molenda, B. Dobińska. (1998) 38. *Twórcy polskiej psychologii o komunikowaniu stanów życia psychicznego*, w: T. Rzepa (red.), *O języku i komunikowaniu się*, Wydawnictwo US, Szczecin, s. 23–33. 39. *Słowo wstępne do: tamże*, s. 5–7. 40. *Psychologia humanistyczna*, w: W. Szewczuk (red.), *Encyklopedia psychologii*, Fundacja Innowacja, Warszawa, s. 556–560. 41. *Wstęp do: Historia psychologii polskiej w autobiografiach*, cz. III, Wydawnictwo US, Szczecin, s. 7–13. (1999) 42. *Przedmowa do wydania polskiego*, w: Ch. Bühler, *Bieg życia ludzkiego*, PWN, Warszawa, s. 7–23. 43. *Szkic do psychologicznego portretu Henryka Elzenberga*, w: W. Tyburski (red.), *Henryk Elzenberg (1887–1967). Dziedzictwo idei. Filozofia – aksjologia – kultura*, Wyd. UMK, Toruń. 44. *Wprowadzenie w: T. Rzepa (red.), W poszukiwaniu tożsamości*, „Materiały. Konferencje”, nr 44, Wyd. Nauk. US, Szczecin, s. 5–7. 45. *Zlekceważony fenomen w dziejach nauki polskiej – psychologiczna Szkoła Lwowska*, w: W. Tyburski, R. Wiśniewski, (red.), *Polska filozofia analityczna. W kręgu szkoły Lwowsko-Warszawskiej*, Wyd. UMK, Toruń, s. 43–55. (2000) 46. *Wstęp w: T. Rzepa (red.), Historia psychologii polskiej w autobiografiach*, cz. IV, Wyd. Nauk. US, Szczecin, s. 7–11.

f) Artykuły

(1995) 74. *Modyfikująca funkcja teorii czynności i wytworów Kazimierza Twardowskiego*, „Ruch Filozoficzny”, R. LII, nr 2, s. 211–219. 75. *O czym mówią autobiografie psychologów?*, „Przegląd Psychologiczny”, R. 38, s. 421–440. 76. *Ojczyzny i narody w świadomości Polaków zamieszkałych w Rosji*, „Przegląd Zachodniopomorski”, nr 3, s. 207–221, współautor: J. Leoński. 77. *Przydatność dokumentów psychologicznych o biograficznym charakterze*, „Zdrowie Psychiczne”, R. XXXVI, nr 1–2, s. 111–122. (1996) 78. *Psychologiczne odczytanie – zbadanych przez socjologów – relacji między Polakami a Niemcami*, „Europa Regionum”, t. I, s. 103–113. 79. *Źródła i poziom wiedzy seksuologicznej dziewcząt*, „Roczniki Koszaliński”, t. 26, s. 267–274, współautor: B. Listowska. 80. *Czy w biografiach uczonych warto poszukiwać potwierdzenia Jungowskiej koncepcji indywidualacji?*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 5, s. 47–56. (1997) 81. *Autobiografia naukowa jako podstawa autoportretu psychologicznego*, „Studia Sociologica”, nr 7, 77–90. 82. *Dlaczego Władysław Witwicki nie odkrył zjawiska dysonansu poznawczego?*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria”, R. VI, nr 1(21), s. 79–93. 83. *Język autobiografii psychologów*, „Forum Psychologiczne”, t. II, nr 1, s. 3–14. 84. *Psychologiczne aspekty legendy o Kazimierzu Twardowskim*, „Ruch Filozoficzny” R. LVI, nr 2, s. 201–206. 85. *Postawy szczecińskiej młodzieży wobec Rumunów i Rosjan (Die Einstellung der Stettiner Jugendlichen gegenüber Rumänen und Russen)*, „Europa Re-

gionum, t. II, s. 269–283, współautorka: I. Molenda. 86. *Portret psychologiczny członków Ruchu Hare Kriszna z Pomorza Zachodniego*, „Rocznik Koszaliński”, nr 27, s. 141–149, współautorka: B. Mackiewicz. 87. *Humanistyczny rys psychologii w szkole lwowsko-warszawskiej*, „Psyche”, t. I, s. 7–23. 88. *O definiowaniu i rozumieniu pojęć psychologicznych*, „Forum Psychologiczne”, t. II, nr 2, s. 45–56. 89. *Psychologiczne determinanty trudności w leczeniu dzieci z alergią wielopokarmową*, „Zdrowie Psychiczne”, R. XXXVIII, nr 3–4, s. 119–129, współautor: G. Czaja–Bulsa. (1998) 90. *Co wnoszą „Dzienniki” Kazimierza Twardowskiego do jego psychologicznego portretu?*, „Ruch Filozoficzny”, R. LV, nr 2, s. 239–257. 91. *Obcy w kleszczach nietolerancji*, „Rocznik Koszaliński”, nr 28, s. 251–264. (1999) 92. *Wyższa Szkoła Higieny Psychiczej – „gorsza” czy „lepsza” córka Psyche?*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii”, nr 8, s. 213–225. 93. *O pierwszej szkole psychologii stosowanej – Wyższa Szkoła Higieny Psychiczej*, „Forum Psychologiczne”, t. 4, nr 1, s. 88–100. 94. *O psychologii Wilhelma Wundta i eksperymentach prowadzonych w lipskim laboratorium*, „Psyche”, 2, Zeszyty Naukowe US, nr 235, s. 5–18. 95. *O tym jak i dlaczego Kazimierz Twardowski zredukował dysonans poznawczy*, „Psyche”, 3, Zeszyty Naukowe US, nr 260, s. 5–18. 96. *Przyczynki do autobiografii Marii Susułowskiej*, tamże, s. 19–28, współautor: D. Chmielewska–Banaszak. 97. *Władysława Witwickiego psychologia zaprzepaszczonych szans*, „Filozofia Nauki”, nr 3–4 (27–28), s. 119–130. (2000) 98. *Kazimierz Twardowski jako organizator uniwersyteckich środowisk psychologicznych*, „Przegląd Psychologiczny”, t. 43, nr 1, s. 15–27. 99. *Jeden z epistolarnych portretów Władysława Witwickiego*, „Psyche”, Zeszyty Naukowe US, nr 282, s. 29–48. 100. *Skuteczność negocjacyjna kobiet i mężczyzn*, „Studia Sociologica”, nr 12, Zeszyty Naukowe US, nr 303, s. 49–60.

g) Recenzje

(1996) 14. M. Straś–Romanowska (red.), *Na tropach psychologii jako nauki humanistycznej*, Warszawa – Wrocław 1995, „Ruch Filozoficzny” 1996, R. LIII, nr 1, s. 80–86, współautor: J. Leoński. 15. T. Tyszka (red.) *Czy powrót do introspekcji? Zbieranie i analiza danych słownych*, Warszawa 1995, „Ruch Filozoficzny” 1996, R. LIII, nr 1, s. 86–88. 16. Włodzimierz Szewczuk, *Nowa Teoria Marzeń Sennych*, Kraków 1995, „Ruch Filozoficzny” 1996, R. LIII, nr 4, s. 599–600. (1997) 17. *Europa Regionum*, t. I, Wyd. Nauk. US, Szczecin 1996, ss. 274, „Rocznik Koszaliński”, 27, s. 248–249. (1998) 18. Zbigniew Pietrasiniński (red.), *Studenci o własnym rozwoju*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1997, ss. 129, „Psychologia Wychowawcza”, T. XLI (LV), 1, s. 70–73. 19. *Europa Regionum*, t. II, Wyd. Nauk. US, Szczecin 1997, ss. 354, „Rocznik Koszaliński”, 28, s. 344–346.

h) Omówienia i sprawozdania

(1997) 15. Wywiad z: Getsugen, w: T. Rzepa (red.), *Buddyzm w Polsce. Autobiografie*, cz. I, Szczecin, s. 21–39. 16. Wywiad z: Ola Porter, w: tamże, s. 111–153. 17. Wywiad z: Waldemar Zych (lama Rinchen), w: tamże, s. 185–257. (1998) 18. *III Międzynarodowy Kongres Psychologiczny*, Monachium, 4–7 sierpnia 1986, „Forum Psychologiczne”, t. III, 2, s. 225–229. 19. *Nota o autorze, Bibliografia prac Ch. Buhlera*, w: Ch. Bühler, *Bieg życia ludzkiego*, PWN, Warszawa.

j) Redakcje naukowe i wydawnicze

(1999) 5. William James, *The Principles of Psychology*, New York 1890, rec. dla „Biblioteki Klasyków Filozofii”, PWN, Warszawa. 6. F. Brentano, *Psychologie vom empirischen Stand-*

punkt, Leipzig 1924–1925, rec. dla „Biblioteki Klasyków Filozofii”, PWN, Warszawa. 7. M. Straś-Romanowska, *Metoda jakościowa i jej zastosowanie w badaniach współczesnej psychologii*, Wrocław 2000, rec. dla Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Wrocławskiego. 8. C. S. Hall, G. Lindzey, J. B. Campbell, *Theories of personality*, New York 1997, rec. dla Działu Psychologii i Pedagogiki PWN, Warszawa. 9. Duane Schultz, Sydney Ellen Schultz, *Psychology and Work Today*, New York 1999, rec. dla Działu Ekonomii PWN, Warszawa.

STEFAN SARNOWSKI

Stefan Sarnowski, ur. 20 VIII 1939 roku w Zembrzu (woj. toruńskie), zamieszkały w Bydgoszczy (ul. Skarżyńskiego 9, m 16). W latach 1959–64 odbył studia na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego. W czasie studiów jego profesorami byli m. in.: K. Ajdukiewicz (logika), J. Legowicz (historia filozofii starożytnej i średniowiecznej), A. Schaff (wprowadzenie do filozofii), B. Baczek (historia filozofii nowożytnej), L. Kołakowski (historia filozofii współczesnej), M. Fritzhand (etyka). Stopień doktora uzyskał w 1972 roku na podstawie rozprawy pt. *Filozofia jako substytut jedności w myśli chrześcijańskiej i egzystencjalizmie*, doktora habilitowanego – w 1980 roku na podstawie książki pt. *Krytyka filozofii metafizycznej*, tytuł profesora – w 1989 roku.

Po ukończeniu studiów był zatrudniony na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego kolejno jako asystent, adiunkt, docent. W roku 1987 podjął pracę w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Bydgoszczy najpierw jako docent, od roku 1989 – profesor nadzwyczajny a od roku 1993 – profesor zwyczajny. Pełni tu także funkcję kierownika Katedry Filozofii.

W latach 1972/81 wykonywał obowiązki sekretarza naukowego Komitetu Nauk Filozoficznych Polskiej Akademii Nauk.

Poglądy naukowe S. Sarnowskiego kształtowały się początkowo głównie w związku z interpretacją filozofii egzystencjalistycznej. Prowadziło to do bliższego zainteresowania się najważniejszymi wątkami filozofii nowożytnej a zwłaszcza tymi, które mieściły się w kartezyjanizmie (m. in. rozumienie jego przełomowego znaczenia dla całej filozofii nowożytnej i obecności w filozofii XX wieku). Na plan pierwszy wysunęły się opisy takich kluczowych pojęć filozofii nowożytnej, jak idealizm, transcendentalizm, filozofia naukowa, filozofia nauki, metafizologia i inne. Analizie zostały poddane pojęcia „filozofia nowożytna” i „filozofia współczesna”. W dorobku Sarnowskiego pojawiły się także prace dotyczące filozoficznych analiz zjawisk pozafilozoficznych, takich jak polityka (*O polityce refleksje filozoficzne, Filozofia a polityka*), dyscypliny normatywne (*O krytyce rozumu pedagogicznego*). Pojawiły się również zainteresowania szczególnymi aspektami filozofii nauki (*Leczenie się z kompleksu Galileusza, Pozytywizm i filozofia współczesna*) oraz próba interpretacji relatywistycznego pojmowania prawdy (*Między jednością i wielością, czyli o względności pojęcia prawdy, Filozofia i prawda. Próba analizy metafizologicznej*).

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

1. *Zmierzch absolutu? Z problemów filozofii chrześcijańskiej i egzystencjalistycznej*, PWN, Warszawa 1974, ss. 316. 2. *Krytyka filozofii metafizycznej*, PWN, Warszawa 1982, ss. 230. 3. *Świadomość i czas. O początkach filozofii współczesnej*, PWN, Warszawa 1985, ss. 262. 4. *Rozumność i świat. Próba wprowadzenia do filozofii*, PWN, Warszawa 1988, ss. 292. 5. *Berkeley. Zdrowy rozsądek i idealizm*, wyd. Klubu Otryckiego, Warszawa 1988, ss. 108. 6. *O filozofii i metafizologii*, Wyd. WSP, Bydgoszcz 1991, ss. 156. 6. *Filozofia a polityka*, Wyd. A.B. im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2001, p. 212.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

1. *Co to jest personalizm*, „Studia Filozoficzne” 1969, nr 1, s. 147–164. 2. *Chrześcijaństwo, humanizm – dialog*, w: *Humanizm socjalistyczny*, wyd. specj. „Studiów Filozoficznych” 1969, s. 279–298. 3. *Ateizm egzystencjalny Sartre’a*, „Argumenty” 1970, nr 43. 4. *Personalizm chrześcijański. Synteza czy eklektyzm?*, „Studia Filozoficzne” 1973, nr 3, s. 99–118. 5. *Mediocentryzm i filozofia chrześcijańska*, „Studia Filozoficzne” 1972, nr 7–8, s. 161–165. 6. *Fenomenologia i egzystencjalizm*, w: *Fenomenologia Romana Ingardena*, wyd. specj. „Studiów Filozoficznych” 1972, s. 457–482. 7. *Heidegger. Przekraczanie metafizyki*, „Człowiek i Światopogląd” 1973, nr 4, s. 74–95. 8. *Co z dialektyką?*, „Człowiek i Światopogląd” 1974, nr 7, s. 208–211. 9. *Czym jest marksizm?*, „Człowiek i Światopogląd” 1974, nr 11, s. 154–166. 10. *Uwagi w sprawie terminologicznej*, „Studia Filozoficzne” 1976, nr 12, s. 103–105. 11. *Próba rehabilitacji Berkeley’a*, „Studia Filozoficzne” 1977, nr 4, s. 51–72. 12. *Czy transcendentalizm jest metafizyką?*, „Studia Filozoficzne” 1977, nr 4, s. 43–57. 13. *Dlaczego uspokojenie?*, w: *Potrącić poezji strunę kamienną*, PIW, Warszawa, 1979, s. 62–66. 14. *O tzw. zasadniczym zagadnieniu filozofii*, w: *Nauka i światopogląd*, KAW, Kraków 1979, s. 32–39. 15. *Postęp jako kategoria filozoficzna*, w: *Świadomość i rozwój*, KAW, Kraków 1980, s. 325–332. 16. *O historii filozofii współczesnej*, „Człowiek i Światopogląd” 1981, nr 6, s. 166–183. 17. *Historia filozofii–hermeneutyka*, „Studia Filozoficzne” 1981, nr 11, s. 122–130. 18. *Filozofia naukowa i filozofia nauki*, „Studia Filozoficzne” 1982, nr 1–2, s. 27–56. 19. *Sens i nonsens*, „Człowiek i Światopogląd” 1982, nr 9, s. 116–120. 20. *Husserl i fenomenologia*, w: *Filozofia wieku dwudziestego*, Rzeszów 1983, s. 11–19. 21. *Nurt fenomenologiczny w filozofii współczesnej*, „Edukacja Filozoficzna” 1987, nr 3, s. 171–181. 22. *Mysł filozoficzna na drugiej połowie XIX wieku i marksizm*, „Colloquia Communia” 1987, nr 3–4, s. 237–243. 23. *O militariach w filozofii*, „Edukacja Filozoficzna” 1988, nr 4, s. 161–165. 24. *O polityce refleksje filozoficzne*, „Edukacja Filozoficzna” 1989, nr 9, s. 45–70. 25. *Anty-horror metaphysicus*, „Edukacja Filozoficzna” 1992, nr 13, s. 48–56. 26. *Totalitaryzm a filozofia*, w: *Filozofia społeczna*, Poznań 1993, s. 117–124. 27. *Filozofia i polityka. Przypadek Heideggera i Kolakowskiego*, w: *Filozofia społeczna*, Poznań 1993, s. 125–131. 28. *Przyczynek do dyskusji o jedności Europy*, „Edukacja Filozoficzna” 1993, nr 16, 87–91. 29. *O krytyce rozumu pedagogicznego*, w: *Krytyka rozumu pedagogicznego*, Wyd. WSP, Bydgoszcz 1993, s. 9–31. 30. *Zamiast wstępu, czyli o pozytywizmie pedagogicznym*, w: *Krytyka rozumu pedagogicznego*, Wyd. WSP, Bydgoszcz, s. 5–8. 31. *Pozytywizm pedagogiczny i pedagogizm*, „Edukacja” 1994, nr 4, s. 106–114. 32. *Pozytywizm i filozofia współczesna*, w: *Filozofować dziś. Z badań nad filozofią najnowszą*, Wyd. Tow. Naukowego KUL, Lublin 1995, s. 301–312. 33. *Leczenie się z kompleksu Galileusza*, w: *Wartość i świadomość w filozoficznej drodze*, Wyd. Instytut Histo-

rii UAM, Poznań 1995, s. 49–80. 34. *Między jednością i wielością, czyli o względności pojęcia prawdy*, w: *Jedność i wielość*, Wyd. WSP, Bydgoszcz 1996, s. 7–20. 35. *Jedność wielości lub wielość jedności*, w: *Jedność i wielość*, Wyd. WSP, Bydgoszcz 1996, s. 4–7. 36. *Między filozofią i polityką. Platonizm i jego interpretacje*, w: *Wokół Kanta i innych*, Wyd. WSP, Bydgoszcz 1998, s. 105–140. 37. *Filozofia i prawda. Próba analizy metafizycznej*, w: *Od Platona do współczesności*, Wyd. WSP, Bydgoszcz 1999, s. 105–140.

c) Skrypty i podręczniki

1. *Materializm historyczny. Etyka, wybór tekstów*, PWN, Warszawa 1969, s. 260 (współautorstwo). 2. *Problemy etyki, wybór tekstów*, Wyd. Branta, Bydgoszcz 1993, s. 251 (współautorstwo)

d) Recenzje

1. *Nowy Tomasz niepotrzebny*, „Studia Filozoficzne” 1969, nr 3, s. 194–199. 2. *Personalizm i marksizm: nieudana próba konfrontacji*, „Studia Filozoficzne” 1969, nr 1, s. 232–235. 3. *Autorzy radzieccy o egzystencjalizmie*, „Człowiek i Światopogląd” 1975, nr 2, s. 172–176. 4. *Z wyżyn filozofii lingwistycznej*, „Człowiek i Światopogląd” 1987, nr 7, s. 115–121. 5. *Materiały pomocnicze z filozofii do nauczania literatury w szkołach średnich*, „Edukacja Filozoficzna” 1988, nr 5, s. 387–389.

e) Sprawozdania

1. *Konferencja filozofów w Szklarskiej Porębie* (współautorstwo), „Studia Filozoficzne” 1970, nr 1, s. 233–239. 2. *Pierwszy ogólnopolski zjazd filozoficzny*, „Studia Filozoficzne” 1975, nr 9, s. 175–177. 3. *Wizyta filozofów bułgarskich w Polsce*, „Studia Filozoficzne” 1976, nr 2, s. 240. 4. *Współpraca filozofów Polski i NRD*, „Studia Filozoficzne” 1976, nr 6, s. 275–276. 5. *Dziewięćdziesięciolecie urodzin Tadeusza Kotarbińskiego i Władysława Tatarkiewicza*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1976, nr 3, s. 111–112. 6. *Informacje o przygotowaniach do ogólnopolskiego zjazdu filozoficznego*, „Studia Filozoficzne” 1976, nr 12, s. 120–122.

f) Prace redaktorskie:

1. *Fenomenologia Romana Ingardena*, wyd. specjalne „Studiów Filozoficznych”, Warszawa 1972. 2. *Krytyka rozumu pedagogicznego*, Wyd. WSP, Bydgoszcz 1993. 3. *Jedność i wielość*, Wyd. WSP, Bydgoszcz 1996. 4. *Wokół Kanta i innych*, Wyd. WSP, Bydgoszcz 1998. 5. *Od Platona do współczesności*, Wyd. WSP, Bydgoszcz 1999.

KAROL SAUERLAND

Profesor literatury niemieckiej i estetyki na uniwersytetach w Warszawie i w Toruniu. W Katedrze Filologii Germańskiej na UMK w Toruniu pełni funkcję kierownika, na UW jest kierownikiem Zakładu Literatury Niemieckiej.

Zakres jego badań naukowych obejmuje historię literatury niemieckiej od XVIII-go do XX-go wieku, teorię literatury, historię filozofii niemieckiej i estetykę.

Studiował filozofię w Berlinie, a w Warszawie matematykę i filologię germańską. W latach 1963–1965 był asystentem prof. Andrzeja Mostowskiego i prof. Heleny Rasiowej na Uniwersytecie Warszawskim, specjalizując się w logice matematycznej.

W roku 1970 uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych na UW na podstawie pracy *Diltheys Erlebnisbegriff*. Następnie w roku 1975 przygotował rozprawę habilitacyjną pt. *Adornos Ästhetik des Nichtidentischen*. W tymże roku został mianowany docentem, a w roku 1989 profesorem zwyczajnym [czekając na to siedem lat].

Wykładał na wielu europejskich uniwersytetach: w roku 1988 na ETH w Zurychu w zastępstwie profesora Adolfa Muschga, w semestrze zimowym 1988/89 na uniwersytecie w Moguncji, a w semestrze letnim 1994 na FU w Berlinie. W tym roku był także *fellow* w berlińskim Wissenschaftskolleg. W 1998 roku wykładał w Germersheim (filia Uniwersytetu Mogunckiego), oraz w roku 2000 przez miesiąc w Amiens.

W roku 1995 otrzymał nagrodę fundacji Aleksandra Humboldta w dziedzinie języka i literatury niemieckiej w Europie Środkowowschodniej.

W latach 1980 – 1990 był członkiem zarządu Międzynarodowego Związku Germanistów (IVG). Od roku 1993 jest członkiem międzynarodowego jury przyznającego nagrodę *Europäischer Buchpreis*, ufundowaną przez Deutscher Börsenverein, Saksonię i miasto Lipsk. Ponadto jest w Bremie członkiem rady przyznającej nagrodę Hanny Arendt w dziedzinie politycznej refleksji, a także członkiem rady fundacji Adamus–Stiftung Götz–Hübner w Schondorf koło Stuttgartu. Jest członkiem rad programowych w pismach: *Convivium. Germanistisches Jahrbuch Polen*, wydawanym przez fundację DAAD, a także *Przegląd Artystyczno–Literacki*, *Via Regia*, *Studia z filozofii niemieckiej* i *Hannah–Arendt Newsletter*.

Oprócz zainteresowań naukowo–badawczych prowadził i nadal prowadzi działalność wydawniczą. Jest współwydawcą pisma *Jahrbuch für Internationale Germanistik*. Był także wydawcą pisma *Europa*, ukazującego się w drugim obiegu wydawniczym w Polsce pod koniec lat osiemdziesiątych.

W latach 1990–2000 był przewodniczącym Towarzystwa Filozoficznego w Warszawie (w latach 80– tych pełnił funkcję zastępcy przewodniczącego). Od maja 2000 jest kierownikiem, powstałego na UMK Toruń, Uniwersyteckiego Centrum Badań nad Dziejami Transferu Kultury w Europie Środkowej.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie

1. *Diltheys Erlebnisbegriff. Entstehung, Glanzzeit und Verkümmierung eines literaturhistorischen Begriffs*, „Quellen und Forschungen”, Bd. 45 (169), Walter de Gruyter, Berlin, New York 1972. 2. *Adornos Ästhetik des Nichtidentischen*, Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego, t. 96, Warszawa 1975. 3. *Einführung in die Ästhetik Adornos*, Walter de Gruyter, Berlin, New York 1979. 4. *Od Diltheya do Adorna. Studia z estetyki niemieckiej*, Warszawa 1986. 5. *Dreißig Silberlinge. Denunziation – Gegenwart und Geschichte*, Berlin 2000.

b) Artykuły naukowe

1. *Mimesis i ekspresja u Wilhelma Diltheya*, „Studia Estetyczne” 1969, t. VI, s. 229–243. 2. *Der Begriff der poetischen Technik bei Wilhelm Dilthey*, „Kwartalnik Neofilologiczny” 1970, z. 1, s. 21–36. 3. *Zygmunt Łempicki*, Weimarer Beiträge, Berlin 1970, H. 7, s. 175–193.

4. *Piękno i wyobrażenia w teorii estetycznej Wilhelma von Humboldta*, „Studia Estetyczne” 1970, t. VII, s. 163–183.
5. *O pojęciach teoretyczno-literackich Zygmunta Łempickiego*, „Studia Estetyczne” 1971, t. VIII, s. 153–171.
6. *Zur Wort- und Entstehungsgeschichte des Begriffes Erlebnis*, „Colloquia Germanica”, Bern 1972, H. 1, s. 78–101. i także w języku polskim: *U źródeł kariery niemieckiego pojęcia »przeżycie« w czasach Diltheya*, „Studia Filozoficzne” 1973, nr 4, s. 31–45.
7. *Walter Benjamin jako teoretyk współczesnej kultury*, „Studia Filozoficzne” 1971, nr 6, s. 23–44.
8. *Zygmunt Łempicki und seine „Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft”*, „Kwartalnik Neofilologiczny” 1972, nr 2, s. 175–188.
9. *Gwałcenie języka. Na marginesie tekstu Waltera Benjamina „Zadanie tłumacza”*, „Literatura na Świecie” 1974, nr 12, s. 310–314.
10. *Z problemów badań nad dziełem Zygmunta Łempickiego*, „Przegląd Humanistyczny” 1976, nr 4, s. 11–17.
11. *Wilhelm Dilthey: Między pozytywizmem i antypozytywizmem*, „Studia Filozoficzne” 1976, nr 7, s. 83–95.
12. *Tradycja i odnowienie w opinii Benjamina*, „Miesięcznik Literacki” 1976, nr 12, s. 48–54.
13. *Doktor Faustus ohne Adorno?*, „Germanica Wratislaviensia”, 1977, XXIX, s. 125–127.
14. *Ist eine Befreiung vom Zwang zur Identität möglich? Bemerkungen zu Adorno*, „Humanitas” 1978, nr 1, s. 271–288.
15. *Die Rolle der Sinne in Herders Denken*, w: *Herder-Kolloquium*, Weimar 1978, s. 217–222; oraz „Germania Wratislaviensia” 1984, XLIV, s. 53–62.
16. *Pojęcie nowoczesności w rozumieniu Theodora W. Adorna*, „Miesięcznik Literacki” 1978, nr 4, s. 80–86.
17. *„Er wußte noch mehr... „ Zum Konzeptionsbruch in Thomas Manns „Doktor Faustus” unter dem Einfluß Adornos*, „Orbis Litterarum”, Kopenhagen 1979, z. 34, s. 130–145 i po polsku: *„Wiedział jeszcze więcej”, o załamaniu się pierwotnej koncepcji „Doktora Faustusa” Tomasza Manna pod wpływem Theodora W. Adorno*, „Literatura na Świecie” 1987, nr 2, s. 325–338.
18. *Von der Notwendigkeit ästhetischen Denkens*, w: *Akten des VI. Internationalen Germanisten-Kongresses*, Basel 1980, s. 209–211.
19. *Fryderyk Nietzsche: „Tako rzecze Zaratustra” – odczytanie literacko-filozoficzne*, „Teksty” 1980, nr 3, s. 48–70.
20. *Kilka pojęć z estetyki Theodora W. Adorno*, „Miesięcznik Literacki” 1981, nr 7, s. 49–59.
21. *Benjamins Geschichtsbetrachtung*, „Neue Rundschau” 1982, Frankfurt a. M., nr 1, s. 60–71.
22. *Reflexionen zu Wittgensteins „Vorlesungen über Ästhetik”*, w: *Thematisierung der Sprache in der österreichischen Literatur des 20. Jahrhunderts*, Innsbruck 1982, s. 155–161.
23. *Adornos Ansichten zu Kafka und Beckett*, w: *Theatrum Europaeum. Festschrift für Elida Maria Szarota*, München 1982, s. 625–638 (także po włosku w: *Convegno internazionale di Studi „Franz Kafka”*, Milano 1982, s. 58–71).
24. *Unmittelbarkeit und Antizipation* (o E. Blochu), w: *Text + Kritik. Sonderband Bloch*, München 1985, s. 274–285, także po polsku: „Miesięcznik Literacki” 1984.
25. *Walter Benjamin et l'Anarchisme*, Paris 1984.
26. *Georg Lukács und die Diltheysche Erlebnistheorie*, w: *Ästhetik. Akten des 8. Internationalen Wittgensteinsymposiums*, Wien 1984, s. 172–175.
27. *Waltera Benjamina rewizja materialistycznego pojmowania dziejów*, „Studia Filozoficzne” 1986, s. 71–76.
28. *Gott, die Sprache, die Dinge und die Geschichte* (Walter Benjamin), w: *Melancholie und Enthusiasmus*, wyd. przez K. Sauerland, Frankfurt a. M., Bern, New York, Paris 1988, s. 205–233.
29. *Bloch, Lukács i rewolucja*, „Miesięcznik Małopolski” 1987 [drugi obieg], Kraków, s. 67–80.
30. *Wittgensteins Ästhetik*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1987, z. 169, s. 83–88.
31. *„Der Leib ist eine grosse Vernunft”* (Friedrich Nietzsche), w: *Autorität und Sinnlichkeit*, wyd. przez K. Sauerland, Frankfurt a. M., Bern, New York 1986, s. 13–23.
32. *Hannah Arendt – dwa modele rewolucji*, „Europa” 1988, nr 2, s. 48–56, wcześniej w innej wersji w: „Czas” 1987 [drugi obieg], nr 8–9 pod tytułem: *Wolność a konieczność. Dwa typy rewolucji*, s. 162–178.
33. *Eichmann w oczach Hanny Arendt*, „Literatura na Świecie” 1988, nr 11; niemiecka wersja: *Hannah Arendts Eich-*

- mannbuch*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1988, z. 188, s. 49–61. 34. *Vom späten zum jungen Lukács und Bloch*, „Schweizer Monatshefte” 1988, nr 6, s. 511–522. 35. *Kann und darf das Volk herrschen? Bemerkungen zu Goethes, Schillers, Kants und Friedrich Schlegels Auffassungen von Volk und Volksherrschaft zwischen 1790 und 1800*, w: *Literatur zwischen Revolution und Restauration. Studien zu literarischen Wechselbeziehungen in Europa zwischen 1789 u. 1835*, Berlin u. Weimar 1989, s. 12–28. 36. *Przedmowa do polskiego wydania esejów Adorna*, Warszawa 1990. 37. *Wie fremd darf das Fremde sein?*, w: *Akten des VIII. Internationalen Germanisten – Kongresses Tokyo 1990*, t. 2 (*Theorie der Alterität*), s. 121–124. 38. *Hannah Arendt und Martin Heidegger*, w: „Deutsche Zeitschrift für Philosophie” 1992, nr 6, s. 610–621. 39. *Gustav Landauers Mystik*, w: „Der Buchstabe tödt – der Geist macht lebendig”. *Festschrift zum 60. Geburtstag von Hans-Gert Roloff*, Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York 1992, Bd. 1, s. 1049–1062. 40. *Musil und die Philosophie*, „Mesotes. Zeitschrift für Philosophischen Ost–West– Dialog” 1992, Wien, nr 3, s. 230–237. 41. *Pojęcie hermeneutyki u Schleiermachers*, „Więź” 1993, nr 4, s. 99 – 107. 42. *Paradigmawechsel unter dem Zeichen der Philosophie*, w: *Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 1910 bis 1925*, wyd. przez Chr. König u. E. Lämmert, Frankfurt/M 1993, s. 255–264. 43. *Vielheit in der Einheit. Ist das Paradies verloren?* (O J. G. Herderze) w: *Sichtweisen. Die Vielheit in der Einheit*, Weimar 1994, s. 33–48. 44. *Simmel als Leser Schopenhauers*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1995, nr 40, s. 143–149. 45. *Lyotard und Hanna Arendt*, w: *Die Welt des Politischen. Hannah Arendts Anstöße zur gegenwärtigen politischen Theorie. Zu Hannah Arendts 20. Todestag*, „Loccumer Portokolle” 1995, nr 60, wyd. przez Hans–Peter Burmeister und Christoph Hüttig, Loccum 1996, s. 177–185. 46. *Kontrowersja wokół wspinaczki Petrarki*, w: *Studia z filozofii niemieckiej*, t. 2 (*Szkola Rittera*), Toruń 1996, s. 167–180. 47. *Przewartościowanie wartości w obliczu śmierci Boga (Friedrich Nietzsche)*, „Zeitschrift für Kulturbegegnung” 1996, Tokyo, nr 1, s. 30–59. 48. *Denken und Handeln in Bezug auf die Zeit*, w: *Zeit und Mensch*, wyd. przez Ernst Pöppel und Max Kerner, Aachen 1996, s. 123–127. 49. *Hannah Arendt in polnischer Wahrnehmung*, w: *Treue als Zeichen der Wahrheit. Hannah Arendt: Werk und Wirkung*, wyd. przez Alte Synagoge, Essen 1997, s. 139–150. 50. *Estetyzacja świata*, „Przegląd Artystyczno– Literacki” 1997, nr 7–8, s. 96–100. 51. *Kommunist, Philosoph, frommer Narr. Leszek Kolakowski wird siebzig*, „Neue Zürcher Zeitung”, 23 X 1997. 52. *Von Dostojewski zu Lenin. Georg Lukács’ und Ernst Blochs frühe Auseinandersetzungen mit dem revolutionären Rußland*, w: *Deutschland und die russische Revolution. 1917–1924*, München 1998, s. 481–502. 53. *Hannah Arendts Auffassung von Totalitarismus und Revolution aus polnischer Sicht*, „Faust” 1998, nr 1, Berlin 1998, s. 3–4. 54. *Reisen durch die Landschaft und ihre Namen*, w: *Natur, Kunst, Freiheit. Deutsche Klassik und Romantik aus gegenwärtiger Sicht* (Fichte–Studien, Supplementa), wyd. przez Marek Siemek, Amsterdam, Atlanta 1998, s. 179–198. 55. *Mystisches Denken zur Jahrhundertwende. Der junge Lukács, Mauthner, Landauer, Buber, Wittgenstein und der junge Broch*, w: *Literatur im Wandel. Festschrift für Viktor Žmegač zum 70. Geburtstag*, wyd. przez Marijan Bobinac, Zagreb 1999, s. 175–190. 56. *Im Spannungsfeld zwischen Kreatürlichkeit und Namen*, w: *Global Benjamin. Internationaler–Walter–Benjamin–Kongreß 1992*, wyd. przez Klaus Garber i Ludger Rehm, München 1999, Bd. 1, s. 266–271. 57. *Kulturtransfer in Ostmitteleuropa als Forschungsaufgabe*, w: *Kulturtransfer. Polen – Deutschland. Wechselbeziehungen in Sprache, Kultur und Gesellschaft*, Bonn 1999, s. 7–18. 58. *Der Bildungsgedanke des jungen Nietzsche*, w: *Nietzsche–Forschung. Jahrbuch der Nietzsche–Gesellschaft*, Berlin 2000, Bd. 7, s. 31–36.

c) Recenzje

1. *Dilthey a filozofia życia*, (Zbigniew Kuderowicz, *Światopogląd a życie u Diltheya*), „Studia Filozoficzne” 1968, nr 2, s. 153–160. 2. *O źródłach estetyki Marksa* (St. Pazura, *Marks a klasyczna estetyka niemiecka*, Warszawa 1967), „Studia Estetyczne” 1970, t. VII, s. 369–376; także: „Germanistik” 1970, nr 3, s. 474–512. 3. Frithjof Rodi, *Morphologie und Hermeneutik. Diltheys Ästhetik*, Stuttgart 1969, „Deutsche Literaturzeitung” 1971, nr 4, s. 307–309. 4. *Nowe wydanie dzieł Nietzschego*, „Teksty” 1980, nr 3, s. 161–186. 5. *Hannah Arendt – Karl Jaspers. Ein Briefwechsel*, „Studia Philosophica”, Basel 1986. 6. *Elisabeth Young-Bruehl, Hannah Arendt. Leben und Werk*, „Studia Philosophica”, Bd. 46, Basel 1987, s. 217–219. 7. „*Hoffnung kann enttäuscht werden*”. *Ernst Bloch in Leipzig. Dokumentiert und kommentiert von Volker Caysa, Petra Caysa und andere*, Frankfurt/M. 1992, „Neue Zürcher Zeitung”, 31 VII 1992, pod tytułem: *Ernst Bloch in Leipzig. Eine Dokumentation*. 8. Rudolf A. Makkreel, *Dilthey. Philosoph der Geisteswissenschaften*, Frankfurt/Main 1992, „Neue Zürcher Zeitung”, 9–10 VII 1994. 9. Dietrich Krusche, *Alios Wierlacher, Hermeneutik der Fremde*, „Deutsch als Fremdsprache. Zeitschrift zur Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer” 1994, München, nr 2, s. 109–110. 10. Helmut Dahm, Assen Ignatow (Wyd.), *Geschichte des philosophischen Osteuropas*, Darmstadt 1996, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 30 IV 1997, s. 12. 11. Friedrich Nietzsche, *To rzekł Zaratustra*, pt. *Nietzsche na nowo*, „Przegląd Artystyczno-Literacki” 2000, nr 4, s. 176.

d) Przekłady

1. Bronisław Baczek, *Weltanschauung, Metaphysik, Entfremdung. Philosophische Versuche*, Frankfurt am Main 1969 (z języka polskiego, ss. 127). 2. Leszek Kołakowski, *Teilhaderismus und manichäisches Christentum*, w: *Geist und Ungeist christlicher Traditionen*, Berlin, Köln, Mainz 1971, s. 70–89.

e) Edycje

1. *Filozofia niemieckiego oświecenia*, wyd. razem z T. Namowiczem i M. Siemkiem, Warszawa 1973, ss. 635. (Wprowadzenie i komentarz). 2. *Autorität und Sinnlichkeit*, Bern, Frankfurt am Main, New York 1986. 3. *Melancholie und Enthusiasmus*, Bern, Frankfurt am Main, New York 1988. 4. Theodor W. Adorno, *Sztuka i sztuki. Wybór esejów*, Warszawa 1990, ss. 346. 5. *Heidelberg im Schnittpunkt intellektueller Kreise. Zur Topologie „geistiger Geselligkeit” eines „Weltdorfes”: 1850–1950*, (razem z Hubertem Treiberem), Opladen, Wiesbaden 1994. 6. *Gedächtnis und Erinnerung in der Literatur*, Warszawa 1996. 7. *Kulturtransfer. Polen – Deutschland. Wechselbeziehungen in Sprache, Kultur und Gesellschaft*, Bonn 1999.

opracował Marek Podlasiak

STEFAN SAWICKI

Urodził się 8 II 1927 r. w Brześciu nad Bugiem. Świadcetwo dojrzałości uzyskał w r. 1946 w Liceum im. St. Staszica w Lublinie. Studia polonistyczne odbył w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim i Uniwersytecie Jagiellońskim. Profesorami jego byli m. in. Juliusz Kleiner,

Maria Dłuska, Roman Ingarden. Stopień magistra uzyskał w roku 1951 w Uniwersytecie Jagiellońskim, a stopień doktora w roku 1960 w Uniwersytecie M. Kopernika w Toruniu (tytuł pracy doktorskiej *Studia z zakresu wersyfikacji polskiej*, promotor prof. Konrad Górski). Habilitował się w roku 1968, również w Uniwersytecie M. Kopernika, na podstawie rozprawy *Początki syntezy historycznoliterackiej w Polsce*. Tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego uzyskał w roku 1972, a zwyczajnego w roku 1987.

Po ukończeniu studiów został zaangażowany na stanowisku asystenta w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie pracuje dotychczas. Zajmował – jako nauczyciel akademicki – kolejne stanowiska naukowo–dydaktyczne: st. asystenta, adiunkta, docenta (1968), profesora nadzwyczajnego (1972) i profesora zwyczajnego (1987). Pełnił też lub pełni różnego rodzaju funkcje w Uniwersytecie: kierownika Katedry Historii Literatury Polskiej (1968–1976) i Katedry Teorii Literatury (1976–1999), kierownika Zakładu Badań nad Literaturą Religijną (1960–1972) i Zakładu Badań nad Twórczością C. Norwida (1985–), prorektora (1971–1983), kuratora Koła Polonistów i Teatru Akademickiego KUL.

Funkcje naukowo–administracyjne sprawował również poza Uniwersytetem. W latach 1968–1971 był sekretarzem generalnym Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, a w dziesięcioleciu 1980–1990 członkiem Rady Naukowej Episkopatu Polski. W latach 1990–1993 wiceprzewodniczącym Komitetu Nauk o Literaturze Polskiej PAN i członkiem Centralnej Komisji do Spraw Tytułu Naukowego i Stopni Naukowych. Od roku 1989 do roku 1998 pełnił funkcję prezesa Towarzystwa Naukowego KUL.

Jest członkiem czynnym Towarzystwa Naukowego KUL, członkiem zwyczajnym Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, członkiem czynnym Polskiej Akademii Umiejętności, członkiem Komitetu Nauk o Literaturze Polskiej PAN, członkiem Inklings–Gesellschaft für Literatur und Asthetik (RFN).

Wchodził lub wchodzi w skład redakcji względnie komitetów redakcyjnych: Encyklopedii Katolickiej (1973–1983), „Roczników Humanistycznych” (1968–), „Zeszytów Naukowych KUL” (1969–1971), „Ethosu” (1988–), *Dziel zebranych* kard. Stefana Wyszyńskiego oraz szeregu publikacji książkowych o charakterze zbiorowym. Jest redaktorem naczelnym pisma „Studia Norwidiana” (1983–). Redaguje serie wydawnicze „Religijne tradycje literatury polskiej” i „Literatura w kręgu wartości” oraz przygotowywane przez zespół norwidologów krytyczne wydanie *Dziel wszystkich* C. Norwida.

Pełnił też lub pełni różne funkcje w życiu społeczno–kulturalnym: sekretarz Klubu Literackiego w Lublinie (1947–1948), członek Prymasowskiej Rady Społecznej (1981–1984), członek zarządu Polskiego Instytutu Kultury Chrześcijańskiej w Rzymie (1990–1999), prezes Fundacji Norwidowskiej (1992–), członek Komisji Episkopatu do Spraw Kultury (1993–1996), członek Stowarzyszenia Pisarzy Polskich.

S. Sawicki jako badacz zajmuje się teorią literatury i metodologią badań literackich ze szczególnym uwzględnieniem aksjologii literackiej, relacją literatura – religia oraz twórczością C. Norwida. Interesuje się estetyką, aksjologią i antropologią filozoficzną. Jego książka *Początki syntezy historycznoliterackiej w Polsce* zainicjowała szerzej pomyślane badania nad historią polskiej wiedzy o literaturze. Prace Sawickiego z zakresu teorii literatury, poetyki i metodologii są często cytowane i przedrukowywane. Niektóre z nich były tłumaczone na języki obce: angielski, niemiecki, francuski, flamandzki i słowacki. Wartość inspirującą dla badań literackich miały jego teksty dotyczące problematyki aksjologicznej, zwłaszcza zagadnienia „sacrum” w literaturze. Zainteresowania twórczością Norwida doprowadziły do po-

wstania Zakładu Badań nad Twórczością Cypriana Norwida przy KUL i pisma „Studia Norwidiana”.

Jako nauczyciel akademicki wykształcił Sawicki około 150 magistrów i 20 doktorów.

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia S. Sawickiego obejmuje około 250 pozycji, w tym:

a) Prace zwarte

1. *Początki syntezy historycznoliterackiej w Polsce. O sposobach syntetycznego ujmowania literatury w I. połowie w. XIX*, Warszawa 1969. 2. *A l'ombre de leur Dieu. Anthologie du recit polonais contemporain*, Paris 1969 (współautorstwo). 3. „*Verbum*” (1934–1939). *Pismo i środowisko*, t. I–II, Lublin 1976 (współautorstwo). *Z pogranicza literatury i religii*, Lublin 1978¹, 1979². 4. *Poetyka – interpretacja – sacrum*, Warszawa 1981. 5. *Das Ethos der polnischen Literatur*, München 1982. 6. *Norwida walka z formą*, Warszawa 1986. 7. *Chrześcijańskie wartości poezji Norwida*, Londyn 1986. 8. Cyprian Norwid, *Wiersze*, wybór, komentarz, wstęp S. Sawicki, Lublin 1991. 9. *Wartość – sacrum – Norwid*, Lublin 1994. 10. Cyprian Norwid, *Promethidion*, opr. S. Sawicki, Kraków 1996.

b) Ważniejsze artykuły i rozprawy (adresy bibl. dotyczą pierwodruków):

1. *Problematyka badań nad wierszem wolnym*, „Roczniki Humanistyczne” 1959, z. 1. 2. *Matka Boska w poezji średniowiecza i renesansu*, w: *Matka Boska w poezji polskiej*, t. I. *Szkice o dziejach motywu*, Lublin 1959. 3. *Uwagi o analizie utworu literackiego*, „Ruch Literacki” 1962, z. 5. 4. *Catholicism and Literature*, w: *The Valley of Silence. Catholic Thought in Contemporary Poland*, Notre Dame and London 1967. 5. *Czy zmierzch „literatury katolickiej”?*, „Znak” 1971, nr 11. 6. *Wokół opozycji: wiersz – proza*, w: *Metryka słowiańska*, Wrocław 1971. 7. *O syntetycznym ujmowaniu literatury*, w: *Badania nad krytyką literacką*, Wrocław 1974. 8. *Gatunek literacki: pojęcie klasyfikacyjne, typologiczne, politypiczne?*, w: *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, Kraków 1976. 9. *Między autorem a podmiotem mówiącym*, „Pamiętnik Literacki” 1977, z. 2. 10. *Sacrum w literaturze*, „Pamiętnik Literacki” 1980, z. 3. 11. *Religijność liryki Norwida*, w: *Polska liryka religijna*, Lublin 1983. 12. *Norwida walka z formą*, „Studia Norwidiana” 1984. 13. *Z zagadnień semantyki poetyckiej Norwida*, w: S. Sawicki, *Norwida walka z formą*, Warszawa 1986. 14. *Ku świadomej ocenie w badaniach literackich*, w: *O wartościowaniu w badaniach literackich*, Lublin 1986. 15. *Czym jest poeta?*, „Ethos” 1989, nr 4. 16. *Granice „sakralnych” interpretacji literatury*, „Roczniki Humanistyczne” 1990, z. 1. 17. *Problematyka aksjologiczna w badaniach literackich*, w: *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*, Lublin 1992. 18. *Katolicki uniwersytet w komunistycznym państwie*, „Więź” 1992, nr 12. 19. *O sytuacji w metodologii badań literackich*, „Ruch Literacki” 1993, nr 6. 20. *„Wiersz płacz”?*, w: *Księga w 170 rocznicę wydania „Ballad i romansów” Adama Mickiewicza*, Wrocław 1993. 21. *O uniwersyteckim studium polonistycznym*, „Teksty Drugie” 1995, nr 5. 22. *Esej w poezji*, „Ruch Literacki” 1997, nr 1. *Religijny horyzont poezji*, w: *U progu trzeciego tysiąclecia. Człowiek – nauka – wiara*, Wiara 2001.

ADAM SCHAFF

Urodził się 10 III 1913 roku we Lwowie. Ojciec jego był adwokatem.

Szkołę średnią i studia uniwersyteckie ukończył we Lwowie (matura w 1931 roku, studia na Uniwersytecie Jana Kazimierza, Wydział prawa, w 1935 r.). Kontynuował studia w Paryżu w Ecole des Sciences Politiques et Economiques, napisał tam również swą pracę doktorską z dziedziny ekonomii, którą podjął pod kierownictwem prof. Stanisława Grabskiego (pracy tej nie obronił, gdyż została ona skonfiskowana przez policję w czasie rewizji, przeprowadzonej w związku z aresztowaniem go za działalność komunistyczną w 1937 roku).

W związku z poszukiwaniem podstaw metodologicznych w swej pracy naukowej rozpoczął studia filozoficzne, ukoronowane obroną dysertacji na stopień Kandydata Nauk Filozoficznych w Instytucie Filozofii Radzieckiej Akademii Nauk w Moskwie (r. 1941), a następnie dysertacji na stopień Doktora Nauk Filozoficznych – odpowiednik naszej habilitacji – w tymże Instytucie (r. 1944). Ukształtował się jako filozof pod wpływem filozofii marksistowskiej i Szkoły lwowsko-warszawskiej.

W okresie niemieckiej okupacji Polski przebywał w Związku Radzieckim, skąd wrócił do Kraju po wyzwoleniu w 1945 roku. Przebywał i pracował początkowo w Łodzi, a następnie w Warszawie (od 1947 roku). W latach 1945–1947 wykładał jako zastępca profesora na Uniwersytecie w Łodzi, od 1947 r. jako kierownik katedry Filozofii III na Uniwersytecie w Warszawie.

W 1952 roku został wybrany na członka nowopowstałej Polskiej Akademii Nauk.

W tym okresie, prócz pracy dydaktycznej był czynny jako organizator nauki w dziedzinie nauk humanistycznych. Zorganizował i był dyrektorem Instytutu Filozofii UW; w latach 50–tych zorganizował i był dyrektorem Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Rektorem Instytutu Nauk Społecznych przy KC PZPR, współtwórcą Biblioteki Klasyków Filozofii.

Zagranicą był profesor Adam Schaff członkiem kierownictwa Międzynarodowej Federacji Towarzystw Filozoficznych oraz Międzynarodowego Instytutu Filozofii. Był również członkiem Redakcji szeregu międzynarodowych czasopism filozoficznych i humanistycznych.

W latach 60–tych zorganizował przy UNESCO, z którym wówczas żywo współpracował w ramach Polskiego Komitetu do Spraw Unesco. Europejski Ośrodek Nauk Społecznych we Wiedniu, który – jako Przewodniczący Rady Dyrektorów – prowadził w ciągu 20 lat. Koncentrując się, na skutek antysemitowskiej kampanii, która rozszalała się w Polsce po niesławnych wypadkach 1968 roku, na swej pracy w Instytucie Wiedeńskim, profesor Adam Schaff objął wówczas wykłady z filozofii na Uniwersytecie Wiedeńskim, które prowadził przez 15 lat w charakterze tzw. Honorarprofessor. Należy – gwoli jasności – podkreślić, że profesor Adam Schaff nigdy z Polski nie emigrował i wszystkie te funkcje pełnił dojeżdżając z Warszawy do Wiednia.

Pracę społeczną profesora Adama Schaffa stanowiły w tym czasie jego obowiązki członka kierownictwa Międzynarodowej Asocjacji Towarzystw Filozoficznych, Międzynarodowego Instytutu Filozofii oraz Komitetu Wykonawczego Klubu Rzymskiego.

Politycznie profesor Adam Schaff był związany z ruchem komunistycznym. W szeregu nielegalnego wówczas Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej wstąpił w 1931 roku, a w szeregu Komunistycznej Partii Polski w roku 1935. Był więziony za swą działalność przez władze sanacyjne. Jeszcze w okresie wojny wstąpił do następczyni KPP – Polskiej Partii Robotniczej, a następnie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Był członkiem jej Komitetu Centralnego w latach 1955 do 1968.

W ciągu tych lat opublikował przeszło 25 książek i broszur oraz około 400 artykułów.

Doktorat *honoris causa* otrzymał profesor Adam Schaff od Uniwersytetu w Ann Arbor (1967 r.), paryskiej Sorbony (1975 rok) oraz Uniwersytetu w Nancy (1982 r.).

Został wybrany na członka Polskiej Akademii Nauk od jej powstania, a zagranicą został członkiem Bułgarskiej Akademii Nauk (1952 r.), Królewskiej Hiszpańskiej Akademii Nauk Politycznych i Moralnych (Madryt, 1987 roku), a w kraju Warszawskiego Towarzystwa Naukowego.

Jako filozof profesor Adam Schaff specjalizował się w dziedzinie teorii poznania, w szczególności w odbiciu jej problematyki w filozofii języka i w logice. Napisał w tej dziedzinie następujące prace (główne): 1. *Pojęcie i słowo*, Warszawa 1946 r. 2. *Problemy marksistowskiej teorii prawdy*, Warszawa 1961 r. 3. *Wstęp do semantyki*, Warszawa 1961 r. 4. *Język i poznanie*, Warszawa 1965 r. 5. *Szkice z filozofii języka*, Warszawa 1968 r.

Drugim kierunkiem badań i publikacji profesora Adama Schaffa były problemy metodologiczne nauk społecznych w świetle teorii marksistowskiej. Jako główne książki z tego zakresu można wymienić następujące: 6. *Wstęp do teorii marksizmu*, Warszawa 1947 r. 7. *Narodziny i rozwój filozofii marksistowskiej*, Warszawa 1949 r. 8. *Obiektywny charakter praw historii*, Warszawa 1954 r. 7. *Historia i prawda*, Warszawa 1971 r.

Trzecim wielkim kierunkiem w jego publikacjach są problemy jednostki ludzkiej, społeczeństwa i ruchów społecznych. Jako główne pozycje w tym zakresie należy wymienić: 8. *Filozofia człowieka*, Warszawa 1961 r. 9. *Marksizm i jednostka ludzka*, Warszawa 1965 r. 10. *Alienacja jako zjawisko społeczne*, Wiedeń i Oxford 1978, Warszawa 1999 r. 11. *Ruch komunistyczny na rozdrożu*, Wiedeń 1982 r. – Warszawa 1989 r. 12. *Perspektywy współczesnego socjalizmu*, Szczecin 1988 r. 13. *Pora na spowiedź* (tytuł tłumaczeń *Mój wiek XX*) Warszawa 1993 r. 14. *Notatki Kłopotnika*, Warszawa 1995 r. 15., Warszawa 1997 r. 16. *Medytacje* (tytuł tłumaczeń *Medytacje nad socjalizmem*), Warszawa 1997 r. 17. *Próba podsumowania*, Warszawa 1999 r.

Prawie wszystkie te publikacje były tłumaczone na języki obce, niektóre z nich na kilkanaście.

ULRICH SCHRADE

Urodził się 21 VII 1943 roku w Patrykach koło Olsztyna w Prusach Wschodnich, a obecnie mieszka w Warszawie, ul. Kazubów 6a m 50, 01-466 Warszawa-Bemowo. W 1961 roku ukończył Liceum Ogólnokształcące im. Adama Mickiewicza w Olsztynie. W tym samym roku rozpoczął studia na Wydziale Morskim Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Sopocie. W 1966 roku uzyskał dyplom magistra ekonomii za pracę *Przesłanki ekonomiczne lokalizacji zakładów opon samochodowych na przykładzie olsztyńskiej fabryki* napisanej pod kierunkiem Profesora Bolesława Kasprowicza. Przez następne trzy lata pracował w Olsztyńskich Zakładach Opon Samochodowych w dziale Organizacji i Zarządzania. Z chwilą odpracowania wówczas obowiązkowego stypendium fundowanego w 1969 roku rozpoczął studia filozoficzne na Uniwersytecie Warszawskim. Tu jego nauczycielami byli m. in. Jan Legowicz, Adam Sikora, Janusz Kuczyński, Marian Przełęcki, Bogusław Wolniewicz, Marek Fritzhand, Jan Geblewicz i Tadeusz Płuzański. W 1972 roku uzyskał tytuł magistra filozofii za pracę napisa-

ną pod kierunkiem Profesora Janusza Kuczyńskiego, a następnie kontynuował studia na Studium Doktoranckim wiążąc się naukowo z Profesorem Bogusławem Wolniewiczem. Pod Jego kierunkiem napisał i obronił w 1976 roku pracę doktorską: *Spory filozoficzne w socjaldemokracji niemieckiej w latach 1895–1905*. Jesienią 1989 roku przeprowadził przed Radą Wydziału Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego kolokwium habilitacyjne i za pracę *Idea humanizmu w świetle aksjologii Henryka Elzenberga* uzyskał stopień naukowy doktora habilitowanego w zakresie nauk humanistycznych. Za osiągnięcia naukowe uzyskał trzykrotnie nagrodę indywidualną Rektora Politechniki Warszawskiej.

W 1974 roku Schrade rozpoczął pracę na stanowisku asystenta w Instytucie Nauk Ekonomiczno–Społecznych Politechniki Warszawskiej. W dwa lata później został awansowany na stanowiska adiunkta, na którym pracuje do dziś w Kolegium Nauk Społecznych i Administracji tejże Politechniki. Od roku 1989 pełnił funkcje kierownika Zakładu Filozofii, z którego – nie godząc się z linią dokonywanych wówczas „reform” zrezygnował w 1992 roku. W kadencji 1990/1993 był członkiem Senackiej Komisji ds. Kształcenia i Senackiej Komisji ds. Rozwoju Kadr. W roku akademickim 1993/94 był profesorem kontraktowym w Mazowieckiej Wyższej Szkole Pedagogicznej w Łowiczu w zakresie logiki, w roku akademickim 1994/95 w Wyższej Szkole Ubezpieczeń i Bankowości w Warszawie wykładał etykę życia gospodarczego, a od roku akademickiego 1995/96 jest zatrudniony na stanowisku profesora nadzwyczajnego w Wyższej Szkole Humanistycznej w Pułtuskach prowadząc wykłady i seminaria dyplomowe z teorii wychowania.

W latach 1974–1995 Ulrich Schrade wygłosił szereg wykładów na uniwersytetach niemieckich w: Dreźnie, Berlinie, Darmstadt, Eickstätt oraz w Moskiewskim Instytucie Energetycznym. W roku 1981 przebywał na stypendium Fundacji Friedricha Eberta w Bonn i Frakfurcie nad Menem.

Ulrich Schrade jest członkiem Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego i pełnił w jego Zarządzie przez kilka kadencji różne funkcje. Ostatnio był sekretarzem Zarządu Oddziału, a obecnie członkiem Komisji Rewizyjnej. W obecnej kadencji władz PTF jest członkiem Sądu Koleżeńskiego i Skarbnikiem Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego.

Nauczycielem i mistrzem Ulricha Schrade jest Profesorem Bogusław Wolniewicz. On to zainteresował i zachęcił go do studiów nad myślą filozoficzną Henryka Elzenberga. Długoletnia (30 lat) współpraca z Profesorem Wolniewiczem i studia nad Elzenbergiem ukształtowały też jego stanowisko filozoficzne. Jest to stanowisko obiektywistycznego realizmu metafizycznego zarówno w kwestiach poznawczych jak i aksjologicznych uprawianego w sposób analityczny. Ten punkt widzenia znajduje też wyraz w większości jego publikacji poświęconych głównie szeroko pojętej filozofii praktycznej a więc metafizyce człowieka, wartości, etyki, kultury i polityki.

a) Monografie

1. *Idea humanizmu w świetle aksjologii Henryka Elzenberga*, „Prace Naukowe Instytutu Nauk Ekonomiczno–Społecznych” 1988, z. 38, Warszawa 1988. 2. *Etyka. Główne systemy*, Warszawa 1992. 3. *Kultura i cywilizacja w dziejach Zachodu* (wstęp i redakcja), „Prace Naukowe Instytutu Nauk Ekonomiczno–Społecznych” 1992, z. 49, Warszawa 1992.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

1. *Dwa pojęcia humanizmu*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1983, t. 29, s. 239–266.
2. *Pojęcie człowieczeństwa na gruncie filozofii marksistowskiej*, „Edukacja Filozoficzna” 1986, nr 1, s. 27–42.
3. *Humanizm, jego rodzaje i gatunki*, „Wychowanie Obywatelskie” 1986, nr 5, s. 322–326.
4. *Humanizm antropocentryczny*, „Wychowanie Obywatelskie” 1986, nr 6, s. 412–417.
5. *Humanizm aksjocentryczny*, „Wychowanie Obywatelskie” 1986, nr 7, s. 488–492.
6. *Aksjologia formalna Henryka Elzenberga*, „Studia Filozoficzne” 1986, nr 12, s. 83–104.
7. *O pojęciu godności osobistej*, „Etyka” 1988, nr 24, s. 71–90.
8. *Spory teoretyczne w marksizmie na przełomie wieków*, „Prace INES PW” 1988, z. 40, s. 67–99.
9. *Współczesne klasyfikacje humanizmu*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1988, t. 33, s. 351–382.
10. *Czy to czego nie ma, w ogóle może być?*, „Edukacja Filozoficzna” 1989, nr 8, s. 151–168.
11. *Socjalizm a komunizm – dwa układy wartości*, „Studia Filozoficzne” 1990, nr 4, s. 47–62.
12. *Natura ludzka a wartości*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1990, t. 34, s. 71–86.
13. *Klasyfikacja humanizmu w ujęciu Henryka Elzenberga*, „Etyka” 1991, t. 25, s. 113–139.
14. *Idea humanizmu w świetle aksjologii Henryka Elzenberga*, „Edukacja Filozoficzna” 1991, nr 11, s. 225–228.
15. *Aksjologiczne podstawy pluralizmu politycznego*, „Prace INES PW” 1992, z. 47, s. 55–80.
16. *Panorama współczesnej metafizyki*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1991, t. 36, s. 45–58.
17. *Das Schicksal der polnischen Philosophie während der Zeit des triumphierenden Kommunismus w: Wechselwirkung*, Darmstadt 1992, s. 123–139.
18. *Die menschliche Natur und die Werte*, w: *Wechselwirkung*, Darmstadt 1992, s. 359–374.
19. *Zakres pojęcia „humanistyka”*, w: *Spór o treści humanistyczne wykształcenia wyższego*, „Studia i Materiały”, t. 60, SGM Warszawa 1992, 64–71.
20. *Wartości chrześcijańskie są obiektywne*, „Przegląd Filozoficzny” 1993, nr 1, s. 137–145.
21. *Etyka. Główne systemy – replika*, „Etyka” 1994, nr 26, s. 171–184.
22. *Problemy filozoficzne w filozofii nieobecne*, „Przegląd Filozoficzny” 1994, nr 4.
23. *Idea narodu w myśli konserwatywnej w: Konserwatyzm. Projekt teoretyczny*, Warszawa 1995, s. 39–50.
24. Z B. Wolniewiczem, J. Zubelewiczem, *Dom jako wartość duchowa*, Znak, 1996, s. 90–108.
25. *Poza logiką nie ma zaś nic prócz nonsensu*, w: W. Mickiewicz, „Człowiek jest miarą wszechrzeczy”, Warszawa 1997, s. 202–222.
26. *Jubileusz 70. lecia urodzin Profesora Bogusława Wolniewicza*, „Edukacja Filozoficzna” 1997, nr 24, s. 5–13.
27. *Profesor Bogusław Wolniewicz*, w: *Sklonność metafizyczna*, Warszawa 1997, s. 7–15.
28. *Geologia prawdy bytu*, w: *Sklonność metafizyczna*, Warszawa 1997, s. 291–306.
29. *Henryk Józef Maria Elzenberg*, „Edukacja Filozoficzna” 1998, nr 28, s. 167–184.
30. *Innocenty Maria (Józef) Bocheński*, „Edukacja Filozoficzna” 1998, nr 26, s. 243–263.
31. *Kryzys domu*, „Obyczaje. Magazyn Międzynarodowy” 1998, nr 1, s. 30–35.
32. *Elzenberg a chrześcijaństwo*, w: *Człowiek wobec wartości w filozofii Henryka Elzenberga*, Warszawa 1998, s. 259–287.
33. *Kryzys domu – polemika*, „Obyczaje. Magazyn Międzynarodowy” 1999, nr 2, s. 22–24.
34. *Etyka a Etyka zawodowa*, w: *Etyka zawodowa policjanta*, Szczytno 1999, s. 17–30.
35. *Neoaugustynizm, na pewno – nie, więc co?*, „Edukacja Filozoficzna” 1999, nr 28, s. 57–62.
36. *Elzenberga idee ojczyzny w ujęciu o. J. Woronieckiego i o. J. M. Bochemskiego*, „Areane”, Kraków 2000, 33(2/2000), s. 60–78.
38. *Zabytki jako wartość konstytutywna domu i domowiny*, w: *Problemy zarządzania dziedzinom kulturowym*, Warszawa 2000, s. 60–73.
39. *Bogusław Wolniewicz*, „Edukacja Filozoficzna” 2001, nr 31, w druku.
40. *Szkola Elzenbergistów*, „Edukacja Filozoficzna” 2001, nr 31, w druku.

c) Podręczniki

1. *Etyka. Główne systemy. Podręcznik dla uczniów szkół średnich*, Warszawa 1992.
2. *Nurty filozofii współczesnej*, Wyd. Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1997.

d) Recenzje i wypowiedzi

1. *Ethik ohne Imperativ*, „Edukacja Filozoficzna” 1992, nr 13, s. 283–285.
2. *Uwagi do ministerialnego minimum programowego z filozofii*, „Edukacja Filozoficzna” 1992, nr 13, s. 99–100.
3. *Filozofia analitycznie urealniona*, „Edukacja Filozoficzna” 1992, nr 14, s. 372–376.
4. *Religia i etyka w szkole – dyskusja redakcyjna*, „Edukacja Filozoficzna” 1992, nr 14, s. 77–107.
5. *O nauczaniu etyki w szkole*, „Edukacja Filozoficzna” 1993, nr 15, s. 117–123.
6. *Czy ateizm filozoficzny jest możliwy?*, „Edukacja Filozoficzna” 1993, nr 15, s. 223–229.
7. *Wielkie religie świata a cywilizacja techniczna*, „Edukacja Filozoficzna” 1993, nr 15, s. 388–390.
8. *Bycie bytu*, „Filozofia i Sztuka” 1994, nr 8, s. 273–277.
9. *Metafizyka z życia wzięta*, „Edukacja Filozoficzna” 1994, nr 18, s. 307–312.
10. *Inocenty Józef (Maria) Bocheński*, „Edukacja Filozoficzna” 1995, nr 19, s. 278–279.
11. *Filozofia w Wilnie*, „Edukacja Filozoficzna” 1996, nr 20, s. 331–334.
12. *Zalety kapitalizmu*, „Nowe Książki” 1996, nr 4.
13. *Od pozytywizmu do postmodernizmu*, „Edukacja Filozoficzna” 1996, nr 21, s. 317–322.
14. *Hermeneutyka bezprawia*, „Edukacja Filozoficzna” 1997, nr 23.
15. *Etyka zawodowa. Głos w dyskusji*, Instytut Problemów Współczesnej Cywilizacji P.W. Warszawa 1997, s. 62–64.
16. *Przedmiot, istnienie, wyznaczenie i inne terminy ontologii. Dwugłos*, „Edukacja Filozoficzna” 1998, nr 26, s. 401–406.
17. *Logika i metafizyka; zdrowy rozsądek i rzeczywistość*, „Edukacja Filozoficzna” 1999, nr 27, s. 379–389.
18. *Przedwczesna synteza*, „Edukacja Filozoficzna” 1999, nr 28, s. 386–400.
19. *Henryk Elzenberg: Pisma estetyczne*, „Edukacja Filozoficzna” 2000, nr 30, s. 427–428.

e) Inne opracowania – przygotowania rękopisów Henryka Elzenberga do druku

1. *Wartość ostateczna i pochodna*.
2. *Wartość ujemna*.
3. *Rzeczywista podstawa etyki*.
4. *Motywacja etyczna*, „Studia Filozoficzne” 1986, nr 12.
5. *Wartość w znaczeniu utylitarnym*.
6. *Do kwestii potrzeby i pragnienia*, „Etyka” 1988, nr 24.

f) Przekłady

1. E. Spranger, *O teorii rozumienia i psychologii nauk o duchu*, przekład i wstęp. Warszawa 1985.
2. W. Thimm, *Teoretyczna analiza relacji między metodologią i technologią badań naukowych oraz cybernetyką i prakseologią*, „Prace INES PW” 1988, z. 40.
3. G. Böhme, N. Stehr, *Spoleczeństwo nauki*, „Prace INES PW” 1992, z. 49, s. 47–55.
4. A. Wellmer, *Rozumienie i interpretacja*, „Przegląd Filozoficzny” 1998, nr 3, s. 21–42.

JAN SIEG

Syn Marceliego i Teresy z d. Ruhnke, urodził się 20 X 1919 w Płociczu, pow. Sępólno Krajeńskie. Mieszka w Krakowie (ul. Kopernika 26, 31–501 Kraków). Egzamin dojrzałości zdał w Państwowym Gimnazjum w Chojnicach. W 1940 r. wstąpił do zakonu Towarzystwa Jezusowego (Societas Jesu). Filozofię studiował na Wydziale Filozoficznym TJ w Nowym

Sączu (1942–1945), a teologię na Wydziale Teologicznym TJ w Starej Wsi (1945–1948) i w Krakowie (1948–1949). Świecenia kapłańskie przyjął w 1948 r.

W 1950 r. ukończył Studium Spółdzielcze na Wydziale Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na Wydziale zaś Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego otrzymał w 1951 r. stopień magistra teologii, a w 1954 r. stopień doktora z teologii moralnej na podstawie pracy *Cel i zadania pracowniczych stowarzyszeń zawodowych w świetle nauki Kościoła*; promotorem był ks. prof. dr hab. Władysław Wicher. W 1969 r. po uzyskaniu *nihil obstat* Papieskiej Kongregacji pro Institutione Catholica otrzymał promocję na prof. zw. na Wydziale Filozoficznym TJ w Krakowie. W 1975 r. habilitował się z filozofii chrześcijańskiej w zakresie etyki społecznej na podstawie rozprawy *Elementy antropologicznego modelu wychowania narodów rozwijających się do pracy i oszczędności*. W 1975 r. został powołany na członka korespondenta Wydziału Nauk Społecznych Towarzystwa Naukowego KUL. W roku akademickim 1986/87 i 1987/88 prowadził w KUL wykłady monograficzne z etyki społecznej. W latach 1985–1988 był dziekanem Wydziału Filozoficznego TJ w Krakowie.

Od 1951 r. wykłada socjologię, etykę społeczną i gospodarczą na Wydziale Filozoficznym TJ w Krakowie. Równocześnie przez przeszło dwadzieścia lat wykładał katolicką naukę społeczną w Śląskim, Częstochowskim i Krakowskim Wyższym Seminarium Duchownym. Następnie na Wydziale Teologicznym Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie prowadził wykłady monograficzne ze socjologii religii i seminarium dla licencjantów i doktorantów; był promotorem pięciu doktorów.

Ogłosił ok. 40 publikacji z dziedziny etyki społecznej, socjologii religii i teologii społecznej. Jego interdyscyplinarne zainteresowania koncentrują się obecnie na filozofii dziejów i filozofii pokoju w kontekście kultury chrześcijańskiej.

BIBLIOGRAFIA

a) Rozprawa

1. Ks. Jan Sieg SJ, *Powściągliwość, umiarkowanie i praca a rozwój ludów*, Michalium, Kraków – Struga Warszawska 1981, ss. 216.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

1. *Nauki pomocnicze etyki robotników przemysłowych*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 9(1961), z. 2 s. 93–119. 2. *Chrześcijańska postawa dialogu jako przedmiot badań socjologicznych*, „Roczniki Filozoficzne KUL”, 14(1966) z. 2 s. 41–50. 3. *Refleksja Soboru nad obecnością Kościoła w świecie*, w: *Kościół w świetle Soboru*, Poznań 1968, s. 489–518. 4. *Znaki Czasu*, „Ateneum Kapłańskie” 73(1969), z. 2, s. 213–225. 5. *Zbawienie jako integralny i transcendentny rozwój człowieka i świata*, „Ateneum Kapłańskie” 74(1970), z. 3, s. 301–312. 6. *Problemy cywilizacji wolnego czasu*, „Śląskie Studia Historyczno–Teologiczne” 3(1970), s. 93–104. 7. *Praca i czas wolny a rozwój człowieka*, „Ateneum Kapłańskie” 75(1970), z. 3, s. 361–377. 8. *Refleksja antropologiczna nad doświadczeniami narodów na drodze rozwoju*, w: R. Darowski SJ (red.), *Człowiek i świat*, Kraków 1970, s. 126–159. 9. *Praca zawodowa jako wyraz wiary chrześcijanina obecnego w świecie*, „Śląskie Studia Historyczno–Teologiczne” 6(1972), s. 33–41. 10. *Upowszechnienie kultury a rozwój człowieka*, w: *Teologia a antropologia. Kongres Teologów polskich*, Kraków 1973, s. 199–201. 11. *Autonomia rzeczywistości ziemskich a moralność*, „Ateneum Kapłańskie” 82(1973), z. 2,

- s. 270–283. 12. *Wiara Kościoła obecnego w świecie*, w: R. Darowski SJ (red.), *Otwarcie w wierze*, Kraków 1974, s. 49–79. 13. *Świadomość prawdziwości religii a tolerancja i wolność religijna*, w: R. Darowski SJ (red.), *Otwarcie w wierze*, Kraków 1974, s. 130–143. 14. *Kultura, praca i technika*, w: R. Darowski SJ (red.), *Człowiek – istnienie i działanie*, Kraków 1974, s. 139–192. 15. Biederlack Josef, *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 523–524. 16. Civiltà Cattolica, *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 500–501. 17. Czerkawski Włodzimierz, *Encyklopedia Katolicka*, t. 3 Lublin 1979, kol. 834. 18. *Synteza interdyscyplinarnej wiedzy o własności*, rec.: C. Strzeszewski, *Własność – zagadnienie społeczno-moralne*, Warszawa 1981, „Chrześcijanin w świecie” 1982, nr 103, s. 69–75. 19. *Ochrona środowiska*, w: Z. Pawlak (red.), *Katolicyzm A–Z*, Poznań 1982 s. 293–294. 20. *Pracodawca pośredni – zagadnienie przewyciężenia alienacji*, w: J. Krucina (red.), *Laborem exercens – Powołany do pracy. Komentarz*, Wrocław 1983, s. 185–199. 21. *Remarques sur le dialogue des théologiens avec les atheïsmes*, „Letters on the Service of Faith and New Cultures” 23(1983), s. 2–3. 22. *Obowiązki i prawa pracodawców i pracowników*, w: J. Chmiel, S. Ryłko (red.), *Ewangelia pracy. Encyklika „Laborem exercens” wraz z komentarzem*, Kraków 1983, s. 157–165. 23. *Problem sumienia w nowożytnej myśli filozoficznej*, w: *Śłużyć prawdzie i miłości*, Częstochowa 1984, s. 335–351. 24. *Kommunistisches Manifest und „Laborem Exercens”. Eine Untersuchung ihrer philosophischen Grundlagen*, w: *Die Würde des Menschen. Anthropologische Grundlagen der Lehre Papst Johannes Pauls II*, Mainz–München 1986, s. 61–73. 25. *Evangelisierung und Erziehung – Entwicklung und Befreiung*, w: *Portare Cristo all'uomo. Dialogo, Testimonianze, Solidarietà*, Roma 1985, Pontificia Università Urbaniana, t. III, s. 615–619. 26. *Papst Paul VI von Jerusalem Bürgermeister begrüsst. Ein Zeichen der Zeit?*, Tamże, t. II, s. 111–115. 27. *Zadania etyczne w dobie kryzysu*, w: *Wobec największych zagrożeń*, Kraków 1988, Tow. Wolnej Wszechnicy, s. 11–20. 28. *Filozoficzne korzenie teologii krytycznych*, „Colloquium Salutis – Wrocławskie Studia Teologiczne” 20(1988), s. 273–283. 29. *L'éthique sociale chrétienne et le développement des peuples. Colloque international. Symposium*, Lyon, 20–23 Septembre 1989: Culture chrétienne devant les droits humains, „Revue de l'Institut des Droits de l'Homme”, 1989, nr 3, s. 57–73 (Université de Lyon). 30. *Aktualność pedagogiki ks. Bronisława Markiewicza przy przechodzeniu od gospodarki centralnie zarządzanej do gospodarki wolnorynkowej*, w: *Ks. Bronisław Markiewicz na tle epoki*, Sympozjum w Krakowie 8–10 XI 1990, Wyższe Seminarium Duchowne Zgromadzenia Św. Michała Archaniola, Kraków, z. 1, s. 48–56. 31. *Filozoficzne przesłanki Deklaracji Kolońskiej*, „Rocznik Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie”, 1989, Kraków 1990, s. 53–68. 32. *Duszpasterstwo polskie wobec aktualnych potrzeb reedukacji narodowej*, „Ateneum Kapłańskie”, t. 116(191), z. 492, s. 247–257. 33. *Chrześcijańskie zasady współżycia narodowego i międzynarodowego i prawo państwowe*, w: B. Czech (red.), *Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 11 i 12 czerwca 1991 roku w Katowicach*, Katowice 1992, IWS–OTK, s. 473–484. 34. *Post–chrześcijańska myśl ateistyczna*, w: Bp B. Bejze (red.), *O filozoficznym poznaniu Boga dziś*, Warszawa 1992, s. 190–204 (*Studia z filozofii Boga*, t. 5). 35. *Trzy modele postawy obywatelskiej*, „Rocznik Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie”, 1991–1992, Kraków 1993, s. 119–129. 36. *Prawa i obowiązki prywatnych właścicieli dóbr gospodarczych jako problem etyki gospodarczej*, w: Tadeusz Wawak (red.), *Własność prywatna*, Uniwersytet Jagielloński I Katedra Ekonomii, Wydawnictwo Informacji Ekonomicznej, Kraków 1993, s. 7–17. 37. *Obywatelska odpowiedzialność katolików za dobro wspólne*, „Rocznik Wydziału Filozoficz-

nego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie”, 1993–1994, s. 17–35. 38. *Filozofia jezuitów w Polsce*, „Bobolanum”, R. 6(1995), s. 184–190. (Rec.: R. Darowski, *Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku*, Kraków 1994, ss. 450). 39. *Pokój jako problem filozoficzny*, w: *VI Polski Zjazd Filozoficzny*, Toruń, 5–9 września 1995, Abstrakty, Toruń 1995, s. 216–217. 40. *Die Werte der polnischen Kultur im Hinblick auf die europäische Völkergemeinschaft*. Theologie im Kontakt Krakau – Bochum. Gastvorlesungen von Krakauer Professoren in Bochum im Rahmen des Partnerschaftsvertrages zwischen der Päpstlichen Theologischen Akademie Krakau und der Ruhr-Universität Bochum 1988–1996. Herausgegeben im Auftrag der Katholischen-Theologischen Fakultät der Ruhr-Universität Bochum von Günter Lange, Bochum 1997. 41. *Nauka społeczna Kościoła a „cywilizacja miłości”*, w: *Ewolucja nauki społecznej Kościoła. Od Rerum novarum do Centesimus annus*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997, s. 84–103. 42. *Filozoficzne zasady polityki rodzinnej*, w: *Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego?* Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 roku w Katowicach pod redakcją Bronisława Czecha, Katowice 1997, s. 101–121. 43. *Rekolekcje ignacjańskie szkołą duchowości ekologicznej*, w: *Franciszkańska Wspólnota Ekologiczna. Chrześcijanin a Świat Stworzeń. Etyka – ekologia – ekonomia. Ekologia dnia Powszechnego. VI Ogólnopolskie Sympozjum Katolików Świeckich*, Kraków 1997, s. 19–42. 44. *La loi de Dieu et la liberté des nations dans la culture chrétienne*, w: *Freedom in contemporary culture. Acts of the V World Congress of Christian Philosophy. Catholic University of Lublin 20-25 August 1996*, t. II. The University press of the Catholic University of Lublin, Lublin 1999, s. 707–717.

MAREK J. SIEMEK

Urodzony 27 XI 1942 roku w Krakowie. Od 1949 mieszka w Warszawie. Obecny adres: ul. Irzykowskiego 4 m. 49, 01–355 Warszawa. 1960 matura w Liceum Ogólnokształcącym nr 34 w Warszawie. 1960–1965 studia filozoficzne na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego. Najważniejsi nauczyciele filozofii i logiki: Bronisław Baczko, Henryk Jankowski, Marek Fritzhand, Andrzej Kasia, Leszek Kołakowski, Janina Kotarbińska, Władysław Krajewski, Jan Legowicz, Stefan Morawski, Tadeusz Mrówczyński, Krzysztof Pomian, Adam Schaff, Adam Sikora, Henryk Stonert.

Stopnie naukowe: 1965 – stopień magistra filozofii na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego na podstawie pracy magisterskiej pt. *Spontaniczność i refleksja. Studium o problematyce wolności w filozofii Fichtego* (promotor: prof. dr Bronisław Baczko). 1970 – doktorat w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego na podstawie rozprawy pt. *Wolność i utopia w myśli filozoficznej Fryderyka Schillera* (promotor: prof. dr Jan Legowicz); 1977 – habilitacja na Wydziale Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego na podstawie rozprawy pt. *Idea transcendentalizmu u Fichtego i Kanta*, PWN, Warszawa 1977; 1987 – tytuł naukowy profesora.

Od 1965 nieprzerwanie zatrudniony na Wydziale Filozoficznym, a następnie w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, kolejno na stanowiskach: 1965–1970 asystenta i starszego asystenta w Katedrze Historii Filozofii Nowożytnej (kierownik: prof. dr Leszek Kołakowski); 1970–1978 adiunkta w Zakładzie Historii Nowożytnej i Polskiej

(kierownik: prof. dr Adam Sikora); 1978–1987 docenta w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego; 1987–1993 profesora nadzwyczajnego w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego; od 1993 profesora zwyczajnego w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego. Jest to stanowisko obecnie zajmowane. Adres służbowy: Uniwersytet Warszawski, Instytut Filozofii, ul. Krakowskie Przedmieście 3, 00–047 Warszawa. Tel. –Fax: (22) 8265734.

Ponadto w latach 1987–1993 na stanowisku profesora nadzwyczajnego w Instytucie Filozofii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu.

Od 1978 członek Rady Naukowej Instytutu Filozofii oraz Rady Wydziału Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego. 1987–1993 członek Rady Naukowej Instytutu Filozofii oraz Rady Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. 1990–1993 członek Rady Naukowej Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk.

Funkcje akademickie: od 1980 kierownik Zakładu Filozofii Społecznej w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego; 1978–1980 zastępca dyrektora Instytutu Filozofii UW; 1987–1990 dyrektor Instytutu Filozofii UW; 1987–1990 prodziekan Wydziału Filozofii i Socjologii UW.

Zagraniczne staże i stypendia badawcze: 1971 staż naukowy w VI Sekcji École Pratique des Hautes Études w Paryżu; 1980–1982, 1990 stypendium badawcze fundacji Alexander von Humboldt–Stiftung (Fichte–Kommission der Bayerischen Akademie der Wissenschaften w Monachium); 1990–1991 stypendium badawcze D.A.A.D. w Monachium; 1998 – research fellowship w Zentrum für Europäische Integrationsforschung przy Uniwersytecie w Bonn. 2000–2001 fellowship w Collegium Budapest, Institute for Advanced Study.

Zagraniczne wykłady: 1977–1986 wielokrotne wykłady na podyplomowych kursach filozoficznych Inter–University Center of Post–Graduate Studies (I. U. C.) w Dubrowniku; 1988 wykłady gościnne w Izraelu (Hebrajski Uniwersytet w Jerozolimie, Uniwersytet w Hajfie, Instytut Van Leera w Jerozolimie); 1989 gościnna profesura w Brazylii (2 cykle wykładów na Uniwersytecie Federalnym Rio Grande do Sul w Porto Alegre); 1991 gościnna profesura w Niemczech (cykl wykładów na Uniwersytecie w Siegen); 1993–1994 filozoficzna profesura im. Schillera na Uniwersytecie Fryderyka Schillera w Jenie; 1995 gościnna profesura w Austrii (cykl wykładów na Uniwersytecie w Klagenfurcie); 1995 wykłady na letnim kursie podyplomowym Internationales Zentrum przy Uniwersytecie w Tybindze (Niemcy); 1996 gościnna profesura w Instytucie Filozofii Politechniki w Akwizgranie (Rheinisch–Westfälische Technische Hochschule Aachen); 1997 wykłady w letniej szkole podyplomowej European Humanities University w Mińsku; 1998, 2000 gościnna profesura w Austrii (cykl wykładów na Uniwersytecie w Klagenfurcie); 1981–1996 liczne wykłady gościnne w Austrii, Finlandii, we Włoszech, w Szwajcarii i w Niemczech (m. in. na uniwersytetach w Monachium, Konstancji, Wuppertalu, Bochum, Akwizgranie, Darmstadt, Duisburgu, Kassel i Bonn).

Wykłady krajowe: 1995 Kopernikańskie Wykłady w Humanistyce na Uniwersytecie im. Mikołaja Kopernika w Toruniu; od 1994 wykłady i seminaria doktorskie w Szkole Nauk Społecznych przy Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Przynależność do międzynarodowych towarzystw i korporacji naukowych: od 1984 Internationale Hegel–Gesellschaft (od 1986 członek Rady Naukowej Towarzystwa); od 1988 Société Internationale de Philosophie Dialectique „Societas Hegeliana” (1988–1992 członek Zarządu Towarzystwa); od 1990 Internationale Fichte–Gesellschaft (od 1990 członek Rady

Naukowej Towarzystwa, 1994–1997 członek Zarządu Towarzystwa); od 1990 International Society for Universalism (1990–1995 członek Zarządu Towarzystwa); od 1993 Internationale Schelling–Gesellschaft; od 1993: Société Internationale des Professeurs de Philosophie; od 1991 członek korespondent Collegium Europaeum Jenense w Jenie; od 1992 członek rzeczywisty Academia Scientiarum et Artium Europaea w Salzburgu; od 1994 członek założyciel Konvent für Europäische Philosophie und Ideengeschichte; od 1997 członek Zarządu i Prezydium.

Przynależność do towarzystw i korporacji krajowych: od 1966 członek Polskiego Towarzystwa Filozoficznego; od 1992 członek Societas Humboldtiana Polonorum; 1980–1982 członek Związku Literatów Polskich, następnie Stowarzyszenia Pisarzy Polskich; od 1997 członek Collegium Invisibile w Warszawie.

Udział w radach i komitetach redakcyjnych czasopism naukowych i serii wydawniczych: od 1984 Marx Centouno. Rivista internazionale di dibattito teorico (Mediolan); od 1990 Fichte–Studien. Beiträge zur Geschichte und Sytematik der Transzendentalphilosophie (Aachen–Wuppertal–Siegen); od 1992 Dialogue and Humanism, następnie Dialogue and Universalism (Warszawa); od 1992 Studies in East European Thought (Fribourg), od 1986 Biblioteka Współczesnych Filozofów PWN (Warszawa) – przewodniczący Komitetu Redakcyjnego.

Liczba wypromowanych doktorów: 20, w tym 4 zagranicznych (z Japonii, Izraela i 2 z Brazylii).

Główne obszary i osiągnięć zainteresowań naukowych: filozofia społeczna, klasyczna filozofia niemieckiego idealizmu, teoria i historia marksizmu, niemiecka i europejska filozofia XX wieku (fenomenologia, hermeneutyka, filozofia języka, epistemologia społeczna, filozofia transcendentna, filozofia kultury).

BIBLIOGRAFIA

a) Książki

1. *Fryderyk Schiller*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1970. 2. *Idea transcendentalizmu u Fichtego i Kanta*, PWN, Warszawa 1977. 3. *Filozofia, dialektyka, rzeczywistość*, PIW, Warszawa 1982. 4. *Die Idee des Transzendentalismus bei Fichte und Kant*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1984. 5. *W kręgu filozofów*, Czytelnik, Warszawa 1984. 6. „Wahrheit suchen wir beide...” *Dialog und Mythos im Briefwechsel von Schiller und Goethe*, Festvortrag am Schiller–Tag 27, Mai 1794, Universitätsverlag Jena, Druckhaus Mayer, Jena und Erlangen 1994, „Schriftenreihe der Gesellschaft der Freunde und Förderer der Friedrich–Schiller–Universität Jena” 1994, z. 2. 7. *Filozofia spełnionej nowoczesności – Hegel*. Wykłady Kopernikańskie w Humanistyce, t. 2, Wydawnictwo UMK, Toruń 1995. 8. *Hegel i filozofia*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1998. 9. *Demokratie und Philosophie. Die Antike und das politische Ethos des europäischen Denkens. Schriften des Zentrums für Europäische Integrationsforschung*, ZEI–Discussion Paper C 46, Bonn 1999. 10. *Vernunft und Intersubjektivität. Zur philosophisch–politischen Identität der europäischen Moderne*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden–Baden 2000.

b) Studia i rozprawy

1. *Fichte: wolność i kształt wolności*, w: *Antynomie wolności*, Książka i Wiedza, Warszawa 1966, s. 262–273. 2. *Spontaniczność i refleksja. Studium o problematyce wolności*

- w filozofii Fichtego, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, t. 13, PWN, Warszawa 1967, s. 49–89. 3. *Życie i dzieło Wilhelma Weitlinga*, Wstęp do: W. Weitling, *Gwarancje harmonii i wolności*, Książka i Wiedza, Warszawa 1968, s. 7–83. 4. *Natura, kultura, sztuka. Problemy teorii literatury w myśli filozoficznej Fryderyka Schillera*, „Przegląd Humanistyczny” 1969, nr 6, s. 107–121. 5. *Między Kantem i Grekami*, „Studia Filozoficzne” 1970, nr 1, s. 127–147. 6. *Estetyka, moralność, polityka*, „Człowiek i Światopogląd” 1970, nr 1, s. 50–73. 7. *Spontaneität und Reflexion. Die Problematik der Freiheit in der Philosophie Fichtes*, „Studia Filozoficzne in Übersetzungen” 1970, nr 4, s. 223–242. 8. *Rozważania o przedmiocie filozofii*, „Człowiek i Światopogląd” 1972, nr 5, s. 151–166. 9. *Racjonalizm i naturalizm w filozofii niemieckiego Oświecenia*, część Wstępu w: *Filozofia niemieckiego Oświecenia*, wyboru dokonali oraz wstępami poprzedzili Tadeusz Namowicz, Karol Sauerland, Marek J. Siemek, PWN, Warszawa 1973, s. 7–29. 10. *Dialog i mit dialogu*, posłowie w: „*Prawdy szukamy obaj*”. *Z korespondencji między Goethem i Schillerem*, wybrali, przełożyli i opracowali Jerzy Prokopiuk i Marek J. Siemek, Czytelnik, Warszawa 1974, s. 375–390. 11. *Marxizm a tradycja hermeneutyczna*, „Studia Filozoficzne” 1974, nr 11, s. 69–86. 12. *Marxism and the Hermeneutic Tradition*, „Dialectics and Humanism” 1975, nr 4, s. 87–103. 13. *Fichte a Kant: od „krytyki” do „systemu”*, „Człowiek i Światopogląd” 1976, nr 5, s. 41–63. 14. *Transcendentalizm jako stanowisko epistemologiczne*, w: Jan Garewicz (red.), *Dziedzictwo Kanta*, PWN, Warszawa 1976, s. 17–57. 15. *Dialektyczna epistemologia Lukácsa*, w: *Założenia dialektyki*, Poznańskie Studia z Filozofii Nauki, t. 2, PWN, Warszawa–Poznań 1977, s. 37–72. 16. *Marxismus und hermeneutische Tradition*, (w:) Bernhard Waldenfels, Jan M. Broekman und Ante Pazanin (red.), *Phänomenologie und Marxismus*, t. 1: *Konzepte und Methoden*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M. 1977, s. 45–70. 17. *Dialektik als Epistemologie der Praxis*, (w:) B. Waldenfels, J. M. Broekman und A. Pazanin (red.), *Phänomenologie und Marxismus*, t. 2: *Praktische Philosophie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M. 1977, s. 59–93. 18. *Lukács` dialectical epistemology*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” 1978, t. 4, nr. 1–4, B. R. Grüner Publishing Co., Amsterdam 1978, s. 184–209. 19. *Die Gesellschaft als philosophisches Problem bei Marx*, (w:) B. Waldenfels, J. M. Broekman und A. Pazanin (red.), *Phänomenologie und Marxismus*, t. 3: *Sozialphilosophie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M. 1978, s. 145–169. 20. *Myśl drugiej połowy XX wieku*, Wstęp do: *Drogi współczesnej filozofii*, wybrał i wstępem opatrzył Marek J. Siemek, Czytelnik, Warszawa 1978, s. 5–48. 21. *Praktische Vernunft und Transzendentalphilosophie bei Fichte*, (w:) Klaus Hammacher, Albert Mues (red.), *Erneuerung der Transzendentalphilosophie im Anschluß an Kant und Fichte*, Reinhard Lauth zum 60. Geburtstag, Frommann–Holzboog Verlag, Stuttgart–Bad Cannstatt 1979, s. 395–410. 22. *Hegel i problemy filozoficznej samowiedzy marksizmu*, wstęp do: György Lukács, *Młody Hegel. O powiązaniach dialektyki z ekonomią*, przełożył i wstępem opatrzył Marek J. Siemek, BKF, PWN, Warszawa 1980, s. VII–XLIX. Także w: „Studia Filozoficzne” 1980, nr 6–7. 23. *Fichtes Wissenschaftslehre und die Kantische Transzendentalphilosophie*, (w:) Klaus Hammacher (red.), *Der transzendente Gedanke. Die gegenwärtige Darstellung der Philosophie Fichtes*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1981, s. 524–531. 24. *Dialektik als Epistemologie der Praxis* – przekład japoński. *Phänomenologie und Marxismus*, Orion Press, Tokyo 1981, t. 1, s. 79–119. 25. *Marxismus und hermeneutische Tradition* – przekład japoński, tamże, t. 2, s. 5–36. 26. *Das Hegel-Bild als Problem des philosophischen Selbstverständnisses des Marxismus*, „Zeitschrift für philosophische Forschung”, t. 37, z. 3, 1983, s. 425–441. 27. *Historical Materialism as the Philosophy of Marxism*, I–II, „Dialectics and Humanism” 1983, nr 2–

- 3, s. 35–43/II. 28. „Nauka” i „naukowość” jako ideologiczne kategorie filozofii, „Studia Filozoficzne” 1983, nr 5–6, s. 71–84. 29. *Marxism and the hermeneutic tradition*, (w:) B. Waldenfels, J. M. Broekman, A. Pazanin (red.), *Phenomenology and Marxism*, przeł. J. Claude Evans, Jr. Routledge & Kegan Paul, London, Boston, Melbourne and Henley 1984, s. 31–52. 30. *La conception de la dialectique marxiste dans l' "Histoire et conscience de classe" de Lukács*, Humanitas, t. X, Ossolineum, Wrocław 1985, s. 59–72. 31. *Erkenntnis als Praxis. Prolegomena zu einer künftigen Epistemologie*, „Kasseler Philosophische Schriften”, t. 13, Kassel 1985, s. 63–74. 32. *Lukács: Marxismus als Philosophie*, (w:) Gvozden Flego, Wolfdietrich Schmied–Kowarzik (red.), *Georg Lukács – Ersehnte Totalität*, Germinal Verlag, Bochum 1986, s. 83–101. 33. *L'immagine di Hegel come problema dell'autocomprensione filosofica del marxismo*, „Marx Centouno. Rivista Internazionale di Dibattito Teorico” 1986, nr 4, Edizioni Coneditor, Milano 1986, s. 45–60. 34. *Lukács – Marxism as Philosophy*, „Dialectics and Humanism” 1987, nr 4, s. 89–101. 35. *Dimensionen des Hegelschen Subjektbegriffs*, „Hegel–Jahrbuch” 1987, Germinal Verlag, Bochum 1987, s. 330–338. 36. *Poznanie jako praktyka. Prolegomena do przyszłej epistemologii*, w: M. J. Siemek (red.), *Marksizm w kulturze filozoficznej XX wieku*, PWN, Warszawa 1988, s. 9–24. 37. *Marksizm jako filozofia*, wstęp do: György Lukács, *Historia i świadomość klasowa*, przełożył i wstępem poprzedził M. J. Siemek, PWN, BWF, Warszawa 1988, s. VII–XLII. 38. *Heglowskie pojęcie podmiotowości*, „Studia Filozoficzne” 1988, nr 9, s. 5–13. 39. „Science” and „scientificity” as ideological categories of philosophy, „Polish Sociological Bulletin” 1988. 40. „Nauka” i „naukowość” jako ideologiczne kategorie filozofii, w: H. Kozakiewicz, E. Mokrzycki, M. J. Siemek (red.), *Racjonalność, nauka, społeczeństwo*, PWN, Warszawa 1989, s. 13–29. 41. *Schelling gegen Fichte. Zwei Paradigmen des nachkantianischen Denkens*, (w:) A. Muses (red.), *Transzendentalphilosophie als System. Die Auseinandersetzung zwischen 1794 und 1806*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1989, s. 388–395. 42. *Natur, Technik, Freiheit. Zur Kritik der „nicht–instrumentellen Vernunft”*, „Hegel–Jahrbuch” 1990, Germinal Verlag, Bochum 1990, s. 431–438. 43. *Husserl und das Erbe der Transzendentalphilosophie. Fichte–Studien. Beiträge zur Geschichte und Systematik der Transzendentalphilosophie*, t. 1, Editions Rodopi, Amsterdam 1990 s. 145–152. 44. *Ich und Wir. Fichtes transzendentalphilosophische Begründung der Intersubjektivität*, „Annalen für dialektische Philosophie” 1989, VI, Edizioni Angelo Guerini e Associati, Milano 1990, s. 299–303. 45. *Husserl and the heritage of transcendental philosophy*, (w:) Anna–Teresa Tymieniecka (red.), „Analecta Husserliana”, vol. XXXIV, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1991, s. 483–491. 46. *Hegels Begriff der Freiheit in seiner Relevanz für die Gegenwart*, „Hegel–Jahrbuch” 1991, Germinal Verlag, Fernwald (Annerod) 1991, s. 309–320. 47. *Ja i My. Intersubiektywność w filozofii Fichtego*, w: *Historia i wyobrażenia. Studia ofiarowane Bronisławowi Baczce*, PWN, Warszawa 1992, s. 39–45. 48. *Ku krytyce „nie–instrumentalnego rozumu”*, w: H. Kozakiewicz, E. Mokrzycki, M. J. Siemek (red.), *Racjonalność współczesności. Między filozofią a socjologią*, PWN, Warszawa 1992, s. 30–39. 49. *Praxis, Sprache, Dialog*, (w:) Hassan Givsan, Wolfdietrich Schmied–Kowarzik (red.), *Reflexionen zur geschichtlichen Praxis*, Helmut Fleischer zum 65. Geburtstag, Verlag Königshausen & Neumann, Würzburg 1993, s. 251–255. 50. *A critique of „non–instrumental reason”*, „Dialog and Humanism” 1993, nr 4, s. 87–94. 51. *O conceito Hegeliano de liberdade em sua relevancia para o presente*, (w:) Ernildo Stein e Luis A. de Boni (red.), *Dialectica e liberdade*, Festschrift em homenagem a Carlos Roberto Cirne Lima, Porto Alegre–Petropolis 1993, s. 355–369. 52. *Dialog, Communication, Translatability* (jap.), (w:) *Translatability of Culture* (jap.), International Institute for Advanced Studies, Editions

- Jimbun Shoin, Kyoto 1993, s. 76–83. 53. *Drei Standpunkte der Philosophie zur modernen Wissenschaft*, (w:) Manfred Buhr (red.), *Das geistige Erbe Europas*, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Vivarium, Napoli 1994, s. 624–634. 54. *Husserl i dziedzictwo filozofii transcendentalnej*, w: Marek J. Siemek (red.), *Filozofia transcendentalna a dialektyka*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1994, s. 265–286. 55. *Recht und Sittlichkeit bei Hegel*, „Hegel-Jahrbuch” 1993/94, Akademie Verlag, Berlin 1994, s. 137–142. 54. *Rozum między światłem i cieniem oświecenia*, posłowie w: Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, *Dialektyka oświecenia*, tłum. Małgorzata Łukasiewicz, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 1994, s. 283–298. 55. *Fichtes und Husserls Konzept der Transzendentalphilosophie*, (w:) Wolfram Högge (red.), *Fichtes Wissenschaftslehre 1794. Philosophische Resonanzen*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M. 1995, s. 96–113. 56. *Projekt „wiecznego pokoju” a Kantowski etos nowoczesnej wolności politycznej*, w: Jan Garewicz, Barbara Markiewicz (red.), *Projekt wieczystego pokoju. W 200-lecie wydania pracy Kanta*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Warszawa 1995, s. 108–120. 57. *Wolność jako zasada świata nowoczesnego w filozofii Hegla*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1995, nr 2, s. 21–36. 58. *Etyka i polityka w świetle filozofii transcendentalnej*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1995, nr 4, s. 31–44. 59. *Etica e politica alla luce della filosofia transcendentale*, (w:) Aldo Masullo, Marco Ivaldo (red.) *Filosofia transcendentale e destinazione etica. Indagini su Fichte*, Guerini e Associati, Milano 1995, s. 327–337. 60. *Transzendenz und Immanenz in Schellings ontologischem Freiheitsbegriff*, (w:) Hans Michael Baumgartner, Wilhelm G. Jacobs (red.), *Schellings Weg zur Freiheitsschrift. Legende und Wirklichkeit*, Akten der Fachtagung der Internationalen Schelling-Gesellschaft 1992, „Schellingiana” 5, Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt 1996, s. 40–50. 61. *Sozialphilosophische Aspekte der Übersetzbarkeit*, (w:) Anna Zeidler-Janiszewska (red.), „Epistemology and History”, Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities, t. 47, Rodopi, Amsterdam-Atlanta, GA, 1996, s. 441–448. 62. *Transzendentalphilosophie und der „Primat des Praktischen”*, (w:) Helmut Reinalter (red.), *Beobachter und Lebenswelt. Studien zur Natur-, Geistes- und Sozialwissenschaft*, Druck- und Verlagshaus Thaur, Wien-München 1996, s. 171–181. 63. *Teoria Wiedzy jako system filozofii transcendentalnej* (wstęp do: Johann Gottlieb Fichte, *Teoria Wiedzy. Wybór pism*, t. 1, BKF, PWN, Warszawa 1996, s. VII–LV). 64. *Hegel als Philosoph der Moderne*, „Hegel-Jahrbuch” 1995, Akademie Verlag, Berlin 1996, s. 160–167. 65. *Wissen und Tun. Zur Handlungsweise der transzendentalen Intersubjektivität in der ersten Wissenschaftslehre Fichtes*, „Fichte-Studien”, t. 10, Rodopi, Amsterdam-Atlanta, GA 1997, s. 241–252. 66. *Logos i polis. Nowoczesność wobec antycznych wzorców społecznego rozumu*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1997, t. 42, IFiS PAN, Warszawa 1997, s. 181–194. 67. *Freiheit, Recht, Gerechtigkeit. Kants praktische Philosophie und die politische Ethik der Moderne*, in: Marek J. Siemek (red.), *Natur, Kunst, Freiheit. Deutsche Klassik und Romantik aus gegenwärtiger Sicht*, Rodopi, Amsterdam – Atlanta GA 1998, s. 1–16. 68. *Dialog i monolog w dyskursach społecznej komunikacji*, „Przegląd Artystyczno-Literacki” 1999, nr 3, Wydawnictwo UMK, Toruń 1999, s. 102–110. 69. *Vom gesellschaftlichen Raum der Philosophie*, w: Heinz Eidam, Frank Hermenau, Dirk Stederth (red.), *Kritik und Praxis. Zur Problematik menschlicher Emanzipation. Wolfdietrich Schmied-Kowarzik zum 60. Geburtstag*, zu Klampen, Lüneburg 1999, s. 236–246. 70. *Dwa modele dialogu*, w: Józef L. Krakowiak (red.), *Ekologia ducha*, Centrum Uniwersalizmu przy Uniwersytecie Warszawskim, Warszawa 1999, s. 19–38. 71. *Três pontos de vista da filosofia perante a ciência moderna*, O Património Espiritual da Europa. Coordenação de Manfred Buhr e Eduardo Chitas, Tradução de Fernando Silvestre, Edições Cosmos, Lisboa, 1999, s.

Eduardo Chitas, Tradução de Fernando Silvestre, Edições Cosmos, Lisboa, 1999, s. 221–230. 72/73. *Filozofia i społeczeństwo u końca XX wieku / Philosophie und Gesellschaft am Ausgang des 20. Jahrhunderts*, w: Andrzej Przyłębski (red.), *Filozofia europejska w XX wieku / Die europäische Philosophie im 20. Jahrhundert*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 1999, s. 49–62 / s. 123–136. 74. *Wczesny romantyk późnej nowoczesności. Postowie* w: Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*, tłum. Małgorzata Łukasiewicz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1999, s. 330–338. 75. *Die europäische Tradition und die Universitäten*, „Zbliżenia. Polska–Niemcy / Annäherungen. Polen–Deutschland. Pismo Uniwersytetu Wrocławskiego” 2000, nr 1 (25), s. 36–41. 76. *Wiedza i czyn. O sposobie działania transcendentnej podmiotowości w pierwszej „Teorii Wiedzy” Fichtego*, w: Ewa Nowak–Juchacz (red.), *Transcendentalna filozofia praktyczna*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii UAM, Poznań 2000, s. 29–40. 77. *Hegel und die Tragikomödie der Moderne*, „Hegel–Jahrbuch 1999”, Hegels Ästhetik, Zweiter Teil. Akademie Verlag, Berlin 2000, s. 173–179. 78. *Two models of dialogue*, „Dialogue and Universalism”, t. X, nr 11/2000, s. 37–55. 79. *Logos jako dialogos. Greckie źródła intersubiektywnej racjonalności*, „Principia”, t. XXVII–XXVIII, Kraków 2000, s. 75–98. 80. *Kants Entwurf des „ewigen Friedens” und das politische Ethos der europäischen Moderne*, w: Manfred Buhr (red.), *Europa und die geistige Situation der Zeit. Beiträge zum geistigen europäischen Erbe*, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Vivarium, Napoli 2000, s. 121–135.

c) Artykuły i komunikaty

1. *Marksizm a humanistyczna psychoanaliza*, „Studia Filozoficzne” 1963, nr 3.
2. „Homo Dei”, „Zeszyty Argumentów” 1964, nr 2. 3. *Mascalla dialog dogmatu z nauką*, „Argumenty” 1963, nr 31. 4. *Warunki szczęścia*, „Zeszyty Argumentów” 1963, nr 3.
5. „Diogenes” – czyli współczesność w humanistyce, „Zeszyty Argumentów” 1963, nr 5.
6. *Karola Kautskiego niedialektyczny materializm*, „Zeszyty Argumentów” 1964, nr 2.
7. *Konserwyzm czy postęp społeczny? Wokół ideologii negritude*, „Zeszyty Argumentów” 1964, nr 5. 8. *W poszukiwaniu alternatyw*, „Zeszyty Argumentów” 1964, nr 6. 9. *Książka długo oczekiwana*, „Fakty i Myśli” 1964, nr 24. 10. *Integracja i zaangażowanie*, „Argumenty” 1964, nr 49. 11. *Dzieło wielce uczone*, „Zeszyty Argumentów” 1965, nr 1. 12. „Esprit” 1964, „Zeszyty Argumentów” 1965, nr 2. 13. *Blaski i cienie pionierstwa*, „Zeszyty Argumentów” 1965, nr 4. 14. *Filozofia dla wielu*, „Zeszyty Argumentów” 1965, nr 5. 15. *Historia, filozofia, dialektyka. O humanistyce Lucien Goldmanna*, „Zeszyty Argumentów” 1965, nr 6.
16. *Konserwyzm bezsilny i niezwyciężony*, „Współczesność” 1965, nr 2. 17. *Trudna sztuka wprowadzania*, „Fakty i Myśli” 1965, nr 16. 18. *Bakunin*, „Argumenty” 1965, nr 49.
19. *Historyzm i krytyka*, „Współczesność” 1966, nr 5. 20. *Nad egzystencjalizmem*, „Współczesność” 1966, nr 14. 21. *Próba filozofii religii*, „Zeszyty Argumentów” 1966, nr 3.
22. „Filozofia praktyki”, „Fakty i Myśli” 1966, nr 9. 23. „Człowiek, praca i samowiedza”, „Argumenty” 1966, nr 18. 24. *Pochwała dobrej roboty*, „Zeszyty Argumentów” 1966, nr 5.
25. *Lukács po „amerykańsku”*, „Studia Filozoficzne” 1967, nr 4. 26. *Czytajcie Hegla!*, „Argumenty” 1967, nr 40. 27. *Nad pismami Oskara Langego*, „Współczesność” 1967, nr 9.
28. *Mądrość Ericha Fromma*, „Polityka” 1967, nr 14. 29. *Destrukcyjna Średniowiecza*, „Współczesność” 1967, nr 19. 30. *Uwolnić od wolności!*, „Współczesność” 1968, nr 1.
31. *Autodestrukcyjna mitu nauki*, „Współczesność” 1968, nr 21. 32. *Klasyk socjologii*, „Człowiek i Światopogląd” 1969, nr 1. 33. *Najstarszy historyk filozofii*, „Współczesność” 1969, nr 10. 34. *Muzyka i społeczeństwo*, „Polityka” 1969, nr 22. 35. *Filozofia i harmonii*,

- „Polityka” 1969, nr 29. 36. *Romantyk marksizmu*, „Polityka” 1969, nr 32. 37. *Nowy tom Spinozy*, „Polityka” 1969, nr 36. 38. *Gandhi, czyli o wielkości ducha*, „Polityka” 1969, nr 43. 39. *Śladami mistrza Andrzeja*, „Polityka” 1969, nr 45. 40. *Źródła myśli greckiej*, „Polityka” 1970, nr 1. 41. *Młodohegliści*, „Polityka” 1970, nr 2. 42. *Czytając Kierkegaarda*, „Polityka”, 1970 nr 20. 43. *Engels: interpretacja świata*, „Współczesność” 1970, nr 16. 44. *Sartre jako filozof*, „Polityka” 1970, nr 39. 45. *Próba socjologii sztuki*, „Polityka” 1970, nr 40. 46. *Teraźniejszość i wizja historii*, „Współczesność” 1970, nr 17. 47. „*Myśleć życie*”, „Współczesność” 1970, nr 20. 48. *Podręcznik filozofii marksistowskiej*, „Współczesność” 1970, nr 26. 49. *Apologia filozofii naukowej*, „Człowiek i Światopogląd” 1970, nr 10. 50. *Hegel*, „Współczesność” 1971, nr 2. 51. *Moralność i społeczeństwo*, „Człowiek i Światopogląd” 1971, nr 1. 52. *Nauka w cieniu swastyki*, *Miesięcznik Literacki* 1972, nr 9. 53. *Wokół korespondencji Goethego i Schillera*, „Człowiek i Światopogląd” 1973, nr 10. 54. *Marksistowski ośrodek w RFN*, „Nowe Drogi” 1973, nr 11. 55. *Lukács i problemy marksistowskiej dialektyki*, „Miesięcznik Literacki” 1974, nr 3. 56. *Transcendentalizm jako stanowisko epistemologiczne*, „Człowiek i Światopogląd” 1974, nr 4. 58. *Dwa światy Immanuela Kanta*, „Miesięcznik Literacki” 1974, nr 12. 59. *Goldmann o Lukácsu i Heideggerze*, „Człowiek i Światopogląd” 1975, nr 1. 60. *Perypetie dialektycznej wyobraźni*, „Człowiek i Światopogląd” 1975, nr 3. 61. *Logika i dialektyka*, „Człowiek i Światopogląd” 1975, nr 10. 62. *Filozof niepopularny*, „Człowiek i Światopogląd” 1977, nr 2. 63. *Materializm historyczny jako filozofia marksizmu*, „Miesięcznik Literacki” 1978, nr 10. 64. *Che cosa deve ad Hegel il marxismo?*, „Marx Centouno. Rivista Internazionale di Dibattito Teorico”, 1–2, Edizioni Coneditor, Milano 1985, s. 97–102. 65. *Przyczynek do krytyki marksistowskiej krytyki Hegla*, „Studia Filozoficzne” 1985, nr 11–12. 66. *Zur Kritik der marxistischen Hegel-Kritik – przekład hebrajski*, „Machbarot l'machshava socjalistit – Hefte für sozialistische Theorie” 1986, nr 9, Jerusalem 1986, s. 44–47. 67. *Lukács – marksizm jako filozofia*, „Studia Filozoficzne” 1986, nr 11. 68. *Poznanie jako praktyka*, „Półrocznik filozoficzny młodych” 1986, nr 1. 69. *Einheit der Apperzeption und Vielheit der Subjekte. Zum Problem der Intersubjektivität bei Kant*, (w:) O. Marquard, S. Probst (red.) *Einheit und Vielheit*, XIV Deutscher Kongress für Philosophie, Kurzfassungen der Vorträge, Gießen 1987. 70. *A Contribution to the Critique of the Marxist Critique of Hegel*, „Dialectics and Humanism” 1987, nr 2, s. 129–134. 71. *Was ist der Marxismus Hegel schuldig?*, „Hegel-Jahrbuch” 1986. Germinal Verlag, Bochum 1988, s. 171–176. 72. *Uma Contribuição sobre a Crítica de Hegel para a Crítica Marxista*, „Sociais e humanas. Revista do Centro de Ciências Sociais e Humanas da Universidade Federal de Santa Maria”, t. 4, nr 2, Santa Maria, Maio–Agosto 1989, s. 185–199. 73. *Polnische Gedanken zur europäischen Einigung und der Rolle der Deutschen*, (w:) Ulrich Zwiener (red.), *Ein demokratisches Deutschland für Europa*, Wartburgtreffen 1990, Universitätsverlag Jena 1990, s. 236–241. 74. *Polen und die Idee eines Collegium Europaeum Jenense*, (w:) U. Zwiener, J. Bauer, T. Pester, G. Meinhold (red.), *Europa im Aufbruch für eine offene und menschlichere Welt*, Zur Gründung des Collegium Europaeum Jenense an der Friedrich-Schiller-Universität Jena, Jena 1991, s. 26–33. 75. *Besprechung von: Barbara Markiewicz, U źródeł niemieckiego idealizmu. Pojęcie współczesności a filozofia zjednoczenia* (Quellen des deutschen Idealismus. Der Begriff der Moderne und die Vereinigungsphilosophie), Warszawa 1987. „Hegel-Studien”, t. 25, Bouvier Verlag, Bonn 1991, s. 226–227. 76. *Ethik und Politik aus klassischer und gegenwärtiger Sicht*, (w:) Ulrich Zwiener (red.), *Verantwortung für Natur und Gesellschaft – Humanistische Tradition und europäische Zukunft*, Jena und Erlangen 1991, s. 57–65. 77. *Polen – Philosophie und Gesellschaft*, „Stu-

dies in Soviet Thought” 1991, 42, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, s. 221–234. 78. *Wissenschaft und Philosophie. Mitteilungen des Deutschen Hochschulverbandes (Sonderausgabe)*, R. 40, z. 3, Juni 1992, s. 140–144. 79. *Deutsche und Polen zwischen Ost und West*, (w:) Ulrich Zwiener, Marek Siemek (red.), *Polen und Deutsche in Europa. Tradition der Gemeinsamkeit und neue Wege (Deutsch–Polnische Gespräche mit Karl Dedecius)*, Jena und Erlangen 1992, s. 64–69. 80. *Zur Rekonstruktion der gesellschaftlichen Rationalität*, (w:) Jörg–Dieter Gauger (red.), *Europa als Herausforderung an die Philosophie*, Vorträge und Beiträge der Politischen Akademie der Konrad–Adenauer–Stiftung e. V., z. 23, Köllen, Bonn 1992, s. 57–60. 81. *Beitrag zur Rekonstruktion der gesellschaftlichen Rationalität*, (w:) Ulrich Zwiener (red.), *Herausforderung Europa 2000 – Positionen zu verantwortungsvollem Handeln*, Jena 1993, s. 28–32. 82. *Dialogisches und Monologisches in der Realität der gesellschaftlichen Kommunikation*, (w:) *Neue Realitäten. Herausforderung der Philosophie*, XVI. Deutscher Kongreß für Philosophie, Sektionsbeiträge II, Berlin 1993, s. 744–751. 83. *Der Osten in uns. Via Regia. Internationale Kulturzeitschrift aus Thüringen*, Jahrgang 1/9, Erfurt, September 1993, s. 8–12. 84. „Wahrheit suchen wir beide..”. *Dialog und Mythos im Briefwechsel von Schiller und Goethe*, „Wirtschaft & Wissenschaft”, August 1994, nr 3, Essen, s. 13–19. 85. *Neues Europa und der Osten in uns*, (w:) Ulrich Zwiener i in. (red.), *Europäische Herausforderungen heute. Toleranz und Vertrauen zu neuer Gemeinsamkeit*, „Schriften des Collegium Europaeum Jenense” 10, Universitätsverlag Jena 1994, s. 325–334. 86. *Über die „östlichen” Gefährdungen der Demokratie*, (w:) Hans–Peter Burmeister, Jörg Calließ (red.), *Geistige Grundlagen und Gefährdungen der Demokratie*, Loccumer Protokolle 58/93, Evangelische Akademie Loccum, Rehburg–Loccum 1994, s. 63–74. 87. *Immanuela Kanta „Krytyka czystego rozumu”*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1995, nr 3, s. 167–188. 88. *Na co nam Nietzsche? Głos w dyskusji redakcyjnej*, „Literatura na Świecie” 1995, nr 10, s. 287–311. 89. Johann Gottlieb Fichte, *Podstawy całkowitej Teorii Wiedzy*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1996, nr 1, s. 143–158. 90. *O Wschodzie w nas*, „Res Publica Nowa” 1998, nr 1, s. 34–38. 91. *About a New Europe and the East in US*. „Dialogue and Universalism” 1998, t. VIII, nr 5–6, s. 69–76.

d) Edycja–redakcja naukowa tomów

1. *Drogi współczesnej filozofii*, Czytelnik, Warszawa 1978. 2. *Marksizm w kulturze filozoficznej XX wieku*, PWN, Warszawa 1988. 3. *Filozofia transcendentna a dialektyka*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1994. 4. *Natur, Kunst, Freiheit. Deutsche Klassik und Romantik aus gegenwärtiger Sicht*, Rodopi, Amsterdam–Atlanta GA, 1998.

e) Współedycja–współredakcja naukowa tomów

1. *Filozofia niemieckiego Oświecenia*, (wraz z Tadeuszem Namowiczem i Karolem Sauerlandem), PWN, Warszawa 1974. 2. „*Prawdy szukamy obaj*”. *Z korespondencji między Goethem i Schillerem*, wybrali, przełożyli i opracowali Jerzy Prokopiuk i Marek J. Siemek. Czytelnik, Warszawa 1974. 3. *Nauka, racjonalność, społeczeństwo*, (wraz z Heleną Kozakiewicz i Edmundem Mokrzyckim), PWN Warszawa 1989. 4. *Polen und Deutsche in Europa. Tradition der Gemeinsamkeit und neue Wege (Deutsch–Polnische Gespräche mit Karl Dedecius)*, (współred. Ulrich Zwiener), „Schriften des Collegium Europaeum Jenense” 2, Jena und Erlangen 1992. 5. *Racjonalność współczesności. Między filozofią a socjologią*, (wraz z Heleną Kozakiewicz i Edmundem Mokrzyckim), PWN, Warszawa 1992. 6. *Europäische Herausforderungen heute. Toleranz und Vertrauen zu neuer Gemeinsamkeit*, (współred.

Ulrich Zwiener i in.), „Schriften des Collegium Europaeum Jenense” 10, Universitätsverlag Jena 1994.

f) Przekłady

1. „*Prawdy szukamy obaj*”. *Z korespondencji między Goethem i Schillerem*, wybrali, przełożyli i opracowali Jerzy Prokopiuk i Marek J. Siemek, Czytelnik, Warszawa 1974 (tłumaczenie listów Schillera). 2. Martin Heidegger, *Nauka i namysł; Przewyciężenie metafizyki*, (w:) Martin Heidegger, *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*, wybrał, opracował i wstępem opatrzył Krzysztof Michalski, Czytelnik, Warszawa 1977, s. 256–283, 284–315. 3. György Lukács, *Młody Hegel. O powiązaniach dialektyki z ekonomią*, przełożył i wstępem poprzedził Marek J. Siemek, BKF, PWN, Warszawa 1980. 4. György Lukács, *Historia i świadomość klasowa*, przełożył i wstępem poprzedził Marek J. Siemek, BWF, PWN, Warszawa 1988. 5. Johann Gottlieb Fichte, *Teoria Wiedzy. Wybór pism*, t. I, wybrał, przełożył, wstępem i przypisami opatrzył Marek J. Siemek, Aneks przełożył Jan Garewicz. BKF, PWN, Warszawa 1996.

ANDRZEJ SIEMIANOWSKI

Urodził się w roku 1932 w Poznaniu w rodzinie inteligenckiej; ojciec bankowiec, matka nauczycielka.

Wysiedlony z rodziną przez okupanta niemieckiego z Poznania krótko przebywał w Gorlicach, a następnie do końca wojny w Krakowie. W tym miejscu ukończył Szkołę Podstawową. Po powrocie do Poznania podjął naukę w gimnazjum, później liceum. Świadectwo dojrzałości uzyskał w roku 1952. Złe notowania polityczne (był jednym z bardzo niewielu uczniów, którzy nie zapisali się do ZMP) sprawiły, że mimo zdania egzaminu na filologię polską nie został na studia przyjęty. Przez kilka miesięcy był zatrudniony przez Związek Zawodowy Pracowników Budownictwa i Ceramiki jako świetlicowy oraz instruktor ruchu kulturalno-oświatowego. W roku 1953 został przyjęty na studia we Wrocławiu w zakresie filologii klasycznej. W roku 1957 przenosi się do Warszawy, aby podjąć funkcję sekretarza redakcji powstałego tam miesięcznika „Więź”. Jednocześnie – po przerwaniu studiów filologicznych – rozpoczyna studia filozoficzne. Skutkiem przeciążenia pracą zawodową studiuje systemem indywidualnym. Stał się to możliwe dzięki olbrzymiej życzliwości Rady Wydziału, Filozoficzno-Socjologicznego UW, a zwłaszcza prof. dr. Jana Legowicza, pod którego kierunkiem napisał pracę magisterską pt. *Zdania konieczne w filozofii św. Tomasza z Akwinu i w tomizmie nam współczesnym*.

Od 1960 r., przebywa znów w rodzinnym Poznaniu, w którym kieruje oddziałem redakcji „Więzi”. W oddziale tym organizuje bardzo liczne spotkania i dyskusje pomiędzy chrześcijanami rozmaitych wyznań. Publikuje w tym czasie artykuły i recenzje filozoficzne na łamach „Więzi”. Od 1963 bierze udział w seminariach metodologicznych prowadzonych w Poznaniu na UAM przez prof. Jerzego Giedymina. Przez niego zachęcony rozpoczyna badania dotyczące twórczości Pierre Duhema. Po osiedleniu się prof. Giedymina w Anglii rolę opiekuna naukowego przejął prof. (wówczas docent) Jerzy Kmita. I ostatecznie pod jego kie-

runkiem Siemianowski ukończył i obronił rozprawę doktorską pt. *O dwóch rodzajach konwencjonalizmu ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji Pierre Duhema* (1969).

Od 1970–1975 był zatrudniony jako adiutant przy Katedrze Logiki i Metodologii Akademii Teologii Katolickiej. W tych latach przygotowywał rozprawę habilitacyjną. Na podstawie oceny ogólnego dorobku naukowego oraz rozprawy *Zagadnienie podziału nauk empirycznych na teoretyczne i praktyczne* uzyskał stopień doktora habilitowanego nadany przez Radę Naukowego Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej ATK.

Od czasu stanu wojennego do 1989 mimo interwencji rektora Józefa Kalety mógł prowadzić zajęcia dydaktyczne w bardzo ograniczonym zakresie.

W roku 1988 Rada Państwa nadała tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego (opiniowcami byli profesorowie: Stanisław Kozy–Kowalski, Jerzy Kmita, Władysław Krajewski, Witold Marciszewski).

Od 1989 zatrudniony jest w Instytucie Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Pełni tu funkcję kierownika Zakładu Filozofii Nauki i Kultury. Wykłada głównie metodologię nauk. Prowadzi również wykłady z zakresu filozofii średniowiecznej, seminaria magisterskie i doktorskie. W roku 1990 uzyskuje stanowisko profesora zwyczajnego, w Poznaniu na Wydziale Teologicznym UAM oraz w Carmelitanum wykłada teologię Kościoła prawosławnego. W latach 1990–1995 wykładał elementy logiki w Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.

BIBLIOGRAFIA

a) Książki, rozprawy

1. *Pytanie, Wątpienie, Wybór (Szkice sceptyczne)*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 1967.
2. *O dwóch rodzajach konwencjonalizmu*, „Studia Filozoficzne” 1970, nr 1, s. 62.
3. *Pogląd Pierre Duhema na rolę teorii fizycznej*, „Studia Philosophiae Christianae” 1973, nr 2.
4. *Poznawcze i praktyczne funkcje nauk empirycznych*, PWN, Warszawa 1976.
5. *On Two Kinds of Conventionalism with Respect to Empirical Sciences*, w: W. Krajewski (red.), *Polish Essays in the Philosophy of the Natural Science*, Dodrecht–Boston–London 1982.
6. *Fakty, prawa, decyzje – Rozprawy o konwencjonalistycznej filozofii nauki*, Wydział Akademii Ekonomicznej im. Langego, Wrocław 1983.
7. *Zasady konwencjonalistycznej filozofii nauki*, PWN, Warszawa 1983.
8. *Filozoficzne podłoże rozłamu chrześcijaństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1993.
9. *Wielkość i nędza człowieka. Rozważania o Pascalu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1994.
10. *Proces hellenizacji chrześcijaństwa i programy jego dehellinizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996.
11. *Tomizm a palamizm – Wokół kontrowersji doktrynalnej chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu w średniowieczu*, Wydawnictwo Papieskiego Wydziału Teologicznego w Poznaniu, Poznań 1998.

b) Artykuły (ważniejsze)

1. *Rozważania o miłości, ateizmie i tolerancji*, „Więź” 1958, nr 8.
2. *Spór o aktualne wartości tomizmu*, „Więź”, nr 11–12 (67–68) 1963.
3. *Die Philosophie in Polen*, w: *Polonisches Mosaik Verlag Klaus Hesse, GmbH Mülheim*, 1974.
4. G. Goćkowski, A. Siemianowski (red.), *Duhem o szkołach w nauce w szkoły w nauce*, Wrocław – Warszawa 1981.
5. *Trzy pojęcia konwencji*, „Zagadnienie Naukoznawstwa” 1985, nr 1 (81).
6. *Metodologia nauk*, w: *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa

1987. 7. *Konwencjonalizm*, jw. 8. *Wyjaśnienie naukowe*, jw. 9. *Duhem Pierre Theorie plhysique*, w: B. Skarga (red.), *Przewodnik po literaturze filozoficznej XX wieku*, t. 1, Warszawa 1994. 10. *Poincaré Jules Henri La science et L' Hypothèse*, w: *Przewodnik jw.*, t. 3, Warszawa 1995. 11. *Le Roy Édourd Essai D' Une Philosophiae Premiē*, w: *Przewodnik jw.* t. 4, Warszawa 1996. 12. *Czy klasyczne problemy metafizyczne i epistemologiczne utraciły sens*, „Ruch Filozoficzny” 1996, nr 2–3. 13. *Niezależna etyka sumienia*, „W Drodze” 1999, nr 9 (301).

c) Skrypty i podręczniki

1. *Z zagadnień ogólnej metodologii nauk*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1979. 2. *Elementy logiki formalnej i metodologii nauk*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. O. Langego, Wrocław 1983.

d) Prace redakcyjne

1. Z Januszem Goćkowskim: *Szkoły w nauce*, Wrocław – Warszawa 1981. 2. *Odczytywanie myśli Pascala*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora 1997.

BARBARA SKARGA

Urodziła się 25 X 1919 r. w Warszawie, w rodzinie inteligentkiej. W r. 1930 po śmierci ojca, matka przeniosła się do Wilna. Barbara Skarga ukończyła w Wilnie w 1937 r. gimnazjum ogólnokształcące i w tym samym roku zdała egzamin konkursowy na wydział elektryczny Politechniki Warszawskiej. Studia techniczne, jak się okazało, nie interesowały jej, po ukończeniu trzech semestrów przeniosła się na wydział humanistyczny Uniwersytetu im. Stefana Batorego w Wilnie, obierając jako specjalizację filozofię, a jako przedmiot poboczny – matematykę. Gdy w 1940 r. Uniwersytet został zamknięty, kontynuowała studia w konspiracji zdając kolejno do 1944 r. wszystkie ustawowo przewidziane egzaminy, uczęszczając stale na seminaria prowadzone przez prof. prof. H. Elzenberga, T. Czeżowskiego, Stefana Srebrnego i innych. Jednocześnie brała przez cały czas okupacji czynny udział w konspiracyjnym szkolnictwie średnim ucząc łaciny i matematyki. Była też zaangażowana bezpośrednio w prace Armii Krajowej, pełniąc w niej różne funkcje od łączniczki do kierownika łączności terenowej okręgu wileńskiego. Z tego powodu została aresztowana we wrześniu 1944 r. przez władze radzieckie (uczestnictwo w AK) osądzona na 10 lat obozu pracy i wywieziona w głąb ZSRR, gdzie przebywała do połowy grudnia 1955 r.

Po powrocie do kraju zamieszkała w Warszawie. Otrzymała zezwolenie na ukończenie studiów filozoficznych na Uniwersytecie Warszawskim i w r. 1957 uzyskała w trybie zaocznym stopień magistra. Od wiosny 1956 r. podjęła pracę (początkowo w formie prac zleconych, a od lutego 1957 r. na etacie) w Zakładzie Bibliografii i Dokumentacji Filozofii Polskiej Instytutu Filozofii i Socjologii PAN. W 1961 r. doktoryzowała się na Uniwersytecie Warszawskim na podstawie pracy pt. *Narodziny pozytywizmu polskiego* (wydanej w 1964 r. przez PWN). Promotorem była prof. dr Nina Assorodobraj. Od 1 stycznia 1962 r. została przeniesiona do Zakładu Historii Filozofii Nowożytnej IFiS PAN na stanowisko adiunkta.

W 1967 r. w marcu habilitowała się na podstawie pracy *Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim* (wydanej przez PWN w 1967 r.). W 1975 r. uzyskała tytuł prof. nadzw., a w 1988 tytuł profesora zwyczajnego. Obecnie jest na emeryturze.

Jest członkiem Rady Naukowej IFiS PAN, członkiem Tow. Filozof. przez dwie kadencje sprawowała godność przewodniczącej Komitetu Nauk Filozoficznych. Także dwie kadencje przewodniczy Radzie Naukowej Towarzystwa Krzewienia i Popierania Nauk. Jest członkiem PAU, członkiem TNW, PEN Clubu, Naczelnym redaktorem „Etyki”, Doktorem honorowym UMK w Toruniu, odznaczona orderem Orła Białego.

Zainteresowania Barbary Skargi idą w trzech kierunkach. Przez wiele lat zajmowała się historią filozofii polskiej, szczególnie pozytywizmem polskim, jego kulturowymi i filozoficznymi aspektami. Jest też znawcą nowożytnej filozofii francuskiej. Z tego zakresu opublikowała wiele prac włącznie z dużą antologią tekstów filozofów francuskich XIX wieku. Jej badania historyczne są jednak podporządkowane szerszemu filozoficznemu problemowi. Interesuje się ona dominującymi w pewnym czasie sposobami myślenia. Dla ich określenia wprowadziła termin „formacja intelektualna”, której struktura wielowarstwowa jest zależna przede wszystkim od zespołu funkcjonujących ówczesznie tez o treściach ontologicznych, epistemologicznych i aksjologicznych, a na którą składają się warstwy samego sposobu stawiania problemów, aparatury pojęciowej jak i reguł myślenia obowiązujących przy rozwiązywaniu bądź dowodzeniu teoretycznych problemów. Zajmuje się analizą struktury formacji, a przede wszystkim jej modyfikacjami, przemianami, a więc momentami zerwania między poszczególnymi formacjami, procesami destrukcji i rekonstrukcji. Jej badania w tym zakresie łączą się ściśle z niektórymi problemami współczesnej hermeneutyki i teorii interpretacji.

Ostatnie jej prace koncentrują się na analizie funkcjonujących we współczesnej filozofii pojęciach tożsamości i różnicy w ich ontologicznym, metafizycznym i światopoglądowym wymiarze.

BIBLIOGRAFIA

(wybór)

a) Monografie, studia i rozprawy

1. *Narodziny pozytywizmu polskiego 1831–1864*, PWN, Warszawa 1964, ss. 411.
2. Comte, w: Seria „Myśli i Ludzie”, WP, Warszawa 1966, ss. 228; toż wyd. 2 rozszerzone, 1977, ss. 283, teksty Comte'a zamieszczone w „Wyborze pism” w wyd. 1 wszystkie tłumaczyła Wiera Bieńkowska; w wyd. 2 dodano kilka w przekładzie B. Skargi.
3. *Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim*, PWN, Warszawa 1967, ss. 538.
4. Renan, w: Seria „Myśli i Ludzie”, WP, Warszawa 1969, ss. 260; teksty Renana w części tłumaczyła B. Skarga, w części przytoczyła zweryfikowane przekłady G. Glassa i A. Niemojewskiego.
5. *Claude Bernard*, w: Seria „Myśli i Ludzie”, WP, Warszawa 1970, ss. 219; w druku – ze względu na cenzurę – podano, że zamieszczone w *Wyborze pism* teksty C. Bernarda tłumaczyła B. Skarga – faktycznie tłumaczył je Krzysztof Pomian.
6. *Kłopoty intelektu. Między Comtem a Bergsonem*, PWN, Warszawa 1975, ss. 500.
7. *Czas i trwanie. Studia nad Bergsonem*, PWN, Warszawa 1982, ss. 293.
8. *Część druga: Lata 1864–1985 w: Zarys dziejów filozofii polskiej 1815–1918*, PWN, Warszawa 1983, s. 134–252.
9. *Przeszłość i interpretacje*, PWN, Warszawa 1987, ss. 364.
10. *Granice historyczności*, PIW 1989, s. 229, toż pt. *Les limites de l'historicité Beauchesne*, Paris 1997, s. 304.
11. *Tożsamość i różnica. Eseje metafizyczne*, Znak, 1997, s. 277.
12. *O filozofię bać się nie musimy*, PWN, 1999, s. 337.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

1. *Praca organiczna a filozofia narodowa i konserwatywno-katolicka przed 1864 r.*, „Archiwum Hist. Fil. i Myśli Społ.” 1962, t. 8, s. 175–214.
2. *Praca organiczna a filozofia narodowa i konserwatywna katolicka przed 1864 r.*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1962, Warszawa, t. 8, s. 175–214; stanowi pierwotną, krótszą redakcję rozdziału drugiego pracy pt. *Narodziny pozytywizmu polskiego*.
3. *Pozytywizm i utopia. (Przesłanki filozoficzne utopii A. Comte'a)*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1964, t. 10, s. 179–226; stanowi pierwotną, nieco odmienną wersję rozdziału pierwszego pracy pt. *Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim*.
4. *Estetyka i historiozofia. Uwagi o poglądach Augusta Comte'a*, „Kwartalnik Neofilologiczny” 1965, R. 12, z. 4 s. 353–362; toż (z drobnymi zmian.) w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987 s. 232–243.
5. *Prepozytywiści polscy wobec Hegla i heglizmu polskiego*, w: *Polskie spory o Hegla, praca zbiorowa*, Warszawa 1965, s. 389–432, toż w języku niem. pt. *Die Einstellung des polnischen Frühpositivismus zu Hegel und zum polnischen Hegelianismus w: Der Streit um Hegel bei den Slaven*, Praha 1967, s. 278–323.
6. *Spadkobiercy wobec spuścizny mistrza. Ze studiów nad pozytywizmem francuskim*, „Studia Filozoficzne” 1966, nr 3, s. 67–100; stanowi pierwotną redakcję §§ 3–8 rozdziału drugiego (pt. *Spadkobiercy wobec systemu mistrza*) pracy pt. *Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim*.
7. *Józef Supiński – Między romantyzmem a pozytywizmem*, w: *Filozofia w Polsce*, WP, Warszawa 1967, s. 431–452.
8. *Antoine Cournot – filozof rezygnacji*, „Studia Filozoficzne” 1968, nr 1, s. 53–77.
9. *Julian Ochorowicz: pozytywizm i okultyzm*, „Człowiek i Światopogląd” 1969, nr 1 s. 65–92.
10. *Emila Boutroux krytyka scjentyzmu*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1970, t. 16, s. 263–315. (**Artykuły w:**) *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław 1971: 11. *Bratkowski Stanisław*, s. 30.
12. *Dickstein Samuel*, s. 74–75.
13. *Forster Karol*, s. 87.
14. *Jakubowski Leopold*, s. 138.
15. *Kaszewski Kazimierz*, s. 166.
16. *Konczewska Helena*, s. 184.
17. *Krupiński Franciszek*, s. 206–207.
18. *Krzyżanowski Adrian*, s. 212.
19. *Morzycki Antoni*, s. 284–285.
20. *Plebański Józef Kazimierz*, s. 321.
21. *Rześniński Jan*, s. 337–338.
22. *Rzewuski Leon*, s. 340–341.
23. *Spasowicz Włodzimierz*, s. 362–363.
24. *Stadnicki Antoni*, s. 363.
25. *Supiński Józef*, s. 376–378.
26. *Szulc Dominik*, s. 386.
27. *Urbański Wojciech*, s. 413.
28. *Walewski Antoni*, s. 415.
29. *Wielopolski Aleksander*, s. 420.
30. *Winiarski Leon*, s. 421–422.
31. *Zaborowski Julian*, s. 441–442.
32. *Żochowski Józef*, s. 454.
33. *Żuliński Tadeusz*, 455.
34. *Między witalizmem a filozofią*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1972, t. 18, s. 83–104; toż (nieco zmien.) w: B. Skarga: *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987, s. 175–200.
35. *Porządek świata i porządek wiedzy. Ze studiów nad filozofią polską epoki pozytywizmu*, w: B. Skarga (red.), *Z historii filozofii pozytywistycznej w Polsce*, Wrocław 1972 s. 17–44.
36. *Józef Supiński i jego filozofia „miary”*, w: B. Skarga (red.), *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 1: 1831–1863, Warszawa 1973, s. 626–664.
37. *Andrzej Walicki (red.), Czy pozytywizm jest kierunkiem antynarodowym?*, w: *Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej*, Warszawa 1973, s. 276–304.
38. *Wstęp (do:) Comte August: Rozprawa o duchu filozofii pozytywnej (oraz Rozprawa o calokształcie pozytywizmu*, opracowała B.S., Warszawa 1973, s. VII–XLII.
39. *Maine de Biran wobec Kanta*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1974, t. 20, s. 75–100; toż w: B. Skarga: *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987, s. 201–231.
40. *Le coeur et la raison ou les antinomies du systeme de Comte*, „Les Etudes Philosophiques” 1974, Paris, nr 3, s. 383–390.
41. *O tak zwanym przelomie „antypozytywistycznym”*, „Człowiek i Światopogląd” 1975, nr 12, s. 93–102; toż (nieco zmien.) pt. *O tak zwanym „przelomie antypozytywistycznym”*, w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, War-

szawa 1987, s. 291–300. 42. *O kilku problemach pozytywizmu polskiego*, w: B. Skarga (red.), *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 2, Warszawa 1975, s. 5–35. 43. *Julian Ochorowicz. Pozytywizm i okultyzm*, w: B. Skarga (red.), *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 2, Warszawa 1975, s. 92–136. 44. *Trzy wersje neokantyzmu we Francji*, w: Jan Garewicz (red.), *Dziedzictwo Kanta. Materiały z Sesji Kantowskiej*, Warszawa 1976, s. 245–261; toż w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987 s. 277–290. 45. *Spoleczeństwo a humanizm. Ze studiów nad Bergsonem*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1977, t. 23, s. 83–99. 46. *Mistrz i mag*, „Teksty” 1977, nr 1, s. 7–20; toż w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987 s. 143–154. 47. *Filozofia francuska w XIX*, w: „Człowiek i Światopogląd” 1978, nr 7, s. 45–63; toż (nieco zmien. i rozszerz.) pt. *Wstęp*, w: *Filozofia francuska XIX wieku* (Antologia), Warszawa 1978, s. 5–29 (por. poz. 78); (wersja pierw. nieco zmien.) w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987, s. 155–174. 48. *Komputer i filozofia*, „Kultura” 1978, R. 16, nr 12 (19 III), s. 4; toż (nieco rozszerz.) w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987 s. 135–142. 49. *Dwa programy*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, R. 85, nr 2 s. 329–339; referat wygłoszony na konferencji poświęconej problematyce świadomości społecznej i narodowej na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX w., odbytej w Instytucie Historii PAN 18 X 1977 r. 50. *Wstęp (do:) U progu współczesności...*, praca zbiorowa, Wrocław 1978, s. 5–17. 51. *Mill i Marcuse o polityce Comte'a. (Z dziejów interpretacji doktryny)*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1979, t. 25, s. 193–208; toż w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987, s. 244–262. 52. *Claude Bernarda „Rozprawa o metodzie”*, „Archiwum Historii Medycyny” 1979, t. 42, z. 4, s. 411–419; toż w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987, s. 263–276. 53. *Historia nauki a formacje intelektualne*, „Studia Filozoficzne” 1979, nr 8, s. 57–72; toż w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987, s. 7–30. 54. *Zmienność i tożsamość pojęcia filozofii*, w: Jan Legowicz (red.), *Wybrane zagadnienia z historii filozofii polskiej na tle filozoficznej umysłowości europejskiej*, Wrocław 1979, s. 83–93; toż w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987, s. 31–41. 55. *„Myślimy w przestrzeni”*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1980, t. 26, s. 191–216; toż (nieco zmien.) w: B. Skarga, *Czas i trwanie*, Warszawa 1982 s. 30–56. 56. *Złudzenia transcendentalizmu*, „Teksty” 1980, nr 1, s. 9–36; toż (nieco zmien.) pt. *Złudzenia transcendentalizmu*, w: B. Skarga, *Czas i trwanie*, Warszawa 1982, s. 7–29. 57. *Złudzenia i nadzieje historyka filozofii*, „Teksty” 1980, nr 5, s. 7–29; toż (z drobnymi zmian.) w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987, s. 42–60. 58. B. Skarga, A. Hochfeldowa, *Polska myśl filozoficzna w epoce pozytywizmu*, (wstęp do:) *700 lat myśli polskiej*, t. 6, *Filozofia i myśl społeczna w latach 1865–1895*, cz. 1, Warszawa 1980, s. 9–100. s. 9–54; B. Skarga, *Uwagi wstępne o pozytywizmie warszawskim; Porządek świata i porządek nauki; Problemy teorii nauki i zmiany w poglądach na naukę; Wokół problemów „pracy organicznej”; Filozoficzne problemy psychologii; Pozytywistyczne teorie społeczne; Nauki przyrodnicze a filozofia; Forpocząty modernizmu*. 59. *Nicość i pełnia*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1982, t. 27, s. 169–190; toż (z drobnymi zmian.) w: B. Skarga, *Czas i trwanie*, Warszawa 1982, s. 180–205. 60. *La science sans patrie. Le sort de la vie intellectuelle en Pologne apres l'insurrection de 1863*, w: *The Common Christian Roots of the European Nations. An International Colloquium in the Vatican*, Part 2, Florence 1982, s. 564–568. 61. *Wypowiedzi filozoficzna a wymogi racjonalizmu*, w: Michał Głowiński, Janusz Sławiński (red.), *Wypowiedź literacka a wypowiedź filozoficzna*, Wrocław 1982, s. 27–39; toż (z drobnymi zmian.) w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987 s. 118–134. 62. *Czas i trwanie. Studia o Bergsonie*, Warszawa 1982, ss. 293: *Słowo wstępne*, s. 5–6; 63. *Zhu-*

dzienie transcendentalizmu, s. 7–29. 64. *Myślimy w przestrzeni*, s. 30–56. 65. *Przeciwko paradygmatom*, s. 57–85; 66. *Percepcja, pamięć i intuicja*, s. 86–120; 67. *Trzeba chcieć marzyć*, s. 121–152; 68. *Monizm czy dualizm*, s. 153–179; 69. *Nicość i pełnia*, s. 180–205. 70. *Spółczesność a humanizm*, s. 206–236; 71. *Doświadczenie mistyczne*, s. 237–267; 72. *Racjonalność i trwanie*, s. 268–292; zob. Monografie... poz. 7. 73. *Przemówienie na otwarcie Konferencji „Rozum – Racja – Racjonalność” zorganizowanej przez Komitet Nauk Filozoficznych PAN, 2–4 grudnia 1982 r.*, „Studia Filozoficzne” 1983, nr 5/6, s. 5–6. 74. *Trzy idee racjonalności*, „Studia Filozoficzne” 1983, nr 5/6, s. 17–37; toż w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987, s. 87–117, przekł. ang.: *Three Ideas of Rationality. Rationality as a Problem*, „Science of Science” 1984, t. 4, nr 1 s. 3–28. 75. *Potrzeba filozofii*, „Znak” 1983, R. 35, nr 5/6 (342/343), s. 899–920; toż w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987, s. 61–86. 76. *Przyrodoznawstwo i filozofia*, w: Edmund Jankowski, Janina Kulczycka-Saloni, (red.), *Problemy literatury polskiej okresu pozytywizmu*, Seria 2, Wrocław 1983, s. 9–44. 77. *Część druga: Lata 1864–1895*, w: S. Borzym, H. Floryńska, B. Skarga, A. Walicki, *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815–1918*, Warszawa 1983, s. 134–252; toż w: wyd. 2. Warszawa 1986, s. 134–252; zob. Monografie... poz. 8. 78. *Emmanuel Levinas: Kultura immanencji*, „Studia Filozoficzne” 1984, nr 9, s. 137–151. 79. *Spotkanie z Levinasem*, „Przegląd Powszechny” 1985, nr 5, s. 192–204. 80. *Bachelard – kowal słów*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1986, t. 30, s. 205–237; toż (z drobnymi zmian.) pt. *Bachelard, kowal słów*, w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987, s. 301–340. 81. *Eseje Elzenberga i ich przesłanie*, „Studia Filozoficzne” 1986, nr 12, s. 137–144. 82. *Niech pyta rozum. Z prof. B. Skargą rozmawia Magdalena Bajer*, „Tygodnik Powszechny” 1986, R. 40, nr 21 s. 1, 4. 83. *Nauka i świadomość*, „Więź” 1986, nr 1, s. 3–15; o kongresie w Kordobie zorganizowanym przez France-Culture w październiku 1979 r; toż w: B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje*, Warszawa 1987, s. 341–357. 84. *„Czas i inne”*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1987, t. 32, s. 181–197; o E. Levinasa dziele *Le temps et L'autre*, Paris 1979. 85. *Storia delle scienze e filosofia*, „Nuova Civiltà delle Macchine” 1987 (Torino), nr 2, s. 5–10; referat wygłoszony na konferencji międzynarodowej w Perugii. 86. *Tolerancja*, „Przegląd Katolicki” 1987, R. 75, nr 15, s. 6. 87. *Autobiogram (oraz) Bibliografia*, „Ruch Filozoficzny” 1987, R. 44, nr 3/4, s. 333–336. 88. *W rozterce między „historią świętą” a nosem Kleopatry*, w: *Obecność. Leszkowi Kolakowskiemu w 60 rocznicę urodzin*, (praca zbior.), Londyn 1987, s. 45–51. 89. *Historia nauki a filozofia*, „Roczniki Filozoficzne” 1987, t. XXXV. (Artykuły w:) *Przeszłość i interpretacje. Z warsztatu historyka filozofii*, Warszawa 1987, ss. 365: 90. *Przedmowa*, s. 5–6; 91. *Historia nauki a formacje intelektualne*, s. 7–30. 92. *Zmienność i tożsamość pojęcia filozofii*, s. 31–41. 93. *Złudzenia i nadzieje historyka filozofii*, s. 42–60. 94. *Potrzeba filozofii*, s. 61–86. 95. *Trzy idee racjonalności*, s. 87–117. 96. *Wypowiedź filozoficzna a wymogi racjonalizmu*, s. 118–134. 97. *Komputer i filozofia*, s. 135–142. 98. *Mistrz i mag*, s. 143–154. 99. *Filozofia francuska w XIX wieku*, s. 155–174. 100. *Między witalizmem a filozofią*, s. 175–200. 101. *Maine de Biran wobec Kanta*, s. 201–231. 102. *Estetyka i historiozofia*; s. 232–243. 103. *Mill i Marcuse o polityce Comte’a (Z dziejów interpretacji doktryny)*, s. 244–262. 104. *Claude Bernarda „Rozprawa o metodzie”*, s. 263–276. 105. *Trzy wersje neokantyzmu we Francji*, s. 277–290. 106. *O tak zwanym „przełomie antypozytywistycznym”*, s. 291–300. 107. *Bachelard, kowal słów*, s. 301–340. 108. *Nauka i świadomość*, s. 341–357. 109. *Kilka uwag na temat porządku*, „Znak” 1988, R. 40, nr 7 (398) s. 52–67. 110. *Dwie formy czasu*, w: M. Czarnawska, J. Kopania (red.), *Idea. Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych*, t. 2, „Zeszyty Naukowe Filii Uniwersytetu Warszawskiego

w Białymstoku” 1988, z. 60: „Humanistyka”, t. XI, Dział L – Prace z logiki, s. 17–27. 111. *Trwałość i zmienność kategorii*, „Arch. Hist. Filoz.” 1988, t. 33. 112. *O nadużyciach intelektu*, „Więź” 1989, nr 7–8. 113. *Filozofia i gwałt*, w: *Heidegger dzisiaj*, Aletheia 1990. 114. *Kilka słów w obronie metafizyki*, „Arch. Hist. Filoz.” 1991, t. 36. 115. *Katedra i mansarda*, w: A. Paczkowski (red.), *U progu współczesności*, Wrocław 1991. 116. *O nie-użyteczności humanistyki*, „Kultura Niezależna” 1991, nr 67. 117. *O wierności*, w: *Zawierzyć człowiekowi. Księdzu Józefowi Tischnerowi na sześćdziesiąte urodziny*, Wyd. Znak 1991. 118. *Na marginesie współczesnych badań nad wyobraźnia społeczną*, w: *Historia i wyobraźnia*. Studia ofiarowane B. Baczyce, Warszawa 1992, pierwodruk pt. *En marge des recherches contemporaines sur l’imagination sociale*, „Revue europeenne des sciences sociales” 1989, t. 27. Po śmierci Emmanuela Levinasa. 119. *Tożsamość pojęcia czy tożsamość bycia. Z lektury Damaskiosa*, „Arch. Hist. Filoz.” 1993, t. 38. 120. *Pytać o zło*, „Znak” 1993, nr 454. 121. *Przeostrożność przed utopią*, rozmowa z Izabella Skąpską, „Znak” 1993, nr 458. 122. *Tożsamość i ciało*, „Arch. Hist. Filoz.” 1995, t. 40. 123. *Tożsamość Ja i pamięć*, „Znak” 1995, nr 480. 124. *Deformacje człowieka na wschodzie i na zachodzie*, „Znak” 1995 nr 464. 125. *Tożsamość i humanizm*, „Znak” 1996 nr 488. 126. *Odstronić kielkujące zło*, „Tygodnik Powszechny” 1996, nr 7. 127. *Samotność mądrości*, w: *Wielcy filozofowie polscy*, Warszawa 1997. 128. *Kultura europejska i jej imperatywy*, „Arch. Hist. Filoz.” 1997, t. 42. 129. *O cynizmie słów kilka*, „Etyka” 1997, nr 30. 130. *W Collège de France*, „Przegląd Filozoficzny” 1997, nr 3. 131. *Mały traktat o przesądach na „Traktacie” Jana Baptysty Thiersa zbudowany*, w: *Kultura Staropolska – kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi*, Warszawa 1997. 132. *Jak pytać o nadzieję*, „Tygodnik Powszechny” 1998, nr 15. 133. *Zbiorowa tożsamość i zagrożenia z nią związane. Trójgłos na temat zbiorowej świadomości i tolerancji*, „Kultura i Społeczeństwo” 1998, nr 3. 134. *O bezwstydzie w naszych czasach*, „Tygodnik Powszechny” 1998, nr 46, też „Etyka” 1998, nr 31. 135. *Teologia negatywna a człowiek*, w: K. Mech (red.), *Człowiek wobec religii*, Kraków 1999, też „Kwartalnik Filozoficzny” 1998, nr 4. 136. *Metafizyka obecności a metafizyka śladu*, „Kwartalnik Filozoficzny” 1999, z. 2. 137. *Dług*, „Tygodnik Powszechny” 30 stycznia 2000. 138. *Metafizyka obecności a metafizyka śladu*, cz. 2, „Kwartalnik Filozoficzny” 2000, z. 1. 139. *Wyspy na rzece czasu*, „Tygodnik Powszechny” 12 marca 2000.

c) Recenzje

1. *Filozofia pod znakiem zapytania*, „Studia Filozoficzne” 1962, nr 3, s. 287–289; recenzja: Pierre Fougerollas, *La philosophie en question*, Paris 1960. 2. *Seve’a próba syntezy*, „Studia Filozoficzne” 1963, nr 2, s. 196–199; recenzja: Lucien Sève, *La philosophie française contemporaine et sa genèse de 1789 a nos jours*, Editions sociales, Paris 1962. 3. *W obronie humanizmu*, „Studia Filozoficzne” 1963, nr 3/4, s. 289–291; recenzja: *Choix de textes philosophiques. De Montaigne a Louis de Broglie. Présentés par Ch. Brunold et J. Jacob*, Paris 1961. 4. *Pozytywizm jako filozofia rezygnacji*, „Argumenty” 1966, R. 10, nr 23 s. 6–7, recenzja: L. Kołakowski, *Filozofia pozytywistyczna...*, Warszawa 1966. 5. *Pozytywiści polscy o nauce*, „Studia Filozoficzne” 1968, nr 3/4 s. 138–142; recenzja: Janusz Skarbek: *Koncepcja nauki w pozytywizmie polskim*, Warszawa 1968. 6. *Język i sens*, „Człowiek i Światopogląd” 1976, nr 9, s. 147–152; recenzja prac Izydory Dąbskiej: *Znaki i myśli. Wybór pism z semiotyki, teorii nauki i historii filozofii*, Warszawa 1975 oraz *O konwencjach i konwencjonalizmie*, Wrocław 1975. 7. *O towarzystwach naukowych w Polsce*, „Nowe Książki” 1978, nr 22, s. 53–

55; recenzja: *Słownik Polskich Towarzystw Naukowych*, t. 1. *Towarzystwa naukowe działające obecnie w Polsce*, oprac. B. Krajewska-Tartakowska, J. Grabowska, J. Kurjata, red. nauk. L. Łoś, Wrocław 1978. 8. *Idea transcendentalizmu*, „Człowiek i Światopogląd” 1978, nr 5, s. 193–198; recenzja: Marek Siemek: *Idea transcendentalizmu u Fichtego i Kanta*, Warszawa 1977. 9. *Wieloznaczność Oświecenia*, rec. z Leszek Kołakowski, *Moje słuszne poglądy na wszystko*, „Znak” 2000, nr 540.

d) Prace redakcyjne

1. *Bibliografia filozofii polskiej 1831–1864*, oprac. Alicja Kadler i Irena Raczyńska, przy współudz. Barbary Skargi i Alicji Sawickiej, Warszawa 1960, ss. 410. 2. *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław 1971, ss. XIII, 462; współautorstwo oraz członkostwo w Komitecie Redakcyjnym. 3. *Z historii filozofii pozytywistycznej w Polsce. Ciągłość i przemiany*, Wrocław 1972, ss. 323; współred.: Anna Hochfeldowa. 4. *Comte August: Rozprawa o duchu filozofii pozytywnej (oraz) Rozprawa o całokształcie pozytywizmu*, oprac., w części tłum., wstęp, przyp., Warszawa 1973, ss. XLII, 622 (Biblioteka Klasyków Filozofii). 6. *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 2, Warszawa 1975, ss. 77. 7. *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, t. 3, Warszawa 1975, ss. 8. *Filozofia francuska XIX wieku*, wybór, wstęp, noty i komentarze, Warszawa 1978, ss. 802. 9. *U progu współczesności. Z dziejów doktryn antypozytywistycznych*, Wrocław 1978 ss. 250. 10. *700 lat myśli polskiej*, t. 6, *Filozofia i myśl społeczna w latach 1865–1895*, cz. 1–2, wybór, oprac., wstęp i przypisy, współred.: Anna Hochfeldowa, Warszawa 1980, s. 638 + 650. 11. *Konferencja naukowa „Rozum – Racja – Racjonalność” Komitetu Nauk Filozoficznych PAN. (Referaty i Komunikaty)*, współred.: Stanisław Borzym, „Studia Filozoficzne” 1983, nr 5/6, s. 7–344. 12. *Przewodnik po literaturze filozoficznej XX wieku*, redakcja, t. 1–5, PWN, Warszawa 1994–1997.

e) Addenda – prace publikowane w wydawnictwach niezależnych

1. Kraśniewska Wiktoria (pseud.), *Po wyzwoleniu... 1944–1956*, Paryż 1985, Biblioteka „Kultury”, t. 409, ss. 6. 2. *Wspomnienia z pobytu w łagrze*, wyróżnione „Nagrodą Kulturalną” Solidarności za r. 1986; toż: wydanie 1. krajowe poprawione przez Autorkę, Oficyna Wydawnicza „Pokolenie”, Warszawa 1986, ss. 268; wyd. 2 krajowe „W Drodze” 1990, wyd. 3 książkowe „Aletheia” 2000, toż pt. *Une absurde cruanté*, La Feble Monde, Paris 2000. 3. *Świadeństwo „Innego świata” (G. Herlinga-Grudzińskiego)*, „Kultura Niezależna” 1986, nr 19, s. 41–49.

f) Różne wywiady.

1. *Wielka niewiadoma*, „ITD.” 1985, nr 43 (rozm. W. Mackiewicz.). 2. *Niech pyta rozum*, „Tygodnik Powszechny” 1986, nr 21 (rozm. M. Bajer). 3. *Szczęśliwego nowego wieku?*, „Tygodnik Powszechny” 23 I 1993, (rozm. T. Królik). 4. *Pytanie*, w: Cezary Wodziński, *Filozofia jako sztuka myślenia*, Warszawa 1993, wyd. 2 Warszawa 2000 (rozm. C. Wodziński). 5. *Despotyzm rozumu*, „Polityka” 1995, nr 22 (rozm. M. Środa). 6. *O filozofię bać się nie musimy*, rozm. Krzysztof Środa, „Nowe Książki” 1997, nr 9. 7. *O człowieku*, pierwodruk: „Tygodnik Powszechny” 1998, nr 31, toż w: *Rozmowy na koniec wieku*, prowadzą Katarzyna Janowska i Piotr Mucharski, cz. 2, Kraków 1998. 8. *Obawy i wyzwania Europy*, rozm. A. Jarmusiewicz, Plus Minus, dod. do „Rzeczpospolitej” 1996, nr 144, toż w: Anna Jarmusiewicz

wicz, *W Polsce czyli w Europie. Rozmowy na początek XXI wieku*, Kraków 1998, „Kultura” (Warszawa) 1981, nr 49 (rozm. R. Karyś). 9. *O nienawiści*, „Tygodnik Powszechny” 19 września 1999 (rozm. Jarosław Makowski), toż w: Jarosław Makowski, *Mistrzowie w krainie życia. Rozmowy nie tylko o filozofii*, Warszawa 2001. 10. *Nie mam złości do losu*, „Gazeta Wyborcza”, 23–24 październik 1999 (rozm. Magdalena Środa i Jacek Migasiński). 11. *Człowiek jest zwierzęciem metafizycznym*, „Kurier czytelniczy” 1999, nr 56 (rozm. z Maciejem Mazurkiem). 12. *O szczęściu się nie mówi*, rozm. z Katarzyną Janowską, „Polityka” 2000, nr 17. 13. *Wydo- byte z niepamięci*, „Gazeta Uniwersytecka”, Wrocław 2001, nr 6 (rozm. M. Kubik).

HENRYK SKOLIMOWSKI

Urodził się w roku 1930 w Warszawie. W latach 1948–1952 uczęszczał do szkoły muzycznej. W roku 1956 uzyskał stopień inżyniera na Politechnice Warszawskiej, w 1959 – stopień magistra filozofii na Uniwersytecie Warszawskim, w 1959 – stopień doktora w New College Uniwersytetu Oksfordzkiego. Odbýwał staże w ośrodkach: St. Antony’s College, Oxford; Linacre College, Oxford; Clare Hall, Cambridge; Columbia University. Nauczał w Politechnice Warszawskiej, Uniwersytecie Warszawskim, University of Southern California, w Los Angeles (1964–71), University of Madras w Indiach (1981). W latach 1971–1993 zatrudniony jako profesor w College of Engineering, University of Michigan, Ann Arbor.

Opublikował 33 książki i ponad 300 artykułów. Jest członkiem Rady Redakcyjnej czasopisma „Ecologist”. W latach 1970 do 1985 współpracował z Paolo Soleri, a 1973–74 i 1975–77 był koordynatorem Science Technology and Future Societies Faculty Seminar przy University of Michigan. Był członkiem Task Force on Appropriate Technology przy Kongresie Stanów Zjednoczonych, konsultantem UNESCO ds. wpływu nauki i technologii na rozwój i wartości kulturowe Warszawy (październik 1977) oraz Hyderabad w Indiach (wrzesień 1978). W latach 1979 do 1983 – *Philosopher in Residence* w Dartington Hall, w Wielkiej Brytanii, a 1981–1986 – członek Komisji Ekologii w Międzynarodowej Unii na Rzecz Ochrony Przyrody (Commission on Ecology, International Union for the Conservation of Nature).

Od 1989 jest wiceprezesem Teilhard Society w Londynie, a od 1991 kierownikiem Zakładu Filozofii Ekologicznej Politechnik Łódzkiej.

Od 25 lat aktywnie działa na rzecz uzdrowienia Ziemi. Jest twórcą ekofilozofii i autorem kilkunastu książek w tej dziedzinie.

BIBLIOGRAFIA

a) Książki

1. *Dancing Shiva in the Ecological Age*, Clarion Books, India, 1991. 2. *Ocalić Ziemię. Świt ery ekologicznej*, Wyd. K. Staniszewskiego. 3. *Medytacje*, Astrun, Wrocław 1991. 4. *Z kosmicznego pyłu*, Kłódzki Klub Literacki, Kłódzko 1991. 5. *Living Philosophy. Eco-Philosophy as a Tree of Life*, Penguin Books/Arkana, England 1992. 6. *Eco-philosophie et*

osophy as a Tree of Life, Penguin Books/Arkana, England 1992. 6. *Eco-philosophie et Eco-théologie*, Editions Jouvence, Genève 1992. 7. *Eco-Philosophy. Designing new tactics for living*, (w języku arabskim), Syria 1992. 8. *A Sacred Place to Dwell*, Element Books, England 1993. 9. *Nadzieja Matką Mądrych. Eseje o Ekologii*, Akapit Press, Łódź 1993. 10. *Filozofia Żyjąca. Ekofilozofia jako drzewo życia*, Pusty Obłok, Warszawa 1993. 11. *Het Theater van de Geest*, Mirananda, Haag 1993. 12. *EcoYoga Practice and Meditations for Walking in Beauty on the Earth*, Gaia Books, London 1994, 192 pp. 13. *The Participatory Mind. A New Theory of Knowledge and of the Universe*, Penguin/Arkana, London 1994, 395 pp. 14. *Footprints to Heaven*, "Eco-Philosophy Publications", nr 9, Michigan, USA 1994, 54 pp.

b) Monografie

1. *Ecological Renaissance. Eco-philosophy Centre*, USA 1991. 2. *Ecology and the sanctity of life. Eco-Philosophy Centre*, USA 1992. 3. *Ecologische Renaissance*. UTVN, Amsterdam 1993.

c) Artykuły

1. *Eco-philosophy as a New Unified Field*, „Dialogue and Humanism” 1991, t. 1, nr 2. 2. *Problemy racjonalności w biologii*, „Literatura na Świecie” 1991, nr 5(238). 3. *Filozofia ekologiczna jako opcja przyszłości*, „Nauka i przyszłość” 1991, nr 10, wrzesień. 4. *Eco-philosophy Coming of Age*, „Ekologia” 1991, t. 10, nr 1. 5. *Ecology, Education and the Real World*, „Trumpeter” 1991, t. 8, nr 3, Summer, Canada. 6. *Ecological Consciousness as a Form of Brahmavidya*, „The Theosophist”, July 1991. 7. *Ecological Ethics and Christian Ethics in Poland*, „The Polish Review” 1991, t. 36, nr 1. 8. *Forests as Sanctuaries*, w: *Gaia's Hidden Life*, Quest Books 1992. 9. *Meditations on Enlightenment*, „The Theosophist” 1992, t. 113, nr 4, January 1992. 10. *A radical approach to teaching of environmental protection*, „CEFES Newsletter”, nr 2, May 1992. 11. *Zrozumieć na nowo świat. Geneza i nadzieje Filozofii Ekologicznej*, „Nowa Europa”, 2 czerwca 1992. 12. *Rzeczywistość ekologiczna a odpowiedzialność społeczna*, w: *Inauguracja Katedry Filozofii Ekologicznej*, Politechnika Łódzka 1992. 13. *Ekofilozofia – trzecia droga* (wywiad), „Tygodnik Solidarność” 20 marca 1992, nr 12(183). 14. *Nie bądź piłką, która grają inni* (wywiad), „Polityka” 13 kwiecień 1992. 15. *Świat jest wielkim domem*, (wywiad) „Dziennik Łódzki” 12 listopada 1992. 16. *Ekologiczna edukacja jako kształtowanie stylów życia*, w: *Materiały konferencyjne „Environment '92”*, Łódź, 27 listopad 1992. 17. *Valaistumisesta*, „Feeniks” 1992, nr 3, Helsinki. 18. *Clinging to the Earth as an Ecological Prayer*, w: *World Confernce on University Brotherhood*, 12–16 May 1992, India. 19. *Advenimiento de la conciencia ecologica*, „Iztapalapa” 1992, nr 27, Mexico. 20. *Z pyłu kosmicznego powstaliśmy. Oras trzy wiersze: Człowiek jest tylko prochem, Sen, Jestem człowiekiem zachodu*, „Blik” 23 października 1992, nr 21 (48), Kłodzko. 21. *Opinion*, „Eco-logic”, Winter 1992, tome 12. + wiersz: *Who am I?* 22. *Ecological spirituality and its practical consequences*, „The Teilhard Review” Summer 1992, t. 27, nr 2. 23. *Architecture and morality*, w: *Companion to Contemporary Architectural Thought*, Routledge, London and New York 1993. 24. *W matni postępu czyli jak dokonać odrodzenia duchowego*, w: *Humanizm Ekologiczny*, t. 2. *Kryzys idei postępu – wymiar ekologiczny*, Politechnika Lubelska, Lublin 1993. 25. *The Primacy of Hope*, w: *The Quest*, Autumn 1993. 26. *The primacy of Hope*, w: *Voices on the Threshold of Tomorrow*, Quest Books 1993. 27. *Ecological and environmental consciousness and action*, „Eco-logic” Summer 1993. 28. *The emerging ecological perspective*, „Eco-logic” Fall 1993. 29. *Clinging to the Earth as an*

- Ecological Prayer*, „New Renaissance” 1993, t. 4, nr 1, 1993. 30. *Follow your own nature*, „New Renaissance” 1993, t. 4, nr 1. 31. *Jak żyć pięknie małymi środkami*, „Bez Kurtyny” 1993, IV, Wrocław. 32. *Święta Matka Ziemia*, „Bez Kurtyny” 1993, IV, Wrocław. 33. *Nadzieja Matką Mądrych*, „Bez Kurtyny” 1993, IV, Wrocław. 34. *Dokąd dążysz Polaku?*, „Problemy Alkoholizmu” 1993, nr 1. 35. *O ciekawej ekologii i radosnych ekologach*, „Życie Warszawy” 5–6 czerwca 1993. 36. *Magia życia* (wywiad), „Dziennik Łódzki”, 1 kwietnia 1993. 37. *Idź* (wiersz), „Przekrój” 18 kwiecień 1993. 38. *Rozważania o ewolucji*, „Nauka Polska” 1993, nr 5, s. 5. 39. *Wiek XXI będzie wiekiem duchowym albo nie będzie go wcale*, „Być albo nie być” 1993, nr 1. 40. *Światło* (wiersz), „Topos” 1993, nr 7–8. 41. *Ku światu, który jest sanktuarium*, „Topos” 1993, nr 7–8. 42. *Witając Erę Ekologiczną*, w: *Czy wiek XXI będzie wiekiem ekologii. IV Walny Zjazd Polskiego Klubu Ekologicznego*, Kraków 1993. 43. *Las bases ecologicas de la politica*, „El socialismo del futuro” 1993, nr 1993, Madryt. 44. *O powstaniu towarzystwa*, „Dialogi” 1993, nr 1, TPFE, Warszawa. 45. *Po wyborach – szukamy trzeciej drogi. Kto wygrał?*, „Dialogi” 1993, nr 2, TPFE, Warszawa. 46. *Mieli Ja Maailma*, „Feeniks” 1993, nr 2, Helsinki. 47. *Maapallon pelastaminen on aikame henkinen ristiretki*, „Feeniks” 1993, nr 4, Helsinki. 48. *Ekologia umysłu i ekologia serca*, „Ekopartner” 1993, nr 7/8, Warszawa. 49. *Filozofia ekologiczna jako opcja przyszłości*, w: *Wybrane zagadnienia z ekosocjologii. Wybór tekstów*, Kielce 1993. 50. *10 tez o edukacji ekologicznej czyli o trudności nauczania ekologii*, „Zielone Brygady” marzec 1993, nr 3(45). 51. *The emerging ecological perspective*, „The New Gaia” 1993, t. 2, nr 2. 52. *Environmentalists and God*, „The New Gaia” 1993, t. 2, nr 2. 53. *I am a Western Man* (wiersz), „The New Gaia” 1993, t. 2, nr 2. 54. *Święta Matka Ziemia*, „Zdrowsze życie”, maj 1993. 55. *Early Eco-philosophers among the tribal people: Letter from India*, „The Trumpeter. Journal of Ecosophy” Fall 1993, t. 10, nr 4, Canada. 56. *O genezie i nadziejach filozofii ekologicznej*, „Res Humana” 1993, nr 1(6), Warszawa. 57. *To be or not to be* (wiersz), „The New Gaia” 1994, t. 3. 58. *Philadelphia Letter*, „The New Gaia” 1994, t. 3, nr 1. 59. *Eco-Ethics – the Key to Survival*, „Dialogue and Humanism” 1994, t. IV, nr 4, Warszawa. 60. *Season’s Greetings*, „Dialogue and Humanism” 1994, t. IV, nr 4, Warszawa. 61. *Ekologia umysłu i ekologia serca*, „Bez Kurtyny”, V, Wrocław 1994. 62. *Idź, My córki i synowie Ziemi* (wiersze), „Bez Kurtyny”, V, Wrocław 1994. 63. *Zrozumieć Ciebie i cały świat*, „Ośrodek wymiany myśli. Pismo Fundacji Kultury Ekologicznej w Jeleniej Górze” wiosna 1994, nr 1. 64. *Każdy dzień powinien być Dniem Ziemi – nie tylko od święta*, „Życie Warszawy” 1 maja 1994. 65. *Jestem wegetarianinem politycznym* (wywiad), „Wegeteriański Świat” czerwiec 1994, nr 4. 66. *Stan środowiska jako odbicie stanu ducha ludzkiego*, „Szelmant. Biuletyn Inicjatyw Związku Gmin Północnowschodnich” 1994, nr 4. 67. *Świat jest wielkim sanktuarium* (wywiad), „Dziennik Bałtycki” 22 kwietnia 1994. 68. *The Quest for Beauty*, „I to I (Eye to Eye). A Forum for Change” July–September 1994, Issue 19. 69. *Jak uskrzydlić kondycję ludzką? Rozważania u progu millennium*, „Topos” 1994, nr 5–6, Sopot. 70. *Ecological Spirituality and Reverential Development*, w: M. L. Dewan, B. D. Joshi (red.), *Vedic Philosophy for Himalayan Eco-system Development*, Concept Publ. Co., New Delhi 1994, s. 43–49. 71. *Ecological Spirituality*, „John Milton Magazine”, January 1994, s. 2. 72. *Ecological Spirituality*, „Pan Ecology” Winter 1994, t. 8, nr 5, s. 1. 73. *The Battle for the Earth or for the Minds*, „Eco-Logic”, Fall 1994, s. 3. 74. *The Drum of the Cosmos*, „Eco-Logic”, Fall 1994, s. 3. 75. *Moje spotkania z Dalaj Lamą*, „Bez Kurtyny” 1994, VI, Wrocław, s. 2–5. 76. *The Ecological Foundations of Politics*, w: I. Hanouskova, M. Lapka, E. Cudlinova (red.), *Ecology and Democracy, The Challenge of the 21st Century*, Ceske Budejovice 1994, s. 8–11. 77. *Medytacje „List Oceaniczny”* październik 1994, nr 13, Toronto,

s. 4–5. 78. *Seuraa sisinta itseasi*, „Feeniks” 1994 nr 4, Helsinki, s. 28–29. 79. *Elamaa ja ekofilosofiaa*, „Feeniks” 1994, nr 4, Helsinki, s. 30.

d) Wystąpienia

1. *Ecological Spirituality* (warsztaty), Sutton Courtenay Abbey, Wielka Brytania, 11–12 stycznia 1991. 2. *Ecological Consciousness* (wykład), Critical College, Helsinki, Finland, 28 stycznia 1991. 3. *Eco–Politics* (seminarium), The Alternative Centre, Helsinki, 29 stycznia 1991. 4. *Ecological Spirituality* (2 wykłady/seminaria), School of Wisdom, Adyar, Indie, 11–12 lutego 1991. 5. *Ecological Consciousness* (wykład), Krishnamurti School, Adyar, Indie, 12 marca 1991. 6. *Philosophy and the Himalayas* (wykład), Middle School, Raunichari, Indie, kwiecień 1991. 7. *Dancing Shiva in the Ecological Age* (seminarium), Agricultural University, Raunichari, Indie, 2 kwietnia 1991. 8. *Objective Thinking and Ecological Thinking* (seminarium), Agricultural University at Solan, Indie, 23 kwietnia 1991. 9. *Eco–Philosophy as a new form of thinking* (seminarium), Agricultural University at Dharamsala, Indie, 24 kwietnia 1991. 10. *Ecological Dharma* (seminarium), Tibetan Library, Dharamsalah, Indie, 24 kwietnia 1991. 11. *Ecological Thinking* (seminarium), Towarzystwo Cybernetyczne, Warszawa, 13 maja 1991. 12. *Eco–Philosophy and Eco–Yoga at Theologos* (warsztaty), Grecja, 1–13 lipca 1991. 13. Udział w XVIII Międzynarodowej Konferencji Jedności Nauk, Seul, Korea, 21–26 sierpnia 1991. 14. *Technological Man* (3 wykłady/seminaria), University of Cheong–Ju City, Korea, 2–3 września 1991. 15. *New Values for the Future* (wykład), Kyoto Forum for the Future, Kyoto, Japonia, September 9 września 1991. 16. *Person versus Technical Man* (seminarium), PWPS, Tokio, Japonia, 8 września 1991. 17. *Ecological Spirituality* (3 wykłady/seminaria), The University of Hawaii, Honolulu–Hilo, 14–16 września 1991. 18. Wywiad *Greening of God*, New Dimension Radio, San Francisco, California, 18 września 1991. 19. *Ecological Cosmology* (seminarium), CIIS, San Francisco, 19 września 1991. 20. *Eco–Philosophy and Eco–Yoga* (warsztaty), Ann Arbor, 27–28 września 1991. 21. *The Greening of God* (warsztaty), Krotona, California, 14–18 października 1991. 22. *Eco–Philosophy and Eco–Yoga* (warsztaty), Arcosanti, Arizona, 21–25 października 1991. 22. *Eco–Philosophy and Eco–Yoga* (warsztaty), Upland Hill Ecology Awareness Center, Michigan, 2 listopada 1991. 23. *Inter–Faculties study and its Impact on Environmental Cross–Curriculum Training of School Teachers and State Administrators* (seminarium), Murzynowo 4–7 kwiecień 1992, wykład: *A radical approach to teaching environmental protection*. 24. World Conference of University Brotherhood, Indie 12–16 maja 1992, wykład: *Clinging to the Earth as an Ecological Prayer*. 25. Konferencja Międzynarodowa „Enviromental’92”, Łódź 27–29 listopada 1992, wykład: *Ekologiczna edukacja jako kształtowanie stylów życia*. 26. Konferencja „Kryzys idei postępu – wymiar ekologiczny”, Lublin 7–8 grudnia 1992, wykład: *W matni postępu*. 27. Seminarium dla pracowników naukowych PŁ w roku akademickim 92/93. 29. Sympozjum zorganizowane przez Robotnicze Stowarzyszenie Twórców Kultury, 23 września 1993 Wrocław, wykład: *U progu trzeciego milenium*. 30. Połączone Licea Ekologiczne, Wrocław, 23 września 1993, wykład: *W jakim świecie chcemy żyć*. 31. III Ogólnopolskie Forum „Ekologia wsi”, Solina 27–29 września 1993, wykład: *Myślenie ekologiczne w świecie, który jest sanktuarium*. 32. IX Międzynarodowa Konferencja „Socjalizm przyszłości”, Madryt, 29 września – 1 października 1993, wykład: *The ecological foundations of politics*. 33. Warsztaty “Eco–Ekistics”, Michigan, 9 października 1993, *Empowerment through Eco–philosophy*. 34. Center for Frontier Sciences, Temple Univ. Pennsylvania USA, wykład: *The participatory universe and its methodology*. 35. Wykłady i seminaria (4), Holandia, Naarden 13–18 czerwca 1993, *The universal compassion and its social consequences*. 36. Dept. of Philosophy, Amsterdam

universal compassion and its social consequences. 36. Dept. of Philosophy, Amsterdam Univ. Holandia, 17 czerwca 1993, wykład: *Eco-philosophy vis a vis other contemporary philosophies*. 37. Plymouth Univ., Anglia, 21 czerwca 1993, wykład: *Philosophy, Life and Modern Architecture*. 38. Dartington Hall, Anglia, 22 czerwca 1993, wykład: *Spiritual aspects of Eco-philosophy*. 39. Centre for Creation Spirituality, St. James Church, Londyn, Anglia, 23 czerwca 1993, wykład: *The search for a new philosophy for the third millennium*. 40. Forum Kultury Europejskiej, Uniwersytet Warszawski, 20 maja 1993, wykład: *Racje nowej filozofii*. 41. Studium Ochrony Środowiska, Uniwersytet Warszawski, 13 maja 1993, wykład: *Rola filozofii i wartości w ochronie środowiska*. 42. Powszechny Uniwersytet Wiedzy Ekologicznej, Warszawa 13 kwietnia 1994, wykład: *Filozofia ekologiczna jako droga myślenia i droga życia*. 43. Centre for Creation Spirituality, Londyn 1 czerwca 1994, wykład: *The state of the Planet and the state of human spirit as we approach the third millennium*. 44. Wykład: *Ecophilosophy, a philosophy for our times*, 15 czerwca 1994, Szwajcaria. 45. *World Centre of Service*, Londyn, 19 czerwca 1994, wykład: *Participatory philosophy for the participatory world*. 46. Dwa seminaria nt. *Eco-philosophy and Eco-yoga*, Theologos, Grecja, lipiec 1994. 47. Cykl wystąpień *Eco-philosophy*, Upland Hill Ecology Awareness Centre, Oxford Michigan, USA, listopad 1994.

DANUTA SOBCZYŃSKA

Urodziła się 20 V 1949 r. w Poznaniu. Tutaj ukończyła szkołę podstawową i liceum ogólnokształcące. Po maturze rozpoczęła studia chemiczne na ówczesnym Wydziale MAT-FIZ-CHEM Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Na ostatnim roku studiów pracowała jako nauczycielka chemii w Liceum Ogólnokształcącym nr IX w Poznaniu.

Po ukończeniu studiów chemicznych w 1972 r. podjęła pracę jako asystent naukowo-techniczny w Środowiskowym Laboratorium Unikalnej Aparatury Chemicznej przy Wydziale Chemii UAM. Praca z nowoczesną, wyspecjalizowaną aparaturą analityczną rozbudziła jej zainteresowania zarówno fizykalną, jak teoriopoznawczą stroną jej funkcjonowania. W roku 1973 podjęła studia na II Zaocznego Studium Fizyki UAM. Studia te ukończyła w 1978 r.

W roku 1976, po otwarciu nowego cyklu studiów doktoranckich przy Instytucie Filozofii UAM, zdała egzamin kwalifikacyjny i rozpoczęła pracę nad dysertacją doktorską na temat *Sprzężenie teorii i techniki w badaniach chemicznych* pod kierunkiem doc. dr. hab. Jerzego Szymańskiego. Obrona pracy doktorskiej odbyła się w grudniu 1979 r. Na motywach tej rozprawy oparta jest wydana kilka lat później monografia *Osobliwości chemii*, Wyd. Nauk. UAM Poznań 1984 r. Za swoich głównych nauczycieli filozofii uważa prof. Prof. J. Sucha i J. Szymańskiego.

Od roku 1980 pracuje na stanowisku adiunkta w Instytucie Filozofii UAM, w Zakładzie Filozofii Techniki kierowanym przez prof. dr. hab. Jerzego Szymańskiego. Obecnie, po przejściu prof. Szymańskiego na emeryturę, jest kierownikiem Zakładu Filozofii Techniki. W roku akademickim 1985/86 korzystała z urlopu bezpłatnego w celu odbycia prywatnej podróży do USA (mąż był stypendystą University of Texas w Austin). Czas ten wykorzystała na

zgrupowanie literatury naukowej niezbędnej do dalszej pracy, zwłaszcza nad rozprawą habilitacyjną.

Kolokwium habilitacyjne D. Sobczyńskiej, na podstawie rozprawy *Sztuka badań eksperymentalnych. Z zagadnień filozofii i metodologii eksperymentu naukowego*, Wyd. Nauk. UAM Poznań 1993, odbyła się w listopadzie r. 1994, zatwierdzenie przez CK– w marcu 1995 roku. Od 1999 r. D. Sobczyńska jest profesorem UAM.

Jej zainteresowania badawcze dotyczą następującej problematyki: 1. Zagadnienia filozofii, historii i metodologii chemii (ewolucja chemiczna materii, tzw. chemiczny obraz świata, reprezentacja przedmiotów teoretycznych chemii, filozofia energetyczna W. Ostwalda itp.); 2. Wpływ szeroko rozumianej techniki na przemiany cywilizacyjne społeczeństw, rozwój nowych form pracy i poznania naukowego; 3. Macierzyństwo, nauka i praca w sytuacji egzystencjalnej kobiet. 4. Rola czynników humanistycznych (zwłaszcza etycznych i estetycznych) w pracy naukowej; 5. Funkcje poznawcze i metodologiczne, jakie w naukach przyrodniczych spełniają badania eksperymentalne.

Dwu ostatnim zagadnieniom poświęcona jest jej rozprawa habilitacyjna. Nakreślone w niej zasady filozofii tzw. nowego eksperymentalizmu (I. Hackinga, A. Franklina i P. Galisona) znalazły szersze naświetlenie w przygotowywanej do druku (wspólnie z P. Zeidlerem) monografii *Nowy eksperymentalizm – teoretycyzm – reprezentacja* i będą w najbliższym czasie przedmiotem dalszych studiów.

D. Sobczyńska jest zamężna. Jest matką syna i córki. Jej hobbystyczne zainteresowania to literatura piękna i fantastyka naukowa, turystyka, artystyczne układanie bukieciów, a czasami – „robotki kobiece” – haft, szycie i roboty na drutach.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie

1. *Osobliwości chemii*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1984, ss. 134. 2. *Sztuka badań eksperymentalnych*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1993, ss. 179.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

1. *Kilka uwag w kwestii wprowadzania dzieci i młodzieży w problematykę światopoglądową*, w: *Światopoglądowe funkcje nauki a kształtowanie światopoglądu marksistowskiego (materiały z sesji naukowej)*, Poznań 1979, s. 91–96. 2. *Mysł marksistowsko-leninowska a kształtowanie naukowego światopoglądu*, w: J. Szymański (red.), *Rewolucja Październikowa a rozwój filozofii marksistowskiej*, Poznań 1979, s. 41–45. 3. *O niektórych aspektach nauczania filozofii*, „Dydaktyka Szkoły Wyższej” 1981, nr 2, s. 105–118. 4. *Spoleczne konsekwencje postępu technicznego w dziejach produkcji przemysłowej*, cz. I, „Prace Naukowe INEiS Politechniki Poznańskiej” 1981, nr 18, s. 53–64. 5. *Problemy metodologiczne chemii a idealizacyjna koncepcja nauki*, „Poznańskie Studia z Filozofii Nauki” 1982, nr 7, Warszawa – Poznań, s. 215–231. 6. *U źródeł praktyk i teorii chemicznych*, „Wiadomości Chemiczne” 1982, nr 36, s. 95–108. 7. *Ewolucja chemiczna a dialektyka rozwoju Wszechświata*, „Człowiek i Światopogląd” 1983, nr 4, s. 26–50. 8. *Wartość życia a wybór ideowy. Wokół filozofii Sartre’a*, w: J. Such (red.), *Filozoficzne aspekty sporów ideologicznych*, Poznań 1983, s. 57–61. 9. *Spoleczne skutki postępu technicznego w dziejach cywilizacji przemysłowej*, cz. II, *Etap współczesny*, „Prace Naukowe INEiS Politechniki Poznańskiej” 1985, nr 23, s. 141–156.

10. *Chemiczny obraz świata*, „Studia Filozoficzne” 1986, nr 3, s. 29–45.
11. *O eksperymencie i rozwoju eksperymentowania w naukach przyrodniczych*, w: J. Such, E. Pakszys (red.), *Szkice o rozwoju nauki*, Wyd. Nauk. UAM Poznań 1986, s. 151–171.
12. *Wilhelm Ostwald jako filozof, historyk i reformator nauki*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1987, nr 2, s. 207–226.
13. *Od spontaniczności do samoświadomości. O rozwoju eksperymentowania w naukach przyrodniczych*, „Człowiek i Światopogląd” 1987, nr 10, s. 24–32.
14. *Chemiczna ewolucja materii a problem genezy życia*, w: A. Szczuciński, J. Wiśniewski (red.), *Filozoficzne problemy przyrodznawstwa*, Wyd. Nauk. UAM Poznań 1987, s. 35–46.
15. Tamże: *O swoistości poznania chemicznego*, s. 75–85.
16. Tamże: *Człowiek w cywilizacji technicznej*, s. 132–141.
17. *Theory and Experiment in Chemical Research Practice*, w: T. Buksiński (red.), *Laws and Theories in Empirical Sciences*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1988, s. 43–62.
18. *Rola wybitnych twórców w rozwoju wiedzy. Wokół refleksji naukoznawczej i działalności reformatorskiej W. Ostwalda*, „Studia Filozoficzne” 1988, nr 10, s. 3–22.
19. *Dialektyka „obrazów świata” w rozwoju poglądów chemicznych*, S. Butryn (red.), „Panta Rei. Studia z filozofii marksistowskiej” 1988, nr IV, Ossolineum 1988, s. 213–233.
20. *Wilhelma Ostwalda filozofia nauki. Próba rekonstrukcji poglądów*, w: J. Such, E. Pakszys, K. Górniak–Kocikowska, H. Ubrig (red.), *Między dialektyką a historią nauki. Szkice filozoficzne*, Wyd. Nauk. UAM Poznań 1990, s. 215–238.
21. *Między nauką a twórczością artystyczną*, w: T. Buksiński (red.), *Współczesna filozofia nauk*, Wyd. Nauk. UAM Poznań 1991, s. 287–307.
22. *Wokół filozofii eksperymentu. Poglądy „nowego eksperymentalizmu”*, w: J. Such, J. Wiśniewski (red.), *Teoria i eksperyment. O związkach teorii z doświadczeniem*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1992, s. 7–34.
23. *Nie tylko technika, czyli kilka uwag o sztuce badań eksperymentalnych*, w: D. Sobczyńska, A. Szczuciński (red.), *Techniczne determinanty rozwoju nauki*, WAW, Poznań 1992, s. 37–52.
24. *Hugona Dinglera filozofia badań empirycznych*, w: J. Such, E. Pakszys, I. Czerwonogóra (red.), *Rozprawy i szkice z filozofii i metodologii nauk*, PWN, Warszawa – Poznań 1992, s. 71–78.
25. *Etutionistische Weltbilder in Anschauungen der Chemiker*, w: J. Such, I. Czerwonogóra, B. Husak, J. Wiśniewski, (red.) *Zur Fragen der heutigen Theorie und Methodologie der wissenschaftlichen Erkenntnis*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1992, s. 67–92.
26. *Między obserwacją a eksperymentem*, w: (red.) E. Pakszys, J. Such, J. Wiśniewski, *Nauka w świetle współczesnej filozofii*, PWN, Warszawa 1992, s. 118–142.
27. *Rozwój pojęcia struktury chemicznej jako bytu teoretycznego. Przypis do koncepcji „nowego eksperymentalizmu”*, w: B. Kotowa, J. Such (red.), *Z filozoficznej problematyki badań nad rozwojem*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1993, s. 47–68.
28. *Rola Wilhelma Ostwalda w nauce przelomu wieków. W rocznicę urodzin uczonego*, „Wiadomości Chemiczne” 1993, nr 47, s. 561–572.
29. *O przeżywaniu treści etycznych i estetycznych w nauce*, w: T. Buksiński (red.), *Filozofia w dobie przemian*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1994.
30. *O rozwoju myślenia ewolucjonistycznego w chemii*, w: E. Piotrowska, J. Such (red.), *Filozoficzne problemy rozwoju współczesnych nauk matematyczno–przyrodniczych*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań, 1994.
31. *Eksperymenty w chemii i fizyce. Szkic porównawczy z punktu widzenia struktury sytuacji eksperymentalnej*, w: J. Such, J. Szymański, A. Szczuciński (red.), *Swoistość metod badawczych a przedmiot nauk szczegółowych*, Wyd. Nauk. IF, Poznań 1994.
32. *Nowy eksperymentalizm i jego miejsce w refleksji filozoficznej nad eksperymentem nad naukowym*, w: D. Sobczyńska, P. Zeidler (red.) *Nowy eksperymentalizm – teoretycyzm – reprezentacja*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1994.
33. *Macierzyństwo: wartości i dylematy*, w: J. Mikulska, E. Pakszys (red.), *Humanistyka i pleć*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1995.
34. *Między empiryzmem geometrycznym a konwencjonalizmem. Przypadek*

- Hugona Dinglera, w: K. Zamiara (red.), *O nauce i filozofii nauki*, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań 1995. 35. *O dwóch paradoksach eksperymentowania*, w: D. Sobczyńska, E. Zielonacka, J. Szymański (red.), *Teoria – technika – eksperyment*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1995. 36. *Między teorią a praktyką eksperymentalną chemii. Dysonanse i współbrzmienia*, w: J. Such, M. Szcześniak (red.), *Osobliwości przedmiotowo – metodologiczne w nauce*, Wyd. Humaniora, Poznań 1996, s. 179–200. 37. *Idea komplementarności eksperymentów*, „*Filozofia Nauki*” 1996, nr 2, s. 49–62. 38. *Teoretycyzm vs. eksperymentalizm we współczesnym spojrzeniu na naukę*, w: H. Korpikiewicz, E. Piotrowska (red.), *Alternatywy i przewartościowania we współczesnej filozofii nauki*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1997, s. 49–67. 39. *Miejsce kobiet w naukach fizykochemicznych i technice. Historia i współczesność*, w: E. Pakszys, D. Sobczyńska (red.), *Kobiety w poznaniu naukowym wczoraj i dziś*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1997, s. 87–113. 40. *Ile rewolucji naukowych? Casus chemii analitycznej*, w: E. Zielonacka–Lis (red.), *Nauki pogranicza*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1998, s. 87–106. 41. *Instrumentarium badawcze chemii a globalne przemiany poznawcze w nauce*, w: J. Such, M. Szcześniak (red.), *Z epistemologii wiedzy naukowej*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1998, s. 185–203. 42. *Badania nad eksperymentem przyrodniczym w filozofii nauki*, „*Europa Wschodu i Zachodu*” 1998, z. II, s. 19–22. 43. *O naukometrii, jej zastosowaniach do chemii i wnioskach dla filozofii nauki*, w: E. Piotrowska, D. Sobczyńska (red.), *Między matematyką a przyrodoznawstwem*, Wyd. IF UAM, Poznań 1999, s. 235–258. 44. *Fullerenes: The Philosophical Aspects of their Discovery*, w: N. Psarros, K. Gavroglu (red.), *Ars Mutandi, Leipziger Universitätsverlag* 1999, s. 103–110. 45. *Ekofeminizm: czy kobiety uratują świat?*, „*Problemy Ekologii*” 1999, nr 4, s. 145–149. 46. *Macierzynstwo i ciało, czas i zmiana w egzystencjalnym doświadczeniu kobiety*, „*Colloquia Communia*” 1999, nr 2 (69), s. 193–206. 47. *Praktyka eksperymentalna chemii – tradycja i nowoczesność, swoistość i uniwersalność, teoria i aparatura*, w: D. Sobczyńska, P. Zeidler (red.), *Chemia: laboratorium myśli i działań*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1999, s. 89–110. 48. *Razem czy osobno? O grach wojennych chemików i fizyków*, w: E. Piotrowska, M. Szcześniak, J. Wiśniewski (red.), *Między przyrodoznawstwem, matematyką a humanistyką*, Wyd. Nauk. IF UAM Poznań 2000, s. 381–402. 49. *Nauka i komputery: kreatywność maszyny, kreatywność umysłu*, w: A. Szczuciński (red.), *Cywilizacyjne dylematy rozwoju nauki i techniki*, Oficyna Wydawnicza Batik, Poznań 2000, s. 51–68.

c) Współautorstwo artykułów naukowych

1. J. Szymański, D. Sobczyńska, *Światopogląd w świetle metodologii nauk przyrodniczych*, „*Człowiek i Światopogląd*” 1977, nr 12, s. 5–20.
2. J. Szymański, D. Sobczyńska, *Społeczne i kwalifikacyjne konsekwencje postępu technicznego*, „*Prace Naukowe INEiS Politechniki Poznańskiej*” 1978, nr 10, s. 131–141.
3. J. Szymański, D. Sobczyńska, *Hipotezy: naukowe, pozanaukowe i nie naukowe*, w: *Światopoglądowe funkcje nauki a kształtowanie światopoglądu marksistowskiego (materiały z sesji naukowej)*, Poznań 1979, s. 5–12.
4. D. Sobczyńska, E. Czerwińska, *Uczyć filozofii – organizacyjne i metodyczne przesłanki pracy wychowawczej w świetle zadań szkoły*, „*Życie Szkoły*” 1982, nr 1, s. 10–18.
5. E. Pakszys, D. Sobczyńska, *Od ewolucji chemicznej ku biologicznej. Próba analizy systemowej*, „*Studia Filozoficzne*” 1984, nr 5, s. 163–194.
6. P. Zeidler, D. Sobczyńska, *Koncepcja realizmu w nowym eksperymentalizmie a problem istnienia przedmiotów teoretycznych chemii*, w: D. Sobczyńska, P. Zeidler (red.), *Nowy eksperymentalizm – teoretycyzm – reprezentacja*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1994.
7. D. Sobczyńska, E. Czerwińska, *Scjentyzm w działaniu. Praca*

W. Ostwalda w Lidze Monistów Niemieckich, w: E. Czerwińska (red.), *Wartość i świadomość w filozoficznej drodze*, wyd. IH UAM, Poznań 1995. 8. P. Zeidler, D. Sobczyńska, *The Idea of Realism in the New Experimentalism and the Problem of the Existence of Theoretical Entities in Chemistry*, „Foundations of Science” 1995/96, t. 1, nr 4, s. 517–535. 9. D. Sobczyńska, A. Sobczyński, *Fullereny: proces odkrycia w perspektywie ontologii badań eksperymentalnych*, w: W. Heller (red.), *Świat jako proces*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1996, s. 87–112. 10. D. Sobczyńska, A. Biliska, *Macierzyństwo naturalne i metoda in vitro w perspektywie ekofeminizmu*, w: E. Pakszys, D. Sobczyńska (red.), *Kobiety w poznaniu naukowym wczoraj i dziś*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1997, s. 283–304. 11. D. Sobczyńska, E. Czerwińska, *Szientyzm in der Praxis. Das Wirken Wilhelm Ostwalds im Deutschen Monistenbund*, „Philosophisches Jahrbuch” 1998, t. 105, I Halbband (3), s. 178–194. 12. D. Sobczyńska, E. Czerwińska, *Uniwersalizm językowy nauki. O zapomnianej idei W. Ostwalda*, w: E. Piotrowska, H. Korpiakiewicz (red.), *Matematyka – język przyroda*, Wyd. Nauk. IF UAM Poznań 2000, s. 145–169.

d) Recenzje i inne opracowania

1. *Nowa nauka – drogą filozofii?*, rec. pracy W. Ługowskiego, *Kategoria zmiany jakościowej a biogeneza*, Ossolineum 1985, „Studia Filozoficzne” 1988, nr 2, s. 187–192. 2. „Szkice”, czyli o przewartościowaniach dialektyki, rec. pracy J. Sucha, *Szkice o dialektyce*, Warszawa 1986, „Edukacja Filozoficzna” 1988, t. IV, s. 333–341. 3. *Teorie biogenezy a edukacja filozoficzna przyrodników*, rec. pracy W. Ługowskiego, *Paradoks powstawania życia*, Warszawa 1987, „Edukacja Filozoficzna” 1988, t. VI, s. 293–300. 4. *Bibliografie nowego eksperymentalizmu (z P. Zeidlerem)*, w: *Nowy eksperymentalizm – teoretycyzm – reprezentacja*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1994. 5. *Bibliografie prac autorów polskich z zakresu filozofii i historii chemii*, w: D. Sobczyńska, P. Zeidler (red.), *Chemia: laboratorium myśli i działań*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań, 1999, s. 207–215. 6. *Roald Hoffmann u poznańskich filozofów*, „Orbital” 1998, nr 5, s. 265–266. 7. *Wilhelm Ostwald ponownie odkryty*, „Orbital” 2001, nr 1–2, s. 124–125.

e) Prace redakcyjne

1. Wspólnie z A. Szczucińskim redakcja pracy zbiorowej *Techniczne determinanty rozwoju nauki*, Poznań WAW 1992. 2. Wspólnie z P. Zeidlerem: *Nowy Eksperymentalizm – teoretycyzm – reprezentacja*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1994. 3. Wspólnie z E. Zielonacką-Lis i J. Szymańskim, *Teoria – technika – eksperyment*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1995. 4. Z Elżbietą Pakszys: *Kobiety w poznaniu naukowym wczoraj i dziś*, Wyd. Nauk. UAM Poznań 1997. 5. Z Pawłem Zeidlerem: *Chemia: laboratorium myśli i działań*, Wyd. IF UAM Poznań 1999. 6. Z Ewą Piotrowską: *Między matematyką a przyrodoznawstwem*, Wyd. IF UAM, Poznań 1999.

f) Przekłady

1. I. Hacking, *Experimentation and Scientific Realism*, w: J. Leplin (red.) *Scientific Realism*, Berkeley, Los Angeles, Boston 1984. 2. Wspólnie z P. Zeidlerem: R. Hoffmann, P. Laszlo, *Representation in Chemistry*, „Angewandte Chemie” 1991, nr 1, t. 30; oba przekłady w tomie D. Sobczyńska, P. Zeidler (red.), *Nowy eksperymentalizm – teoretycyzm – reprezentacja*. 3. Wspólnie z D. Bonk-Hammermeister: R. Hoffmann, *Natural/Unnatural*, „Interdisciplinary Science Reviews” 1991, t. 16, nr 2, w: D. Sobczyńska, E. Zielonacka-Lis, J. Szymański (red.), *Teoria – technika – eksperyment*, Wyd. Nauk. IF UAM, Poznań 1995. 4. Z A. Sob-

czyńskim, R. Hoffmann, V.I. Minkin, B.K. Carpenter, *Ocham Razor and Chemistry*, „Hyle” 1997, t. 3, s. 3–28. 5. Z P. Zeidlerem, D. Rothbart, S.W. Slayden, *The Epistemology of a Spectrometer*, „Philosophy of Science”, marzec 1994, t. 61, nr 1. 6. Z P. Zeidlerem: J. Schummer, *Towards a Philosophy of Chemistry*, „Journal of General Philosophy of Science” 1995, t. 28, s. 307–336. Powyższe tłumaczenia ukazały się w zbiorze *Chemia: laboratorium myśli i działań*, red. D. Sobczyńska, P. Zeidler, Wyd. IF UAM, Poznań 1999.

STANISŁAW JÓZEF SOKOŁOWSKI

Stanisław Józef Sokołowski urodził się 5 IV 1930 r. w m. Golce, woj. lubelskie, pow. biłgorajski; obecny adres zamieszkania: 00–714 Warszawa, ul. Czerniakowska 28, m. 30, tel. (022) 841–43–52 lub 0502 277 349. W roku 1958 ukończył Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Warszawskiego. Pracę magisterską nt. *Pojęcie inicjatywy (studium metodologiczne)* napisał na seminarium prof. Tadeusza Kotarbińskiego. Zainteresowania filozoficzne, logiczne i metodologiczne kształtował w kręgu prof. prof. T. Kotarbińskiego, K. Ajdukiewicza, J. Słupeckiego, H. Greniewskiego, R. Suszki i A. Schaffa (uczestnictwo w zebraniach, seminariach i konferencjach naukowych katedr logiki i filozofii UW oraz Zakładu Logiki Instytutu Filozofii i Socjologii PAN). Pracę doktorską nt. *Konkretyzm a materializm dialektyczny w zagadnieniach metody i semantyki*, napisaną pod kierownictwem naukowym prof. Adama Schaffa, obronił na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego w roku 1962. Stopień doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie filozofii uzyskał w r. 1968 na podstawie rozprawy nt. *Analiza logiczna pragmatycznego pojęcia efektywności (studium metodologiczne)* przedstawionej radzie naukowej Instytutu Filozofii i Socjologii PAN. W roku 1979 otrzymuje tytuł profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych. W latach 1955–1990 jest pracownikiem naukowo–dydaktycznym w wojskowym szkolnictwie akademickim. W tym okresie pełni funkcję adiunkta, docenta – kierownika Zakładu Logiki i Metodologii oraz profesora – komendanta Wydziału Pedagogicznego w Kielcach. W wojskowych placówkach naukowo–dydaktycznych prowadzi seminaria magisterskie i doktorskie (wypromował dwunastu doktorów nauk humanistycznych) oraz podejmuje prace badawcze nad tematyką dotyczącą głównie: 1. logiki pragmatycznej (w rozumieniu K. Ajdukiewicza), jej zastosowań w metodologii działań decyzyjnych oraz w rozwiązywaniu problemów organizacyjnych, 2. metodologii ogólnej działania celowego (prakseologii) oraz 3. ogólnej teorii organizacji i zarządzania i jej założeń metodologicznych. W roku akademickim 1990–1991 jest profesorem Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, gdzie na Wydziale Pedagogicznym tej Uczelni prowadzi wykład monograficzny nt. *Logika i metodologia w praktyce nauczyciela*. Główne treści tego wykładu zawiera publikacja pt. *Kultura logiczna i prakseologiczna w praktyce nauczycielskiej*, „Zarządzanie i Edukacja” 1997, nr 2–3, dwumiesięcznik Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego w Warszawie. W latach 1997–2000 jest profesorem Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego w Warszawie, w tym w latach 1998–2000 jest kierownikiem Katedry Logiki, Matematyki Stosowanej i Informatyki w tej Uczelni. Od roku 2001 jest profesorem Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego w Warszawie.

S. J. Sokołowski jest członkiem PTF (Oddział Warszawski). Był też przez wiele lat (1975–1989) członkiem Komitetu Naukoznawstwa przy prezydium PAN; brał udział w pracach tego Komitetu, reprezentując przede wszystkim na forum Komitetu wojskowe nauki społeczne, w tym głównie ich nurt metodologiczny. Ten kierunek jego zainteresowań odzwierciedla książka pt. *Filozoficzne problemy wojskowych nauk społecznych. Zarys metodologii* (1981, ss. 308; w roku 1982 wyróżniona nagrodą ministra ON). Brał również udział w pracach seminarium przy Zakładzie Prakseologii PAN, prowadzonym przez prof. prof. Tadeusza Kotarbińskiego i Jana Zieleniewskiego.

Zainteresowania naukowe koncentruje głównie na problemach logiki i metodologii badań naukowych oraz zagadnieniach teorii organizacji i zarządzania. Podejmuje również problemy logiczne i metodologiczne w systemie kształcenia i praktyki menedżerskiej. Prowadzi badania nad stworzeniem logicznie spójnego systemu metodologii działania racjonalnego; w systemie tym odpowiednie założenia logiczne stanowią istotną przesłankę zamierzonych działań. Zwraca się uwagę, że jednym z celów kształcenia logicznego i metodologicznego jest rozwijanie oraz utrwalanie tych wartości, które możemy określić mianem kultury logicznej; istotnym przejawem wysokiej kultury logicznej jest umiejętność racjonalnej analizy sytuacji problemowych. Jednym z efektów zainteresowań logiką oraz jej zastosowaniami są książki: 1. *Logika w dowodzeniu i kierowaniu*, 1972, ss. 356, słowo wstępne – T. Kotarbiński, przekład na język serbsko-chorwacki; 2. *Logika dla menedżerów*, 1999, ss. 226. W tym nurcie zainteresowań powstała też publikacja podręcznikowa pt. *Zarys logiki pragmatycznej (dla humanistów)*, 1970, ss. 203. Wątek dociekań prakseologicznych znajduje odzwierciedlenie m.in. w publikacjach: 1. *Szkice prakseologiczne (pojęcia i problemy)*, 1988, ss. 189; 2. *Logika dobrej roboty (pojęcia i problemy)*, „Zarządzanie i Edukacja” 1997, nr 4–5; 3. *Filozofia działania skutecznego w kształceniu menedżerskim, część I: „Zarządzanie i Edukacja”* 2000, nr 20; część II: 2000, nr 21. Rozważania nad problematyką teorii organizacji i zarządzania, zwłaszcza nad jednym z kierunków tej teorii, mianowicie zagadnieniami decyzji (w rozumieniu pragmatycznym) stanowią główną treść książki pt. *Decyzja a działanie*, 1975, ss. 372. Jest to jednocześnie próba podejścia systemowego do zagadnień decyzyjnych. Jednym z ważnych tematów badawczych są problemy metodologii filozoficznej rozumianej głównie jako logiczna analiza języka nauki, jego pojęć oraz metod formułowania i uzasadniania hipotez (głównie w naukach społecznych). Ten rodzaj zagadnień został podjęty m. in. w książce pt. *Filozoficzne problemy wojskowych nauk społecznych. Zarys metodologii*, 1981, ss. 308. Autor poddaje tam także analizie współczesne pojęcie metodologii, wyodrębniając przy tym następujące interpretacje tego pojęcia: metodologia dobrej roboty (prakseologia), w tym metodologia działania racjonalnego, metodologia w rozumieniu filozoficznym, ogólna metodologia nauki i badań naukowych, metodologia logiczna (teoria uzasadniania), metodologia budowy systemów kształcenia uniwersyteckiego oraz metodologia tworzenia systemów kierowania i zarządzania nauką (w rozumieniu instytucjonalnym tego pojęcia). W pracy tej poddaje się również analizie definicje logiczne typu ontologicznego i semantycznego, przy czym przyjmuje się założenie postulatywne, iż definicje typu ontologicznego to takie definicje, w których ustala się istotny dla rozważanej teorii sposób rozumienia reprezentatywnych dla niej pojęć. Czyni się to na drodze badania głównych relacji między daną teorią, w tym jej strukturą pojęciową a modelem interpretacyjnym tej teorii. Definicje semantyczne z kolei są to zdania, za pomocą których ustala się sposób rozumienia danych pojęć w rozważanej dziedzinie badań lub namysłu poznawczego. W artykułach publikowanych na łamach dwumiesięcznika „Zarządzanie i Edukacja” podejmuje zagadnienia zarówno logiczne, jak i metodologiczne. Przykładem publikacji

o treściach logicznych są m. in. artykuły: 1. *Logika dla menedżerów (pojęcia i zagadnienia)*, „Zarządzanie i Edukacja” 1997, nr 7; 2. *Logika predykatów w kształceniu menedżerskim*, „Zarządzanie i Edukacja” 1998, nr 8.

Jest odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Komisji Edukacji Narodowej, Złotym Medalem Siły Zbrojne w Służbie Ojczyzny oraz tytułem honorowym Zasłużony Nauczyciel PRL.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

1. *Analiza ogólnego pojęcia nauki i efektywności badań naukowych*, w: *Problemy efektywności badań naukowych*, Warszawa 1971, s. 7–29. 2. *Logika w dowodzeniu i kierowaniu*, ze słowem wstępnym T. Kotarbińskiego, Warszawa 1972, ss. 356. 3. *Decyzja a działanie*, Warszawa 1975, ss. 372. 4. *Filozoficzne problemy wojskowych nauk społecznych. Zarys metodologii*, Warszawa 1981, ss. 308. 5. *Logika dla menedżerów*, Warszawa 1999, ss. 226.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

1. *Konkretyzm a materializm dialektyczny na tle kontrowersji filozoficznych*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1962, nr 7. 2. *O filozoficznych aspektach pojęcia identyczności*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1962, nr 8. 3. *Definicje logiczne w systemie pracy dydaktycznej*, „Dydaktyka Szkol. Wojsk.” 1973, nr 1/2. 4. *O sposobach rozumienia współczesnego pojęcia metodologii*, „Badania Społ. w Wojsk.” 1973, nr 6/7. 5. *Pojęcie podziału i klasyfikacji logicznej oraz jego dydaktyczna interpretacja*, „Dydaktyka Szkol. Wojsk.” 1973, nr 3. 6. *Filozoficzne problemy metodologii empirycznej*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1974, nr 79. 7. *Metodologiczne problemy kształcenia zindywidualizowanego*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1975, nr 83. 8. *Kontekst kulturowy rozwoju nauk społecznych*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1977, nr 93. 9. *Dyrektywy i założenia metodologii filozoficznej wojskowych nauk społecznych*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1979, nr 101. 10. *Metodologiczna analiza modeli badawczych wojskowych nauk społecznych*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1981, nr 106. 11. *Metodologiczne i pragmatyczne pojęcia wyjaśniania w naukach społecznych i humanistycznych*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1982, nr 113. 12. *Typologia i charakterystyka modeli badawczych pedagogiki*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1983, nr 116. 13. *Wojskowe nauki społeczne w systemie wychowania socjalistycznego*, w: *40 lat Ludowego Wojska Polskiego*, Ossolineum 1984, s. 411–415. 14. *Filozoficzne problemy wychowania wojskowego*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1985, nr 122/123. 15. *Dzielność i sprawność – wartości wyróżnione*, „Argumenty” 1986, nr 15, s. 3. 16. *Filozofia czynu*, „Argumenty” nr 31, s. 4. 17. *Prakseologia, czyli filozofia czynu*, „Argumenty” 1986, nr 32, s. 4. 18. *Rzecz o prakseologii*, „Argumenty” 1986, nr 30, s. 4. 19. *Źródła ludzkiej szczęśliwości*, „Argumenty” 1987, nr 5, s. 1, 4. 20. *Metodologiczne problemy wychowania światopoglądowego*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1987, nr 130. 21. *Kultura logiczna i metodologiczna w praktyce nauczycielskiej*, „Zarządzanie i Edukacja”, dwumiesięcznik Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego, 1997, nr 2–3. 22. *Logika dobrej roboty. Pojęcia i problemy*, „Zarządzanie i Edukacja” 1997, nr 4–5. 23. *Logika dla menedżerów (pojęcia i zagadnienia)*, „Zarządzanie i Edukacja” 1998, nr 7. 24. *Logika predykatów w kształceniu menedżerskim*, „Zarządzanie i Edukacja” 1998, nr 8. 25. *Filozofia działania skutecznego w kształceniu menedżerskim*, „Zarządzanie i Edukacja” 2000, część I: nr 20, część II: nr 21.

c) Skrypty i podręczniki

1. *Elementy logiki pragmatycznej (zastosowania wojskowe)*, Warszawa 1967, ss. 108 (skrypt).
2. *Zarys logiki pragmatycznej (dla humanistów)*, Warszawa 1970, ss. 203 (skrypt).
3. *Zarys metodologii filozoficznej wojskowych nauk społecznych*, Warszawa 1980, ss. 91 (skrypt).
4. *Z metodologicznych zagadnień wojskowych nauk społecznych*, Warszawa 1980, ss. 165 (skrypt).
5. *Metodologia prognozowania. Zarys problemów*, Warszawa 1988, ss. 117 (skrypt).

d) Inne opracowania

1. *Analiza logiczna pragmatycznego pojęcia efektywności (studium metodologiczne)*, Warszawa 1967, ss. 108.
2. *Problemy metodologiczne humanistyki wojskowej*, w: *Problemy rozwoju państwa i obronności PRL. Materiały z konferencji naukowej z okazji XXX-lecia PRL*, Warszawa 1975, s. 267–282.
3. *Metody i modele matematyczne w kształceniu oraz w praktyce menedżerskiej*, „Zarządzanie i Edukacja” 2000, nr 19.

ZBIGNIEW STACHOWSKI

Urodził się 21 X 1946 r. w Toruniu w rodzinie inteligenckiej. Maturę uzyskał w 1965 r. w LO im. S. B. Lindego w Toruniu. W 1968 r. ukończył Wyższą Szkołę Oficerską Wojsk Łączności w Zegrzu. W 1974 r. rozpoczął studia w Wojskowej Akademii Politycznej w Warszawie. Jego nauczycielami filozofii byli profesorowie: J. Borgosz, A. Ochocki, M. Michalik, J. Keller, M. Nowaczyk i J. Czerwiński. Logikę i metodologię studiował u prof. J. S. Sokołowskiego. Studia ukończył w 1978 r. z wynikiem bardzo dobrym. W 1980 r. został zatrudniony na stanowisku starszego asystenta w Katedrze Filozofii i Socjologii WAP. W 1984 r. obronił pracę doktorską pt. *Problemy wojny i pokoju w doktrynie Kościoła katolickiego (Od Jana XXIII do Jana Pawła III)*, której promotorem był prof. N. Nowaczyk.

W 1985 i 1987 r. obserwował przebieg Synodów Biskupich w Rzymie. Na przełomie 1988 i 1989 r. był na 5-miesięcznym stypendium we Włoszech, gdzie zbierał materiały do rozprawy habilitacyjnej nt. *Kościół i kultura. Problemy inkulturacji w nauczaniu Jana Pawła II*. Kolokwium habilitacyjne odbył w 1990 r. W 1986 r. utworzono w WAP Katedrę Religioznawstwa i Etyki, gdzie został zatrudniony na etacie adiunkta. Po likwidacji WAP został zatrudniony na etacie docenta, a następnie profesora nadzwyczajnego w Katedrze Filozofii i Socjologii Akademii Obrony Narodowej w Warszawie, gdzie był kierownikiem Zakładu Etyki. Od 1995 r. podejmuje pracę w Instytucie Filozofii i Socjologii WSP w Rzeszowie, gdzie jest kierownikiem Zakładu Filozofii Religii. Od 1994 r. jest dodatkowo zatrudniony w Wyższej Szkole Zarządzania i Marketingu w Warszawie, na stanowisku kierownika Katedry Społecznych Nauk Zarządzania., gdzie wykłada etykę biznesu. Od 1983 do 1990 był kierownikiem działu filozoficzno-religioznawczego w redakcji „Argumentów”. Od 1984 uczestniczy w pracach Zarządu Polskiego Towarzystwa Religioznawczego i redakcji „Euhemer – Przegląd Religioznawczy”, gdzie pełnił funkcję sekretarza redakcji. W 1991 i 1995 r. zostaje wybrany Prezesem Polskiego Towarzystwa Religioznawczego. Od 1991 r. jest także redaktorem naczelnym kwartalnika „Przegląd Religioznawczy”. Jego główne kierunki zainteresowań

to: filozofia religii, filozofia chrześcijańska, fenomenologia i etyka. Od 1962 r. uprawia żeglarsstwo

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

1. *Konkordat z Włochami* KIW, Warszawa 1989, s. 208. (współautor M. Nowaczyk),
2. *Kościół i kultura. Problemy inkulturacji w nauczaniu Jana Pawła II*, WAP, Warszawa 1990, s. 388.

b) Artykuły i komunikaty

1. *Pope John Paul II's conception of Peace*, „Dialectics and Humanism” 1982, nr 4, s. 92–115.
2. *Problematyka pokoju w posoborowej doktrynie społeczno-politycznej Kościoła Katolickiego*, w: *Kościół współczesny. Dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II*, KIW, Warszawa 1985, s. 55–84.
3. *Kultura – nauka – wiara*, w: *Wybrane problemy kultury katolickiej i polityki kulturalnej*, „Z Instytutu Kultury”, Warszawa 1986, s. 223–242.
4. *Kościół a kultura*, „Euhemer” 1987, nr 1, s. 151–165.
5. *Papiestwo wobec kongresów eucharystycznych*, w: *Kongresy eucharystyczne w Polsce i za granicą*, KIW, Warszawa 1987, s. 54–64.
6. *Inkulturacja u ujęciu Jana Pawła II*, „Euhemer” 1991, nr 3, s. 73–87.
7. *Kościół katolicki wobec nowych ruchów religijnych*, „Euhemer” 1991, nr 4, s. 147–158.
8. *Kościół katolicki wobec moralnych problemów współczesności*, w: *Wprowadzenie do etyki*, AON, Warszawa 1992, s. 343–374.
9. *Kościół katolicki wobec nacjonalizmu*, w: S. Helnarski (red.): *Nacjonalizm, konflikty narodowościowe w Europie środkowej i wschodniej*, Toruń 1994, s. 121–130.
10. *Wybrane problemy rodziny w nauczaniu Jana Pawła II*, „Przegląd Religioznawczy” 1994, nr 2, s. 77–88.
11. *Filozofia kultury Jana Pawła II a integracja Europy*, „Przegląd Religioznawczy” 1995, nr 3, s. 123–134.

c) Prace redakcyjne

1. *Jan Paweł II a wyzwania współczesności* (red.), Warszawa 1991, ss. 235.
2. *Language, religion, culture* Warszawa 1992, ss. 104 (współred.: M. Nowaczyk).
3. *Antynomie transformacji w Polsce*, PTR, Warszawa 1993, ss. 378 (współred.: A. Wójtowicz).
4. *Filozofia i religia w kulturze narodów słowiańskich*, WSP, Rzeszów 1995, ss. 310 (współred.: T. Chrobak).

Przegląd czasopism

Zestawił W. Mincer

I

Allgemeine Zeitschrift für Philosophie, 21 (1996) nr 1–3. STEGMAIER w.: Die Zeit und die Schrift: Berührungen zwischen Levinas und Derrida (nr 1); NIEWÖHNER F.: Der Aufklärer Maimonides (nr 1); KROCHMALNIK D.: Emmanuel Levinas im jüdischen Kontext (nr 1); LIENKAMP Ch.: Griechisch–deutsche Sendung oder messianische Historie. Zur geschichtsphilosophischen Auseinandersetzung mit Nietzsche bei Walter Benjamin und Martin Heidegger (nr 1); RIES W., KIESOW K.–F.: Karl Löwiths Beiträge zur philosophischen Anthropologie der Gegenwart (nr 1); RATERS–MOHR M.–L.: „Angemessenheit“. Bericht über die Tagung des Engeren Kreises der AGPD (nr 1); AERTSEN J. A.: Albertus Magnus und die mittelalterliche Philosophie (nr 2); GRAU G.–G.: Nietzsche: „Was ist vornehm“? (nr 2); SCHNUR H.: Über eine vermeintliche Aktualität der Aufklärungshermeneutiken (zu: A. Bühler (Hg.), *Unzeitgemäße Hermeneutik*) (nr 2); SCHOLZ O. R.: Zur systematischen Bedeutung der Aufklärungshermeneutiken (Erwiderung auf Harald Schnur) (nr 2); WILLASCHER M.: Die Wiedererlangung der Welt als Gegenstand der Erfahrung. Bemerkungen zu John McDowell's *Mind and World* (nr 2); MERTENS K.: Metapher und Kategorienfehler in Ryles Philosophie des Geistes (nr 2); PUTNAM H.: Über die Rationalität von Präferenzen (nr 3); HORN Ch.: Philosophische Argumente für einen Weltstaat (nr 3); GRAESER A.: Interpretation, Interpretativität und Interpretationismus (nr 3); LÖHRER G.: Einige Bemerkungen zur Theorieebene der Interpretationsphilosophie (nr 3); ABEL G.: Interpretation und Realität. Erläuterungen zur Interpretationsphilosophie (nr 3).

Allgemeine Zeitschrift für Philosophie, 22 (1997) nr 1–3. GERHARDT V.: Das individuelle Gesetz. Über eine sokratisch–platonische Bedingung der Ethik (nr 1); LISKE M.–Th.: Lassen sich in Aristoteles' Theorie des Nous Erkenntnis-selemente a priori aufweisen? (nr 1); KRÄMER H.: Zu neuen Büchern über Platon (nr 1); HOFFMANN Th. S.: Principia Platonica restituta (nr 1); RAPP Ch.: Neue Kommentare zu Aristoteles' theoretischer Philosophie (nr 1); BUSCHE H.: Cognition humana – Dynamik des Wissens und der Werte. XVII Deutscher Kongreß für Philosophie vom 23–27 September 1996 in Leipzig (nr 1); BRAUN L.: Historiographie und Ikonographie der Philosophie (nr 2); BRIESE O.: Felder und Konstellationen. Zur philosophischen Kultur in Deutschland zwischen 1830 und 1850 (nr 2); FRANZ M.: Hölderlins Platonismus. Das Weltbild der 'exzentrischen Bahn' in den *Hyperion*–Vorreden (nr 2); SCHÖNECKER d.: Die 'Art von Zirkel' im dritten Abschnitt von Kants *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (nr 2); SCHNÄDELBACH H.: '... daß p'. Über Intentionalität und Sprache (nr 3); STOECKER R.: Metaphysische Personen als moralische Personen (nr 3); SCHROEDER S.: Der Traum–Verdacht (nr 3); KOBER M.: Gottlob Frege: ein Erkenntnistheoretiker? (nr 3).

Allgemeine Zeitschrift für Philosophie, 23 (1998) nr 1–3. GAIER U.: Herders Systemtheorie (nr 1); RÜHLE V.: Poesie existiert nicht vor ihrer Übersetzung. Zur Übersetzbarkeit von Hölderlins Sophoklesübersetzungen (nr 1); HEITSCH E.: Sprachtheoretische Überlegungen Platons (nr 1); REHBOCK Th.: Zur gegenwärtigen Renaissance und Krise des Personbegriffs in der Ethik – ein kritischer Literaturbericht (nr 1); HIMMELMANN B.: „Erfahrung und Urteilskraft“. Bericht über die Tagung des Engeren Kreises der AGPD

in Halle, 22.–25. September 1997 (nr 1); LISKE M.–Th.: Läßt sich 'existiert' in einem fregeschen Rahmen nicht nur als Prädikat zweiter, sondern auch erster Stufe gebrauchen? (nr 2); BURGER P.: Ist die *Charakterisierungsfunktion* nicht hintergebar? Wider die Reduktion von Eigenschaften auf den Gebrauch von Prädikaten (nr 2); HAUSKELLER M.: Erkenntnis und Wahrnehmung in Platons Dialog *Theaitetos* (nr 2); ENDERS M.: Augustins Theorie der ewigkeit und der Zeit in *Confessiones XI* im Spiegel neuerer Monographien (nr 2); BURRI A.: Methoden der radikalen Interpretation (nr 3); FERBER R.: Zenon von Elea und das Leib–Seele Problem (nr 3); SCHLIETER J.: Kontext(er)findung. Zur Deutung der „Zeitumkehrung im Traum“ (nr 3); NESWALD E.: Und noch mehr über Metaphern? Zur Metaphernforschung der 90er Jahre (nr 3).

Allgemeine Zeitschrift für Philosophie, 24 (1999) nr 1–3. HIRSCH A.: Grammatologie als Polemologie. Von der Dekonstruktion des Krieges zur Politisierung der Schrift (nr 1); SCHULTE J.: Wittgensteins Wandlungen. Neuere Literatur zu Wittgenstein im Licht der „mittleren Periode“ (1929 – ca. 1936) (nr 1); STRUBE C.: Neuere amerikanische Literatur zum frühen Heidegger (nr 1); SCHMID NOERE G.: Kritik der Ethik in moralischer Absicht. Anlässlich neuerer Versuche Adornos Ethik zu rekonstruieren (nr 1); PAUEN M.: „Interpretationen der Wahrheit“. Bericht über die Tagung des Engeren Kreises der AGPD in Tübingen, 28. September – 1. Oktober 1998 (nr 1); LOHMAR A.: Moralität und Sittlichkeit bei John Dewey (nr 2); ELBERFELD R.: Überlegungen zur Grundlegung „komparativer Philosophie“? (nr 2); SCHLIETER J.: Nāgārjuna – ein buddhistischer Vorläufer der Dekonstruktion? (nr 2); OBERT M.: Fazang – Denker der Einheit aus der Differenz (nr 2); STEINECK Ch.: Dōgen – die Verweigerung einfacher Wahrheiten (nr 2); MÖLLER H.–G., ZHENG JIADONG: Chinesische Philosophie im 20. Jahrhundert (nr 2); ELBERFELD R.: Forschungsbibliographie zur „komparativen Philosophie“ (nr 2); BERTRAM G. W.: Wem gilt die Kritik der Dekonstruktion? (nr 3); BALTZER U.: Individuelle Intentionen als Zeichenstrukturen im sozialen Handeln (nr 3); STEGMAIER W.: Nach

dem Nihilismus und der Shoa: zum Stand des „postmodernen“ ethischen Denkens (nr 3); PETERS F. A.: Reflexiver Selbstaufklärungsanspruch und intentionale Praxis in Husserls *Logischen Untersuchungen* (nr 3).

II

American Philosophical Quarterly, 37 (2000) nr 3. KRISTJANSSON K.: Virtue ethics and emotional conflict; FORRESTER M.: Valuing and akrasia; GERT J.: Practical rationality, morality, and purely justificatory reasons; EBBS G.: The very idea of sameness of extension across time; RIDGE M.: Modesty as a virtue; DAVIDSON M.: Direct reference and singular propositions; HALDANE J.: The state and fate of contemporary philosophy of mind.

III

Analysis, 58 (1998) nr 4. JACKSON F., PETTIT Ph.: A problem for expressivism; BARTHA P., SAVITT S. E.: Second-guessing second nature; KNOWLES J.: The language of thought and natural language understanding; ELDER C. L.: What sensory signals are about; DUDMAN V. H.: On the grammar of conditionals: reply to Barker; FOGELIN R. J.: David Lewis on indicative and counterfactual conditionals; BARKER S. J.: Predetermination and tense probabilism; RICKLESS S. C.: The semantic function of chained pronouns; MELE A. R.: Synchronic self-control revisited: Frog and Toad shape up; STRATTON–LAKE Ph.: Internalism and the explanation of belief/motivation changes.

Analysis, 59 (1999) nr 1–4. PRIEST G.: On a version of one of Zeno's paradoxes (nr 1); WILLIAMSON T.: A note on truth, satisfaction and the empty domain (nr 1); HOLTON R.: Dispositions all the way round (nr 1); STANLEY J.: Understanding, context–relativity, and the Description Theory (nr 1); EHRING D.: Tropeless in Seattle: the cure for insomnia (nr 1); SPURRETT D., PAPINEAU D.: A note on the completeness of 'physics' (nr 1); WARFIELD T. A.: Searle's causal powers (nr 1); SHAFER–LANDAU R.: Moral judgement and normative reasons (nr 1); HANSER M.: Interfering with aid (nr 1);

NUCCETELLI S.: What anti-individualists cannot know a priori (nr 1); BROWN J.: Boghossian on externalism and privileged access (nr 1); BRUECKNER A.: Difficulties in generating scepticism about knowledge of content (nr 1); COHEN J.: Holism: some reasons for buyer's remorse (nr 2); HEAL J.: Thoughts and holism (nr 2); COHEN J.: Holism, thought, and the fate of metaphysics: counter-reply to Heal (nr 2); FORBES G.: Enlightened semantics for simple sentences (nr 2); MOORE J. G.: Saving substitutivity in simple sentences (nr 2); SAUL J. M.: Substitution, simple sentences, and sex scandals (nr 2); PREDELLI S.: Saul, Salmon, and Superman (nr 2); CLARK M.: Recalcitrant variants of the liar paradox (nr 2); NOORDHOF P.: Moral requirements are still not rational requirements (nr 3); SOBEL D.: Do the desires of rational agents converge? (nr 3); LE POIDEVIN R.: Can beliefs be caused by their truth-makers? (nr 3); RICE H.: David Lewis's awkward cases of redundant causation (nr 3); PERCIVAL Ph.: A note on Lewis on counterfactual dependence in a chancy world (nr 3); MORMANN Th.: Neither mereology nor Whiteheadian account of space yet convicted (nr 3); STONEHAM T.: Logical form and thought content (nr 3); CROSS Ch. B.: Coherence and truth conducive justification (nr 3); HETHERINGTON S.: Epistemic disaster averted (nr 3); REA M. C.: McGrath on universalism (nr 3); GARRETT B.: A sceptical tension (nr 3); SAWYER S.: My language disquotes (nr 3); GOLDBERG S. C.: Word-ambiguity, world-switching, and knowledge of content: reply to Brueckner (nr 3); YAFFE G.: 'Ought' implies 'can' and the principle of alternate possibilities (nr 3); WALLER B. N.: Deep thinkers, cognitive misers, and moral responsibility (nr 4); BOVENS L.: The two faces of akratics anonymous (nr 4); BROOME J., RABINOWICZ W.: Backwards induction in the centipede game (nr 4); BERMUDEZ J. L.: Rationality and the backwards induction argument (nr 4); CARROLL J. W.: Decision-theoretic finitely iterated prisoner's dilemma (nr 4); MCGEE V.: An airtight Dutch book (nr 4); MINTOFF J.: Are decisions motive-perpetuating? (nr 4); RUBEN D.-H.: Act individuation: the Cambridge theory (nr 4); GOLDSTEIN L.: Circular queue paradoxes – the missing link (nr 4); DODD J.: There

is no norm of truth: a minimalist reply to Wright (nr 4); EDWARDS J.: Prizing truth from warranted assertibility: reply to Tennant (nr 4); GETTINGS M.: Gödel's ontological argument: a reply to Oppy (nr 4); OAKLANDER L. N.: Craig on McTaggart's paradox and the problem of temporary intrinsics (nr 4); CRAIG W. L.: Oaklander on McTaggart and intrinsic change (nr 4); MARGOLIS E., LAURENCE S.: Where the regress argument still goes wrong: reply to Knowles (nr 4); LOWE E. J.: Vague identity and quantum indeterminacy: further reflections (nr 4); SCOTT A. D., SCOTT M.: The paradox of the question (nr 4); POLLARD S.: Milne's measure of confirmation (nr 4); SHOGENJI T.: Is coherence truth conducive? (nr 4); COPPOCK P.: Supervenient causation and program explanation: a note on the difference (nr 4); HUBIN D. C.: Converging on values (nr 4).

IV

Archiv für Begriffsgeschichte, 40 (1997/1998).
 OMMERBORN W.: Die Relevanz der grundlegenden Begriffe des traditionellen chinesischen Denkens für die Erforschung der chinesischen Philosophiegeschichte und ihre Bearbeitung am Beispiel der Entwicklung des Begriffes *De* bis zum 6. Jahrhundert v.u.Z.; SCHÄFER Ch.: Tragische Schuld im *Theatrum Mundi* Plotins; SCHALK H.: Diskurs. Zwischen Allerweltswort und philosophischem Begriff; SCHLÜTER G.: *Religion civile* vor Rousseau: Vico. Eine begriffsgeschichtliche Recherche im *primo Settecento*; MÜNSTER R.: Auf den Spuren der Faulheit; NESCHKE A.: Hermeneutik von Halle: Wolf und Schleiermacher; SCHLEGEL F.: „Subiectität“ bei Heidegger: zu einem Schlüsselbegriff des seinsgeschichtlichen Denkens; SCHLICH J.: Für eine Heiterkeit des Lesens jenseits von Kitsch.

Archiv für Begriffsgeschichte, 41 (1999).
 BUCHHEIM Th.: Vergängliches Werden und sich bildende Form: Überlegungen zum frühgriechischen Naturbegriff; MEYER M. F.: Die Bedeutungsgenese der Begriffe 'Mythus' und 'Logos' in der griechischen Antike; GLOYNA T.: „Treue“: zur Geschichte des Begriffs „... quia fiat, quod dictum est“; MALSCH G.: Systole –

Diastole. Motus cordis – Motus in omnibus: zur Geschichte eines Begriffspaares; LAARMANN M.: Transsubstantiation: begriffsgeschichtliche Materialien und bibliographische Notizen; PFORDTEN d. von der: Die Entwicklung des Begriffs „Rechtsphilosophie“ vom 17. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts; KUHNLE T. R.: Der Ekel auf der hohen See: begriffsgeschichtliche Untersuchungen im Ausgang von Nietzsche; LUKOSCHIK B.: Aristoteles, Heisenberg und der Begriff der Potentialität; LAAK D. van: Der Begriff „Infrastruktur“ und was er vor seiner Erfindung besagte.

V

Australasian Journal of Philosophy, 77 (1999) nr 2–4. GARE A.: Speculative metaphysics and the future of philosophy: the contemporary relevance of Whitehead's defence of speculative metaphysics (nr 2); DODD J.: Farewell to states of affairs (nr 2); KOVACH V., FITZPATRICK J.: Resolutions (nr 2); SINNOTT–ARMSTRONG W.: Begging the question (nr 2); MERRICKS T.: Composition as identity: mereological essentialism, and counterpart theory (nr 2); HELLER M.: Relevant alternatives and closure (nr 2); LEWIS D.: Zimmerman and the spinning sphere (nr 2); ZIMMERMAN D.: On really big liquid sphere: reply to Lewis (nr 2); LANDAU I.: On the definition of sexual harassment (nr 2); HAZEN A.: On naming the colours (nr 2); DAVIES W. M.: Sir William Mitchell and the „new mysterianism“ (nr 3); SMITH B.: Truthmaker realism (nr 3); ELDER C.: Ontology and realism about modality (nr 3); LANGTON R., WEST C.: Scorekeeping in a pornographic language game (nr 3); BEN–YAMI H.: An argument against functionalism (nr 3); PARSONS J.: There is no 'truthmaker' argument against nominalism (nr 3); COOK P.: Davidsonian interpretation after Joyce (nr 3); DOUVEN I.: A note on global descriptivism and Putnam's model–theoretical argument (nr 3); LI J.: Commentary on Lamont's when death harms its victims (nr 3); GREY W.: Epicurus and the harm of death (nr 3); GOLD I.: On Lewis on naming the colours (nr 3); BUSS S.: What practical reasoning must be if we act for our own reasons (nr 4); HAND M., RODRIGUEZ–PEREYRA J.: Tennant on knowability (nr 4);

RODRIGUEZ–PEREYRA G.: Leibniz's argument for the identity of indiscernibles in his correspondence with Clarke (nr 4); PRIEST G.: Perceiving contradictions (nr 4); FOX J.: Deductivism surpassed (nr 4); CARRUTHERS P.: Sympathy and subjectivity (nr 4); HIIPAKKA J., KEINÄNEN M., KORHONEN A.: A combinatorial theory of modality (nr 4); SORENSEN R.: An empathic theory of circularity (nr 4).

VI

Environmental Ethics, 22 (2000) nr 1–3. BERTHOLD–BOND D.: The ethics of „place“: reflections on bioregionalism (nr 1); DAVIDSON J. L.: Sustainable development: business as usual or a new way of living? (nr 1); HADJILAMBRINOS C.: An egalitarian response to utilitarian analysis of long–lived pollution (nr 1); FOLTZ R.: Is there an Islamic environmentalism? (nr 1); DAVIDSON M., WOOD P.: The promotion of individual autonomy in environmental ethics (nr 1); KERR A. J.: The possibility of metaphysics: environmental ethics and the naturalistic fallacy (nr 1); KING R. J. H.: Environmental ethics and the built environment (nr 2); COLLINS–CHOBANIAN S.: Beyond sax and welfare interests (nr 2); LAL V.: Gandhi and the ecological vision of life (nr 2); GOFF–YATES A. L.: Karen Warren and the logic of domination (nr 2); O'NEIL R.: Animal liberation versus environmentalism (nr 2); PRESTON Ch. J.: Conversing with nature in a postmodern epistemological framework (nr 3); THOMPSON J.: Environment as heritage (nr 3); SCHALOW F.: Who speaks for the animals? Heidegger and the question of animal welfare (nr 3); HESTER L. [et al.]: Indigenous worlds and Callicott's land ethic (nr 3); CALLICOTT J. B.: Many indigenous worlds of *the* indigenous world? (nr 3).

VII

Erkenntnis, 50 (1999) nr 1–3. KELLY K. T.: Iterated belief revision, reliability, and inductive amnesia (nr 1); BUENO O.: What is structural empiricism? Scientific change in a empiricist setting (nr 1); MCGOWAN M. K.: The metaphysics of squaring scientific realism with

referential indeterminacy (nr 1); RAFTOPOULOS A.: Newton's experimental proofs as eliminative reasonog (nr 1); Coherence and dynamics of belief - nr 2/3; SPOHN W.: Two coherence principles; SCHANTZ R.: The role of sensory experience in epistemic justification: a problem for coherentism; BENKEWITZ W.: Belief justification and perception; BARTELBORTH Th.: Coherence and explanations; HILD M.: The diachronic coherence of ungraded beliefs; LEHRER K.: Justification, coherence and knowledge; HALBACH V.: On Lehrer's principle of trustworthiness; OLSSON E. J.: „Cohering with”; BRENDDEL E.: Coherence theory of knowledge: a gradational account; NIEBERGALL K.-G.: Nonmonotonicity in (the metamathematics of) arithmetic; SEGERBERG K.: Default logic as dynamic doxastic logic; LINDSTROM S., RABINOWICZ W.: DDL unlimited: dynamic doxastic logic for introspective agents; ROTT H.: Coherence and conservatism in the dynamics of belief; HANSSON S. O.: A survey of non-prioritized belief revision; WASSERMANN R.: Resource bounded belief revision; KOPPELBERG D.: Justification and causation; GRUNDMANN Th.: BonJour's self-defeating argument for coherentism; CANTWELL J.: Static justification in the dynamics of belief.

Erkenntnis, 51 (1999) nr 1-3. Animal mind - nr 1; STEPHAN A.: Introduction: animal beliefs, concepts, and communication; DAVIDSON D.: The emergence of thought; DRETSKE F. I.: Machines, plants and animals: the origins of agency; ALLEN C.: Animal concepts revisited: the use of self-monitoring as an empirical approach; PROUST J.: Mind, space and objectivity in nonhuman animals; BRITTAN G. G. Jr.: The secrets of antelope; STEPHAN A.: Are animals capable of concepts? ; DRECKMANN F.: Animal beliefs and their contents; BEKOFF M.: Social cognition: exchanging and sharing information on the run; RADNER D.: Mind and function in animal communication; HENDRICHS H.: Different roots of human intentionality in mammalian mentality; RODYCH V.: Wittgenstein's inversion of Gödel's theorem (nr 2/3); GIMBEL S.: Peirce snatching: towards a more pragmatic view of evidence (nr 2/3); WAGNER C. G.: Misadventures in conditional

expectation: the two-envelope problem (nr 2/3); HANSSON S. O., OLSSON E. J.: Providing foundations for coherentism (nr 2/3); ZIMMERMANN T. E.: Scepticism *de se* (nr 2/3); PERRETT R. W., BARTON Ch.: Personal identity, reductionism and the necessity of origins (nr 2/3); CLARKE R.: Nonreductive physicalism and the causal powers of the mental (nr 2/3); COLYVAN M.: Contrastive empiricism and indispensability (nr 2/3).

VIII

Filosofia Oggi, 22 (1999) nr 1-4. ROSTENNE P.: L'utopie démocratique (nr 1); OTTONELLO P. P.: Disegno, ordine, significato (nr 1); ECOLE J.: A propos d'un inédit de Louis Lavelle (nr 1); STELLA V.: Su un'estetica 'ridotta' sotto la filosofia razionale (nr 1); ANGELUCCI D.: Momenti delle forme distinte nel pensiero di Benedetto Croce (nr 1); LASA C. D.: Del 'homo faber' o de la reducción antropológica actual (nr 1); RASCHIN M. A.: Itinerario intellettuale (nr 2/3); BINETTI P.: La bioetica e il suo dialogo con altre scienze (nr 2/3); ROMANELLI L.: Evoluzione dell'estetica musicale ed evoluzione del sentimento del bello (nr 2/3); OTTONELLO P. P.: Teoria della comunicazione (nr 2/3); ECOLE J.: Regards sur l'existentialisme français, ou de la liberté et du sens de l'existence humaine selon Sartre et Lavelle (nr 2/3); STELLA V.: Classicita e avanguardia: cosa resta dell'arte? (nr 2/3); GHIRON V.: La struttura del poetico in Roman Jakobson (nr 2/3); SCUDERI G.: Il pensiero pedagogico di Antonio Baufi (nr 2/3) BIANCO E.: Gaston Bachelard tra scienza e immaginazione (nr 2/3); GOGLIA R.: Cornelio Fabro, filosofo della liberta (nr 2/3); RASCHINI M. A.: La storia e il movimento delle forme dialettiche (nr 4); TOURPE E.: „Engendrer un consentement”: jalons pour un réalisme spirituel intégral (nr 4); GHIRON V.: L'immaginazione in Husserl (nr 4); BELLONI C.: F. Rosenzweig e la pre-rivelazione nell'estetico (nr 4); PIERPAULI J. R.: La cuestión de la razón practica en las filosofias practicas de Alberto Magno y de Tomas de Aquino (nr 4); SCRIMIEMI G.: Kantiano „Phönix der Natur” nell „Island-Universer” di Hubble-Einstein (nr 4).

IX

Husserl Studies, 15 (1998) nr 3. SOFFER G.: The Other as alter ego: a genetic approach; MELL U.: Signitive und Signikative Intentionen; HART J. G.: Michel Henry's phenomenological theology of life: a Husserlian reading of *C'est moi, la vérité*; Husserl Bibliography – Januar 1999.

Husserl Studies, 16 (1999) nr 1–3. MILLER G. H.: How phenomenological content determines the intentional object (nr 1); LUFT S., ASPER M.: Husserl, Horaz und die „Heilsmächte“ der Phänomenologie (nr 1); HEFFERMAN G.: A study in the sedimented origins of evidence: Husserl and his contemporaries engaged in a collective essay in the phenomenology and psychology of epistemic justification (nr 2); HUSSERL E.: Phänomenologische Methode und phänomenologische Philosophie <Londoner Vorträge 1922>. Hrsg. von B. Goossens (nr 3).

X

Mind, 109 (2000) nr 434–435. CHAMBERS T.: A quick reply to Putnam's paradox (nr 434);

LEPORE E., LUDWIG K.: Semantics and pragmatics of complex demonstratives (nr 434); RIEGER A.: An argument for Finsler–Aczel set theory (nr 434); RODRIGUEZ–PEREYRA G.: What is the problem of universals? (nr 434); CHAPPEL T.: The relevance of metaphysics to bioethics: a reply to Earl Conee (nr 434); CONEE E.: Reply to Timothy Chappell (nr 434); HAWTHORNE J., GENDLER T. S.: Origin essentialism: the arguments reconsidered (nr 434); ROBERTSON T.: Essentialism: origin and order (nr 434); RAMACHANDRAN M.: Noordhof on probabilistic causation (nr 434); NOORDHOF P.: Ramachandran's four counterexamples (nr 434); CLARK M., SHACKEL N.: The two-envelope paradox (nr 435); KUHN S. T.: Embedded definite descriptions: Russellian analysis and semantic puzzles (nr 435); MELIA J.: Weaseling away the indispensability argument (nr 435); SMITH A. D.: Space and sight (nr 435); FRANCES B.: Disquotation and substitutivity (nr 435); MOORE J. G.: Disquotation and consistency: a reply to Frances (nr 435).

Zapiski bibliograficzne

(Bibliographical Notes)

za rok 1999/2000
oraz uzupełnienia z lat poprzednich
Zestawił W. Mincer

a) Prace opublikowane w Polsce (Polish publications)

Filozofia w ogóle (Philosophy in general)

Considerationes philosophicae: w czterdziestolecie pracy naukowej profesora Tadeusza Kwiatkowskiego. Red. M. Flis-Jaszczuk [et al.]. Lublin: UMCS, 1999 – 534 s.

Freedom in contemporary culture: acts of the V World Congress of Christian Philosophy: Catholic University of Lublin 20–25 August 1996. Red. Z. Zdybicka [et al.]. Vol. 1–2. Lublin: KUL, 1999 – 647 s. + 804 s.

Hałaczek B.: Filozofia – nauką zadumy i zrozumienia, szkołą teologicznego myślenia. – *Śl. Stud. Hist.–Teol.* 30 (1997) s. 25–34. Zsfg.

Hominem quero: studia z etyki, estetyki, historii nauki i filozofii, historii myśli społecznej: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Jedynakowi. Red. A. Drabarek, S. Symotiu. Lublin: UMCS, 1999 – 766 s.

Hudzik J. P.: Filozofia a pedagogika, czyli o relacjach między kulturą i wychowaniem w warunkach współczesności. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 144–159. Sum.

Humanistyka przełomu wieków. Red. J. Kozielski. Warszawa: „Żak”, 1999 – 417 s.

Idee w Rosji – Idei v Rossii – Ideas in Russia: leksykon rosyjsko–polsko–angielski. T. 1–3. Red. A. de Lazari. Warszawa: Semper / Łódź: „Ibi-

dem”, 1999–2000 – 492 s. + 477 s. + 501 s.

Kuczyński J.: Metaphilosophy as wisdom of science, art, and life. – *Dialog. a. Univers.* 1999 nr 1/2 s. 159–174.

Lacey A. R.: Słownik filozoficzny. Przekł. R. Matuszewski. Poznań: Zysk i S-ka, 1999 – 357 s.

Leoński J.: O portretowaniu naukowym w filozofii i naukach społecznych. – *Zesz. Nauk. Uniw. Szczec. Stud. Sociol.* 9 (1997) s. 5–15.

Milcarek P.: Zagadnienie filozofii chrześcijańskiej. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 25–33.

Podsiad A.: Słownik terminów i pojęć filozoficznych. Warszawa: „Pax”, 2000 – VIII s., 976 łamów, 77 s.

Przeszość i przyszłość filozofii. Red. R. Kozłowski, P. W. Juchacz. Poznań: Inst. Filoz. UAM, 1999 – 293 s. (Pisma Filozoficzne; t. 61).

Searle J. R.: Umysł, język i społeczeństwo: filozofia i rzeczywistość: najbardziej zdumiewające jest to, co wydaje się oczywiste. Tł. D. Cieśla. Warszawa: „CiS”; „W. A. B.”, 1999 – 261 s. (Masterminds).

Słownik filozofów polskich. Red. B. Andrzejewski, R. Kozłowski. Poznań: Wydaw. Fund. Humaniora, 1999 – 227 s.

Warburton N.: Filozofia od podstaw. Przel. M. Her-
nik. Warszawa: Fundacja „Aletheia”, 1999 – 239 s.

Teksty źródłowe i ich przekłady
(Sources and their translations)

Augustyn, św. Dialogi filozoficzne. Tł. A. Świderkówna [et al.]. Kraków: „Znak”, 1999 – 917 s. (Filozofia i Religia).

Einstein A. Pisma filozoficzne. Wybrał, przedm. i przyp. opatrł. S. Butryn; przeł. K. Napiórkowski. Warszawa: IFiS PAN, 1999 – LXXI, 277 s.

Heidegger M. Ku rzeczy myślenia. Przeł. K. Michalski, J. Mizera, C. Wodziński. Warszawa: Fundacja „Aletheia”, 1999 – 114 s.

Kraśniński Z. Pisma filozoficzne i polityczne. Wyd. P. Hertz. Warszawa: „Czytelnik”, 1999 – 344 s.

Lutosławski W. Praca narodowa. Warszawa: „Ethos”, 1998 – IV, 309 s. (Mała Kłasyka Filozofii).

Mill J. S. O wolności. Przeł. A. Kurlandzka, wst. P. Śpiewak. Warszawa: „Akme”, 1999 – 136 s. (Biblioteka Filozofii Klasycznej).

Norwid C. K. Inedita: trzy teksty filozoficzne i przekład z Platona. Wyd. J. W. Gomulicki. Warszawa: Muzeum Literat. im. A. Mickiewicza, 1999 – 8 s.

Rorty R. Pisma filozoficzne. T. I. Obiektywność, relatywizm i prawda. Przeł. J. Margański. Warszawa: Fundacja „Aletheia”, 1999 – 330 s.

Wittgenstein L. Kartki. Przeł. S. Lisiecka, posł. J. Ziobrowski. Warszawa: „KR”{, 1999 – 194 s.

Historia filozofii
(History of philosophy)

Andrzejewski B. Esbozos sobre la filosofia polacca. Poznań: UAM, 1998 – 95 s. (Escritos Filosoficos; vol. 51).

Czerwińska E. Der Streit um den methodologischen Status und um die Erkenntnistheorie der Humanistik – Max Adler contra die Neukantianer. – *Ling. ac Commun.* 8 (1998) s. 29–42.

Drozdowicz Z. Filozofia polska pierwszej połowy XX wieku: wybrane zagadnienia –

niektórzy przedstawiciele. – *Zesz. Filoz.* 6 (1998) s. 149–163. [Tekst również w jęz. franc.].

Filozofia amerykańska dziś. Red. T. Komen-dziński, A. Szahaj. Toruń: UMK, 1999 – 226 s.

Filozofia rosyjska wobec problemów modernizacyjnych. Red. W. Rydzewski, M. Bohun. Kraków: UJ, 1999, 181 s. (Jagiellońskie Studia z Filozofii Rosyjskiej. Historia, Religia, Polityka; 1). [Materiały konferencji 1998 r.].

Galewicz W. Żmija Kameadesa (Apelacje platońskie). – *Znak* 1999 nr 6 s. 80–88.

Hindess B. Filozofie władzy: od Hobbesa do Foucaulta. Tł. D. Leszczyński, L. Rasiński. Warszawa: PWN, 1999 – 175 s.

Jasiński B. Dwie fenomenologie: Husserl i Heidegger. Warszawa: „Ethos”, 1997 – 175 s.

Kirk G. S., Raven J. E., Schofield M. Filozofia przedsokratejska: studium krytyczne z wybranymi tekstami. Przeł. J. Lang. Warszawa: PWN, 1999 – 485 s.

Kojkoł J. Wokół polskiej filozofii narodowej u progu II Rzeczypospolitej. – *Ann. UMCS Sect. I 23* (1998) s. 209–218.

Kwiatkowska G. E. U źródeł symboliki światła. – *Ann. UMCS Sect. I 23* (1998) s. 219–230.

Michalski K. Filozofia wieków średnich. Red. K. Banko, S. Rospond. Kraków: Wydaw. Inst. Teol. Ks. Misjonarzy, 1997 – 636 s. (Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego; t. 5).

Milkowski M. Hegel, Nietzsche i konserwatyzm. – *Principia* 24/25 (1999) s. 199–221.

Narecki K. Logos we wczesnej myśli greckiej. Lublin: KUL, 1999 – 339 s.

Nowak–Juchacz E. Hegel Alexandre Kojève'a czyli O filozoficznym jakobinizmie. Poznań: Inst. Filoz. UAM, 1999 – 97 s. (Pisma Filozoficzne; t. 62).

Przełęcki M.: Racjonalistyczne dziedzictwo: o Szkole Lwowsko-Warszawskiej. – *PAL Prz. Artyst.-Lit.* 1999 nr 10 s. 49–58.

Putnam H.: Pragmatyzm: pytania otwarte. Przel. B. Chwedeńczuk. Warszawa: Fundacja „Aletheia”, 1999 – 144 s.

Reale G.: Trzy rewolucje: Kalikles czyli prawo silniejszego. Tł. – *Ethos* 1999 nr 1/2 s. 39–46. [Fragm. książki „Mądrość starożytna”].

Ricoeur P.: Hegel i Husserl o intersubiektywności. Tł. – *Principia* 24/25 (1999) s. 175–197.

Sitek R. T.: Na przelomie wieków. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 96–107. [Kierunki nowożytnej myśli filozoficznej].

Spaemann R.: Chrześcijaństwo i filozofia w nowożytności. Tł. z wł. – *Ethos* 1999 nr 1/2 s. 25–36.

Stachurski L.: Heglizm polski: elementy strukturalne. Warszawa: Polit. Warsz., 1998 – 175 s.

Swieżawski S.: Człowiek średniowieczny. Warszawa: IFiS PAN, 1999 – 116 s. (Studia z Dziejów Filozofii; t. 4).

Szulakiewicz M.: Z heidelberskiej tradycji filozoficznej. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 305–312.

Walczak Z.: Rosyjski marksizm a narodnictwo. – *East. Rev.* 2 (1998) s. 77–89.

Wielomski A.: Historia filozofii w ujęciu Erica Voegelina. – *Kwart. Hist. Nauki* 1999 nr 1 s. 33–64. Sum.

Współczesne
kierunki filozoficzne
(Contemporary philosophical trends)

Herer M.: Na granicy wytrzymałości (szkice o transgresjach). – *Principia* 24/25 (1999) s. 69–92.

Jasiński B.: Droga myśli: [szkice filozoficzne]. Warszawa: „Ethos”, 1997 – 319 s.

Kolakowski L.: Moje słuszne poglądy na wszystko. Kraków: „Znak”, 1999 – 430 s. (Esej). [Eseje filozoficzne z lat 1980–1990].

Konstańczak S.: Postmodernizm – wizja nowej kultury. – *Zesz. nauk. WSRP Siedlce. Nauki Hum.* 53 (1998) s. 189–204.

Kopciwicz L.: Językoznawstwo, feminizm, ponowoczesność czyli o pewnej próbie znalezienia „słusznego” kontekstu interpretacyjnego dla nowych konfiguracji myśli społecznej. – *Kult. Współcz.* 1999 nr 1 s. 52–63.

Łaciak P.: Jacques’a Derridy dehumanizacja fenomenologii. – *Principia* 24/25 (1999) s. 39–68.

Morawski S.: Niewdzięczne rysowanie mapy...: o postmodernie(izmie) i kryzysie kultury. Toruń: UMK, 1999 – 331 s. (Wykłady Kopernikańskie w Humanistyce).

Skarga B.: O filozofię bać się nie musimy: szkice z różnych lat. Warszawa: PWN, 1999 – IX, 337 s.

Transformacja, ponowoczesność wokół nas i w nas. Red. A. Paluch. Wrocław: Katedra Etnologii Uniw. Wroc., 1999 – 217 s. [Materiały konferencji 1999 r.].

Tropem Nietzscheańskiego kłamstwa słów. Red. J. Kmita. Poznań: Inst. Filoz. UAM, 1999 – 194 s. (Pisma Filozoficzne; t. 60).

Współczesna fenomenologia niemiecka. Red. S. Czerniak, J. Rolewski. Toruń: UMK, 1999 – 224 s. (Studia z filozofii niemieckiej; t. 3).

Zamojski K.: Hermeneutyka radykalna: jej projekt oraz o człowieku i humanistyce. – *Zesz. Filoz.* 6 (1998) s. 139–147.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących
(Monographs on philosophers)

Saint Anselm: bishop and thinker: papers read at a conference held in the Catholic University of Lublin on 24–26 September 1996. Red. R.

- Majeran, E. I. Zieliński. Lublin: KUL, 1999 – 372 s. [Tyt. równoległy w jęz. pol.].
- Podbielski H.:** Czym są pisma „eksoteryczne” Arystotelesa? – *Rocz. Hum.* 1998 z. 3 s. 53–65. Sum.
- Wilejczyk M.:** Kierowniczy charakter polityki w filozofii praktycznej Arystotelesa. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 128–143.
- Swoboda A.:** Matka w pismach filozoficznych św. Augustyna. – *Rocz. Hum.* 1998 z. 3 s. 67–80. Rias.
- Z życiorysu** filozofa: bibliografia prac Karola Bała. Wrocław: UWr, 1999 – 51 s. [Drugi tyt. w jęz. niem.].
- Mordarski R.:** Albert Camus – między absurdem a solidarnością. Bydgoszcz: WSP, 1999 – 203 s.
- Ugniewska J.:** La ricezione di Benedetto Croce in Polonia. – *Kwart. Neofil.* 1998 z. 4 s. 341–348.
- Podgórnjak G.:** „Circulus vitiosus” i poczwórne „petitio principii” w systemie Kartezjusza [Descartes]. – *Zesz. Filoz.* 6 (1998) s. 135–138.
- Robinson D.:** Kartezjusz. Przel. A. Lipszyc. Warszawa: „Emblemat”, 1999 – 176 s. [Descartes].
- Hostyński L.:** Strażnik wartości perfekcyjnych. – *Akcent* 1999 nr 3/4 s. 225–227. [Henryk Elzenberg].
- Kokot W.:** Odejście od nudy czyli o ostatnich odczytaniach myśli Henryka Elzenberga. – *PAL Prz. Artyst.–Lit.* 1999 nr 7/8 s. 150–158.
- Michał** Chmielowiec do Henryka Elzenberga: korespondencja. Oprac. M. Woroniecki. – *Arch. Emigr.* 2 (1999) s. 107–127.
- Pawlaczyk A.:** Wolność i logos: Filona z Aleksandrii Quod omnis probus liber sit 48–61”. – *Symb. Philol. Posn.* 12 (1998) s. 25–29. Sum.
- Funk R.:** Erich Fromm. Przel. R. Rózanowski. Wrocław: Wyd. Dolnośląskie, 1999 – 225 s.
- Wasilewski E.:** Filozofia ducha narodu Józefa Wojciecha Gołuchowskiego. – *Kult. i Eduk.* 1998 nr 4 s. 57–62.
- Lewandowska M.:** Wspomnienie o profesorce Janie Gregorowiczu. – *Ruch Filoz.* 1999 nr 1 s. 19–21.
- Michalski K.:** Karla Jaspersa pojęcie filozofii: w trzydziestą rocznicę śmierci filozofa. – *Ruch Filoz.* 1999 nr 2 s. 185–190.
- Deleuze G.:** Filozofia krytyczna Kanta: doktryna władz. Przel. B. Banasiak. Gdańsk: „Słowo/Obraz, Terytoria”, 1999 – 155 s. (Minerwa: biblioteka filozofii i historii filozofii).
- Pelc J.:** Janina Kotarbińska [nekr.]. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 17–21.
- Chudy W.:** Mieczysław Albert Krąpiec OP. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 160–183. Bibliogr.
- Ostrowski J.:** Przyszłość pewnego złudzenia? – *Znak* 1999 nr 7 s. 75–86. [Postawa Tadeusza Krońskiego wobec komunizmu].
- Kleszcz R.:** Ija Lazari–Pawłowska: szkic biograficzny. – *Ruch Filoz.* 1999 nr 1 s. 3–10.
- On Leibniz's philosophical legacy: in the 350th anniversary of his birth.** Ed. H. Święczkowska. Białystok: The Chair of Logic, Univ. of Białystok, 1997 – 131 s. (Studies in Logic, Grammar and Rhetoric; 1 (14)).
- Pawlak J.:** Koncepcja filozofii Mikołaja Łoskiego. – *Ruch Filoz.* 1999 nr 1 s. 35–38.
- Kloc–Konkolowicz J.:** Polimityczność i sceptycyzm w filozofii Odo Marquarda. – *Principia* 24/25 (1999) s. 93–108.

Materiały z symposium na temat: „Heroicznie myśleć i heroicznie działać, czyli o myśli twórczej ks. Konstantego Michalskiego (1879–1947). – *Śl. Stud. Hist.–Teol.* 31 (1998) s. 201–313.

Dudzik W.: Kamień Nietzschego. – *Twórczość* 1999 nr 6 s. 95–105. [Pobyt N. w Sils-Maria w Szwajcarii].

Działoszyński B.: Giorgio Coli o Nietzschem i dziejach filozofii. – *Principia* 24/25 (1999) s. 157–172.

Man P. de: Retoryka tropów (Nietzsche). Tł. – *Teksty Drugie* 1999 nr 4 s. 193–205.

Simon J.: Nietzsche a problem nihilizmu europejskiego. Tł. z niem. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 7–24.

Dobrowolski J. A.: Jubileusz Profesora Andrzeja Nowickiego. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 298–300.

Perzanowski J.: Kazimierz Pasenkiewicz (1897–1995). [Nekr.]. – *Rep. Math. Log.* 32 (1998) s. 113–119.

Nowaczyk A.: Tadeusz Pawłowski. [Nekr.]. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 15–16.

Pieter J.: Czasy i ludzie. [Cz. 5 i 6]. Toruń: A. Marszałek, 1999 – 595 s. (Pamiętniki, Biografie, Wspomnienia).

Hare R. M.: Platon. Warszawa: Wyd. M. Urbański, 1996 – 93 s. (Nasi Mistrzowie).

Kilian K. J.: Zadania stawiane filozofii przez Karla R. Poppera. – *Ann. UMCS Sect. I* 23 (1998) s. 97–111. Sum.

Kupis B.: Próba rekonstrukcji poglądów filozoficznych Kwintusa Sekstiusza [Quintus Sextius]. Cz. 2–3. – *Meander* 1999 nr 1 s. 49–58; nr 2 s. 165–173.

Harig L.: Rousseau. Tł. – *Lit. na Świecie* 1999 nr 7/8 s. 299–325.

Piórczyński J.: Wolność człowieka i Bóg: studium filozofii F. W. Schellinga. Warszawa: PWN, 1999 – VI, 218 s.

Niewiedzialna rzeczywistość: szkice o filozofii duchowej Edyty Stein. Red. A. Grzegorzczak. Poznań: Wydaw. Fund. Humaniora, 1999 – 277 s.

Ogórek P. P.: Edyta Stein: św. Teresa Benedykta od Krzyża, filozof i karmelitanka (1891–1942). – *Stud. Theol. Vars.* 1999 nr 2 s. 175–183.

Omyła M.: Roman Suszko. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 184–199. Bibliogr.

Glinkowski W. P.: Zaproszenie do współmyślenia: o filozofii ks. Józefa Tischnera. – *Więź* 1999 nr 10 s. 73–81.

Mączka J.: Od uniwersalnej algebry do filozofii procesu. – *Rocz. Filoz.* 1998 z. 3 s. 115–135. [Analiza poglądów A. N. Whiteheada].

Paprocki H.: Źródła filozofii Stanisława Ignacego Witkiewicza. – *Acta Pol.–Ruthen.* 4 (1999) s. 93–102.

Barbaszyński D.: Między racjonalizmem a mistycyzmem: problem przestrzeni etycznej w poglądach filozoficznych Mariana Zdziechowskiego. Olsztyn: WSP, 1999 – 128 s. (Studia i Materiały WSP w Olsztynie; nr 160).

Lisicki P.: Szantaż serca. – *Fronda* 13/14 (1998) s. 229–255. [Poglądy Mariana Zdziechowskiego].

Ontologia i metafizyka (Ontology. Metaphysics)

Chrudzimski A.: Metafizyczny nominalizm. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 220–235. Sum.

Jans A.: Podstawowe tezy metafizyczne amerykańskiego personalizmu. – *Stud. Theol. Vars.* 1998 nr 2 s. 71–88. Sum.

Ogrodnik B.: Czas i wieczność. – *Śl. Stud. Hist.–Teol.* 31 (1998) s. 71–79. Zsfg.

Ogrodnik B.: Traktat o czystej aktywności: czysta aktywność, logos, akt, istnienie eidos, próżnia, światło, byt realny. Toruń: A. Marszałek, 1998 – 109 s. (Biblioteka Arkadii; t. 1).

Podmiot w procesie. Red. J. Jusiak i J. Mizińska. Lublin: UMCS, 1999 – 332 s. (Lubelskie Odczyty Filozoficzne; zbiór 7).

Polak R.: Neotomistyczna filozofia bytu jako podstawa etyki i teorii wychowania. – *Podl. Kwart. Hum.* 1999 nr 1 s. 57–69.

Roslan A.: Rozumienie istnienia w Summa contra gentiles Tomasa z Akwinu. Warszawa: „Semper”, 1999 – 152 s.

Stępień A. B.: Studia i szkice filozoficzne. T. 1. Lublin: KUL, 1999 – 339 s.

Wójtowicz K.: W sprawie „W sprawie pojęcia istnienia” [Ajdukiewicza]. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 72–86.

Wojtysiak J.: W sprawie Ajdukiewiczowskiego pojęcia istnienia: (uwagi w związku z zagadnieniem języka intencjonalistycznego oraz idealizmu, na marginesie „W sprawie pojęcia istnienia” K. Ajdukiewicza). – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 119–142.

Teoria poznania (Epistemology)

Cackowski Z.: Rzeczowo–praktyczna i symboliczno–językowa organizacja doświadczenia ludzkiego. – *Zag. Naukozn.* 1999 z. 1 s. 13–32. Sum.

Chrudzimski A.: Brentano i Meinong: między obiektywistyczną a epistemiczną teorią prawdy. – *Principia* 24/25 (1999) s. 223–248.

Czarnocka M.: Behawioryzm a natura podmiotu poznania i wiedzy. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 202–219.

Czerniawski J.: Idealizm a natura stosunku intencjonalnego. – *Filoz. Nauki* 1998 nr 2 s. 23–33.

Jedynak A.: Intuicyjne podstawy empirystycznych koncepcji sensu. – *Filoz. Nauki* 1998 nr 1 s. 5–23. Sum.

Krysztofiak W.: Problem opozycji realizmu i idealizmu epistemologicznego: analityczne studium nad ontologią negatywnych stanów rzeczy Romana Ingardena. Przedm. U. Żegleń. Lublin: UMCS, 1999 – 179 s. (Stany Rzeczy. Sytuacje. Zdarzenia; t. 5).

Mikolajczyk H.: Interpretacja, dialog, sens: hermeneutyczne współrzędne krytyki epistemologii filozoficznej. Częstochowa: WSP, 1999 – 148 s.

Pleszczyński J.: Ewolucyjne ujęcie Platońskiej teorii anamnezy. – *Rocz. Filoz.* 1998 z. 3 s. 189–200. Zsfg.

Sarna J.: Stanisława Ignacego Witkiewicza teoria pojęć. – *Zesz. Nauk. Univ. Opol. Nauki Społ.* 12 (1998) s. 85–99.

Stępień A. B.: Studia i szkice filozoficzne. T. 1. Lublin: KUL, 1999 – 339 s.

Szulczewski G.: Z dziejów krytyki i rekonstrukcji idei rozumu i racjonalności. – *Prakseologia* 138 (1998) s. 167–181. Sum.

Historia i filozofia nauki (History and philosophy of science)

Postacie prawdy. T. 3. Red. A. Jonkisz. Katowice: Wydaw. UŚ, 1999 – 233 s. (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; nr 1802). [Materiały konferencji 1997 r.].

Chrudzimski A.: Fundamentalizm epistemologiczny. – *Filoz. Nauki* 1998 nr 2 s. 77–94. Sum.

Goćkowski J.: Uczenie roli i poglądu na świat badacza naukowego. – *Kwart. Pedag.* 1997 nr 1/2 s. 435–461. [Tekst również w jęz. ang.].

Ingarden R.: Nauka i filozofia: na marginesie rozprawy Schrödingera „What is life”. – *Filoz. Nauki* 1998 nr 1 s. 137–150.

Leśniak P.: Naturalistyczny ewolucjonizm czy normatywna epistemologia wiedzy naukowej?: analiza Popperowskiego pojęcia obiektywności nauki. – *Zesz. Nauk. Uniw. Opol. Nauki Społ.* 12 (1998) s. 109–121.

Lukasik A.: Niels Bohr i zagadnienie obiektywności poznania. – *Ann. UMCS Sect. I* 23 (1998) s. 179–200. Sum.

Olech A.: W sprawie pojęć uniwersalnych i transcendentalnych. – *Filoz. Nauki* 1998 nr 2 s. 35–49. Sum.

Ostasz L.: Homo methodicus: między filozofią, humanistyką i naukami ścisłymi. Olsztyn: Uniw. Warm.–Mazur., 1999 – 144 s.

Pietruch–Reizes D.: Epistemologia przekazu w kontekście mediów elektronicznych. – *Zag. Naukozn.* 1999 z. 1 s. 127–132.

Rojszczak A.: Dlaczego za nośniki prawdy uważa się obiekty fizyczne? – *Filoz. Nauki.* 1998 nr 1 s. 65–79.

Skalski T.: Koty, demon, zaklęcia i... naturalizacja. – *Filoz. Nauki.* 1998 nr 1 s. 81–95.

Symetrie, systemy, ewolucja. Red. A. Nobis i A. Ogorzałek. Wrocław: UW, 1999 – 182 s. (*Acta Universitatis Wratislaviensis* nr 2119) (*Seminaria Interdyscyplinarne / Studium Generale*; t. 8).

[**Symposium naukowe „Nauka – filozofia nauki – filozofia przyrody”:** materiały]. – *Rocz. Filoz.* 1998 z. 3 s. 5–114. Sum.

Szlachcic K.: Odkrycie historii w filozofii nauk empirycznych. – *Kwart. Pedag.* 1997 nr 1/2 s. 415–433. [Tekst również w jęz. ang.].

Logika i metodologia.
Semiotyka
(Logic. Methodology. Semiotics)

Bartoś T.: Elementy semantycznej teorii prawdy u św. Tomasza z Akwinu. – *Stud. Theol. Vars.* 1999 nr 2 s. 103–110. Sum.

Betti A.: O prawdzie odwiecznej: Bolzano – Twardowski – Leśniewski. *Tł. z ang. – Filoz. Nauki* 1998 nr 2 s. 51–75.

Bigaj T.: W obronie zasady sprzeczności. – *Filoz. Nauki.* 1998 nr 1 s. 97–100.

Brożyna A.: O definicji ostensywnej. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 108–127. Sum.

Carnap R.: Metodologiczny charakter pojęć teoretycznych. *Tł. z ang. – Zag. Naukozn.* 1999 z. 1 s. 97–128.

Dawson J. W.: Gödel i granice logiki. *Tł. z ang. – Świat Nauki* 1999 nr 8 s. 70–75.

Gawroński A.: Teoria prawdy: od metajęzyka do metatekstu. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 209–227.

Gorzka C.: Ontologia bezpunktowa a mereologia. – *Ruch Filoz.* 1999 nr 1 s. 55–63.

Gos M.: Metody probabilistyczne w semantyce języka naturalnego. – *Filoz. Nauki.* 1998 nr 1 s. 59–64. Sum.

Grzegorzczak A.: Czy istnieje ścisłość poza wymaganiami logiki? [oraz polem.:] **Bogusławski A.:** Przypomnienia metodologiczne. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 47–60.

Guczalski K.: Krytyka pojęcia gęstości systemów symbolicznych Nelsona Goodmana. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 143–164.

Koj L.: Próba zdarzeniowej teorii znaku. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 27–46.

Leśniewski S.: O podstawach filozoficznych teorii mnogości. – *Filoz. Nauki* 1998 nr 2 s. 123–139. [Dot. recenzji rozprawy Benedykta Bornsteina z 1914 r.].

Mizak M.: Logika a język. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 34–50.

Nowaczyk A.: Perspektywy teorii prawdy i znaczenia. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 199–208.

Olszewski A.: O znaczeniu okresu warunkowego. – *Zag. Filoz. Nauce* 22 (1998) s. 53–62.

Pańniczek J.: Logika przedmiotów intencjonalnych. – *Ann. UMCS Sect. I* 23 (1998) s. 201–207.

Pelc J.: Alfred Tarski (1902–1983) o języku przedmiotowym, metajęzyku i pojęciu prawdy. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 301–303.

Pelc J.: Do jakiego stopnia semiotyka jest pomostem między naturą a kulturą. – *Stud. Demiot.* 21/22 (1998) s. 253–262.

Pelc J.: Idee semiotyczne Izydory Dąbskiej (1904–1983). – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 305–309.

Pelc J.: Kazimierz Ajdukiewicz (1890–1963) o języku i wyrażeniach mowy. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 271–291.

Pelc J.: Kazimierz Twardowski (1866–1938) o znaku i języku ze stanowiska psychologii i teorii poznania. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 265–270.

Pelc J.: Poglądy semantyczne Janiny Kotarbińskiej (1901–1997). – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 297–299.

Pelc J.: Stanisław Ossowski (1897–1963) o pojęciu znaku oraz języku nauki, języku poezji i języku mistyki. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 293–295.

Pelc J.: Tadeusza Pawłowskiego (1924–1996) myśli o znaczeniu wyrażenia. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 311–312.

Przełęcki M.: W sprawie tzw. denotacyjnej koncepcji znaczenia. – *Filoz. Nauki* 1998 nr 2 s. 5–9.

The **Second** German–Polish Workshop on Logic and Logical Philosophy, Żagań, March 30 – April 2, 1998 [materiały]. – *Log. Logic. Philos.* 6 (1998) s. 3–258.

Springer S.: Ricoeurowska hermeneutyka symboli. – *Zesz. Filoz.* 6 (1998) s. 57–66.

Szumakowicz E.: Teoria i praktyka porozumienia się. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 241–252.

Szumakowicz E.: W jakiej mierze znaczenia „są w głowie”? – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 229–239.

Szymura J.: Czy można pozbyć się pojęcia prawdy? – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 165–198.

Tędziągolska J.: Zastosowanie metody superwaluacji do analizy paradoksów związanych z nieostrością. – *Filoz. Nauki.* 1998 nr 1 s. 25–58. Sum.

Tischner J.: Epizody sensu. – *Logos i Ethos* 1999 nr 1 s. 69–78.

Wesoły M.: Przyczyna i wyjaśnianie materialne według Arystotelesa. – *Symb. Philol. Posn.* 12 (1998) s. 3–24. Sum.

Wojciechowski E.: Między sylogistyką a systemami Leśniewskiego: pewna konstrukcja idei kwantyfikacji orzeczników. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 200–201.

Woleński J.: Czy kultury logicznej można się nauczyć? – *Kwart. Pedagog.* 1997 nr 1/2 s. 463–479. [Tekst również w jęz. ang.].

Woleński J.: Dzieje pewnego przypisu (któ odkrył logikę wielwartościową). – *Ruch Filoz.* 1999 nr 1 s. 23–25.

Żukrowska A.: Struktura i przedmiot wypowiedzi. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 69–76.

Psychologia (Psychology)

Allesch Ch. G.: „Mehr ins Klare als ins Hohe...”: zum Verhältnis von Psychologie und Ästhetik im 19. und 20. Jahrhundert. – *Stud. Niemozn.* 17 (1999) s. 35–52.

Dadaczyński J.: Psychologia analityczna C. G. Junga a skrajny realizm w ontologii matematyki. – *Śl. Stud. Hist.–Teol.* 31 (1998) s. 27–37. Zsfg.

Freud S.: Przemijalność. Tł. [oraz] **Dybel P.:** Przemijalność piękna i melancholia Freuda. – *Teksty Drugie* 1999 nr 2 s. 17–31; 161–163.

Górniewicz J.: O nową teorię rozwoju wyobraźni. – *Zesz. Nauk. WSP Olszt. Pr. Psychol.* 1 (1996) s. 74–82. Sum.

Hornowska E.: Stronniczość testów psychologicznych: problemy, kierunki, kontrowersje. Poznań: Wyd. Fund. Humaniora, 1999 – 241 s.

Jung C. G.: Psychologia a alchemia. Przel. R. Reszke. Warszawa: „Wrota”, 1999 – 623 s. (Dziela / C. G. Jung; 4).

Kwiatkowska A.: Tożsamość a społeczne kategoryzacje. Warszawa: Inst. Psychol. PAN, 1999 – 227 s.

Pieter J.: Czasy i ludzie. [Cz. 5 i 6]. Toruń: A. Marszałek, 1999 – 595 s. (Pamiętniki, Biografie, Wspomnienia).

Studia z psychologii rozwojowej i psycholingwistyki: tom poświęcony pamięci Marii Przetaczniak-Gierowskiej. red. M. Smoczyńska. Kraków: „Universitas”, 1998 – 356 s.

Tavris C., Wade C.: Psychologia: podejścia oraz koncepcje. Przekł. J. Gilewicz. Poznań: Zysk i S-ka, 1999 – 581 s.

Uchnast Z., Biegajło M.: Wykaz rozpraw z zakresu psychologii opublikowanych w „Rocznikach Filozoficznych”, z. 4: Psychologia w latach 1957–1997. – *Rocz. Psychol.* 1 (1998) s. 207–223.

Zaborowski Z.: Notatnik psychologa: refleksje, wspomnienia, publicystyka. Warszawa: „Ene-teia”, 1999 – 241 s. (Psychologia).

Antropologia filozoficzna (Philosophical anthropology)

Bartnik Cz. S.: Kultura i świat osoby. Lublin: „Standruk”, 1999 – 566 s. (Dziela zebrane / Czesław Stanisław Bartnik; t. 13).

Czarny J.: Egzystencjalna czy egzystencjalistyczna koncepcja człowieka?: (teoria człowieka według M. A. Krapca i W. A. Luijpena na tle tradycji filozoficznej). – *Wroc. Prz. Teol.* 1998 nr 2 s. 89–104.

Guitton J.: Mój testament filozoficzny. Przekł. E. Burska. Warszawa: „Pax”, 1999 – 254 s.

Jędraszewski M.: Homo: capax Alterius – capax Dei. – *Ethos* 1999 nr 1/2 s. 109–118. [Poglądy Emmanuela Lévinasa].

Jagiello J.: Dialogiczna przestrzeń ludzkiej wolności. – *Logos i Ethos* 1999 nr 1 s. 79–88.

Kalaga W.: Homo textualis: podmiot – interpretacja – etyka. – *Kult. Współcz.* 1999 nr 1 s. 36–51.

Kobus J.: Człowieczeństwo bez człowieka i człowiek bez człowieczeństwa: kilka paradoksów wschodnioazjatyckiego pojmowania człowieczeństwa a stan filozofii współczesnej. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 236–257. Sum.

Kuczyńska G.: „Inni” – ograniczenie, które jest wolnością: (rozważania o stosunku człowieka do świata na bazie filozofii A. N. Whiteheada). – *Zesz. Nauk. WSRP Siedlce. Nauki Hum.* 53 (1998) s. 5–16.

Lejman J.: Etologia a problem natury ludzkiej. – *Ann. UMCS Sect. I* 23 (1998) s. 113–125. Sum.

Lubowicka G.: Podmiotowość w drodze. – *Kwart. Pedag.* 1997 nr 1/2 s. 215–300. [Tekst również w jęz. ang.].

Makowski J.: Koncepcja homo religiosus w pismach Simone Weil. – *Logos i Ethos* 1999 nr 1 s. 138–152.

Mordarski R.: Albert Camus – między absurdem a solidarnością. Bydgoszcz: WSP, 1999 – 203 s.

Nysler L.: Problem jaźni w filozofii Richarda Rorty’ego. – *Kwart. Pedag.* 1997 nr 1/2 s. 69–121. [Tekst również w jęz. ang.].

Ostasz L.: Homo methodicus: między filozofią, humanistyką i naukami ścisłymi. Olsztyn: Uniw. Warm.–Mazur., 1999 – 144 s.

Podmiot w procesie. Red. J. Jusiak i J. Mizińska. Lublin: UMCS, 1999 - 332 s. (Lubelskie Odczyty Filozoficzne; zbiór 7).

Potapczuk J.: O obronie zagrożonej istoty człowieka: koncepcja antropologii filozoficznej Karola Wojtyły. - *Zesz. Nauk. WSRP Siedlce. Nauki Hum.* 53 (1998) s. 205-234.

Regulski K.: Podstawowe kwestie tanatologii: pojęcia, typologia. - *Zesz. Nauk. WSRP Siedlce. Nauki Hum.* 53 (1998) s. 101-112.

Reut M.: Obecność i rozumienie. - *Kwart. Pedag.* 1997 nr 1/2 s. 167-214. [Tekst również w jęz. ang.].

Studia nad ideą podmiotowości człowieka. Red. Z. J. Czarniecki. Lublin: UMCS, 1999 - 273 s.

Swieżawski S.: Człowiek średniowieczny. Warszawa: IFiS PAN, 1999 - 116 s. (Studia z Dziejów Filozofii; t. 4).

Tańczuk R.: Tożsamość jako horyzont moralny: Charles'a Taylora refleksje nad tożsamością osoby. - *Kwart. Pedag.* 1997 nr 1/2 s. 123-163. [Tekst również w jęz. ang.].

Wadowski J.: Filozofia dramatu jako opis sytuacji granicznych. - *Principia* 24/25 (1999) s. 137-156.

Wadowski J.: Teocentryczna fenomenologia dramatu jako filozofia krzyża. - *Wroc. Prz. Teol.* 1998 nr 2 s. 163-174. [Poglądy J. Tischnera].

Wolicki M.: Relacje osoby a jej samorealizacja. Przemysł: Wydaw. Archidiec. Przemyskiej, 1999 - 300 s. (Rozprawy Naukowe / Papieski Fakultet teologiczny we Wrocławiu; 30).

Aksjologia (Axiology)

Szturc W.: Czy jest możliwa symbolika dobra. - *Znak* 1999 nr 9 s. 24-36.

Trochimska-Kubacka B.: Absolutyzm aksjologiczny: rekonstrukcja oparta na aksjologii Rickerta, Schelera i Hartmanna. - *Acta Univ. Wratisl. Filoz.* 35 (1999) s. 1-126.

Etyka i teoria postępowania (Ethics)

Bober W. J.: Bioetyka i prawo [oraz] **Hartman J.:** W kwestii podstaw bioetyki w odpowiedzi na polemikę Wojciecha Bobera. - *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 63-71.

Bobko A.: Etyka i religia w integrującej się Europie. - *Logos i Ethos* 1999 nr 1 s. 108-115.

Chmielewski A.: Czy możliwa jest etyka postmodernistyczna? - *Kwart. Pedag.* 1997 nr 1/2 s. 359-391. [Tekst również w jęz. ang.].

Chmielewski A.: Jednostka w przestrzeni moralnej. - *Principia* 24/25 (1999) s. 109-136.

Cholwińska H.: Zagadnienie genezy zła w myśli św. Augustyna. - *Stud. Theol. Vars.* 1999 nr 1 s. 87-113. Rias.

Derrida J.: Przebaczyć - nieprzebacalne i nieprzedawialne. Tł. - *Principia* 24/25 (1999) s. 5-35.

Dynamika praktyki moralnej i jej etyczne racjonalizacje. Red. J. Wawrzyniak. Poznań: Inst. Filoz. UAM, 1999 - 150 s. (Pisma Filozoficzne; t. 59).

Elzenberg H.: Szczęście i wartość?; Dynamiczne pierwiastki aryzmu prozy; Ethica. Przyczynek do aretologii; Etyka i techniki. Oprac. L. Hostyński. - *Akcent* 1999 nr 3/4 s. 228-235.

Galązka B.: Etyczny eudajmonizm teocentryczny Augustyna z Hippony; metafizyka wewnętrznego doświadczenia w świetle filozofii dialogu. - *Zesz. Filoz.* 6 (1998) s. 113-127.

Galarowicz J.: Materialna etyka wartości. - *Logos i Ethos* 1999 nr 1 s. 89-107.

Galewicz W.: O pluralizmie najwyższego dobra. - *Znak* 1999 nr 9 s. 83-94.

Grayling A. C.: Wartości moralne. Przeł. P. Dziłiński. Warszawa: Prószyński i S-ka, 1999 - 64 s. (Prognozy XXI Wieku).

Gromadzki S.: Odrzucona tradycja czyli MacIntyre'owskie przeformułowanie filozofii moral-

ności Fryderyka Nietzschego. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 280–297. Zsfg.

Kaluszyński M.: Obojętność jako cierpienie. – *Kwart. Pedag.* 1997 nr 1/2 s. 301–358. [Tekst również w jęz. ang.].

Kiepas A.: Etyka odpowiedzialności a problem tolerancji w cywilizacji technicznej. – *Tolerancja* 2 (1995) s. 41–53. Sum.

Klecel M.: Moralny epilog wieku. – *Prz. Powsz.* 1999 nr 7/8 s. 120–130. Sum.

Koczanowicz L.: Dialog i odpowiedzialność: koncepcja jaźni i odpowiedzialności w pracach G. H. Meada i M. M. Bachtina. – *Kwart. Pedag.* 1997 nr 1/2 s. 45–68. Sum.

Konstańczak S.: Kształtowanie się systemu wartości moralnych w strukturze osobowości człowieka. – *Zesz. Nauk. WSRP Siedlce. Nauki Hum.* 53 (1998) s. 167–188.

Kowalczyk S.: Filozofia wolności: rys historyczny. Lublin: KUL, 1999 – 276 s.

Krasicki J.: Nowoczesność i zło: (wstęp do badań). – *Zesz. Nauk. Univ. Opol. Nauki Społ.* 12 (1998) s. 101–108.

Kubik A.: Niektóre kwestie metodologiczne w Marii Ossowskiej nauce o moralności. Cz. 1. Moralność a ethos; Cz. 2. Opis i wyjaśnienie. – *Ruch Filoz.* 1999 nr 1 s. 47–54.

Mirski A.: Problem antropocentryzmu w etyce ekologicznej. – *Zesz. Nauk. WSRP Siedlce. Nauki Hum.* 53 (1998) s. 77–86.

Polak R.: Neotomistyczna filozofia bytu jako podstawa etyki i teorii wychowania. – *Podl. Kwart. Hum.* 1999 nr 1 s. 57–69.

Przełęcki M.: Tolerance: its reasons and its limits. – *Dialog. a. Univers.* 1999 nr 1/2 s. 99–102.

Przewodnik po etyce. Red. P. Singer; red. wyd. pol. J. Górnicka; przekł. W. J. Bober [et al.]. Warszawa: „Książka i Wiedza”, 2000 – 597 s.

Quintás A. L.: Zmiana kryteriów oceny spowodowana zmianą ideałów: przykład daleko posuniętej manipulacji ideologicznej. Tł. – *Communio* 1999 nr 4 s. 104–124.

Rejnat E.: Etyka wobec eutanazji. – *Zesz. Nauk. WSRP Siedlce. Nauki Hum.* 53 (1998) s. 113–122.

Ritter C.: „Non sunt facienda mala ut eveniant bona”. – *Ethos* 1999 nr 1/2 s. 459–461. [Poglądy Maxa Webera nt. relacji między polityką a moralnością].

Ross W. D.: O naturze dobra. Tł. – *Znak* 1999 nr 9 s. 95–112.

Sekula J.: Homo eligens i zasada suum cuique filarami odpowiedzialności. – *Podl. Kwart. Hum.* 1999 nr 1 s. 43–56.

Sekula J.: O pojęciu etyczności. – *Zesz. Nauk. WSRP Siedlce. Nauki Hum.* 53 (1998) s. 161–166.

Skowroński K.: Heroizm – praktyczny wymiar mononizmu aksjologicznego Henryka Elzenberga. – *Zesz. Nauk. Univ. Opol. Nauki Społ.* 12 (1998) s. 135–140.

Sowa J.: Czy przyjaźń jest cnotą?: (Philia i Arete u Platona i Arystotelesa). – *Meander* 1999 nr 2 s. 125–133.

Swoboda A.: Stoicka koncepcja cnoty. – *Symb. Philol. Posn.* 12 (1998) s. 31–41. Sum.

Symotiuł S.: „Prawo natury” jako „idea regulatywna” etyki Kantowskiej. – *Ann. UMCS Sect. I* 23 (1998) s. 63–72. Sum.

Trocha B.: Poznanie i odpowiedzialność. – *Eduk. Hum.* 1999 nr 2/3 s. 9–22.

Tyburski W.: Etyka środowiskowa i jej deontologiczny aspekt. – *Probl. Ekol.* 1999 nr 5 s. 187–190. Sum.

Walzer M.: O tolerancji. Przel. T. Baszniak. Warszawa: PIW, 1999 – 146 s. (Biblioteka Myśli Współczesnej).

Wejman H.: Etyczna ocena czynów nadobowiązkowych. – *Wroc. Prz. Teol.* 1998 nr 2 s. 71–78.

Williams B. A. O.: Ile wolności powinna mieć wola? i inne eseje z filozofii moralnej. Przel. T. Baszniak, T. Duliński, M. Szczubiałka. Warszawa: Fund. „Aletheia”, 1999 – 360 s.

Żelaniec W.: Nowe spojrzenie na wolną wolę. – *Ann. UMCS Sect. I 23* (1998) s. 231–244.

Estetyka i filozofia sztuki
(Aesthetics. Philosophy of art)

Allesch Ch. G.: „Mehr ins Klare als ins Hohe...”: zum Verhältnis von Psychologie und Ästhetik im 19. und 20. Jahrhundert. – *Stud. Niemcozn.* 17 (1999) s. 35–52.

Bańka J.: Czas w sztuce: recentywizm i skok do królestwa bezpowrotnej terażniejszości. T. 1–2. Katowice: UŚ, 1999 – 256 s. + 283 s. (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; nr 1803).

Bakke M.: Plëröma: art in search of fullness. Poznań: Wydaw. Fund. „Humaniora”, 1998 – 117 s.

Bator A. R.: Intencjonalność sztuki w filozofii Romana Ingardena i Mieczysława Alberta Krąpca. Wrocław: PAT, 1999 – 252 s.

Fubini E.: Historia estetyki muzycznej. Przel. Z. Skowron. Kraków: Musica Jagellonica, 1997 – 556 s. (Studia et Dissertationes Instituti Musicologiae Universitatis Varsoviensis; Seria C; t. 2).

Godlewicz J., Chodyko M.: Dzieło sztuki i jego postrzeżenie. – *Stud. Niemcozn.* 17 (1999) s. 159–164. Zsfg.

Mejbaum W.: Rzecz o ironii i literaturze. – *Stud. Semiot.* 21/22 (1998) s. 61–68.

Szkolot T.: Sztuka i „mądrość śmiechu”: czy artysta ma obowiązki moralne? – *Ann. UMCS Sect. I 23* (1998) s. 87–96. Sum.

Warمیński A.: Filozofia sztuki Carla Gustava Junga. Kraków: „Universitas”, 1999 – 170 s.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy. Philosophy of politics)

Czym jest filozofia polityki? Red. R. Piekarski. Gdańsk: UGd., 1999 – 225 s.

Goworowska I.: Dwa projekty pokojowej integracji Europy Immanuela Kanta (1724–1804) i Richarda Coudenhove-Kalergi (1894–1972). – *Cywiliz. Czasie Przestrz.* 4 (1998) s. 55–66.

Grabowska B.: Ucieczka od polityki – nieuchronną konsekwencją liberalnej koncepcji wolności indywidualnej? – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 268–279.

Hindess B.: Filozofie władzy: od Hobbesa do Foucaulta. Tł. D. Leszczyński, L. Rasiński. Warszawa: PWN, 1999 – 175 s.

Kozłowski T.: Społeczny pozytywizm Josepha Raza. – *Stud. Iur.* 36 (1998) s. 93–112.

Kuniński M.: Wiedza, etyka i polityka w myśli E. A. von Hayeka. Kraków: „Księg. Akad.”, 1999 – 318 s. ((Biblioteka Myśli Politycznej; 24).

Lasek S.: Geneza i rozwój myśli totalitarnej. – *Zesz. Nauk. Univ. Szczec. Szczec. Stud. Hist.* 11 (1998) s. 109–120.

Popper K. R.: Nędza historycyzmu. Red. S. Amsterdamski. Warszawa: PWN, 1999 – 163 s. (Krytyka).

Wielomski A.: Filozofia polityczna Erica Voegelina. – *Arcana* 1999 nr 5 s. 134–155.

Ziemski P.: Pojęcie demokracji w rozprawie Immanuela Kanta „Do wiecznego pokoju”. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 258–267.

Filozofia państwa i prawa
(Philosophy of law)

Augustyniak M.: Normy prawne i moralne wobec zasad sprawiedliwości. – *Zesz. Nauk. WSP Olszt. Nauki Praw.* 1 (1998) s. 22–29.

Jedynak S.: Jeszcze o tzw. prawie naturalnym. – *Ann. UMCS Sect. 123* (1998) s. 53–61.

Łączkowski W.: Prawo naturalne a prawo stanowione: uwagi prawnika. – *Ethos* 1999 nr 1/2 s. 173–182.

Palacios J. M.: Problem metafizycznego uzasadnienia praw człowieka. Tł. z hiszp. – *Ethos* 1999 nr 1/2 s. 119–131.

Seifert J.: Antropologia praw człowieka. Tł. z niem. – *Ethos* 1999 nr 1/2 s. 132–145.

Sylwestrzak A.: Filozofia sprawiedliwości Arystotelesa. – *Zesz. Nauk. WSP Olszt. Nauki Praw.* 1 (1998) s. 9–21.

Szostek A.: Prawo naturalne (prawa człowieka) a prawo stanowione: uwagi etyka. – *Ethos* 1999 nr 1/2 s. 159–172.

Szyszkowska M.: Prawo a moralność w świetle tradycyjnych teorii prawa natury oraz w ujęciu teorii prawa natury o zmiennej treści. – *Ann. UMCS Sect. 123* (1998) s. 27–34. Sum.

Tokarczyk R.: Kierunki ewolucji doktryn prawa natury. – *Ann. UMCS Sect. 123* (1998) s. 11–25. Sum.

Tuleja P.: Prawo naturalne i prawo pozytywne jako podstawa konstytucyjnych praw człowieka. – *Ethos* 1999 nr 1/2 s. 200–212.

Wierzbicki A.: Osoba jest prawem: komentarz do Antonio Rosminiego personalistycznej koncepcji prawa. – *Ethos* 1999 nr 1/2 s. 95–108.

Zdybel J.: A[lasdair] Macintyre – spór o pojmowanie prawa naturalnego. – *Ann. UMCS Sect. 123* (1998) s. 73–84. Sum.

Filozofia kultury (Philosophy of culture)

Bartnik Cz. S.: Kultura i świat osoby. Lublin: „Standruk”, 1999 – 566 s. (Dziela zebrane / Czesław Stanisław Bartnik; t. 13).

Dąbkowski L.: Problem transcendencji a kultura współczesna w koncepcji Leszka Kolakowskiego. – *Acta Univ. Wratisl. Filoz.* 34 (1999) s. 1–155.

Hudzik J. P.: Człowiek, kultura i polityka w warunkach nowoczesności. Cz. 1. – *Kult. Współcz.* 1999 nr 2 s. 103–113.

Lubaś M.: Pojęcie zróżnicowania kulturowego w antropologii postmodernistycznej. – *Kult. Współcz.* 1999 nr 2 s. 123–136.

Morawski S.: Niewdzięczne rysowanie mapy...: o postmodernie(izmie) i kryzysie kultury. Toruń: UMK, 1999 – 331 s. (Wykłady Kopernikańskie w Humanistyce).

Rodi F.: Kultura i cywilizacja: (próba nowego ujęcia zdevaluowanej pary pojęć). – *Kult. Współcz.* 1999 nr 1 s. 5–17.

Zachariasz A. L.: Kultura: jej status i poznanie: wprowadzenie do relatywistycznej teorii kultury. Lublin: UMCS, 1999 – 320 s.

Prakseologia (Praxiology)

Konferencja „Skuteczność a etyczność działań”: [materialy]. – *Prakseologia* 138 (1998) s. 9–97. Sum.

Kotarbiński T.: *Prakseologia*. T. 1. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossol., 1999 – IX, 462 s. (Dziela wszystkie / Tadeusz Kotarbiński; t. 5).

Sójka J.: *Prakseologia i pragmatyzm: o poglądach F. Byrona Nahsera w stulecie tej pierwszej*. – *Prakseologia* 138 (1998) s. 183–192. Sum.

Filozofia wychowania. (Philosophy of education)

Hudzik J. P.: Filozofia a pedagogika, czyli o relacjach między kulturą i wychowaniem w warunkach współczesności. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 144–159. Sum.

Koczut A.: Logos wiedzy i praxis edukacji: studium z zakresu filozofii edukacji. – *Zesz. Nauk. Uniw. Opol. Nauki Spol.* 12 (1998) s. 123–134.

Murzyn A.: Filozofia edukacji u schyłku XX wieku: wybrane kwestie. Kraków: „Impuls”, 1999 – 71 s.

Reut M.: Filozofia – rozumienie – wychowanie (wstęp). – *Kwart. Pedag.* 1997 nr 1/2 s. 5–42. [Tekst również w jęz. ang.].

Filozofia historii
(Philosophy of history)

Pietrzak J.: Historiozofia Fryderyka Nietzschego. – *Ruch Filoz.* 1999 nr 1 s. 39–46.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych
(Philosophy of nature)

Albiński T.: Zapomniany obserwator. – *Zesz. Filoz.* 6 (1998) s. 129–134. [Geneza wszechświata].

Czy darwinizm jest metafizycznym programem badawczym czy teorią naukową? [skrót]. Aut.: A. Olszewski [et al.]. – *Zag. Filoz. Nauce* 22 (1998) s. 93–113.

Heller M.: Czy świat jest matematyczny? – *Zag. Filoz. Nauce* 22 (1998) s. 3–14.

Kościszko K.: Prigogine contra Deleuze – czyli o „różnicy” nie zniwelowanej przez strzałkę czasu. – *Eduk. Filoz.* 28 (1999) s. 87–95. Sum.

Mączka J.: Logiczna baza fizyki. – *Filoz. Nauki* 1998 nr 2 s. 95–112. [Poglądy A. N. Whiteheada].

Między filozofią przyrody a ekofilozofią: praca zbiorowa pod red. A. Łatawiec. Warszawa: Uniw. Kard. Wyszyńskiego, 1999 – 226 s. [Materiały konferencji 1997 r.].

Michniowski T.: Kwantowe i relatywistyczne elementy kosmologicznego modelu wszechświata. – *Rocz. Filoz.* 1998 z. 3 s. 177–188. Sum.

Piersa H.: W sprawie interpretacji relacji nieoznaczoności. – *Rocz. Filoz.* 1998 z. 3 s. 276–279.

Roskal Z. E.: Roberta DiSalle'a realistyczna interpretacja czasoprzestrzeni. – *Rocz. Filoz.* 1998 z. 3 s. 137–150. Sum.

Ślawianowski J. J.: Platonism as spontaneous way of thinking in modern physics. – *Dialog. a. Univers.* 1998 nr 3 s. 41–47.

[Symposium naukowe „Nauka – filozofia nauki – filozofia przyrody”: materiały]. – *Rocz. Filoz.* 1998 z. 3 s. 5–114. Sum.

Szczepeński A.: The quantum mechanics interpretation problem. – *Dialog. a. Univers.* 1998 nr 3 s. 49–57.

Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii: studia. Red. A. Papuziński. Bydgoszcz: WSP, 1999 – 235 s.

Filozofia matematyki
(Philosophy of mathematics)

Dadaczyński J.: Funkcje pojęcia wielkości w badaniach temporalności matematyki. – *Śl. Stud. Hist.–Teol.* 31 (1998) s. 54–70.

Dadaczyński J.: Koncepcja nieskończoności w matematyce i filozofii antycznej. – *Śl. Stud. Hist.–Teol.* 30 (1997) s. 35–49. Zsfg.

Dadaczyński J.: Koncepcja matematyki G. Cantora a idea logicyzmu. – *Śl. Stud. Hist.–Teol.* 31 (1998) s. 38–53. Zsfg. [Toż – *Zag. Filoz. Nauce* 22 (1998) s. 15–34].

Dadaczyński J.: Psychologia analityczna C. G. Junga a skrajny realizm w ontologii matematyki. – *Śl. Stud. Hist.–Teol.* 31 (1998) s. 27–37. Zsfg.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

Dąbrowski S.: Religia i jej antonim: (Przemysłiwania nad esejem Leszka Kołakowskiego „Moje wróżby w sprawie religii i filozofii”. Cz. 1. – *Ruch Filoz.* 1999 nr 2 s. 167–183.

Dymarski Z.: Problematyka tabu w filozofii Leszka Kołakowskiego. – *Logos i Ethos* 1999 nr 1 s. 128–137

Kwiecień M.: Filozoficzne uwarunkowania prawosławnej teologii obrazowej. – *Zesz. Filoz.* 6 (1998) s. 27–48.

Sierotowicz T.: Między wiarą a eksperymentem: uwagi o definicji i weryfikacji tez teologicznych i naukowych. – *Rocz. Filoz.* 1998 z. 3 s. 201–209. Sum.

Tarnowski K.: Wiara i myślenie. Kraków: „Znak”, 1999 – 334 s. (Akademia).

b) Piśmiennictwo obce
(Foreign publications)

Filozofia w ogóle
(Philosophy in general)

The **Aristotelian** Society: the symposia read at the joint session of the Aristotelian Society and the Mind Association at the University of Nottingham, July 1999. London: Aristotelian Soc., 1999 – 332 s. (Supplementary volume; 74).

Aul J.: *Philosophiae ianua bibliographica*. Vol. A. Cuxhaven: Dartford, 1999 – 396 s. (Bibliographien Philosophie; Bd. 1).

Bunge M.: The sociology – philosophy connection. London: Transaction, 1999 – XIX, 244 s.

A **companion** to the philosophers. Ed. R. I. Arrington. Oxford: Blackwell, 1999 – XIX, 696 s.

The **Edinburgh** encyclopedia of Continental philosophy. General ed. S. Glendinning. Edinburgh Univ. Press, 1999 – XIII, 685 s.

Enzyklopädie Philosophie. Hrsg. H. J. Sandkühler. Bd. 1–2. Hamburg: Meiner, 1999 – XXI, 1902 s. DM 198,00.

Gramont J. de: L'entrée en philosophie: les premiers mots. Paris: L'Harmattan, 1999 – 288 s. Ff 150,00.

Matthews G. B.: Socratic perplexity and the nature of philosophy. Oxford Univ. Press, 1999 – 137 s.

The **neglected** canon: nine women philosophers, first to the twentieth century. Ed. Th. B. Dykeman. Dordrecht: Kluwer, 1999 – XVI, 366. £ 98,00.

Philosophie. poésie, mystique. Dir. J. Greisch. Paris: Beauchesne, 1999 – 200 s. (Philosophie; 18). Ff 144,00.

Röttges H.: Das Problem der Wissenschaftlichkeit der Philosophie. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1999 – 739 s. DM 98,00.

Die **Zukunft** des Wissens: Workshop–Beiträge. XVIII Deutscher Kongreß für Philosophie. Hrsg. J. Mittelstraß. Konstanz: Univ.–Verl., 1999 – XVII, 1362 s. DM 158,00.

Historia filozofii
(History of philosophy)

Atheismus im Mittelalter und in der Renaissance. Hrsg. F. Niewöhner, O. Pluta. Wiesbaden: Harrassowitz, 1999 – VI, 372 s. (Wolfenbütteler Mittelalter–Studien; Bd. 12). DM 138,00.

Albert K.: Betrachtungen zur Geschichte der Philosophie. T. 2. Meister Eckhart und die Philosophie des Mittelalters. Dettelbach: Röhl, 1999 – 555 s. DM 78,00.

Aufklärung und Interpretation: Studien zu Kants Philosophie und ihrem Umkreis. Tagung aus Anlaß des 60. Geburtstags von Reinhard Brandt. Hrsg. H. F. Klemme. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1999 – 254 s. DM 68,00.

Beverluis J.: Cross–examining Socrates: a defense of the interlocutors in Plato's early dialogues. Cambridge Univ. Press, 2000 – XII, 416 s. £ 45,00.

Clatterbaugh K.: The causation debate in modern philosophy 1637–1739. London: Routledge, 1999 – XI, 239 s.

The **dictionary** of eighteenth–century British philosophers. Ed. J. Yolton, J. V. Price, J. Stephens. Vol. 1–2. Bristol: Thoemmes, 1999 – XXIII, 1013 s. £ 295,99.

Fichtes Entlassung: der Atheismusstreit vor 200 Jahre. Hrsg. K. M. Kodalle, M. Ohst. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1999 – 225 s. (Kritisches Jahrbuch der Philosophie; Bd. 4). DM 48,00.

Gerhardt V., Mehring R., Rindert J.: Berliner Geist: eine Geschichte der Berliner Universität-philosophie bis 1946: mit einem Ausblick auf die Gegenwart der Humboldt-Universität. Berlin: Akad.-Verl., 1999 – 337, XII s. DM 74,00.

Humanism and early modern philosophy. Ed. J. Kraye, M. W. F. Stone. London: Routledge, 1999 – XIII, 270 s. (London studies in the history of philosophy).

Konersmann R.: Komödien des Geistes: historische Semantik als philosophische Bedeutungsgeschichte. Frankfurt/M.: Fischer, 1999 – 247. DM 28,90.

Körnig S.: Perspektivität und Unbestimmtheit in Nietzsches Lehre vom Willen zur Macht: eine vergleichende Studie zu Hegel, Nietzsche und Luhmann. Tübingen: Francke, 1999 – VIII, 345 s. (Basler Studien zur Philosophie; 9). DM 84,00.

Levin D. M.: The philosopher's gaze: modernity in the shadows of enlightenment. Berkeley: Univ. of California Press, 1999 – VIII, 493 s.

Panaccio C.: Le discours intérieur: de Platon à Guillaume d'Ockham. Paris: Seuil, 1999 – 341 s. Ff 170,00.

Sapientiam amemus: Humanismus und Aristotelismus in der Renaissance: Festschrift für Eckhard Keßler zum 60. Geburtstag. Hrsg. P. R. Blum. München: Fink, 1999 – 219 s. DM 78,00.

Sinnige Th. G.: Six lectures on Plotinus and gnosticism. Dordrecht: Kluwer, 1999 – VII, 112 s. £ 40,00.

Traditions of platonism: essays in honour of John Dillon. Ed. J. J. Cleary. Aldershot: Ashgate, 1999 – XXV, 416 s. £ 552,00.

Trinkaus Ch.: Renaissance transformations of late medieval thought. Aldershot: Ashgate, 1999 – kilka liczbowań.

Uffelmann D.: Die russische Kulturosophie: Logik und Axiologie der Argumentation. Bern: Lang, 1999 – 465 s. DM 128,00.

Współczesne
kierunki filozoficzne
(Contemporary philosophical trends)

Dekonstruktion und Pragmatismus: Demokratie, Wahrheit und Vernunft. Hrsg. Ch. Mouffe. Wien: Passagen-Verl., 1999 – 195 s. DM 38,00.

Demirović A.: Der nonkonformistische Intellektuelle: Die Entwicklung der kritischen Theorie zur Frankfurter Schule. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1999 – 983 s. DM 39,80.

Metamorphose der Phänomenologie: dreizehn Studien von Husserl aus. Hrsg. H. R. Sepp. Freiburg/Br.: Alber, 1999 – 338 s. (Phänomenologie 2: Kontexte; Bd. 7). DM 78,00.

Ricoeur P.: Lectures. 2. La contrée des philosophes. Paris: Seuil, 1999 – 500 s. Ff 63,00.

Vom Rätsel des Begriffs: Festschrift für Friedrich Wilhelm v. Herrmann zum 65. Geburtstag. Hrsg. P. L. Coriando. Berlin: Duncker u. Humblot, 1999 – IX, 407 s. (Philosophische Schriften; Bd. 36). DM 112,00.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących
(Monographs on philosophers)

Colin F.: L'homme est-il devenu superflu?: Hannah Arendt. Paris: O. Jacob, 1999 – 336 s. Ff 160,00.

Rogers B.: A. J. Ayer: a life. London: Chatto & Windus, 1999 – 402 s. £ 20,00.

Reichelt S. G.: Nikolaj A. Berdjaev in Deutschland 1920–1950: eine rezeptionshistorische Studie. Leipzig: Univ.-Verl., 1999 – 273 s.

The **new Bergson**. Ed. J. Mullarkey. Manchester Univ. Press, 1999 - XVI, 235 s. £ 40,00.

Korngiebel W.: Bloch und die Zeichen: Symboltheorie, kulturelle Gegenhegemonie und philosophischer Interdiskurs. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1999 - 305 s. (Epistemata: Reihe Literaturwissenschaft; Bd. 244). DM 78,00.

The **school of Franz Brentano**. Ed. L. Albertazzi, R. Poli. Dordrecht: Kluwer, 1999 - XIV, 477 s. (Nijhoff international philosophy series; vol. 52).

Interpretations and causes: new perspectives on Donald Davidson's philosophy. Ed. M. De Caro. Dordrecht: Kluwer, 1999 - VII, 259 s. (Synthese library; vol. 285). £ 65,00.

Descartes et la question du sujet. Dir. K. S. Ong-Van-Cung. Paris: PUF, 1999 - 168 s. Ff 89,00.

Hervé G., Baudry H.: La nuit des Olympica: essai sur le national cartésianisme. Vol. 1-4. Paris: L'Harmattan, 1999 - 288 s. + 624 s. 323 s. + 526 s. [Descartes]

Diderot et la question de la forme. Ed. A. Ibrahim. Paris: PUF, 1999 - 176 s. Ff 89,00.

Halfwassen J.: Hegel und der spätantike Neuplatonismus: Untersuchungen zur Metaphysik des Einen und des Nous in Hegels spekulativer und geschichtlicher Deutung. Bonn: Bouvier, 1999 - 512 s. (Hegel-Studien: Beiheft; 40). DM 195,00.

Jarczyk G.: Le négatif ou L'écriture de l'autre dans la logique de Hegel. Paris: Ellipses-Marketing, 1999 - 622 s. Ff 295,00.

König D.: Hegel et la mystique germanique. Paris: L'Harmattan, 1999 - 224 s. Ff 130,00.

Mounce H. O.: Hume's naturalism. London: Routledge, 1999 - X, 148 s.

Noonan H. W.: Routledge philosophy guidebook to Hume on knowledge. London: Routledge, 1999 - IX, 221 s.

Rollinger R. D.: Husserl's position in the school of Brentano. Dordrecht: Kluwer, 1999 - XII, 362 s. (Phaenomenologica; 150). £ 99,00.

Hinske N.: Stellenindex zu „Immanuel Kant's Logik“ (Jäsche-Logik). Stuttgart: Frommann-Holzboog, 1999 - II, 188 s. (Kant-Index; Bd. 2).

Labora diligenter: Potsdamer Arbeitstagung zur Leibnizforschung vom 4. bis 6. Juli 1996. Hrsg. M. Fontius. Stuttgart: Steiner, 1999 - 237 s. (Studia Leibnitiana: Sonderheft; 29). DM 88,00.

Leibniz und Niedersachsen: Tagung anlässlich des 350. Geburtstages von G. W. Leibniz, Wolfenbüttel, 1996. Hrsg. H. Breger, F. Niewöhner. Stuttgart: Steiner, 1999 - 238 s. (Studia Leibnitiana: Sonderheft; 28). DM 88,00.

Bergo B.: Levinas between ethics and politics; for the beauty that adorns the earth. Dordrecht: Kluwer, 1999 - XI, 309 s. (Phaenomenologica; 152). £ 84,00.

Montaigne et la question de l'homme. Dir. M. L. Demonet. Paris: PUF, 1999 - 184 s. Ff 89,00.

Otto Neurath: Rationalität, Planung, Vielfalt. Hrsg. E. Nemeth, R. Heinrich. Wien: Oldenbourg, 1999 - 232 s. (Wiener reihe; Bd. 9). DM 49,00.

Diethel C.: Historical dictionary of Nietzscheanism. Lanham, Md.: Scarecrow Press, 1999 - XVII, 265 s. (Historical dictionaries of religion, philosophy, and movements; no 21).

Müller-Lauter W.: Nietzsche-Interpretationen. Bd. 1-2. Berlin: de Gruyter, 1999 - XIV, 398 s. + XV, 435 s. DM 208,00 + 234,00.

Patočka J.: Texte - Dokumente - Bibliographie. Hrsg. L. Hagedorn, H. R. Sepp. Freiburg/Br.: Alber, 1999 - 779 s. (Orbis phaenomenologicus; 2. Quellen; Bd. 2). DM 84,00.

Palmer J. A.: Plato's reception of Parmenides. Oxford: Clarendon Press, 1999 - XIII, 294 s.

Dunot J. J.: *Socrate ou L'éveil de la conscience.* Paris: Bayard, 1999 – 197 s. Ff 135,00.

Spinoza: puissance et impuissance de la raison. Dir. Ch. Lazzeri. Paris: PUF, 1999 – 128 s. Ff 59,00.

Orieux J.: *Voltaire.* Paris: Flammarion, 1999 – 832 s. Ff 119,00.

Sayer R.: Wert und Wirklichkeit: zum Verständnis des metaphysischen Wertbegriffes im Spätdenken Alfred North Whiteheads und dessen Bedeutung für den Menschen in seiner kulturellen Kreativität. Würzburg: Ergon-Verl., 1999 – 364 s. DM 68,00.

Gawlick G., Kreimendahl L.: Stellenindex und Konkordanz zu Christian Wolffs „Discursus praeliminaris de philosophia in genere“. Stuttgart: Frommann-Holzboog, 1999 – XXXIX, 584 s. (Forschungen und Materialien zur deutschen Aufklärung; Abt. 3. Indices. Bd 20).

Ontologia i metafizyka
(Ontology. Metaphysics)

Blattner W. D.: Heidegger's temporal idealism. Cambridge Univ. Press, 1999 – XVII, 325 s.

Boulnois O.: Etre et représentation: une généalogie de la métaphysique moderne à l'époque de Duns Scot. Paris: PUF, 1999 – 544 s. Ff 278,00.

Casati R., Varzi A. C.: Parts and places: the structures of spatial representation. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1999 – VIII, 238 s.

Cover J. A.: Substance and individuation in Leibniz. Cambridge Univ. Press, 1999 – X, 307 s.

Drat D.: Supervenience and realism. Aldershot: Ashgate, 1999 – XIV, 128 s. (Avebury series in philosophy).

The **nature** of properties: nominalism, realism, and trope theory. Ed. with an introd. by M. Tooley. New York: Garland Pub., 1999 – XVI, 374 s. (Analytical metaphysics; 3).

Necessity and possibility: the metaphysics of modality. Ed. with an introd. by M. Tooley. New York: Garland, 1999 – XXIV, 394. (Analytical metaphysics; 5).

Particulars, actuality, and identity over time. Ed. with an introd. by M. Tooley. New York: Garland Publ., 1999 – XVIII, 384 s. (Analytical metaphysics; 4).

Die **philosophische** Gottesfrage am Ende des 20. Jahrhunderts. Hrsg. H. M. Baumgartner, H. Waldenfels. Freiburg/Br.: Alber, 1999 – 143 s. DM 64,00. [Materialy kongresu Göttingen, 1998].

Pike J. E.: From Aristotle to Marx: Aristotelianism in Marxist social ontology. Aldershot: Ashgate, 1999 – VII, 195 s. (Avebury series in ontology).

Shapes of forms: from gestalt psychology and phenomenology to ontology and mathematics. Ed. L. Albertazzi. Dordrecht: Kluwer, 1999 – VI, 370 s. (Synthese library; vol. 275). £ 88,00.

Thomasson A. L.: Fiction and metaphysics. Cambridge Univ. Press, 1999 – XII, 175 s. (Cambridge studies in philosophy).

Time and causation. Ed. with an introd. by M. Tooley. New York: Garland, 1999 – XVI, 392 s. (Analytical metaphysics; 2).

Vollmer F.: Agent causality. Dordrecht: Kluwer, 1999 – VII, 168 s. (Synthese library; vol. 283). £ 47,00.

Teoria poznania
(Epistemology)

The **Blackwell** guide to epistemology. Ed. J. Greco, E. Sosa. Oxford: Blackwell, 1999 – IX, 464 s.

Bratman M.: Faces of intention: selected essays on intention and agency. Cambridge Univ. Press, 1999 – XIII, 288 s.

Chrudzimski A.: Die Erkenntnistheorie von Roman Ingarden. Dordrecht: Kluwer, 1999 – VI, 225 s. (Phaenomenologica; vol. 151).

Consciousness and intentionality: models and modalities of attribution. Ed. D. Fissette. Dordrecht: Kluwer, 1999 - VIII, 361 s. (The Western Ontario series in philosophy of science; vol. 62). £ 88,00.

Gibbs R. W.: Intentions in the experience of meaning. Cambridge Univ. Press, 1999 - VII, 414 s.

Hacking I.: The social construction of what?. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1999 - X, 261 s.

Kirk R.: Relativism and reality: a contemporary introduction. London: Routledge, 1999 - X, 192 s.

Knorr-Cetina K. D.: Epistemic cultures: how the sciences make knowledge. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1999 - XIII, 329 s.

Luntley M.: Contemporary philosophy of thought: truth, world, content. Oxford: Blackwell, 1999 - XII, 398 s.

Paul M.: Success in referential communication. Dordrecht: Kluwer, 1999 - XXVI, 172 s. (Philosophical studies series: vol. 80). £ 53,00.

Soamer S.: Understanding truth. Oxford Univ. Press, 1999 - IX, 268 s.

Truth and its nature (if any). Ed. J. Peregrin. Dordrecht: Kluwer, 1999 - XVIII, 221 s. (Synthese library; vol. 284). [Materialy kongresu w Pradze, 1997].

Historia i filozofia nauki
(History and philosophy of science)

Bösle V.: Die Philosophie und die Wissenschaften. München: Beck, 1999 - 235 s. DM 26,00.

Experience, reality, and scientific explanation: essays in honor of Merrilee and Wesley Salmon: ed. M. C. Galavotti, A. Pagnini. Dordrecht: Kluwer, 1999 - X, 248 s. (The Western Ontario series in philosophy of science; vol. 61). £ 66,00.

Hermeneutics and science: proceedings of the first conference of the International Society for Hermeneutics and Science. Ed. M. Fehér, O. Kiss, L. Ropolyi. Dordrecht: Kluwer, 1999 - XI, 377 s. (Boston studies in the philosophy of science; vol. 208). £ 88,00.

Incommensurability and translation: Kuhnian perspectives on scientific communication and theory change. Ed. R. R. Favretti, G. Sandri, R. Scazzieri. Cheltenham: Elgar, 1999 - XIII, 507 s.

Kremer-Marietti A.: L'anthropologie positiviste d'Auguste Comte: entre le signe et l'histoire. Paris: L'Harmattan 1999 - 264 s. (Epistémologie et philosophie des sciences). Ff 140,00.

Kremer-Marietti A.: Le projet anthropologique d'Auguste Comte. Paris: L'Harmattan, 1999 - 154 s. (Epistémologie et philosophie des sciences). Ff 65,00.

Scientific inquiry: readings in the philosophy of science. Ed. R. Klee. Oxford Univ. Press, 1999 - VII, 352 s. £ 19,99.

Logika i metodologia.
Semiotyka
(Logic. Methodology. Semiotics)

Abel G.: Sprache, Zeichen, Interpretation. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1999 - 394 s. DM 56,00.

Carrilho M.: Rhétoriques de la modernité. Paris: PUF, 1999 - 176 s. (Quadrige; 299). Ff 55,00.

Dejnozka J.: Bertrand Russell on modality and logical relevance. Aldershot: Ashgate, 1999 - 241 s. (Avebury series in philosophy).

Encyclopedia of semiotics. Ed. P. Bouissac. Oxford Univ. Press, 1998 - XIII, 702 s.

Friedman M.: Reconsidering logical positivism. Cambridge Univ. Press, 1999 - XIX, 252 s.

Fuzzy sets, logics, and reasoning about knowledge. Ed. D. Dubois, H. Prade, E. P. Klement. Dordrecht: Kluwer, 1999 - VII, 423 s. (Applied logic series; vol. 15). £ 108,00.

Jacobs B.: *Categorical logic and type theory.* New York: Elsevier Science, 1999 – XVII, 760 s. (Studies in logic and the foundations of mathematics; vol. 141).

Johannes „Venator“ Anglicus: *Logica. I.* critical ed. from the ms. by J. M. de Rijk. Vol. 1–2. Stuttgart: Frommann–Holzboog, 1999 – 607 s. (Grammatica speculativa; Bd. 6).

Logic and foundations of mathematics: selected contributed papers of the Tenth International Congress of Logic, Methodology, and Philosophy of Science, Florence, August 1995. Ed. A. Cantini, E. Casari, P. Minari. Dordrecht: Kluwer, 1999 – VIII, 282 s. (Synthese Library; vol. 280). £ 72,00.

Logic, language and reasoning: essays in honour of Dov Gabbay. Ed. H. J. Ohlbach, U. Reyle. Dordrecht: Kluwer, 1999 – IX, 129 s. (Trends in logic: Studia logica library; vol. 5). £ 119,00.

Models and computability: invited papers from Logic Colloquium '97, European Meeting of the Association for Symbolic Logic. Leeds, July 1997. Ed. S. B. Cooper, J. K. Truss. Cambridge Univ. Press, 1999 – ix, 419 s. (London Mathematical Society lecture note series; 259).

Mohanty J. N.: *Logic, truth and the modalities: from a phenomenological perspective.* Dordrecht: Kluwer, 1999 – 231 s. (Synthese library; vol. 278). £ 63,00.

Necessity and possibility: the metaphysics of modality. Ed. with an introd. by M. Tooley. New York: Garland, 1999 – XXIV, 394. (Analytical metaphysics; 5).

Senz W.: *Über die Platonische Dialektik und Aristotelische Logik: ein Vergleich; zur Notwendigkeit der Konzentration auf das Platonische Denken.* Bern: Lang, 2000 – 419 s. DM 98,00.

Sets and proofs: invited papers from Logic Colloquium '97, European Meeting of the Association for Symbolic Logic. Leeds, July 1997. Ed. S. B. Cooper, J. K. Truss. Cambridge

Univ. Press, 1999 – ix, 436 s. (London Mathematical Society lecture note series; 258).

Transzendente Logik. Amsterdam: Rodopi, 1999 – 280 s. (Fichte–Studien; Bd. 15). Fl. 81,00.

Varzi A. C.: *An essay in universal semantics.* Dordrecht: Kluwer, 1999 – XI, 146 s. (Topoi library; vol. 1). £ 42,00.

Vom Rätsel des Begriffs: Festschrift für Friedrich Wilhelm v. Herrmann zum 65. Geburtstag. Hrsg. P. L. Coriando. Berlin: Duncker u. Humblot, 1999 – IX, 407 s. (Philosophische Schriften; Bd. 36). DM 112,00.

Psychologia (Psychology)

Banyard Ph.: *Controversies in psychology.* London: Routledge, 1999 – XIII, 169 s. (Routledge modular psychology).

Botterill G., Carruthers P.: *The philosophy of psychology.* Cambridge Univ. Press, 1999 – XII, 297 s.

Brodeur C.: *La vie de l'esprit.* Paris: L'Harmattan, 1999 – 176 s. (De la psychanalyse à la philosophie; 3). Ff 110,00.

Gibbs R. W.: *Intentions in the experience of meaning.* Cambridge Univ. Press, 1999 – VII, 414 s.

Grenzen – Tabu – Wirklichkeit. Hrsg. von U. Lehmkuhl. München: F. Reinhardt, 1999 – 143 s. (Beiträge zur Individualpsychologie; Bd. 25). DM 39,80.

Huber G.: *Freud: le sujet de la loi.* Paris: Michalon, 1999 – 128 s. Ff 59,00.

Jandl M. J.: *Kritische Psychologie und Postmoderne.* Frankfurt/M.: Campus–Verl., 1999 – 501 s. DM 98,00.

The philosophical legacy of behaviorism. Ed. B. A. Thyer. Dordrecht: Kluwer, 1999 – XV, 261 s. (Studies in cognitive systems; vol. 22). £ 30,00.

Wollheim R.: On the emotions. New Haven: Yale Univ. Press, 1999 – XIII, 269 s.

Antropologia filozoficzna
(Philosophical anthropology)

At the borders of the human: beasts, bodies and natural philosophy in the early modern period. Ed. E. Fudge, R. Gilbert, S. Wiseman. Basingstoke: Macmillan, 1999 – XII, 269 s. [Materialy konferencji, London 1995].

Ausborn–Brinker S.: Person und Personalität: Versuch einer Begriffsklärung. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999 – 309 s. (Philosophische Untersuchungen; 8). DM 78,00.

Brandt R.: Kritischer Kommentar zu Kants Anthropologie in pragmatischer Hinsicht: (1798). Hamburg: Meiner, 1999 – 543 s. (Kant-Forschungen; Bd. 10).

Hermeneutik des Lebens: Potentiale des Lebensbegriffs in der Krise der Moderne. Hrsg. R. Elm. Freiburg/Br.: Alber, 1999 – 338 s. DM 78,00.

Keller P.: Husserl and Heidegger on human experience. Cambridge Univ. Press, 1999 – 261 s.

Llewelyn J.: The hypocritical imagination: between Kant and Lévinas. London: Routledge, 2000 – XIV, 274 s. (Warwick studies in European philosophy).

Segesvary V.: Existence and transcendence: an anti-Faustian study in philosophical anthropology. San Francisco, Calif.: Internat. Scholar Publ., 1999 – IX, 255 s.

Etyka i teoria postępowania
(Ethics)

Asian and Jungian views of ethics. Ed. C. B. Becker. Westport, Conn.: Greenwood, 1999 – VIII, 146 s. (Contributions in philosophy; no 66).

Bormann F.–J.: Natur als Horizont sittlicher Praxis: zur handlungstheoretischen Interpretation

der Lehre vom natürlichen Sittengesetz bei Thomas von Aquin. Stuttgart: Kohlhammer, 1999 – 327 s. (Münchener philosophische Studien N. F.; Bd. 14). DM 71,00.

Dilman I.: Free will: an historical and philosophical introduction. London: Routledge, 1999 – VIII, 273 s. £ 45,00.

Ethical theory and moral problems. Ed. H. J. Curzer. Belmont, Calif.: Wadsworth Publ., 1999 – XII, 764 s.

Hare R. M.: Objective prescriptions and other essays. Oxford: Clarendon, 1999 – VI, 229 s.

An invitation to environmental philosophy. Ed. A. Weston. Oxford Univ. Press, 1999 – XI, 196 s.

Kapust A.: Berührung ohne Berührung: Ethik und Ontologie bei Merleau-Ponty und Levinas. München: Fink, 1999 – 434 s. (Phänomenologische Untersuchungen; Bd. 13). DM 88,00.

Kopperi M.: Right actions and good persons: controversies between eudaimonistic and deontic moral theories. Aldershot: Ashgate, 1999 – VII, 131 s. (Avebury series in philosophy). £ 35,00.

Patten A.: Hegel's idea of freedom. Oxford Univ. Press, 1999 – XII, 216 s. (Oxford philosophical monographs).

Posner R. A.: The problematics of moral and legal theory. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1999 – x, 320 s.

Postow B. C.: Reasons for action: toward a normative theory and meta-level criteria. Dordrecht: Kluwer, 1999 – X, 204 s. (Library of ethics and applied philosophy; vol. 4). £ 53,00.

Reason, emotion and will. Ed. R. J. Wallace. Aldershot: Ashgate, 1999 – XXIV, 562 s. (The international research library of philosophy; 23).

Responsibility. Ed. E. F. Paul, F. D. Miller Jr., J. Paul. Cambridge Univ. Press, 1999 – XII, 334 s.

Secrets professionnels. Dir. M. A. Frison-Roche [et al.]. Paris: Autrement, 1999 – 144 s. Ff 89,00.

Estetyka i filozofia sztuki
(Aesthetics. Philosophy of art)

Brummett B.: Rhetoric of machine aesthetics. Westport, Conn.: Praeger, 1999 - 149 s.

Carlson A.: Aesthetics and the environment: the appreciation of nature, art, and architecture. London: Routledge, 2000 - XXI, 247 s.

Carroll N.: Philosophy of art: a contemporary introduction. London: Routledge, 1999 - IX, 293 s. (Routledge contemporary introductions to philosophy).

Franz M.: Von Gorgias bis Lukrez: antike Ästhetik und Poetik als vergleichende Zeichentheorie. Berlin: Akad.-Verl., 1999 - XVI, 680 s. (Historische und systematische Studien zu einer vergleichenden Zeichentheorie der Künste; 1). DM 148,00.

Interpreting visual culture: explorations in the hermeneutics of the visual. Ed. I. Heywood, B. Sandywell. London: Routledge, 1999 - XVIII, 260 s.

Kreitman N.: The roots of metaphor: a multidisciplinary study in aesthetics. Aldershot: Ashgate, 1999 - 209 s. £ 35,00.

Schwarte L.: Die Regeln der Intuition: Kunstphilosophie nach Adorno, Heidegger und Wittgenstein. München: Fink, 2000 - 275 s. DM 68,00.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy. Philosophy of politics)

Adam A.: Despotie der Vernunft?: Hobbes, Rousseau, Kant, Hegel. Freiburg/Br.: Alber, 1999 - 301 s. (Alber-Reihe praktische Philosophie; Bd. 65). DM 74,00.

Appel F.: Nietzsche contra democracy. Ithaca, N. Y.: Cornell Univ. Press, 1999 - XV, 174 s.

Bousfield A.: The relationship between liberalism and conservatism: parasitic, competitive of

symbolic?. Aldershot: Ashgate, 1999 - VI, 186 s. (Avebury series in philosophy). £ 39,95.

Cassirers Weg zur Philosophie der Politik. Hrsg. E. Rudolph. Hamburg: Meiner, 1999 - VII, 147 s. (Cassirer Forschungen; Bd. 5). DM 68,00.

Cooper B.: Eric Voegelin and the foundations of modern political science. Columbia: Univ. of Missouri Press, 1999 - XV, 463 s.

Karl Poppers kritischer Rationalismus. Hrsg. I. Pies, M. Leschke. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999 - VI, 249 s. (Konzepte der Gesellschaftstheorie; Bd. 5). DM 58,00.

Kater Th.: Politik, Recht, Geschichte: zur Einheit der politischen Philosophie Immanuel Kants. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1999 - 195 s. (Epistemata: Reihe Philosophie; Bd. 255). DM 58,00.

Müller M.: Macht und Gewalt: Prolegomena einer politischen Philosophie. Hrsg. u. komment. A. Bösl. Freiburg/Br.: Alber, 1999 - 192 s. DM 68,00.

Filozofia państwa i prawa
(Philosophy of law)

Feteris E. T.: Fundamentals of legal argumentation: a survey of theories on the justification of judicial decision. Dordrecht: Kluwer, 1999 - X, 225. (Argumentation library; vol. 1). £ 70,00.

Freiheit, Gleichheit, Selbständigkeit: zur Aktualität der Rechtsphilosophie Kants für die Gerechtigkeit in der modernen Gesellschaft. Hrsg. G. Landwehr. Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 1999 - 128 s. DM 36,00 [Materialy kongresu Hamburg 1998].

Kramer M. H.: In the realm of legal and moral philosophy: critical encounters. Basingstoke: Macmillan, 1999 - X, 202 s.

Lucy W.: Understanding and explaining adjudication. Oxford Univ. Press, 1999 - VIII, 397 s.

Opalek K.: Selected papers in legal philosophy. Ed. by J. Woleński. Dordrecht: Kluwer, 1999 -

VIII, 344 s. (Law and philosophy library; vol. 39).
£ 98,00.

Philosophie der Menschenrechte: Methodologie, Geschichte, kultureller Kontext. Hrsg. Th. Göller. Göttingen: Cuvillier, 1999 - 216 s. DM 78,00.

Posner R. A.: The problematics of moral and legal theory. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1999 - x, 320 s.

Redondo C.: Reasons for action and the law. Transl. from the Span. Dordrecht: Kluwer, 1999 - IX, 192 s. (Law and philosophy library; vol. 43).
£ 60,00.

White J., Patterson D.: Introduction to the philosophy of law: readings and cases. Oxford Univ. Press, 1999 - X, 437 s.

Filozofia kultury
(Philosophy of culture)

Bublitz H.: Foucaults Archäologie des kulturellen Unbewußten: zum Wissensarchiv und Wissensbegehren moderner Gesellschaften. Frankfurt/M.: Campus-Verl., 1999 - 327 s. DM 58,00.

Gil Th.: Kulturphilosophie des Alltags. Berlin: Berlin-Verl. Spitz, 1999 - 186 s. DM 32,00.

Filozofia wychowania
(Philosophy of education)

Brinkmann M.: Das Verblässen des Subjekts bei Foucault: anthropologische und bildungstheoretische Studien. Weinheim: Dt. Studien-Verl., 1999 - 322 s. (Schriften zur Bildungs- und Erziehungsphilosophie; Bd. 16). DM 68,00.

Burckhart H.: Diskursethik, Diskursanthropologie, Diskurspädagogik: reflexiv-normative

Grundlegung kritischer Pädagogik. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1999 - 394 s. DM 98,00.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych
(Philosophy of nature)

Ars mutandi: issues in philosophy and history of chemistry. Ed. N. Psarros, K. Gavroglu. Leipzig: Univ.-Verl., 1999 - IV, 190 s. DM 40,00.

Dagron T.: Unité de l'être: l'idée de philosophie naturelle chez Giordano Bruno. Paris: Vrin, 1999 - 417 s. (De Pétrarque à Descartes, 16). Ff 260,00.

Kremer-Marietti A.: La philosophie des sciences de la nature. Paris: PUF, 1999 - 288 s. Ff 158,00.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

Carrette J. R.: Foucault and religion: spiritual corporality and political spirituality. London: Routledge, 2000 - XV, 215 s.

Philosophy of religion: the big questions. Ed. E. Stump, M. J. Murray. Oxford: Blackwell, 1999 - XVI, 485 s.

Philosophy of religion: toward a global perspective. Compiled by G. E. Kessler. Belmont, Calif.: Wadsworth, 1999 - XXI, 582 s.

Więckowski B.: Gott in möglichen Welten: eine Analyse des modalen ontologischen Arguments für die Existenz Gottes von Alvin Plantinga. Münster: Lit, 1999 - IV, 102 s. DM 29,80.

Yandell K. E.: Philosophy of religion: a contemporary introduction. London: Routledge, 1999 - XVIII, 406 s. (Routledge contemporary introductions to philosophy; 5).

Wiadomości bieżące

WIADOMOŚCI WYDAWNICZE

Publikacje jednostkowe

Zbigniew Hull, Witold Tulibacki (red.): Człowiek i pustka. Problemy wakuologii. (Wyd. Olsztyńskiej Szkoły Wyższej, Olsztyn 2000, ss.263). Redaktorzy w „Słowie wstępnym” określają obszary filozoficznej refleksji nad pustką mianem wakuologii oraz wskazują na obecny w książce antropologiczny charakter tej refleksji. Książka stanowi rezultat międzynarodowej konferencji nt. „Człowiek i pustka” (Olsztyn, listopad 1998r.). Składa się z czterech rozdziałów: „Pustka w perspektywie metodologicznej i historycznej”, „Pustka – aspekt ontologiczny”, „Pustka w wymiarze antropologicznym”, „Pustka w kontekście psychologicznym”. Autorami zamieszczonych artykułów (łącznie 31) są filozofie: z Hiszpanii – V.M. Tirado „Myśleć Bycie i nie Bycia przez pryzmat inteligencji odczuwającej”, J. Banon „Człowiek i złudzenie”; z Lotwy – L. Leikums „Pustka jako fenomen filozoficznej świadomości”, Z. Andersone „Niebyt i byt – formy wzajemnego przechodzenia”, J. Vuguls „Postrzeganie jako fenomen w kontekście pustki”; z Rosji – W. Obuchow „Duch jako nic”, O. Parinowa „Pustka duchowa i problem pluralizmu religijnego we współczesnej Rosji”, A. Demiczew, T. Dorochowa „Pustka strachu”; z Ukrainy – A. Byczko „Niewidzialna natura rzeczywistości w filozofii Skoworody”. Teksty autorów z kraju to m.in. M. Gołaszewska „Sartre’a filozofia niebytu”, A. Łatawiec „Człowiek wobec cierpienia i śmierci”, Z. Piątek „Pustka czyli nuda”, A. Kiepas „Człowiek w rzeczywistości wirtualnej czyli pustce rzeczywistości”, J. Kurowicki „Artystyczna

i filozoficzna obecność pustki”, R. Nazar „Uwagi w sprawie statusu metodologicznego terminu pustka”, S. Opara „Między bytem a pustką. Uwagi o relatywnej ontologii”, J. Trąbka „Człowiek wobec naturalnej pustki”. (W.T.)

Józef Niżnik: Arbitralność filozofii (Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1999, ss.115). Jak autor wyjaśnia we wstępie, niektóre fragmenty tej książki, zwłaszcza rozdziały II-V, były już publikowane w różnych miejscach, ale zostały częściowo zmodyfikowane. W pierwszym rozdziale omawia się problem możliwości budowy filozofii jako nauki ścisłej. Uwzględniono przy tym zmiany jakie zachodziły w odnośnych poglądach Husserla. Autor przychylił się do stanowiska, według którego trzeba zrezygnować z koncepcji filozofii jako nauki ścisłej, gdyż niepodobna zastąpić filozofii w jej roli światopoglądowej. W następnym rozdziale uwaga autora koncentruje się na kwestii współczesnego statusu filozofii. Jego zdaniem problematyka ta należy do pogranicza metafizyki i socjologii wiedzy. Filozofia nie jest ani nauką, ani czymś zbliżonym do sztuki; o jej tożsamości decyduje jej funkcja zapewniania spójności „symbolicznego uniwersum”. Funkcję tę filozofia realizuje dzięki swej arbitralności. Postmodernizm jest właśnie współczesną formą realizacji tej funkcji filozofii. Obecna teoria wiedzy ujawnia główne tendencje zmian występujących w filozofii, takich jak subiektywność, historyczność, pluralność, kreatywność. Na przełomie w epistemologii wpłynęła zwłaszcza hermeneutyka. W kolejnym rozdziale wywody autora skupiają się wokół pojęcia arbitralności i sensu. Józef Niżnik wyraża tu przekonanie, że filozofię budowano z pojęć i języków ukształtowanych arbitralnie. Jednakże arbitralność filozofii nie jest dowolnością, lecz kreatywnością, której zawdzięczamy

podstawy sensu oraz dyscyplinę myślenia. Czwarty rozdział tej książki traktuje o idei racjonalności. Autor rozróżnia przedmiotowe i funkcjonalne pojmowanie tej idei. To pierwsze popelnia błąd absolutyzmu, drugie jest iluzoryczne, toteż należy tę ideę zarzucić. Ostatnie dwa rozdziały dotyczą ideologicznego wymiaru filozofii i jej stosunku do socjologii. „Uwagi końcowe” zamykają książkę.

Abp. Józef Życiński: Inspiracje chrześcijańskie w powstaniu nauki nowożytnej (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2000, ss. 144). Książka składa się ze wstępu i trzech części podzielonych na rozdziały. Część I: Inspiracje chrześcijańskie w rozwoju nauk przyrodniczych. Schylek fizyki aristotelesowskiej. Paradygmat zagubionej Księgi. Konflikt Księgi Przyrody i interpretacja Księgi Pisma w dramacie Galileusza. Część II: Religijne wizje przyrody a geneza nauki nowożytnej. Metafizyka i wyobrażenia w przyrodniczym obrazie świata. Metafizyka jako język fizyki. Część III: Antropologiczne aspekty powstania i rozwoju nauki. Dialog nauki z wiarą a filozoficzne pytania współczesnej fizyki. Antyintelektualizm we współczesnej krytyce Oświecenia.

Ks. Waldemar Szczerbiński: Abrahama Joshuy Heschela filozofia człowieka (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2000, ss. 269). A.J. Heschel (1907-1972), rabin, polski chasyd urodzony w Warszawie, po studiach w Berlinie został następcą M. Bubera we Frankfurcie nad Menem. W 1939 r. wyemigrował na krótko do Anglii, potem do USA, gdzie nauczał w Cincinnati i New Jorku jako profesor filozofii, etyki i mistyki. Ks. W. Szczerbiński zauważa we wstępie swej książki, że poglądy antropologii Heschela bliskie są personalizmowi Karola Wojtyły. „zachowują egzystencjalny punkt wyjścia i fenomenologiczną metodę”. Materiał książki rozmieszczony został w pięciu rozdziałach: 1. Heschel jako przedstawiciel filozofii żydowskiej, 2. Ogólna charakterystyka filozofii Heschela, 3. Antropologia jako apologia człowieczeństwa, 4. Znaczenie człowieka, 5. Zasadnicze aspekty człowieczeństwa człowieka. Książkę zamyka „Zakończenie”, obszerna bibliografia i streszczenie w języku angielskim.

Ks. Stanisław Kowalczyk: Filozofia wolności. Rys historyczny (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999, ss. 276). Autor stwierdza we „Wstępie”, że zamierzeniem tej pracy jest syntetyczne przedstawienie historii idei wolności

w dziejach filozofii, aczkolwiek dwa rozdziały omawiają teologiczne koncepcje wolności. Spis treści dobrze informuje o zawartości tej książki: I. Filozofia grecko-rzymska (Platon, Arystoteles, Stoicy, Plotyn), II. Biblia, III. Św. Augustyn, IV. Św. Tomasz z Akwinu, V. Św. Bonawentura i bl. Duns Szkot, VI. Kartezjusz i Kant, VII. Liberalizm klasyczny (Hobbes, Locke, Hume, Rousseau, Monteskiusz, J.S. Mill), VIII. Nurt panteizmu (Spinoza, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer), IX. Marksizm, X. Filozofia życia (Nietzsche, Bergson, Dewey), XI. Fenomenologia (Scheler, Heidegger, Ingarden), XII. Egzystencjalizm (Kierkegaard, Jaspers, Marcel, Sartre), XIII. Neotomizm (Maritain, Welte), XIV. Współczesny neoliberalizm (von Hayek, Friedman, Berlin, Novak), XV. Dokumenty społecznej nauki Kościoła (Leon XIII, Vaticanum II, Paweł VI, Jan Paweł II). W „Zakończeniu” autor pisze m.in. „Reasumując można powiedzieć, że wolność jest naturą, powołaniem i prawem człowieka”.

Antoni B. Stępień: Studia i szkice filozoficzne. Tom I. Przygotował do wydania Arkadiusz Gut (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999, ss. 340). Na tom ten złożyły się przedruki prac autora z lat 1958-1995 publikowanych w czasopiśmie (głównie w „Rocznikach Filozoficznych” i „Zeszytach Naukowych KUL”) lub w książkach zbiorowych. Prace te ułożono w trzech działach: 1. Filozofia – nauka – światopogląd (siedem prac), 2. Z teorii poznania (piętnaście prac), 3. Z teorii bytu (6 prac, ostatnia z nich pt. „Zagadnienie kryterium istnienia” nie była wcześniej publikowana). Tom nie zawiera przedmowy A. Guta, ani wstępu autora, toteż nie wiadomo, jaki materiał obejmować będą następne tomy (czy tom). Książka może być przydatna jako lektura na seminariach. Należy się spodziewać, że potrzebny indeks rzeczowy będzie dołączony do ostatniego tomu.

Maria Golaszewska: Święto wiosny, ekoestetyka – nauka o pięknie natury (Universitas, Kraków 2000, ss. 214). Autorka wyjaśnia we wstępie, że podstawowym założeniem metodologicznym tej książki jest obserwacja, opis, analiza i interpretacja faktów i zjawisk związanych z czynnikiem estetycznym w ekologii rozumianej jako nauka o środowiskach organizmów. Książka składa się z sześciu rozdziałów: I. Ziemia, planeta ludzi, II. Świadomość ekologiczna, III. Estetyzacja natury, IV. Synergia ekoestetyczna, V. Z badań

nad postawą proekologiczną o charakterze estetycznym, VI. Próba syntezy. Ten ostatni rozdział stanowi podsumowanie ujęte w dwudziestu czterech punktach, w których odróżnia się ekologię jako ochronę naturalnego środowiska, ekologię *sensu stricto* i *sensu largo* (teoretyczną) oraz ekologię praktyczną. Podkreślone zostało, że przyczyną postawy antyekologicznej jest materialny interes osobisty.

Zygmunt Hajduk: Ogólna metodologia nauk. Skrypt dla studiujących kierunki przyrodnicze oraz filozofię przyrody (Redakcja Wydawnictwa KUL, Lublin 2000, ss. 235). Jak autor stwierdza w przedmowie, skrypt ma być jedynie pomocą dla uczestników i prowadzących zajęcia. Tym tłumaczy się zwięzłość i hasłowość sformułowań. Książka składa się z czterech części: Pierwsza charakteryzuje podstawowe pojęcia ogólnej metodologii (semiotyka, znak, język, funkcje i kategorie wyrażań, wadliwości wyrażań, definicje, antynomie). Część druga dotyczy teorii rozumowań (z erystyką włącznie). Trzecia zaś część omawia różne metody stosowane w naukach, natomiast ostatnia wyjaśnia rozmaite pojęcia logicznej teorii nauki.

Jan Such, Małgorzata Szcześniak: Filozofia nauki (Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1999, ss. 116). Jest to skrypt przeznaczony dla studentów i doktorantów różnych kierunków studiów. Zawiera omówienie głównych pojęć i zagadnień dotyczących struktury i rozwoju nauki.

Robert Sokolowski: Introduction to Phenomenology (Cambridge Univ. Press, Cambridge 2000, ss. 248, cena GBP 11.95 broszura). Książka prezentuje główne doktryny fenomenologii w sposób przystępny, podając liczne przykłady. W szczególności omawia się tu takie zjawiska jak spostrzeżenie, przedstawienie, wyobrażenie, pamięć, język i odniesienie oraz pokazuje, jak ludzkie myślenie powstaje z doświadczenia. Ponadto autor przeprowadza badanie tożsamości personalnej ustalającej się w czasie, a także wskazuje nową interpretację korespondencyjnej teorii prawdy. Sokolowski wyjaśnia, czym różni się fenomenologia od modernistycznych i postmodernistycznych form filozofowania. Autor jest wykładowcą na Katolickim Stanowym Uniwersytecie w Waszyngtonie.

Logi Gunnarsson: Making Moral Sense. Beyond Habermas and Gauthier (Cambridge Univ. Press, Cambridge 2000, ss. 326, cena GBP

37.50 w oprawie). Czy rozsądnie jest być moralnym? Czy problemy moralne można racjonalnie rozwiązać? Autor – z Uniwersytetu Humboldta w Berlinie – rozważa te zagadnienia, twierdząc, że kryteria racjonalności działania muszą być rzeczowe, niezależne i podstawowe, a nie tylko czysto formalne. Jego zdaniem, przyjmowanie, że moralność winna mieć pozamoralne uzasadnienie, prowadzi do zniszczenia zarówno moralności jak i racjonalności. Gunnarsson krytycznie odnosi się do poglądów Habermasa i Gauthiera.

Judea Pearl: Causality. Models, Reasoning and Inference (Cambridge Univ. Press, Cambridge 2000, ss. 376, cena GBP 25.00 w oprawie). Autor jest profesorem Uniwersytetu Kalifornijskiego w Los Angeles, zajmuje się systemami kognitywistycznymi i komputerologią. W książce tej omawia różne ujęcia przyczynowości, proponuje proste matematyczne sposoby analizowania relacji zachodzącej pomiędzy związkami przyczynowymi a danymi statystycznymi. Wskazuje możliwość stosowania analizy przyczynowej w dziedzinie sztucznej inteligencji, epidemiologii, statystyki, biznesu, nauk społecznych i ekonomii. Podaje liczne przykłady rozumowań przyczynowych oraz modeli przyczynowych.

Martha C. Nussbaum: Women and Human Development. The Capabilities Approach (Cambridge Univ. Press, Cambridge 2000, ss. 328, cena GBP 17.95 w oprawie). Martha Nussbaum, profesor Uniwersytetu w Chicago, przedstawia w swej książce nową odmianę międzynarodowego feminizmu. Podkreśla, że polityka społeczna i planowanie rozwoju winny wspierać się na podbudowie etycznej, nie ograniczać się do ekonomicznych i filozoficznych abstrakcji, a sprawiedliwość realizować na bazie rzeczywistości. Międzynarodowa myśl polityczna i ekonomiczna muszą być uczulone na różnice płci i tragiczną sytuację kobiet w trzecim świecie, zwłaszcza w Indiach. Autorka kładzie nacisk na uniwersalne wartości, na pojęcie miłości, opieki i godności ludzkiej. Omawia również rolę religii we współczesnym świecie.

Nancy Cartwright: The Dappled World. A Study of the Boundaries of Science (Cambridge Univ. Press, Cambridge 2000, ss. 258, cena GBP 12.95 broszura). Idąc śladami wskazanymi przez nauki empiryczne, zauważamy, że obraz świata jest w pewnych obszarach dokładnie uporządkowany, w innych zaś tylko o „grubsza”, a w pozo-

stałych wręcz chaotyczny. Ta pstrokaczna nabiera sensu, gdy uświadomimy sobie, że prawa stanowią szczególnie wytwór przyrody, wymagający szczególnego uregulowania. Nie można zatem – twierdzi autorka – spodziewać się adekwatnego ujęcia świata w jednej eleganckiej teorii. Łącząc klasyczne i nowsze wyniki z fizyki i ekonomii, Cartwright wyprowadza ważne filozoficznie wnioski, istotne zarówno dla nauk przyrodniczych jak i społecznych. Książka jej składa się z trzech części: 1. Skąd pochodzą prawa przyrody? 2. Prawa i ich granice. 3. Granice fizyki kwantowej i klasycznej oraz ich wspólne terytoria. Autorka wykłada w London School of Economics and Political Science.

Jeremy Butterfield, Constantine Pagonis (eds.): From Physics to Philosophy (Cambridge Univ. Press, Cambridge 2000, ss. 251, cena GBP 37.50 w oprawie). Jest to zbiór prac prezentujących filozoficzne perspektywy teorii kwantów i teorii względności. Rozważa się tu m.in. problem pomiaru w pierwszej z tych teorii i próby jego rozwiązania poprzez przypisanie kwantom dodatkowych wartości. Omawia się także brak lokalizacji w tej teorii oraz dziwne własności przestrzennej lokalizacji w relatywistycznej teorii kwantów. Bierze się ponadto pod uwagę problem czasu w poszukiwaniach teorii grawitacyjnej. Ogólnie biorąc, prace tego zbioru dają wgląd w najnowsze dociekania filozofii fizyki. Autorami są: A. Fine, R. Clifton, H. Brown, S. Saunders, J. Cushing, G. Browman, G. Fleming, G. Belot, J. Earman, S. French, A. Shimony oraz obaj redaktorzy tego zbioru.

Greg Restall: An Introduction to Substructural Logics (Routledge, London 1999, ss. 400, cena GBP 17.99 broszura). Autor omawia systematycznie ważną grupę logik nazwanych 'substrukturalnymi'. Logiki tego rodzaju doprowadziły już do pewnych rezultatów w komputerologii, językoznawstwie i filozofii. Restall ilustruje to przekonującymi przykładami, wskazując poznawcze źródła nowych logik w matematyce i w dociekaniaх filozoficznych.

J. Krishnamurti, David Bohm: The Limits of Thought (Routledge, London 1999, ss.144, cena GBP 10.99 broszura). Jest to wydany przez Ray McCoya zapis szeregu dyskusji pomiędzy znanym fizykiem D. Bohmem a Krishnamurtim. Punktem wyjścia wymiany poglądów było zagadnienie: Jeżeli prawda różni się od rzeczywistości,

to w jakim stosunku do prawdy i rzeczywistości pozostaje działanie w codziennym życiu. Obaj dyskutanci starają się dociec istoty świadomości oraz warunków humanitaryzmu, tradycji i miłości.

James Tiles: Moral Measures. An Introduction to Ethics (Routledge, London 1999, ss.304, cena GBP 15.99 broszura). Książka ta w przystępny sposób naświetla trudne kwestie powstające wokół odmiennych systemów etycznych. Badając Zachodnią i Wschodnią tradycję moralną, James Tiles szuka moralnych podstaw pozwalających ocenić ludzkie postępowanie w różnych kulturach. Bierze pod uwagę opinię wielu myślicieli, a m.in. Arystotelesa, Kanta, Konfucjusza. Zauważa, że są problemy etyczne wspólne dla różnych, pozornie przeciwstawnych, tradycji moralnych i można wiele się nauczyć dzięki porównaniom tych tradycji.

Clive Caseaux: Continental Aesthetics Reader (Routledge, London 1999, ss.504, cena GBP 16.99 broszura). Antologia ta dzieli się na sześć części: 1. Niemiecka estetyka XIX w. 2. Fenomenologia i hermeneutyka, 3. Marksizm, 4. Modernizm, 5. Poststrukturalizm i postmodernizm, 6. Psychoanaliza i feminizm. Znajdujemy tu fragmenty dzieł trzydziestu czterech najwybitniejszych myślicieli ostatnich dwóch stuleci, od Kanta i Hegla począwszy, a na współczesnych pisarzach – takich jak Derrida, Lacan, Vatimo, Baudrillard – skończywszy.

Saul Smilansky: Free Will and Ilusion (Oxford Univ. Press, Oxford 2000, ss.336, cena GBP 40 w oprawie). Autor stara się uzasadnić swój oryginalny pogląd w kwestii wolności woli, tak istotny dla moralności ludzkiego samorozumienia. Mianowicie utrzymuje, że kluczem do zagadnienia jest rola iluzji. Twierdzi, że nie moglibyśmy żyć należycie z pełną świadomością prawdy o ludzkiej wolności. Iluzja leży w centrum ludzkiej egzystencji.

Peter Machamer (ed.): Scientific Controversies. Philosophical and Historical Perspectives (Oxford Univ. Press, Oxford 2000, ss.272, cena GBP 32.50 w oprawie). Tradycyjnie uważa się, że naukowe kontrowersje można rozstrzygnąć na bazie empirycznych danych. Ostatnio wszakże konstrukcjoniści utrzymują, że wynik naukowej debaty jest mocno uzależniony od czynników nieoczywistych, takich jak retoryczne argumenty lub profesjonalna przynależność

uczestników debaty. Autorzy tego tomu przedstawiają swe historyczne badania i filozoficzne analizy, które podważają trafność stanowiska konstrukcjonistów, chociaż z drugiej strony podkreślają konieczność dokładniejszego i realistycznego podejścia do naukowej racjonalności.

Will Krymlicka, Wayne Norman (eds.): Citizenship in Diverse Societies (Oxford Univ. Press, Oxford 2000, ss.400, cena GBP 16.99 broszura). Obywatelstwo i różnorodność stały się jednymi z głównych tematów w polityce demokratycznej i teorii polityki. Czy możliwe jest we współczesnym społeczeństwie pluralistycznym wspieranie wspólnych więzi obywatelskich i równocześnie szanowanie etnicznego, kulturalnego zróżnicowania? Oto zasadnicze pytanie rozważane w tym zbiorze. Autorzy naświetlają poszczególne punkty tej kontrowersyjnej problematyki i miejsca zgodności oraz wyrażają swe stanowisko w kwestii „różnicowanego obywatelstwa”, biorąc pod uwagę aktualną praktykę w demokracjach pluralistycznych.

Therese Boos Dykeman (ed.): The Neglected Canon, Nine Women Philosophers. First to the Twentieth Century (Kluwer Acad. Publishers, Dordrecht 2000, ss.384, cena GBP 90 w oprawie). Jest to wielokulturowa antologia filozoficznych prac kobiet z Chin, Europy, Północnej i Środkowej Ameryki. Prezentuje też historię działalności kobiet w dziedzinie filozofii od I w. do początków XX stulecia. Zawiera biografie i bibliografię autorek, a także wprowadzenie do zamieszczonych w tym zbiorze prac.

N. Praetorius: Principles of Cognition, Language and Action. Essays on the Foundations of a Science of Psychology (Kluwer Acad. Publishers, Dordrecht 2000, ss.500, cena GBP 140 w oprawie). Książka wskazuje wady redukcjonistycznych założeń o umyśle i materii w naturalizmie i konstruktywizmie, które leżą u podstaw badań i teoryzowania w sferze poznania, języka i działania. Autor – z Uniwersytetu w Kopenhadze – proponuje radykalnie odmienne założenia co do stosunków pomiędzy umysłem a materialną rzeczywistością. Omawia konsekwencje tych założeń oraz ich przydatność jako podstaw naukowej psychologii. Uwzględni ponadto ich związki z pojęciem prawdy, intencjonalności, subiektywizmu i obiektywizmu, a także ich doniosłość dla filozofii.

Eugene Thomas Long: Twentieth – Centu-

ry Western Philosophy of Religion 1900-2000 (Kluwer Acad. Publishers, Dordrecht 2000, ss.544, cena GBP 136 w oprawie). Książka ta ma służyć jako podręcznik. Zawarty w niej materiał podzielony został na cztery części odpowiadające w przybliżeniu czterem okresom XX wieku. Część pierwsza przedstawia kierunki w filozofii religii dominujące od początku stulecia do wybuchu I Wojny Światowej: idealizm, neokantyzm, pozytywizm. Część druga dotyczy okresu międzywojennego, omawia neorealizm, fenomenologię, amerykański pragmatyzm i personalizm. Tendencje po II Wojnie Światowej, znajdujące wyraz w postaci filozoficznych analiz, egzystencjalizmu, neotomizmu i filozofii procesu, prezentowane są w części trzeciej. Ostatnia zaś część poświęcona została filozofii analitycznej, hermeneutyce, dekonstrukcji, filozofii komparatywnej i feministycznej. Głównym zadaniem jest interpretacja poglądów. Jednakże uwypukla się tu również główne zagadnienia i krytykę stanowisk.

Lawrence C. Becker: A New Stoicism (Princeton Univ. Press, Princeton 1999, ss. 272, cena USD 16.95 broszura). Autor, profesor filozofii w College of William and Mary, zastanawia się, jaką byłaby etyka stoicka, gdyby spotkała się z wymaganiami współczesnej filozofii i nauki. Według niego, starożytny stoicyzm – po odrzuceniu metafizycznych i psychologicznych założeń, lecz oparty o nowożytną kosmologię i psychologię rozwojową – stwarza podstawę wyrafinowanej formy etycznego naturalizmu, w którym doktryny starożytnych stoików mogą być na nowo sformułowane i obronione.

Stephen D. Krasner: Sovereignty. Organized Hypocrisy (Princeton Univ. Press, Princeton 1999, ss. 248, cena USD 16.95 broszura). Autor jest profesorem w Stanford University. W tej książce szuka odpowiedzi na pytanie, czy przeżyło się państwo suwerenne – jak twierdzą niektórzy, biorąc pod uwagę współczesne uznanie praw człowieka, praw mniejszości oraz wzrastającą rolę międzynarodowych instytucji finansowych i tendencje globalizacyjne. Na podstawie wyników swych badań dziejów państwowości w XIX i XX stuleciu, Krasner dochodzi do przekonania, że nigdy państwa nie były tak suwerenne, jak się mogło wydawać. Rządzący kierowali się pragnieniem pozostania przy władzy, a nie abstrakcyjnym podporządkowaniem się międzynarodowym zasadom. Łamanie norm było trwałą cechą mię-

dzynarodowych stosunków. Po Pierwszej Wojnie Światowej, tak jak i po drugiej, nowopowstałe państwa lekcewały prawa mniejszości. Czasem jednak współpraca wymagała uznania cudzych praw. Różnice sił i interesów najlepiej wyjaśniają zachowania poszczególnych państw.

Michael Peters, James Marshall: Wittgenstein. Philosophy. Postmodernism. Pedagogy (Greenwood Publ. Group, London 1999, ss. 248, cena GBP 51.95 w oprawie). Dwóch autorów nowozelandzkich porównuje w tej książce twórczość Wittgensteina z dziełami Nietzschego, Schopenhauera, Spenglera, Freuda i reprezentantów Koła Wiedeńskiego. Uważają, że we wczesnym okresie Wittgenstein był modernistą, raczej przedstawiał niż mówił. Natomiast późny Wittgenstein był bardziej postmodernistą, co autorzy wykazują zestawiając jego pisma z wypowiedziami Lyotarda, Foucaulta i Rortyego. Późniejsze pisma Wittgensteina zawierają ponadto koncepcję filozofii jako teorii pedagogicznej – jak utrzymują analityczni filozofowie edukacji z tzw. Szkoły londyńskiej.

Publikacje zbiorowe

Bernard Bolzano: Gesamtausgabe (Frommann-Holzboog, Stuttgart). Zapoczątkowana w 1969 roku edycja, obliczona na ca. 100 tomów, zostało już w 55% zrealizowana. W serii pism opublikowanych za życia autora, tom 8 ma zawierać trzecią część książki *Lehrbuch der Religionswissenschaft*. Dotąd ukazała się część pierwsza (8.1, 1999) obejmująca §§ 1-109 oraz część druga (8.2, 2000) obejmująca §§ 110-166. Natomiast *Wissenschaftslehre* znajdzie się w tomach 11-14, z których trzy pierwsze już są do nabycia. W serii „Spuścizna” wydany został tom 9.1 *Miscellanea Mathematica* oraz wydrukowany będzie jeszcze w 2000 r. tom 10.1 dotyczący nauki o funkcjach. Poszczególne tomy kupowane oddzielnie są przeciętnie w cenie DM 456.

Johann Gottlieb Fichte: Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften (Frommann-Holzboog, Stuttgart). W ramach tej edycji – rozpoczętej w 1962 r. – ukazał się w 1999 r. Tom 12: *Nachgelassene Schriften* 1810-1812 (ss. XII+465), a w przygotowaniu jest tom 13 obejmujący niedrukowane pisma z lat 1811-1812. Na rok 2000 zapowiedziano ukończenie druku tomu 3: *Kollegnachschriften* 1794-1799 (ss. ca

550).

Moses Mendessohn: Gesammelte Schriften. Jubiläumsausgabe (Frommann-Holzboog, Stuttgart). Wydawanie wszystkich dzieł Mendelssohna trwa już 28 lat. Przygotowany jest obecnie do druku tom 5 część 3, stanowiąca komentarz do części 1 tegoż tomu, która zawiera recenzje z książek napisane przez Mendelssohna w latach 1759-1765. Przypominamy, że całość tego wydania przewiduje 40 tomów, a każdy osobno kosztuje ca DM 295.

Wydawnictwa ciągłe

Michał Bohun: Kontrrewolucja i pesymizm. Filozofia społeczna Konstantina Leontjewa (Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, ss. 288). Jest to drugi tom serii „Jagiellońskie Studia z Filozofii Rosyjskiej” redagowanej przez Radę Programową pod przewodnictwem Włodzimierza Rydzewskiego (dziedzina Wydziału Filozoficznego UJ). Jak autor stwierdza we „Wstępie”, książkę tę można traktować jako próbę monografii światopoglądu K. Leontjewa (1831-1891), opracowaną z pominięciem twórczości literackiej tego myśliciela, ale uwzględniającą nie tylko związki z tradycją myśli rosyjskiej, lecz również z filozofią europejską. Książka powstała z rozprawy doktorskiej autora. Składa się z następujących części: 1. Zarys biografii intelektualnej, 2. Organiczna teoria dziejów, 3. Organizm społeczny i jego rozkład, 4. Chrześcijaństwo a życie społeczne, 5. Filozofia dziejów Rosji. W „Uwagach końcowych” autor pisze, że poprzez poglądy Leontjewa chciał ukazać rozwój rosyjskiego konserwatyizmu romantycznego w drugiej połowie XIX stulecia. Książka wyposażona jest w streszczenie w języku rosyjskim i angielskim.

Barbara Trojanowska (red.): Rzeczywistość języka. Język a rzeczywistość (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999, ss. 400). Książka stanowi XXXVI tom serii „Filozofia. Acta Universitatis Wratislaviensis”. Składa się z czterech części i dodatku: 1. Wielość teorii – jedność dialogu, 2. Język – jedność – nauka, 3. Język – wieloznaczność – sztuka, 4. Hermeneutyka. Dodatek: Pragmatyka. Wszyscy autorzy tego zbioru obrali język za przedmiot swej refleksji filozoficznej, ale widziany w różnych aspektach. Odróżniono tu język od mowy, omó-

wiono koncepcję języka pojętego jako narzędzie komunikacji bądź jako swoistą metafizykę. Poruszono kwestie prawdziwości i interpretacji, zagadnienia konotacji i denotacji wyrażen. Celem tej edycji było nie tyle zaprezentowanie różnych ujęć, ile zestawienie rozmaitych poglądów.

Marek Kilijanek: Kant. Samoświadomość i poznanie dyskursywne (Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2000, ss. 222). Rozprawa z serii „Filozofia i Logika” (nr 81) traktuje o najwyższej – według Kanta – zasadzie poznania skończonego, głoszącej pierwotną jedność syntetyczną apercpepcji, czyli transcendentalną jedność samoświadomości. Autor wyjaśnia rolę poznawczą tej zasady, łącząc przystępność wykładu z rzetelnością prezentacji fundamentalnych założeń Kanta.

Włodzimierz Wilowski: Zagadnienie życia i śmierci w wybranych poglądach filozoficznych i religijnych Zachodu i Wschodu (Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2000, ss. 211). Książka ta również należy do serii „Filozofia i Logika” (nr 82). Autor przedstawia problem różnorodnych uwarunkowań oraz interpretacji życia i śmierci, ogarniając materiał od starożytności po czasy współczesne. Celem rozprawy jest określenie różnic między ujęciami świata „zachodniego” i „wschodniego”. Zgodnie z tym, w pierwszej części książki autor przedstawia zachodnie i wschodnie wzorce myślenia o życiu i śmierci, wizje i wyobrażenia zaświatów. W drugiej części podejmuje próbę hermeneutyki pojęć występujących w tym myśleniu oraz formuluje uwagi na temat doświadczeń pobliza śmierci na tle fizycznych i matematycznych modeli rzeczywistości i doświadczenia zmysłowego.

Zbigniew Gierszewski: Kultura – moralność – względność. Doktryna relatywizmu kulturowego M. J. Herskovitsa (Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2000, ss. 172). Ta 83. pozycja serii „Filozofia i Logika” jest monografią prezentującą koncepcje amerykańskiego antropologa. Autor rekonstruuje główne pojęcia filozofii Herskovitsa, takie jak: kultura, relatywizm, enkulturacja, etnocentryzm i bada związki zachodzące między nimi. Wskazuje nieporozumienia, które powstały wokół relatywizmu kulturowego, formuluje szereg hipotez i poglądów dotyczących koncepcji Herskovitsa, wykraczając często poza problematykę antropologii kulturowej.

Jan Klos: John Henry Newman i filozofia.

Rozum – przyświadczenie – wiara (Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, ss. 244). J. H. Newman – od 1845 roku kapłan Kościoła Anglikańskiego, zaś od 1879 kardynał Kościoła Rzymskokatolickiego – próbował przełożyć doświadczenie wiary na język filozofii. Koncentrował się na problematyce rozumu, przyświadczenia i wiary. Poglądy jego są obrazem ówczesnego dialogu światopoglądowego i głosem w dyskusji z tradycją racjonalistyczno-empiryczną. Książka stanowi 80. pozycję serii „Prace Wydziału Filozoficznego”

Marek Piechowiak: Filozofia praw człowieka. Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony (Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, ss. 412). To 81. pozycja serii „Prace Wydziału Filozoficznego”. Autor podjął problem, czym są prawa człowieka i dlaczego istnieją. Dokonuje analizy aktów prawnych i rozpatruje problemy z zakresu antropologii filozoficznej, wkracza na teren ogólnej teorii bytu. Współczesna problematyka ukazana jest na tle refleksji starożytnej i średniowiecznej. Autor stara się wskazać rozwiązania pozytywne.

Antonio Rosmini: Zasady Etyki. Przekład, wstęp i kalendarium Alfreda M. Wierzbickiego (Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, ss. 254). Włoski filozof katolicki, Rosmini (1797-1855), rozwijał personalizm w etyce. W tej książce, podobnie jak Kant, uprawiał etykę imperatywu kategorycznego, ale uzasadniał go w duchu klasycznego realizmu. Odróżniał etykę od filozofii szczęścia (eudajmonologii), uznawał byt i prawdę za zasady etyki (czyli filozofii moralności), wskazywał na doświadczone podstawy powinności moralnej. Przekład ten wydano w serii „Prace Wydziału Filozoficznego” jako 82 pozycję.

S. Thomae Aquinatis Quaestiones „De veritate”. Św. Tomasza z Akwinu Dysputy problemowe „O prawdzie” (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999, ss.248). Publikacja z serii „Dziela św. Tomasza z Akwinu. Przekłady – Studia – Komentarze”. Traktat przełożył na język polski Aleksander Bialek. Redaktorem naukowym jest Andrzej Maryniarczyk, on też napisał „Wprowadzenie”. Książkę otwiera „Słowo wstępne” opracowane przez M.A. Krąpca. Tekst traktatu w oryginale łacińskim oraz przekład polski wydrukowano w równoległych szpaltach (ca 100 stron), co umożliwia porównanie. W części „Ko-

mentarz i studia” zamieszczono siedem prac, których autorami są: A. Maryniarczyk (3 teksty), M.A. Krapiec (2 teksty), M.J. Gondek i M. Podobielski. Teksty dwóch pierwszych autorów są przedrukami z „Roczników Filozoficznych” bądź z „Zeszytów Naukowych KUL”.

William G. Lycan: Philosophy of Language. A Contemporary Introduction (Routledge, London 1999, ss. 264, cena GBP 11.99 broszura). Książka z serii “Routledge Contemporary Introductions to Philosophy” składa się ze wstępu i czterech części: I. Oznaczanie (imiona własne, deskrypcje), II. Teorie znaczenia (tradycyjne, psychologiczne, weryfikacyjnizm, program Davidsona, semantyka intencjonalna, możliwe światy), III. Pragmatyka i akty mowy, IV. Ciemna strona (metafora). Książka zawiera streszczenie rozdziałów, przykłady, pytania kontrolne, wskazówki do dalszej lektury oraz słowniczek terminów.

James Robert Brown: Philosophy of Mathematics. An Introduction to a World of Proofs and Pictures (Routledge, London 1999, ss. 232, cena GBP 14.99 broszura). Autor omawia, w sposób jasny i żywy, szeroki zakres zagadnień z filozofii matematyki, nie stroniąc od problemów nowych i mało zbadanych. W szczególności porusza kwestię platonizmu, zastosowań matematyki, rodzajów dowodów, definicji, obliczeń, przypuszczeń. Odnosi się również do stanowisk filozofów i matematyków, takich jak Wittgenstein, Hilbert, Gödel. Książkę wydano w serii „Philosophical Issues in Science”.

Ross Poole: Nation and Identity (Routledge, London 1999, ss. 224, cena GBP 14.99 broszura). Australijski filozof z Macquarie University rozważa w tej książce problem miejsca tożsamości narodowej we współczesnym świecie. Przyznaje, że naród stał się społeczną formą organizacji życia politycznego i moralnego w czasach nowożytności oraz zasadą liberalizmu, republikanizmu i demokracji. Obecnie jednak staje się widoczne, że nacjonalizm jest już przeżytkiem. Z drugiej wszakże strony takie tendencje jak utrzymanie wielokulturowości czy domaganie się praw lokalnych rodzą obawę, żeby ponadnarodowy kosmopolityzm nie zdegenerował się, przybierając postać moralnie nihilistycznego świata. Książka Poole’a jest kolejną pozycją serii „Ideas”.

Jitendra Nath Mohanty: Logic, Truth and Modalities from a Phenomenological Perspec-

tive (Kluwer Acad.Publishers, Dordrecht 1999, ss. 244, cena GBP 63 w oprawie). Eseje tego 278. tomu serii “Synthese Library” rozwijają koncepcje Kanta, Hegla i Husserla, zmierzają do wyjaśnienia podstawowych pojęć logiki: sądu, prawdy i modalności. Zdaniem autora, po odrzuceniu psychologizmu logika okazała się zainteresowana znaczeniami, te zaś związane są z aktami intencjonalnymi. Prawda uznana została za koherencyjną rekonstrukcję korespondencji, a modalności związały się z „horyzontalnym” charakterem doświadczenia. Z jednej strony logika rozwija się poprzez formalną i transcendentálną postać aż do logiki spekulatywnej. Z drugiej strony, idąc śladem praktycznych korzeni myślenia, stała się logiką hermeneutyczną. Mohanty uwzględnił w swych rozważaniach idee Fregego, Heideggera, Dummetta, Königa i Laskego.

Hans Jürgen Ohlbach. Uwe Reyle (eds.): Logic, Language and Reasoning. Essays in Honor of Dov Gabbay (Kluwer Acad. Publishers, Dordrecht 1999, ss., cena GBP 119 w oprawie). Jak bywa w tego rodzaju publikacjach, większość autorów tego zbioru nawiązuje do prac D. Gabbaya. Są tu rozdziały dotyczące logicznych aspektów zagadnień językoznawczych. B. Lambek i M. Moortgat badają kwestie kategoryalne. Inne szczegółowe problemy języka analizują Kamp, Kempson, Moravcsik, König i Reyle, odwołując się m.in. do logiki uogólnionych kwantyfikatorów. Szereg prac traktuje o sprawach filozoficznych oraz należących do dziedziny teorii dowodu, dając przeważnie rozwiązania algorytmiczne. K. Segerberg łączy ujęcia epistemicznych i doksastycznych logik przekonania. Ogólnie, książka pokazuje, że względnie mała liczba elementarnych technik i pojęć może być z powodzeniem zastosowana w wielu różnych dziedzinach.

Robert Nola, Howard Sankey (eds.): After Popper, Kuhn and Feyerabend, Recent Issues in Theories of Scientific Method (Kluwer Acad. Publishers, Dordrecht 2000, ss. 388, cena GBP 98 w oprawie). Mogłoby się wydawać, że debata na temat metod naukowych wyczerpała się w XX wieku. Popper był obrońcą metodologii, Kuhn zaś i Feyerabend zakończyli tę debatę. Jednak prace zebrane w tym tomie – serii „Australasian Studies in History and Philosophy of Science” – pokazują, że problematyka metod jest nadal żywa. Niektórzy autorzy poddają ponownemu badaniu zagadnienia

poprzednio rozważane, natomiast inni analizują poglądy sformułowane dopiero w ostatnim dziesięcioleciu.

Hendrik J. Opdebeeck: The Foundation and Application of Moral Philosophy. Ricoeur's Ethical Order (Peteers, Leuven 2000, ss. VI+84, cena BEF 600). Książka z serii „Morality and the Meaning of Life” prezentuje przekład na język angielski dwóch tekstów francuskiego filozofa, omawiających podstawy filozofii moralności oraz szczególną rolę przebaczenia. Prof. Opdebeeck z Uniwersytetu w Antwerpii wyposażył tę książkę w przedmowę oraz w trzy komentarze filozofów belgijskich: L. Ancaerta, J. Van Gerwena oraz J. Visschera.

N. Février: La mécanique Hegelienne. Commentaires des paragraphes 245 à 271 de l'“Encyclopédie” (Peteers, Leuven 2000, ss. X+170, cena BEF 950). To 52. tom serii “Bibliothèque Philosophique de Louvain”. Autor stara się wykazać, że często uznawane przeciwstawienie: teoria naukowa – dyskurs filozoficzny, nie pozwala uchwycić istoty myśli Hegela. Daje natomiast taką interpretację mechaniki *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, która pozwala uwolnić myśl Heglową z redukcji Kantowskich i romantycznych. Nie mając zamiaru krytykować nauki swych czasów, Hegel rozwijał własną teorię mającą wyjaśnić ruch.

E. Tourpe: Penser l'être de l'action. La métaphysique du “dernier” Blondel (Peteers, Leuven 2000, ss. VIII+344, cena BEF 1380). Maurice Blondel (1861-1949) po czterdziestu latach, jakie upłynęły od wydania jego rozprawy *L'Action* (1893), opublikował trylogię *La Pensée, L'Être et les êtres, L'Action* oraz książkę *L'Esprit chrétien*. W tych dziełach rozwinął integralną metafizykę wewnętrzności i transcendencji. Książka omawia architekturę tych dzieł, podstawowe tematy i pojęcia filozofii Blondela. Wydana została w serii „Archives Maurice Blondel”.

Dominique Pradelle: L'Archéologie du monde. Constitution de l'espace, idéalisme et intuitionnisme chez Husserl (Kluwer Acad. Publishers, Dordrecht 2000, ss. 352, cena GBP 87 w oprawie). Autorka poddaje badaniu Husserlowską przeróbkę estetyki transcendentalnej Kanta i stara się wykazać jej podstawową funkcję w idealizmie fenomenologicznym, a także zastanawia się nad jej poprawnością. Rozpoczyna od

istotnych punktów krytyki Husserlowskiej, żeby odsłonić współrzędne jego metody, ujawnić czyste intuicje, zważywszy z jakościami zmysłowymi, prześledzić pochodzenie intuicji z aktów świadomości i oddzielić przestrzeń percepcji od przestrzeni kategoryjalnej. Pradelle daje wykaz przekonaniu, że metoda Husserla opiera się na aktach abstrakcyjnych i idealizujących. Autorka naucza na Uniwersytecie Bordeaux III a jej książka stanowi tom 157 serii „Phenomenologica”.

Hans Bernhard Schmid: Subjekt, System, Diskurs. Edmund Husserls Begriff transzendentaler Subjektivität in sozialtheoretischen Bezügen (Kluwer Acad. Publishers, Dordrecht 2000, ss. 352, cena GBP 82 w oprawie). To kolejny 158 tom serii „Phenomenologica”. Schmid twierdzi, że we współczesnej teorii społecznej niezbędne jest przeformułowanie transcendentalnej subiektywności. Teza ta rzuca nowe światło na dyskusję J. Habermasa i N. Luhmanna, w której „dyskurs” i „system” wystąpiły jako przeciwstawne próby pogodzenia subiektywności z wewnętrznością. Zdaniem Schmid, ani zastąpienie subiektywności wewnętrznością, ani wykluczenie wewnętrzności z subiektywności nie rozwiązują problemu intersubiektywności. Należy więc na nowo przeanalizować Husserlowską teorię transcendentalnej subiektywności, odrzucić przyzwyczajenia interpretacyjne. Autor dochodzi do wniosku, że podobnie rzecz ma się z fenomenologicznym pojęciem transcendentalnego podmiotu. Winno ono być przeformułowane jako dyskurs i system.

Andreas Grossmann, Christoph Jamme (Hrsgs.): Metaphysik der praktischen Welt Perspektiven im Anschluss an Hegel und Heidegger. Festgabe für Otto Pöggeler (Editions Rodopi, Amsterdam / Atlanta 2000, ss. 286, cena USD 41.50 broszura). Książka z serii „Philosophie+Repräsentation” nawiązuje do współczesnej dyskusji wokół wartości metafizyki, której wymowa stała się dziś sporna. Współczesne filozofowanie nie jest otwarte na wybór „wielkich opowieści”. Autorzy jednak starają się wykazać, że metafizyka nadal warta jest przemyślenia. Ilustrują to dyskusją z Heglem i Heideggerem. Naświetlają perspektywy tej tematyki w sferze problematyki państwa, prawa, historii, sztuki i polityki.

Hans-Helmuth Gander: Selbstverständnis und Lebenswelt. Grundzüge einer phänome-

nologischen Hermeneutik im Ausgang von Husserl und Heidegger (Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2000, ss. 416, cena DM 98 w oprawie). Praca z serii „Philosophische Abhandlungen” ma na celu stworzenie podstaw ludzkiego samozrozumienia w związkach z faktycznością i historycznością. W centrum zainteresowania autora znajduje się stanowisko Heideggera przedstawione w wykładach z lat 1919-1924. Heidegger opracował wówczas swą teorię w ramach filozofii sytuacji poprzez hermeneutyczną transformację fenomenologii Husserla. Krytyczna analiza tej teorii stworzyła autorowi możliwość przeprowadzenia dyskusji z poglądami Nietzschemo, Gadamera, Ricoeura, Foucaulta, Taylora i Rortyego. Uwzględnienie Heideggerowskiej wczesnej hermeneutyki jaźni dało autorowi nowe rozwiązywanie problemów.

Werner Schüssler (Hg.): Religionsphilosophie (Verlag Karl Alber, Freiburg 2000, ss. 208, cena DM 28 broszura). Filozofia religii w dzisiejszym rozumieniu miała początek dopiero w czasach Oświecenia. Z tego względu wybrano tu poglądy z tego okresu wybitnych przedstawicieli tego działu filozofii: I. Kanta, F.E.D. Schleiermachersa, G.W.F. Hegla, E. Troeltscha, R. Otta, M. Schelera, K. Jaspersa, P. Tillicha, L. Wittgensteina. Schüssler traktuje swą książkę jako rodzaj wprowadzenia w problematykę. Aczkolwiek rozważania obrane do tego zbioru często należą do teologii, niektórzy autorzy wprost dystansują się od tzw. Prawd objawionych. Książkę wyposażono w bibliografię. Jest to tom 12 „Alber-Texte Philosophie”.

Thomas Zoglauer (Hg.): Technikphilosophie (Verlag Karl Alber, Freiburg 2000, ss. 208, cena DM 28 broszura). To 13. tom serii „Alber-Texte Philosophie”. Wydawca tego zbioru prac (prywatny docent Politechniki w Cottbus) w przekonaniu, że ten dział filozofii odgrywa coraz donioślejszą rolę, sięgnął nawet do wypowiedzi myślicieli starożytnych i średniowiecznych. Wybrał teksty następujących autorów: Arystoteles, Hugen od św. Wiktora, F. Bacon, E. Kapp, E. Cassirer, J. Ortega y Gasset, A. Gehlen, F. Dessauer, M. Heidegger, M. Bunge, H. Lenk i D. Birnbacher. Książka zawiera najważniejsze teksty filozofii techniki, naświetlające genezę i główne zagadnienia oraz metody i stan antropologicznego i kulturowego pojmowania techniki, a także omawiające relacje pomiędzy przyrodą a techniką,

stosowanie metod naukowych w technice, problematykę etyczną związaną z techniką.

Karl-Heinz Lembeck (Hg.): Geschichtsphilosophie (Verlag Karl Alber, Freiburg 2000, ss. 208, cena DM 28 broszura). Zbiór z serii „Alber-Texte Philosophie” zawiera prace z dziedziny filozofii historii. Stawiany jest tu m.in. problem, czym jest historia, jakie ma „znaczenie” i „cel”, czy jej wydarzenia dają się wyjaśnić jakimś prawem. Rozpatrywane są również kwestie epistemologiczne związane z naukami historycznymi. Redaktor tomu jest profesorem na Uniwersytecie w Würzburgu. Zamieścił w tym zbiorze teksty następujących autorów: Aureliusz Augustinus, G. Vico, Condorcet, J.G. Herder, G.W.F. Hegel, F. Nietzsche, W. Dilthey, H. Rickert, B. Croce, K. Popper, K. Löwith.

Jan Patočka: Vom Erscheinen als solchem. Texte aus dem Nachlass (Verlag Karl Alber, Freiburg 2000, ss. 350, cena DM 88 broszura). W tej książce znajdują się teksty Patočki napisane po niemiecku, których tematyka dotyczy głównie pojęcia *epoché* i redukcji fenomenologicznej. Autor radykalizuje *epoché* w ramach fenomenologii rozumianej jako nauka o zjawiskach. Broni rozróżnienia pomiędzy zjawiskiem a tym co się jawi, przeciwstawiając się Husserlowi, Heideggerowi i E. Finkowi. Redaktorami książki są: Helga Blaschek-Hahn i Karel Novotný. Książka wydana została w serii „Orbis Phaenomenologicus”.

Czasopisma

Kwartalnik Filozoficzny. Zeszyt 2 tomu XXVIII (2000) zawiera następujące artykuły: Arkadiusz Chrudzinski – Koncepcja przedmiotu immanentnego Brentana; Marek Maciejczak – Franza Brentana koncepcja intencjonalności; Michał Ostrowicki – Idea koncepcyjnej teorii dzieł sztuki; Andrzej Książek – Czym jest sztuka? Rozważania na temat definicji sztuki; Andrzej Zalewski – Film, widz, emocje w perspektywie estetycznej; Marek Drwięga – Charles Taylor w poszukiwaniu źródeł podmiotowości; Joanna Niemiec – Biologiczne podstawy człowieczeństwa. W dziale przekładów zamieszczono pracę Maksa Schelera pt. „Miłość i poznanie” (Liebe und Erkenntnis) w tłumaczeniu Marii M. Baranowskiej. Zeszyt zamyka pięć recenzji z książek wydanych w 1999 roku.

Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria. W 1998

roku minęło sto lat od założenia przez Władysława Werybę „Przeglądu Filozoficznego”, którego ukazywanie się zostało przerwane w 1949 r. decyzją ówczesnych władz. „Nowa Seria” kwartalnika została zapoczątkowana w 1992 r. Pod patronatem PAN. Redaktorem naczelnym jest Jacek Hołówka. Nr 1 (33) Roczn. IX, 2000 zawiera osiem rozpraw (autorzy: A. Ochocki, M. Kwatarko, J. Kloc-Konkolowicz, G. Lubowicka, M. Kozłowski, A. Borowicz, R. Sojak, A. Dubik), artykuł rocznicowy J. Hołówki poświęcony Klemensowi Szaniawskiemu, przekład pracy H. Bergosna „O grzeczności”, dwie polemiki (Marek Kozłowski kontra Andrzej M. Kaniowski oraz Andrzej Grzegorzczak kontra Leon Gumański), a także szereg recenzji z książek krajowych i zagranicznych.

Filozofia Nauki. Nr 1 (29) Rok VIII (2000). Redaktor naczelny, Jacek J. Jadecki, informuje we wstępnym słowie „Od Redakcji”, że 1° kwartalnik jest jednym z siedmiu wyróżnionych przez KBN, 2° Biblioteka „Filozofii Nauki”, redagowana przez Annę Wojtowicz, przygotowuje dwa kolejne tomy, 3° w wersji internetowej, redagowanej przez Tomasza Bigaję, zamieszczane są już angielskie streszczenia tekstów publikowanych w „Filozofii Nauki”, planuje się zaś zamieszczanie tam całych numerów tego kwartalnika. Numer zawiera pięć artykułów (autorzy: Roman Duda, Jarosław Mrozek, Jerzy Golasz, Paweł Garbacz i Marek Tokarz), dwie prace polemiczne (Jan Woleński, Tadeusz Skalski), dwie recenzje oraz w dziale „Archiwum” przedruk rozprawy Stanisława Leśniewskiego pt. „Krytyka logicznej zasady wyłączonego środka” (1913). Na końcu zeszytu znajdują się streszczenia angielskie wszystkich artykułów i polemik.

Acta Mediaevalia. Tom XII (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999, ss. 506). Tom poświęcono Juliuszowi Domańskiemu z okazji 70-lecia jego urodzin. Wstępną dedykację napisał redaktor naczelny, Stanisław Wielgus, zaś informację biograficzną oraz wykaz publikacji jubilatą opracował Mieczysław Markowski. W dziale artykułów i rozpraw zamieszczono trzynaście prac, w tym pięć po niemiecku i jedną po angielsku. (autorami są: S. Wielgus, H. Kohlenberg, S. Bafia, M. Kowalczyk, M. Markowski (2 prace), T. Wunsch, F. Krause, S. Janeczek, T. Grzesiuk, M. Ciszewski, J. Judycka i H. Wojtczak). W dziale materiałów są cztery prace M. Mar-

kowskiego oraz po jednej pracy autorstwa P. Smolińskiego i W. Bajora. Są tu również recenzje oraz sprawozdania z konferencji.

Colloquia Communia. Nr 2 (69) X-XII 1999 tego kwartalnika, redagowanego przez Jadwigę Mizińską, zawiera dwadzieścia jeden mocno zróżnicowanych artykułów powiązanych ogólnym tematem „Tożsamość człowieka wobec życia i śmierci”. Jak pisze w „Słowie wstępnym” Halina Rarot – redaktor techniczny kwartalnika – w tym zbiorze znalazły się nie tylko akademickie analizy, lecz również „impresyjne eseje posługujące się metaforami”. Są tu ponadto artykuły przedstawicieli świata medycznego, socjologii, religioznawstwa i psychologii. Dodajmy, że autorami są nie tylko pracownicy, absolwenci i doktoranci UMCS, lecz także innych ośrodków uniwersyteckich.

Przegląd Tomistyczny wydawany przez Instytut Tomistyczny OO. Dominikanów w Warszawie zamieścił w tomie VIII (2000) wstęp i pierwszą księgę piętnastowiecznego krakowskiego komentarza anonimowego do Metafizyki Arystotelesa, w opracowaniu Ryszarda Tatarzyńskiego, a także przekład komentarza Eriugeny do Ewangelii według św. Jana oraz dziewięć artykułów (autorzy: A. Kijewska, M. Olszewski, T. Bartoś OP, W. Zega, G. Kurylewicz, J. Domański, Z. Włodek, W. Seńko, L.J. Bataillon OP). Ponadto tom obejmuje cztery teksty prac magisterskich napisanych w latach 1997-1998 na Uniwersytecie Warszawskim, pięć recenzji z książek i sprawozdanie z uroczystości nadania Stefanowi Świeżawskiemu godności honorowego członka Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.

Rocznik Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie 1999 obejmuje następujące artykuły: J. Salamon SJ – Dylematy analitycznej filozofii religii; Ks. S. Ziemiański SJ – Czas i jego implikacje filozoficzne; Ks. R. Janusz SJ – Przewrót kopernikański w dziejach nauki i cywilizacji; Ks. R. Darowski SJ – „Forum Philosophicum”. Ponadto w „Roczniku” zamieszczono dokumenty związane m.in. ze zmianą nazwy Wydziału Filozoficznego na Wyższą Szkołę Filozoficzno-Pedagogiczną „Ignatianum”, a także sprawozdania z sesji i sympozjów, wykaz prac napisanych na Wydziale w latach 1988-1999, dane biograficzne i bibliograficzne ks. Prof. Jana Popiela SJ, dwie prace polemiczne autorstwa Eugeniusza Bobuli na temat teorii względności

Einsteina, recenzję książki B.R. Tilghmana, wykaz publikacji pracowników Wydziału z okresu od stycznia 1994 do czerwca 1999r.

Dialogue and Universalism. Podwójny zeszyt 9-10 tomu IX (1999) poświęcony jest sprawom uniwersalistycznej ekologii. Otwiera go artykuł Leszka Kuźnickiego, biologa, byłego prezesa PAN. Pozostałe artykuły tego zeszytu są kolejno autorstwa: N. Wolańskiego, Z. Hulla, W. Sztumskiego, B. Andrzejewskiego, S. Rabieja, Z. Lebny, J.M. Dolęgi, J. Huberta wspólnie z S. Taczanowskim, J. W. Guzka i P. Kowalika. Na zeszyt 11-12 tomu IX (1999) złożyły się prace autorów zagranicznych, różnych specjalności, zgrupowane w trzech działach: 1. Filozoficzne podstawy psychohistorii, 2. Metodologiczne, psychologiczne i pedagogiczne aspekty psychohistorii, 3. Mitologia mocy. Psychohistoria pojęta jest tutaj jako nauka o historycznej motywacji.

Bulletin of the Section of Logic. Pismo o charakterze *newsletter*, wydawane przez Katedrę Logiki i Metodologii Nauki Uniwersytetu Łódzkiego od niemal 30 lat, rozsyłane było dotychczas bezpłatnie na wszystkie kontynenty do osób zajmujących się profesjonalnie logiką. Na skutek trudności finansowych, począwszy od 2000 roku Redakcja zmuszona jest zerwać z dotychczasową praktyką. Zeszyty tego pisma będą dostępne tylko w prenumeracie, w cenie rocznej 20 zł dla odbiorców indywidualnych oraz 32 zł dla instytucji. Wpłaty należy przekazywać na konto Uniwersytetu Łódzkiego Bank Pekao S.A. – Grupa Pekao S.A. II Oddział Łódź, Piotrkowska 270 nr konta 10801154-5555-300-80300-111 z dopiskiem: LOGIKA – na działalność Katedry Logiki (BSL). Redakcja zrezygnowała zupełnie z publikowania abstraktów. Wszystkie materiały przeznaczone do druku są uprzednio cenzurowane. Wiąże się to z decyzją KNF, że za publikację w BSL autorowi przysługują 4 punkty.

Russell: The Journal of Bertrand Russell Studies to nowa nazwa czasopisma wydawanego w Kanadzie przez McMaster University poprzednio pod tytułem Russell: The Journal of Bertrand Russell Archives. Pod wpływem trudności finansowych pismo przestało ukazywać się w 1999 r. Obecnie, dzięki wsparciu sponsorów wznowiono wydawanie pisma. Fundusze jednak zabezpieczone są na dwa lata, toteż redaktor Kenneth Blackwell apeluje o werbowanie nowych prenumeratorów. Prenumerata roczna tomu 20 nr 1-2

(2000) wynosi 62 dol. kanad. Adres: McMaster University, Hamilton, On, Canada L8S 4L8.

Allgemeine Zeitschrift für Philosophie obchodzi dwudziestopięcioletnie swoje istnienia. Ten organ Powszechnego Towarzystwa Filozoficznego w Niemczech (AGDP) jest wydawany przez Tilmana Borsche, a redagowany przez Christiana Strubego. Z okazji jubileuszu w numerze 1/2000 autorami są członkowie Rady Naukowej tego pisma. Cały tom jubileuszowy (3 zeszyty) kosztuje do końca 2000 r. DM 40. Adres: Frommann-Holzboog, König-Karl-Strasse 27, D-70372 Stuttgart (Bad Cannstatt).

Bibliografie, leksykony, informatory

The APA Guide to Graduate Programs in Philosophy. Centrum Dokumentacji Filozoficznej, działającej przy Stanowym Uniwersytecie w Bowling Green (USA), na zlecenie American Philosophical Association (APA) opracowało ten informator zawierający pełne wiadomości o programach magisterskich i doktorskich studiów filozoficznych w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie. Informator podaje też wszelkie dane o asystenturach, pomocy finansowej, miejscach pracy, unika jednak oceniania programów. Cena informatora łącznie z kosztem przesyłki wynosi USD 34. Zamówienia przyjmowane są pod adresem: Philosophy Documentation Center, Bowling Green State University, Bowling Green, OH 43403-0189, USA.

F.D. Vansina: Paul Ricoeur. Bibliographie primaire et secondaire. Primary and Secondary Bibliography (Peters, Leuven 2000, ss. XXVI+544, cena 3000 BEF). Vansina już dwukrotnie (w latach 1985, 1995) zestawiał i publikował bibliografię dzieł Ricoeura oraz prac o tym filozofie. Obecne wydanie doprowadza do stanu bieżącego całe piśmiennictwo z tego zakresu.

ODCZYTY I WYKŁADY

Szkola Dialogu. W ramach śródomowych wykładów organizowanych w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego zapowiedziano następujące wykłady profesorów: 1. III 2000 r. – Andrzej Stelmachowski „Etos emigracji”, 8 III 2000 – Andrzej Walicki „Idea narodowa a romantyczny uniwersalizm”, 15 III 2000 – ks. Wojciech Bołoz i Zbigniew Szawarski „Współczesne problemy bioetyki”, 22 III 2000 – ks. Stanisław

Kowalczyk „Personalizm a proces integracji europejskiej”, Włodzimierz Lorenc „Od europejskości ku uniwersalności. Badania nad humanizmem”, 29 III 2000 – Józef Niżnik „Arbitralność filozofii”, 31 V 2000 – Andrzej Stelmachowski „Cień pierwszej Rzeczypospolitej i problemy integracji” + spotkanie z pierwszym dyskutantem Witoldem Kunczewiczem (zamieszkałym w USA), 14 VI 2000 – Panel poświęcony interdyscyplinarnym badaniom długowieczności. Teksty wykładów udostępniane są wcześniej w czytelni Biblioteki Instytutu Filozofii. Po wykładach odbywają się dyskusje. Organizatorzy mają nadzieję, że wykłady i dyskusje będą miały istotny wpływ na kształtowanie świadomości współczesnej.

ORGANIZACJE

Society for Phenomenology and Existential Philosophy organizuje już swe 39 spotkanie, które ma się odbyć w Pennsylvania State University w dniach 5-7 X 2000 r.

The Metaphysical Society of America przygotowuje kolejny zjazd, który przewidziany jest w State University Buffalo w marcu 2001 r. Przedmiotem obrad ma być pojęcie kategorii. Zgłoszenia udziału należy przesłać w terminie do 1 IX 2000 r. Pod adresem: Peter H. Hare, Department of Philosophy, Park Hall, University of Buffalo, Amherst, NY 14260.

British Society for Ethical Theory urządziło swój doroczny zjazd 13-16 VII 2000 r. w Rotterdamie na Uniwersytecie Erazma. Informacje: Theo van Willigenburg, Filosofie, Erasmus Universiteit Rotterdam, Postbus 1738, NL-3000 DR Rotterdam, Holandia.

ZJAZDY I KONFERENCJE

Sesja poświęcona Władysławowi Tatarkiewiczowi. W uzupełnieniu informacji zamieszczonej w poprzednim zeszycie „Ruchu Filozoficznego” podajemy co następuje: Olsztyńska Szkoła Wyższa i Olsztyński Oddział PTF zorganizowały 7 kwietnia 2000 r. sesję nt. „Władysława Tatarkiewicza bilans osiągnięć życiowych i naukowych”. Sesja wiązała się z nadaniem jednemu z audytorów OSW imienia Władysława Tatarkiewicza. Uczestnicy – młodzież studiująca, środowisko filozoficzne Olsztyna oraz zaproszeni przedstawiciele władz oświatowych – wysłuchali

wspomnień honorowego Gościa, prof. Krzysztofa Tatarkiewicza (UW), o Ojcu i przedwojennym epizodzie podróży Władysława Tatarkiewicza po ziemiach byłych Prus Wschodnich, podróży mającej na celu m.in. poznanie zabytków sztuki i architektury tego regionu. Naukową część Sesji wypełniły okolicznościowe referaty: Maria Gołaszewska (UJ) „Władysława Tatarkiewicza koncepcje estetyczne”, Ryszard Wiśniewski (UMK) „Władysław Tatarkiewicz – filozof czy zbieracz myśli”, Adam Bastek (UW-M) „Władysław Tatarkiewicz a problem twórczości”. Zakończyła tę część promocja nowej książki wydanej przez Olsztyńską Szkołę Wyższą i Olsztyński Oddział PTF pt.: „Człowiek i pustka. Problemy wakuologii” pod red. Z. Hulli i W. Tulbackiego. Uroczysty charakter Sesji podkreśliły koncert muzyki kameralnej oraz obiad wydany przez Rektora OSW dra Józefa Rusieckiego. (W.T.)

Dyskusja. W dniu 23 V 2000 r. odbyła się dyskusja zorganizowana przez Zakład Filozofii WSP w Częstochowie oraz Częstochowski Oddział PTF nt. „Rozum i wiara u schyłku tysiąclecia”. Jako zaproszeni goście w dyskusji wzięli udział: Jan Woleński (UJ/WSP Częstochowa), ks. Andrzej Bronk (KUL), ks. Paweł Bortkiewicz (UAM). Zapis dyskusji ukarze się w numerze Filozofia II wydawanym przez Zakład Filozofii WSP w Częstochowie. (R. Mirek)

XI czytania poświęcone pamięci założyciela Filozoficznej Szkoły Lwowsko-Warszawskiej, Kazimierza Twardowskiego. Konferencja ta odbyła się 11 II 1999 roku we Lwowskim Rejonowym Naukowo-Metodycznym Instytucie Oświaty. Program konferencji przedstawiał się następująco (referaty wygłaszano w języku ukraińskim): A. Grzegorzczak „Mowa jako organon” (odczytano z powodu nieobecności autora), L. Mazur „Koncepcja 'poprawiania nazw' w światowej i narodowej kulturze językowej”, J. Dubrow „Klasyczna logika a teoria deskrypcji”, B. Dąbrowski „Z problematyki stwierdzania (asercji)”, J. Sanocki „Franz Brentano: dwie reformy filozofii”, O. Hymyj „Gnoseologiczne podstawy reprodukcji wiedzy przyswojonej”, W. Sawieliew „Osobliwości tekstu sakralnego”, S. Simonienko „Natura ocen w nauce i poznaniu egzystencjalnym”, W. Manzhur „O dwoistej naturze czasu. Czas jako myślenie logiczne”. (R. Kleszcz)

Ekologia i humanizm były tematem konferencji międzynarodowej w Sankt Petersburgu

(Puszkin) 20-21 czerwca 2000 r., zorganizowanej przez Międzynarodową Akademię Informatyzacji, Międzynarodową Akademię Edukacji Agrarnej i Sankt-Petersburski Uniwersytet Agrarnej. Uczestnikami i referentami ze strony polskiej byli: Zbigniew Hull (UW-M) „Rozumienie Światopoglądu ekologicznego” (referat na sesji podsumowującej), Włodzimierz Tyburski (UMK) „Dyskusje o etyce środowiskowej” (referat w sekcji humanistycznej), Andrzej Papuziński (WSP Bydgoszcz) „Strategia realizacji ideału kultury ekologicznej” (referat w sekcji humanistycznej), Witold Tulibacki (UW-M) „Porażki idei postępu moralnego a stan zagrożenia” (referat na sesji plenarnej). (W.T.)

Seminarium filozoficzne nt. „Współzależności” odbyło się w Libercu (Czechy) w dniach 5-7 IX 2000 r. Organizatorzy – Katedra Filozofii Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Technicznego w Libercu oraz stowarzyszenie filozoficzne Scholé Filozofia, współpracujące z Olsztyńskim Oddziałem PTF – zaprosili do uczestnictwa przedstawicieli z kilku ośrodków filozoficznych w Polsce. Referentami ze strony polskiej byli: Grażyna Dolińska (Uniwersytet Wrocławski) – Irracjonalne zależności pomiędzy zachowaniem się człowieka a jego osobowością; Jerzy Jarco (Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu) – Kultura logiczna jako płaszczyzna dialogu; Zbigniew Hull (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski) – Filozofia ekologii a ekologia jako wiedza; Witold Tulibacki (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski) – Rzeczywistość fizyczna a etyka; Andrzej Papuziński (Akademia Bydgoska) – Polityka ochrony środowiska a sumienie ekologiczne. Referaty z Polski nadesłali także: Jan Trąbka (Collegium Medicum UJ), Ryszard Nazar, Stanisław Poplawski i Zdzisław Maciejewski z Zakładu Filozofii i Socjologii Politechniki Poznańskiej. (W.T.)

16. Zjazd Hegel Society of America, którego zapowiedź podaliśmy w ubiegłym roku (zob. „Ruch Filozoficzny t. LVI nr 3/4 s.584a), został ostatecznie wyznaczony na 20-22 października 2000 r. W programie znalazły się wystąpienia następujących osób: Angelica Nuzzo, Robert Bernasconi, Will Dudley, Tanja Staehler, Robert R. Williams, Allegra De Laurentis, Vittorio Höhle, Kevin Thompson, Merold Westphal, Andrew Fiala, Jere Surber. Miejsce zjazdu: Fordham University, New York City. Bliższe informacje podaje „The Owl of Minerva” Vol. 31. No 2

(2000) s. 251.

Kongres Nietzscheński z okazji stulecia śmierci Nietzschego odbył się w Naumburgu 24-27 VIII 2000 r. Temat: „...auf das nächste Jahrtausend lege ich meine Hand”. Zeitenwende-Wertwende. Informacje pod adresem: Nietzsche-Gesellschaft e. V., Markplatz 13, D-06108 Halle.

VII. Internationaler Leibniz-Kongress ma mieć miejsce w Berlińskim Uniwersytecie Technicznym w dniach 10-14 IX 2001 r. Zgłoszenia i jednostronicowe streszczenia referatu przyjmowane będą do 1 I 2001r. Pracami organizacyjnymi kierują H. Poser i E. Knoblauch. Adres: Institut für Philosophie, Wissenschaftstheorie, Wissenschafts- und Technikgeschichte der TU Berlin, Ernst-Reuterplatz 7, D-10587 Berlin.

5th World Congress of Bioethics odbędzie się w Imperial College w Londynie 21-24 IX 2000 r. Temat: “Bioethics in the New Millennium (Ethics, Law and Policy)”. Informacji udziela: Anna Lavender, Center for Ethics in Medicine, 73 Michaels Hill, Bristol BS2 8BH.

15th European Conference on Philosophy of Medicine and Health Care ma się odbyć w Lizbonie 16-18 VIII 2001 r. Zgłoszenia przyjmowane będą do 1 I 2001 r. pod adresem: Prof. Dr. Hen ten Have, Secretariaat ESPMH, vakgroep Ethiek, Filosofie en Geschiedenis van de Geneeskunde, Faculteit der Geneeskunde, Katholieke Universiteit Nijmegen, Postbus 9101, NL-6500 HB Nijmegen, Holandia.

NAUCZANIE

Dyrekcja Instytutu Filozofii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu przygotowuje uruchomienie od nowego roku akademickiego dwóch specjalizacji: jednej zorientowanej na studia nad życiem publicznym, drugiej – z zakresu antropologii pojętej zarówno kulturowo, jak i przyrodniczo.

WIADOMOŚCI OSOBISTE

Jürgen Habermas (Frankfurt) był wizytującym profesorem Northwestern University (USA) w październiku i listopadzie 1999 r.

Stanisław Kiczuk został 2 VI 1999 r. wy-

brany dziekanem Wydziału Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Agnieszka Kijewska (KUL) opublikowała w „Anuario Filosofico” Vol. XXXIII/2 (2000) studium pt. „El fundamento del sistema de Eriúgena”.

Paweł Łuków (UW) był wizytującym profesorem University of California at Riverside w roku akademickim 1999-2000.

Anthonie Meijers została z dniem 1 IV 2000 r. mianowana profesorem filozofii i etyki w Technicznym Uniwersytecie Eindhoven (Holandia).

David Pears (Oxford) był wizytującym profesorem Uniwersytetu Yale (USA) w roku akademickim 1999-2000.

Anton Rauscher (Augsburg) otrzymał 31 V 1999 r. tytuł doktora *honoris causa* Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Paul Ricoeur wygłosił gościnne wykłady na Uniwersytecie w Montrealu w październiku 1999 r.

Barbara Skarga otrzymała 19 II 2000 r. doktorat *honoris causa* Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Z tej okazji Uczelnia ta urządziła poprzedniego dnia symposium, którego punktem kluczowym była debata panelowa nt. „Oblicza filozofii. Wobec współczesności” z udziałem prof. Barbary Skargi.

Stefan Swieżawski otrzymał godność członka honorowego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Uroczystość wręczenia dyplomu miała miejsce w Pałacu Staszica w Warszawie 14 V 1999 r. W tomie VIII (2000) „Przeglądu Tomistycznego” zamieszczono autoryzowany zapis wypowiedzi na tej uroczystości Profesora, który odpowiadał na pytania przygotowane przez Jacka J. Jadackiego.

Piotr Szalek miał kolokwium habilitacyjne 25 V 2000 r. na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego. Podstawą kolokwium była rozprawa pt. „Lewica freudowska. Od psychoanalizy do irracjonalizmu”.

Ernst Tugendhat (Tübingen) na zaproszenie Instytutu Goethego w Warszawie, Instytutu Filozofii UW, Katedry Filozofii UŁ oraz Łódzkiego Oddziału PTF – przebywał w Warszawie i Łodzi. W czasie tego pobytu wygłosił następujące odczyty: 10 IV 2000 r. w Instytucie Goethego w Warszawie: „Zeit und Sein in Heideggers 'Sein und Zeit'”, 11 IV 2000 r. w Uniwersytecie

Warszawskim: „We are not hard wired. Heideggers Concept of MAN and the Depths Dimensions of Reason”, 13 IV 2000 r. w Uniwersytecie Łódzkim: “How are we to understand morality?”.

KONKURSY I NAGRODY

International Berkeley Prize, coroczna nagroda w wysokości 2000 USD ufundowana przez Colin Turbayne i jego małżonkę, przyznawana jest przez Wydział Filozoficzny Uniwersytetu w Rochester. Prace zgłaszane do tej nagrody w 2000 r. mają dotyczyć pewnych aspektów teorii widzenia sformułowanej przez Berkeleyya, powinny być napisane w języku angielskim i nie przekraczać 5000 słów. Zgłoszenia przyjmowane są pod adresem: Department of Philosophy, the University of Rochester, P.O. 270078, Lattimore 532, Rochester, NY 14627-0078, USA w terminie do XI 2000 r. Wyniki konkursu ogłoszone będą 1 III 2001 r.

Patrica De Martelaere otrzymała, przyznawaną co trzy lata, flamandzką nagrodę kulturalną za krytyczny esej *Verrassingien* (1997). Autorka naucza filozofii na Katolickim Uniwersytecie w Lowanium oraz w Brukseli.

VARIA

List otwarty dotyczący propedeutyki filozofii w szkołach

Łódzkie środowisko wyraża zaniepokojenie z powodu skreślenia propedeutyki filozofii z projektu programu nauczania. Stało się to w kraju posiadającym bogate tradycje nauczania propedeutyki filozofii. Wielu wybitnych filozofów w okresie dwudziestolecia międzywojennego uczestniczyło w tworzeniu programu tego przedmiotu oraz w jego nauczaniu. Także w okresie powojennym wychodziły, z naszego filozoficznego środowiska, głosy o potrzebie nauczania wolnej od restrykcji ideologicznych- propedeutyki filozofii w szkołach średnich. Przemawia za tym zainteresowanie młodzieży tym przedmiotem, wyrażające się choćby licznym udziałem w Olimpiadach Filozoficznych. Obecność tego przedmiotu w programach nauczania dawałaby możliwość lepszego zakorzenienia w kulturze europej-

skiej, ucząc zarazem zrozumienia innych kultur. Zamiar skreślenia propedeutyki filozofii dziwi tym bardziej, że istnieją już przygotowane w ostatnich latach kadry specjalistów zaś studiująca filozofię młodzież uzyskuje niezbędne do pracy nauczycielskiej przygotowanie pedagogiczne.

Z powyższych względów łódzkie środowisko filozoficzne wyraża protest wobec zamiarów likwidacji propedeutyki filozofii. Popieramy także wszelkie inicjatywy w obronie nauczania tego przedmiotu w szkołach średnich. Uważamy za rzecz wysoce niewłaściwą lekceważenie opinii środowiska filozoficznego kraju (Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Komitet Nauk Filozoficznych PAN). Liczymy na zmianę stanowiska Ministerstwa Edukacji Narodowej i przywrócenie przedmiotu w programach nauczania. W naszej opinii przemawia za tym tak dobro młodzieży, jak i przyszły kształt naszej kultury.

Nowi emeryci. „The Review of Metaphysics” Vol. LVIII No 1 (1999) podaje listę amerykańskich profesorów, którzy w 1999 roku przeszli na emeryturę. Są to: Robert W. Beard (Florida), Catherine Beattie (McMaster), Frithjof Bergmann (Michigan), Barry Brown (Toronto), G. Douglas Browning (Austin), L.B. Cebik (Tennessee), James Celarier (Maryland), Bernard Dauenhauer (Georgia), Richard Jeffrey (Princeton), Newton Garver (SUNY, Buffalo), William Gass (Washington), Garth Gillan (Carbondale), Carl Ginet (Cornell), James Gouinlock (Emory), Robinson Grover (Connecticut), C. David Gruender (Florida), Elmar Kremer (Toronto), Ramon M. Lemos (Miami), John Marshall Jr. (Virginia), Charles J. McCracken (Michigan), James Mish'alani (Washington), David F. Norton (McGill), Martha Lee Osborne (Tennessee), Robert G. Price (Pennsylvania), William L. Reese (SUNY, Albany), Wesley Salmon (Pittsburgh), Fred Schick (Rutgers), George Schlesinger (North Carolina, Chapel Hill), Philip T. Shepard (Michigan), Richard A. Smyth (North Carolina, Chapel Hill), Dwight Van de Vate (Tennessee), Carl Wellman (Washington), Norman Wells (Boston College), Richard Westley (Loyola), Albert Wingell (Toronto), Arnulf Zweig (Oregon).

NEKROLOGIA

Bruce Goldberg (ur. 31 VIII 1937 r.), profesor filozoficznej antropologii w Cornell University i University of Maryland – zmarł 29 IV 1999r.

Thomas Anderson Goudge (ur. w Halifaxie 19 I 1910 r.), em. prof. Uniwersytetu w Toronto (1937-1976) – zmarł 20 VII 1999 r. Był autorem książki: *The Thought of C.S. Peirce* (1950) oraz *The Ascent of Life* (1961).

Rob Grootendorst (ur. w 1944 r.), założyciel i wydawca czasopisma „Argumentation” – zmarł 23 II 2000 r. Po studiach na Uniwersytecie w Amsterdamie zajmował się teorią argumentacji i w tej dziedzinie opublikował ze swym kolegą, F. Van Eemerenem szereg prac po holendersku i angielsku.

Ludwig Heyde (ur. 21 III 1941 r. w Waarsgoot, Belgia), profesor metafizyki i teorii poznania na Katolickim Uniwersytecie w Nijmegen (Holandia) – zmarł 8 IV 2000 r. Studiował filozofię i teologię w Gandawie i Lowanium. Wykładał na Wydziale St.-Alexius w Brukseli (w latach 1973-1974) i na Wydziale Teologicznym w Tilburgu (1974-1979). Po powstaniu w 1980 r. Katolickiego Uniwersytetu w Brabancie był jego pierwszym dziekanem na Wydziale Filozoficznym i profesorem historii filozofii. 8 grudnia 2000 r. ma się odbyć w Nijmegen symposium poświęcone jego ostatniej książce *De maat van de mens. Over autonomie, transcendentie en sterfelijkheid* (Amsterdam, Boom, 2000). Obszerne „In memoriam”, pióra U. Dhondta, zamieszczono w czasopiśmie „Tijdschrift voor Filosofie” R. 62 nr 2 (2000) ss. 409-413.

Selim Kemal (ur. w 1948 r. w Hyderabad, Indie), prof. Uniwersytetu w Dundee (Szkocja) – zmarł 19 XI 1999 r. Doktoryzował się w Cambridge, w latach 1981-1984 nauczał na Amerykańskim Uniwersytecie w Bejrucie, potem w Pennsylvania State University (1986-1992). Napisał m.in. *Kant and Fine Art: An Essay on Kant and Philosophy of Fine Art and Culture* (1986), *The Poetics of Alfarabi and Avicenna* (1991), *Kant's Aesthetic Theory. An Introduction* (1991/1997).

Willi Oelmüller (ur. 16 II 1930 r.), profesor filozofii w Pädagogische Hochschule Paderborn (w latach 1965-1980) oraz na Uniwersytecie w Bochum (1980-1992) – zmarł 25 IX 1999 r. Studiował w Münster pod kierunkiem Joachima Rittera. Zajmował się etyką, później coraz więcej filozofią Boga. Był znanym organizatorem interdyscyplinarnych kolokwium i wydawcą serii „Philosophische Arbeitsbücher”.

Hendrik van Riessen (ur. w 1911 r.), profe-

sor nadzwyczajny filozofii kalwińskiej na Uniwersytecie Technicznym w Delft (1951-1974) oraz w Eindhoven (1961-1963), a także profesor filozofii kultury i filozofii analitycznej na Wolnym Uniwersytecie w Amsterdamie – zmarł w lutym 2000 r.

Wilhelm Risse (ur. 11 I 1931 r.), profesor Uniwersytetu w Saarbrücken – zmarł 26 V 1998 r. Studiował na Wolnym Uniwersytecie w Berlinie oraz na Uniwersytecie w Kolonii. Był historykiem logiki, badającym głównie logikę czasów Odrodzenia i Oświecenia. Wydał dwutomową *Logik der Neuzeit* (1964, 1970), czterotomową *Bibliographia logica* (1965-1978), a także *Bibliographia philosophica vetus* (1998).

Gian-Carlo Rota (ur. 27 IV 1932 r. we Włoszech), profesor matematyki i filozofii w Massachusetts Institute of Technology, zmarł 10 V 1999 r. Doktoryzował się z filozofii w Yale w 1956 r. i rozpoczął pracę w MIT w 1959 r. Był aktywnym członkiem Husserl Circle oraz Heidegger Circle. Swe stanowisko filozoficzne przedstawił najpełniej w książce *Indiscrete Thoughts* (1997).

Ks. Józef Tischner (ur. 12 III 1931 r. w Starym Sączu), w 1999 r. odznaczony Orderem Orła Białego profesor Wydziału Filozofii PAT oraz UJ i PWST w Krakowie – zmarł 28 VI 2000 r. Pochodził z rodziny nauczycielskiej, święcenia kapłańskie uzyskał w 1955 r. Doktoryzował się w 1963 r. na podstawie rozprawy o fenomenologii E. Husserla, przygotowanej pod kierunkiem Romana Ingardena. Habilitował się w 1974 r. Był autorem ponad 600 publikacji, laureatem nagrody Alfreda Jurzykowskiego, Pen Clubu, nagrody K. Pruszyńskiego, S. Kisielewskiego i innych nagród. Był też współzałożycielem i prezesem Instytutu

Nauk o Człowieku we Wiedniu, członkiem Papieskiej Akademii Nauk. Uniwersytet Łódzki a także WSP w Krakowie przyznały mu doktorat *honoris causa*. Uznany za kapelana „Solidarności”, napisał m.in. książki: *Etyka solidarności*, *Polski kształt dialogu*, *Myślenie według wartości* oraz poczytną *Historię filozofii po góralsku*. Krytycznie odnosił się do chrześcijańskiej filozofii średniowiecznej i tomizmu. Bliską mu była fenomenologia i filozofia współczesna (Heidegger, Rosenzweig), z którą starał się powiązać myśl chrześcijańską. Do ważniejszych jego prac zalicza się też *Filozofię dramatu* oraz *Spór o istnienie człowieka*.

Henry Babcock Veatch (ur. w 1911 r. w Evansville, Indiana), b. profesor filozofii w Indiana University (28 lat), Northwestern University (8 lat) i Georgetown University (ponad 10 lat) – zmarł 9 VII 1999r. w Bloomington. Studiował w Harvardzie pod kierunkiem Johna Wilda oraz w Heidelbergu. Był neoarystoteliem pozostającym pod wpływem J. Maritaina i E. Gilsona. Krytycznie odnosił się do takiego pojmowania logiki, jakie reprezentowali Frege czy Quine. Uważał, że błędne rozumienie charakteru logiki stało się podstawą wielu mylnych twierdzeń współczesnej filozofii analitycznej. Zajmował się również problemami etyki, a w późniejszym okresie swej kariery – także filozofią polityki. Główne jego dzieła: *Intentional Logik* (1952, 1970), *Two Logics* (1969), *Rational Man* (1962), *For An Ontology of Morals* (1968), *Human Rights: Fact or Fancy?* (1985), *Swimming Against the Current in Contemporary Philosophy* (1990).

WYDAWNICTWO ADAM MARSZAŁEK

prowadzi sprzedaż wysyłkową książek,
a także prenumeratę czasopism:

50.-00

Athenaeum
Azja-Pacyfik
Cywilizacje w czasie i przestrzeni
Echo Świdwina
Gazeta Łysomicka
Gdańskie Studia Międzynarodowe
Kognitywistyka i Media w Edukacji
Krakowskie Studia Małopolskie

Kultura i Edukacja
Monochord
Partyzant
Polityka Wschodnia
Ruch Filozoficzny
Studia Europejskie
Polish Political Science Yearbook

ISSN 0035-9599

wydawnictwo
adam
marszałek

wydawnictwo
adam marszałek

ul. Przy Kaszowniku 37
87-100 Toruń

e-mail: info@marszalek.com.pl
www.marszalek.com.pl

KBSA O/Toruń 15001751-502823-121750013215